

AZ 1866. ÉVI
OSZTRÁK-POROSZ HÁBORÚ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

BALÁS GYÖRGY

M. KIR. HONVÉD ŐRNAGY.

TIZENKILENCZ SZÖVEGÁBRÁVAL ÉS KÉT TÉRKÉPMELLÉKLETTTEL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1894.

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET.

A háború előzményei; a hadviselő felek hadi erőinek szervezete, mozgósítása és felvonulása; hadműködési tervek.

	Lap
I. A háború előzményei és okai	9—19
II. A hadviselő felek hadi erőinek szervezete. — a) Az osztrák hadsereg. — b) A porosz hadsereg. — c) A szövetséges államok katonai viszonyai	19—26
III. A hadi erők mozgósítása. — a) Ausztria készületei a háborúhoz. — b) Poroszország hadi készületei	26—37
IV. A csehországi hadszínhelyen alkalmazandó hadi erők hadászati felvonulása. — a) Az osztrák hadsereg felvonulása. — b) A porosz hadsereg felvonulása	38—46
V. Hadműködési tervek. — a) Osztrák részről. — b) Porosz részről. — Visszapillantások	47—69

MÁSODIK FEJEZET.

Események a hadműveletek megkezdésétől a königgrätzi csatáig.

VI. Frigyes Károly herceg hadműveletei az egyesült porosz első és Elbe hadsereggel június hó 30-ig. — Junius 22-ke. — Junius 24-ke. — Junius 25-ke. — Junius 26-ka. <i>Előőrs-ütközet Hühnerwassernál, Sichrownál és Böhmisch-Aichanál. Éjjeli ütközet Podolnál.</i> — Junius 27-ke. — Junius 28-ka. <i>A münchengraetzi ütközet.</i> — Junius 29-ke. <i>Ütközet Podkostnál és Jičinnél; visszapillantások</i>	70—120
VII. Frigyes Vilmos porosz trónörökös hadműveletei a II-ik porosz hadsereggel június hó 30-ig. — Junius 26-ka. — Junius 27-ke. <i>A wysokowi (nachodi) ütközet; visszapillantások. A cervena-hurai lovassági ütközet. A trautenau-alt-rognitzi ütközet; visszapillantások.</i> — Az osztrák hadsereg főparancsnokának szándékai. — Junius 28-ka. <i>A skalici ütközet; visszapillantások. A Neu-Rognic és Rudersdorf melletti ütközet; visszapillantások.</i> — Junius 29. <i>A königinhofi és a Schweinschädl melletti ütközet</i>	120—230

	Lap
VIII. Az oswiecimi ütközet	231—232
IX. Az osztrák hadsereg visszavonulása Königrätzre; a porosz hadseregek hadászati egyesülése és az előnyomulás folytatása. — Junius 30-ka. — Julius 1-je. — Julius 2-ka.	233—243

HARMADIK FEJEZET.

A königrätzi csata julius hó 3-án.

X. A hadviselő felek helyzete julius 2-án estve. Intézkedések julius 3-ra. Visszapillantások.....	244—255
XI. A königrätzi csata a porosz trónörökös megérkezéséig. — 1. A porosz első és Elbe hadsereg előnyomulása julius hó 3-án és felfejlődése a Bistric vonalon. — 2. Az osztrák-szász hadsereg fejlődése a csatához. — 3. Harcz a Bistric vonalon. — 4. Események az osztrák jobb szárnyon d. e. 12 óráig. — 5. Visszapillantások.....	256—269
XII. A königrätzi csata a porosz trónörökös megérkezése után. — 1. A második porosz hadsereg előnyomulása. — 2. A porosz testőr- és VI-ik hadtest támadása; az osztrák II-ik és IV-ik hadtest visszavonulása. — 3. A döntő harcz a középben és az osztrák jobb szárnyon. — 4. Események az osztrák bal szárnyon d. e. 11 óra után. — 5. Az osztrák tartalékok támadása. — 6. Az osztrák hadsereg visszavonulása az Elbén át. Az üldözés. — 7. A veszteségek	269—290

NEGYEDIK FEJEZET.

Események a königrätzi csata után a nikolsburgi békekötésig; julius 4-től 27-ig.

XIII. Az osztrák hadsereg visszavonulása Olmütz és Bécs felé julius 4-től 12-ig. A poroszok előnyomulása	291—295
XIV. A) A politikai helyzet; szándékok a hadjárat folytatására nézve. — B) Műszaki rendszabályok a Dunánál.....	295—302
XV. Események julius hó 13-tól a fegyverszünetig. — 1. A porosz hadseregek előnyomulása julius 13-tól 15-ig. — 2. Az osztrák északi hadsereg zömének elvonulása Olmützből dél felé. Ütközetek Kralic, Biskupic, Tobitschau és Roketnicnál. — 3. A porosz hadseregek előnyomulása julius 16-tól 21-ig. Ütközetek Göding és Holicnál — 4. Az osztrák hadsereg további visszavonulása; a déli hadsereg egy részének a Dunához érkezése. — 5. A politikai helyzet. A fegyverszünet. — 6. A lamäcsi ütközet	302—323
XVI. Események a fegyverszünet alatt. A békeszerzések.....	323—329

VÁZLATOK ÉS TÉRKÉPMELLÉKLETEK.

Szövegbeli vázlatok.

	Lap
1. sz. vázlat.	79
2. „ „	109
3. „ „	121
4. „ „	125
5. „ „	133
6. „ „	139
7. „ „	143
8. „ „	149
9. „ „	157
10. „ „	189
11. „ „	193
12. „ „	207
13. „ „	223
14. „ „	227
15. „ „	235
16. „ „	245
17. „ „	303
18. „ „	307
19. „ „	319

Mellékletek.

- I. melléklet. A tekinthetési térkép az 1866-ik évi osztrák-porosz háborúhoz.
 II. „ „ A königgrätzi csata 1866. július hó 3-án.

HASZNÁLT FORRÁSOK.

Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Kiadta az osztrák vezérkar.
Der Feldzug von 1866 in Deutschland. Kiadta a porosz vezérkar.
Kühne: *Wanderungen über die Gefechtsfelder der preussischen Armeen
in Böhmen 1866.*

ELSŐ FEJEZET.

A-háború előzményei. A hadviselő felek hadseregeinek szervezete, mozgósítása, felvonulása. Hadműködési tervek.

I. A háború előzményei és okai.

Hadjáratok eredeti okai és azon események között, amelyek azok kitorésére a közvetlen okot szolgáltatják, lényeges különbség van. Így az 1866-ik évi osztrák-porosz háború nagy történelmi eseményét igen korlátolt nézetpontból ítélnök meg, ha a gasteini egyezmény keltétől a prágai békéig terjedő időszakot kitöltő eseményeket csupán a schleswig-holsteini kérdés kifolyásának tekintenők.

E hadjárat története összeesik Németország történetével V-ik Károly óta. Eredeti okát képezé a több mint másfél évszázad óta fennálló antagonizmus Ausztria és Poroszország közt. Ez antagonizmus csak rövid ideig szünetelt, midőn a két állam Nagy Napoléon és később Dánia ellen szövetekezett.

Nagy Frigyes óta, aki Poroszországot nagyhatalommá tevő, Ausztria és Poroszország számára Németországban többé nem vala hely.

Poroszország úgy geográfiai helyzeténél, mint német jellegénél fogva teljesen Németországra vala utalva és hivatva is érzé magát arra, hogy a német államszövetkezetben vezérszerepet játszon. Egyébként kárhoztatá az állami partikulárizmust, mint Németország nagyhatalmi politikájának megbénítóját, és a centralizmus híve lévén, azon fáradozott, hogy a német államok között szorosabb kapcsot létesítsen.

Poroszország e törekvései iránt Ausztria mindig ellenszennyvel viseltetett és mindent elkövetett, hogy Poroszország Németországban elszigeteltessék, hatalma, befolyása csorbítottassék; e végből támogatá az állami partikulárizmust Poroszország rovására.

A tapasztalatok meggyőzvéen Poroszországot arról, hogy a számos apró államok fejedelmei önállóságukról semmi szín alatt

sem hajlandók önként lemondani, bármennyire is kívánta volna azt Németország nagyhatalmi állása a külfölddel szemben, továbbá hogy a vezérszerepet Németországban Ausztriától békés úton magához nem vonhatja, tisztában volt azzal, miszerint terveit csak erőszakos úton valósíthatja meg.

Az erőszakos megoldás sikerét biztosítandó, védőerejének szervezetét már 1813-ban oly széles alapra fekteté, hogy idővel akkora hadierőt kiállítani képes legyen, mint a két annyi néppel rendelkező ausztriai császárság.

Terveinek megvalósítása azonban III. Vilmos gyöngé kormányzata alatt egyelőre halasztást szenvedett.

Az 1848-ik év eseményei új tápanyagot nyújtottak az osztrák-prosz antagonizmus kifejlesztésére.

Hogy Poroszország Schleswig-Holstein pártját fogva, a dán-német háborúban Németország képviselője gyanánt lépett föl, Ausztriában új bizalmatlanságra szolgáltatott okot.

Ausztria az Elba herczegségek ügyét csak a porosz becsvágy kielégítésének forrásául tekinté és miután saját belügyei által már nem vala akadályozva, nemkülönben miután Oroszországot is sikerült Poroszország tervei ellen megnyernie, sőt a czár aktív föllépéssel is fenyegetett, most határozott követelésekkel állott elő, és a meglepett Poroszországot 1850-ben Olmützban azok elfogadására kényszeríté.

Poroszország ügye Németországban az olmützi események folytán nagy erkölcsi vereséget szenvedett.

Csak midőn Vilmos király 1858-ban történt trónralépése után kinyilatkoztatá, miszerint Poroszországnak Németországban erkölcsi hódításokat kell tennie, állottak újból többen az ő pártjára és ezen időponttól kezdve a német kérdés Ausztria és Poroszország közt újból nagy jelentőségű lön. Hódítások azonban csak a kellő erély kifejtése mellett lehetségesek, minek a porosz kormány ekkor még hiányában vala.

A dolgok mindazonáltal csakhamar változást szenvedének. 1862-ben gróf *Bismarck-Schönhausen Otto* lépett az ügyek élére; egy államférfiú, aki képesnek érze magát a függőben levő nagy vitás kérdést befejezésre juttatni. Az erkölcsi hódítások politikájára «vér és vas» politikája váltá fel, miként azt Bismarck a kormányra lépése alkalmával mondá. Ezen politika a német kérdés megoldására, illetőleg Poroszország terveinek megvalósítására a háborút tekinté egyedüli eszköznek.

Bismarck tehát elvállalta a feladatot, hogy az elkerülhetetlen háborúra okot idézzon föl.

Moltke, aki a porosz politika sakkhúzásaiiba teljesen beavatva volt, az osztrák-prosz háború okairól következőképpen nyilatkozik:

«Az 1866-ki háború nem saját létünk veszélyeztetése ellen való kénytelen védelemből eredt, nem is idézte azt elő a közvélemény és a nép szava; a kabinetben szükségesnek tartott, régen szándékolt és nyugodtan előkészített harc volt az; nem országszerzés, területnagobbítás vagy anyagi nyereség czéljából, hanem egy ideális birtokért: a hatalmi állásért. A legyőzött Ausztriától egy talpalatnyi területet sem követeltünk, de le kellett mondania hegemoniájáról Németországban. A birodalmi fejedelmek maguk voltak oka annak, hogy a régi császárság már évszázadok óta nem üzött többé német, hanem házi politikát. Ausztria, a német nyugoti határtartományokat védtelenül hagyván, kimeríté erőt. hódításokban az Alpeseken túl, a helyett hogy ezeket ott kereste volna, hová a Duna mutatá az útát. Súlypontja Németországon kívül, Poroszországé Németországban vala. Poroszország erősnek és hivatottnak érzé magát a német törzsek vezetésének átvételére. Egyiköknek sajnálatos, de elkerülhetetlen kizárása az új birodalomból, csak egy későbbi szövetség által volt megközelítőleg pótolható. De hasonlíthatlanul hatalmasabb lön Németország Ausztria nélkül, mint volt azelőtt Ausztriával.»

Eszavak világosan megczáfolják azon, porosz részről gyakran hangoztatott véleményt, hogy az 1866-ki hadjárat nem a kabinet, hanem a nép akaratának kifolyása volt; ezt a véleményt csakis a népet lelkesítő győzelmes háború nagy eredményei utólag szűlték.

Gróf Bismarck az elvállalt feladatot kétségekívül nagy művészettel oldotta meg.

A porosz külügyér első nagy tette a dán-német háború volt. Amit Poroszország 1848-ban egyedül, Ausztria ellenzése folytán, nem bírt elérni, arra szövetkezett utóbbival 1864-ben és ekként biztosítá magának a szabad cselekvést.

Az 1852-ki londoni jegyzőkönyv Schleswig-Holstein és Dánia egyenjogúságát mondotta ki.

A schleswig-holsteini kérdés tartós rendezését mindazonáltal nem biztosította. Az egyúttal megállapított örökösödési rend a német szövetségtanács részéről nem ismertetett el. A dán kormány Schleswig teljes bekebelezésére törekedvén, a herczegségeknek a németekhez hajló lakosságánál mind inkább terjeszté az elégedetlenséget. Az 1863-ik évi november 14-én kihirdetett «novemberi alkotmány», mely Schleswignek Dánországba való bekebelezését czélozta, megsértette a német nagyhatalmakkal kötött egyezményt. November 15-én hirtelen meghalt VII. Frigyes dán király, ami új zavart okozott a trónöröklés tekintetében. Schleswig-holstein-

glücksburgi Keresztély a londoni egyezmény értelmében mint *IX-ik Keresztély* trónra lépett, de a holsteini tisztviselők nagyobb része megtagadta az alattvalói esküt és schleswig-holstein-augustenburgi *Frigyes* Schleswig-Holsteinra igényeket támasztván, e herczegségek souverain fejedelme gyanánt lépett föl. Miután Dánia a sérelmes alaptörvények visszavonását megtagadta, gróf Bismarck fölhasználta az alkalmat a beavatkozásra, melytől Poroszország helyzetének úgy a bel- valamint a külpolitikában való megszilárdulását remélte.

Tervének megnyeré Ausztriát és 1864 január 16-án létrejött Ausztria és Poroszország közt egy az Elba-herczegségek megszállására irányuló titkos egyezmény, melyben a két kormány kikötötte, miszerint a két állam fentartja magának a herczegségek jövő viszonyát kölcsönös megállapodás útján meghatározni.

A herczegségek Poroszország hatalmi körletében lévén, ezzel Bismarck a poroszok túlsúlyát e kérdésben a jövőre biztosítja.

A dán-német háború, amely nemcsak a többi szövetséges államok ellenzésével találkozott, hanem mely iránt a két állam népei is nagy ellenszenvvel viseltettek, az aránylag csekély dán haderő ellen szerencsével vívatott és Dánia Schleswig, Holstein és Lauenburg herczegségeket az 1864-ik évi október 30-án kötött bécsi békében a két győzelmes nagyhatalomnak engedte át.

A bécsi békeszerződés legfontosabb III. cikke következőkép hangzott:

«Ő Felsőge Dánország királya minden jogairól Schleswig-Holstein és Lauenburg herczegségekre lemond, Ő Felsőgeik Ausztria császára és Poroszország királya kedvéért és kötelezi magát azon intézkedéseket elismerni, amelyeket nevezett Felsőge a herczegségek tekintetében teendnek.»

Az osztrák és porosz csapatok körülbelül egy évvel a hadjárat megindítása után visszatértek hazáikba.

A herczegségekből egyelőre megmaradtak osztrák részről: lovag *Kalik* vezérőrnagy dandára, 7 zászlóalj, 2 lovasszázad és egy üteg; porosz részről: két gyalog-dandár, 18 zászlóalj, egy 18 lovas századból álló lovas-dandár és 3 üteg.

A herczegségek kormányzata politikai helyzetük végleges szabályozásáig közös lett volna. A kormány székhelye gyanánt Schleswig lőn kijelölve.

Gróf *Rechberg*, Ausztria eddigi külügyére, a bécsi békeszerződés megkötése után visszalépett és helyét gróf *Mensdorff-Pouilly Sándor* altábornagy foglalta el, akinek azon nehéz feladat jutott, hogy a herczegségek jövő helyzete iránt Poroszországgal meg-egyezzék.

Ausztria és Poroszország még a hadjárat közben a londoni konferenciáján május 28-án követelték, miszerint a hercegségek Dániától teljesen elkülöníttessenek és, önálló állam gyanánt a *schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi* herceg alatt, akinek azokra legtöbb jogigényei valának, egyesíttessenek.

Gróf Mensdorff ezen felfogáshoz későbbben is híven ragaszkodott; Bismarck azonban *augustenburgi Frigyes* herceg jogigényeit tagadta, a porosz királyi ház igényeit mindinkább hangoztatá és a bécsi békeszerződés értelmében a felforgó kérdést kizárólag Ausztria és Poroszország ügyének nyilvánítván, minden egyéb tényezőnek — tehát úgy az említett herceg, valamint a német szövetség — beavatkozását visszaütésítá. Ausztriával szemben gróf Bismarck nevezetesen 1864 december 13-án egyebek közt kijelenté, miszerint a hercegségeknek bekebelezése Poroszországba — bár ez Ausztria hozzájárulása nélkül nem fogantatható — a német érdekeket nagy mérvben elősegitené, míg az osztrák érdekeket nem érintené.

Gróf Mensdorff erre december 21-én többek közt azt válaszolá, miszerint Ausztria a hercegségeknek Poroszországba való bekebelezéséhez csakis azon esetben járulhatna, ha német birtokainak nagyobbítása által Poroszország rovására kártalaníttatnék. Osztrák vér — úgy mond — nem folyt azért, hogy a két német nagyhatalom egyensúlya egyoldalú terjeszkedésekkel megzavartassék.

Miután Vilmos király elvileg minden területátengedést határozottan ellenezett, egyelőre a közös kormányzat mellett maradtak.

E rendszer azonban nem tudta az ellentétes érdekeket és czélokat kiegyenlíteni és folytonos súrlódások csíráját képezé.

Tűrhetőbb állapotok teremtésére irányuló törekvések végre 1865 augusztusban a *gasteini szerződésre* vezettek.

E szerződés akként intézkedett, hogy a két hercegség elkülöníttessék; Holstein csak Ausztria, Schleswig pedig kizárólag Poroszország által kormányoztassék. Lauenburgra vonatkozó birtokjogáról végre Ausztria 2.500.000 dán birodalmi tallér kárpótlás fejében Vilmos király részére lemondott.

A szerződés a két fejedelem által, kik Salzburgban személyesen találkoznak, augusztus 20-án erősítetett meg és abból kifolyólag Ausztria báró *Gablenz* altábornagyot, Poroszország pedig báró *Manteuffel* tábornokot az illető ország kormányzójává nevezte ki.

Az *Augustenburgi herceg* országos pártja azonban a két hercegségben ezentúl is minden eszközt megmozgatott annak érdekében és az országos képviselőtestület behívását követelte.

Báró *Gablenz* e törekvéseket ugyan ellenzé, de nem aka-

dályozta meg azt, miszerint 1866 január 23-án Altoná-ban schleswig-holsteini társulatok poroszellenes gyülekezetet tartsanak.

Ez alkalmat felhasználta gróf Bismarck arra, hogy a monarchikus elvnek ilyen megsértése ellen 1866 január 26-án kelt jegyzékében tiltakozzék. A holsteini kormány magatartása — úgy mond — kihívónak jelendő. A királyi kormány könnyű feladatnak tekinti, miszerint a moparchikus elv illetén megsértésének eleje vétessék és kéri a bécsi kabinetet eszerint cselekedni. Ha tagadó vagy kitérő választ nyerne, akkor Poroszország azon meggyőződésre jutna, miszerint Ausztria a traditionális antagonizmus által vezérelve, tartósan nem akar vele együtt járni. E meggyőződés ugyan fájdalmas volna, de Poroszországnak végre világosan kell látnia. Ha lehetetlenné válnék számára Ausztriával tartani, akkor politikája számára a teljes szabadságot kellene visszanyernie, hogy azt érdekeinek megfelelően alkalmazhassa.

Ausztria e jegyzékre február 7-én válaszolt. Válaszában kijelenté, miszerint a császári kormány Holstein igazgatásánál ellenőrzésnek nincsen alávetve.

Rövid idővel e válasz vétele után kijelenté Bismarck az osztrák berlini követtel szemben, miszerint *Poroszország számára január 26-án kelt jegyzéke végén kilátásba vett állapot bekövetkezett.*

E szavakkal a barátságos viszony Ausztria és Poroszország közt megszűnt; a két állam további érintkezése olyan volt, miként az háború előtt lenni szokott.

Miután a két állam viszonyai ily feszült alakot öltének, mindkettő azon volt, hogy a helyzetet a német szövetséges államokkal szemben tisztázza.

Ausztria márczius 16-án a német kormányoknál lévő képviselőihez egy bizalmas körözüvényt intézett, amelyben álláspontját azon esetre, ha Poroszország nyílt szakítást idézne elő, kifejté és azokkal tudatá, miszerint ezen esetben a szövetség közbelépését az 1815-ki szövetség-szerződés XI. cikkelye és a bécsi szerződés XIX-ik cikkelye értelmében igénybe venni szándékozik.

Bismarck mintegy válasz gyanánt márczius 24-én Poroszország részéről ugyancsak a német kormányokhoz körlevelet intézett, amelyben az osztrák hadi készülődésekre utalván, ellenfelegyverzések szükségességét hangoztatá és határozott választ kívánt azon kérdésre: *valjon és mily mérvben számíthat Poroszország jóakarataikra*; egyszersmind kifejté, miszerint a szövetségnek a tényleges viszonyokkal számoló újjászervezése, akár milyen választ kapna is, okvetlen szükséges és e tekintetben mielőbb megteendő javaslatait.

Gróf Károlyi, Ausztria berlini követe, e körlevélre márczius

31-én válaszolt és az említett hadi készülődéseket Ausztria részéről minden alapot nélkülöző reáfogásnak nyilvánítván, közlé, hogy azon parancsot kapta, miszerint formászerűen kijelentse gróf Bismarck ő excellenciájának, hogy Ő Felsége a császár szándékaitól mi sem fekszik távolabb, mint a támadó fellépés Poroszország ellen.

A porosz kabinet *április 6-án* kézbesítetté Bécsben egy nappal előbb kelt válaszirátát e levélre. Ez utóbbiban kijelenti, miszerint Ausztria hadikészülődései Poroszországot arra indíták, hogy márczius 28-án az ország biztosítására szükséges rendszabályokat elrendelje. Egyébiránt a király szándékától mi sincs távolabb, mint egy támadó háború.

Két nappal később, azaz *április 8-án*, mind ennek daczára gróf Bismarck egy Berlinben tartózkodó olasz közbenjáróval megkötötte a szövetséget Ausztria megtámadására.

Az olasz közvélemény befolyása alatt álló s akaratával többé szabadon nem rendelkező firenzei udvar ugyanis még nem volt kielégítve; még hiányzott az új egyesült Olaszhon számára az Ausztria tartományát képező Venecia.

E szép tartomány megszerzésére az alkalom igen kecsgetető vala. A közös ellenséggel szemben csakhamar létrejött a szövetség Poroszország és Itália között. Poroszország óhajtására már márczius elején Párison át Berlinbe érkezett *Govone* olasz tábornok, aki *Lamarmora* tábornok olasz külügyminiszternek Olaszhon berlini követéhez intézett levele szerint oly férfiú, aki királyának teljes bizalmát bírja, és küldetésének czélja: *a két állam által a közös védelem czéljából teendő rendszabályok iránt megállapodni.*

Govone tábornok márczius 15-én érkezett Berlinbe és április 3-án a szárd külügyér által felhatalmaztatott, hogy Poroszországgal következő czélből szövetséget kössön:

1. Szükség esetén azon javaslatoknak fegyveres erővel érvényt szerezni, amelyeket a porosz király Ő Felsége a német szövetséges alkotmánynak a nemzet igényeivel összhangzó irányban való reformálása végett megtett.

2. Az Ausztria birtokában lévő olasz területeknek átengedését az olasz királyság számára kieszközölni.

A szövetségsszerződés *április 8-án* meg volt kötve.

Ez időtájban egyszersmind körülbelül 100,000 ember bevonult az olasz hadsereg zászlóihoz.

Ausztria és Poroszország időközben megegyeztek abban, hogy kölcsönösen fokozatosan leszerelnek. Miután azonban Ausztria az olasz mozgósítással szemben csak az északi tartományai-ban elhelyezett csapatait kívánta békelábra helyezni és Porosz-

ország általános leszerelést követelt, ez utóbbi kívánságot Ausztria nem elégíthette ki.

A porosz kormány, követeléseinnek elutasítása folytán, május 3-án és 12-én kibocsátotta az összes haderőinek mozgósítására vonatkozó rendeleteket, mi úgy Szászországot, valamint Ausztriát is haderők mozgósítására, illetőleg a mozgósítás általánosítására készítette.

Junius 1-én kinyilatkoztatta Ausztria képviselője a német szövetség-gyűlésben, hogy kormánya a herczegségek kérdésének Poroszországgal egyetértőleg történendő megoldását meghiusultnak tekinti; továbbá, hogy a császári helytartó Holsteinban a holsteini országgyűlés behívására felhatalmazást nyert, hogy ezen törvényes képviselőt, a gasteini szerződés I. cikkében biztosított jogának gyakorlását, ne legyen kénytelen továbbra is nélkülözni.

Bismarck Ausztria ez eljárásában a gasteini szerződés megtörését vélte látni és junius 3-án Bécsbe intézett tiltakozásában kijelenté, miszerint Poroszország most jogosúlnak tartja magát a bécsi békeszerződés talajára visszatérni és közös birtokjogának érvényesítésével Manteuffel tábornokot már meg is bírta.

Báró Gablenz altábornagy junius 5-én Holstein képviselőit 11-re Itzehoe-ba tényleg egybehívta.

Erre Manteuffel tábornok junius 6-án értesíté Holstein helytartóját, hogy ő kormánya parancsára Holsteinba bevonulni kénytelen, hogy az országnak osztrák csapatok által meg nem szállt részeinek megszállása által azon jogokat érvényesítse, amelyek a képviselők behívása által megsértettek.

Gablenz tiltakozott ugyan a gasteini szerződés megsértése ellen, mindazonáltal a porosz csapatok junius 7-én Holsteinba tényleg bevonultak.

Az osztrák dandár, nem lévén hatalmában a túlnyomó porosz erőkkel szembeállni, Altonában összpontosult.

Miután Manteuffel utasításokat kapott Altonát körülzárnai és az osztrák csapatokat, mihelyt az első lövés osztrák részről esnék, kímélettel hatalmába keríteni, Gablenz altábornagy elhatározta magát az országot elhagyni. Dandára a junius 11-től 12-re virradó éjjel az Elbán átkelt és Gablenz altábornagy a porosz parancsnoknak egy tiszttal kinyilatkoztatá:

«Miszertint az erőszaknak kilátásba vett alkalmazásáról tudomást vesz, csapataival ellenállni nincs hatalmában, ennélfogva a herczegségek területét elhagyja.»

A császári kormány a történetek folytán a német szövetségnek junius 11-én tartott rendkívüli ülésén a szövetséges államok (kivéve Poroszországot) haderőinek mozgósítását hozta javaslatba.

Az osztrák kormány ezen javaslatára Poroszország azzal válaszolt, hogy a német kormányoknak a szövetség újjászervezésére vonatkozó javaslatát terjeszté elő és azokat annak haladéktalan elfogadására felszólította.

A reformjavaslat leglényegesebb rendelkezése *Ausztriának a német Bund-ből való kizárása* volt.

Junius 12-én visszahívta a császári kormány a berlini udvarnál lévő követét; a porosz követ néhány nappal később hagyta el Bécsset és a diplomatiái összeköttetés a két állam közt megszűnt.

Az osztrák javaslat junius 14-én 9 szavazattal 6 ellenében elfogadtatott. Mellette szavaztak: Ausztria, Bajorország, Württemberg, Szászország, Hannover, Kurhessen és a hesseni nagyhercegség; továbbá Lichtenstein, Waldeck, a két Reuss, Lippe, Lippe-Schaumburg, Hessen-Homburg, Szász-Meiningen, Nassau és Frankfurt, Baden nem szavazott.

Az osztrák javaslat elfogadása után Poroszország képviselője kijelenté, hogy a porosz királyi kormány az eddigi német szövetségi szerződést többé nem tekinti fennállónak és újból előterjeszté a német kormányokkal már közölt reformjavaslatát. Egyszersmind eddigi ténykedését immár befejezettnek nyilvánítá.

Az osztrák képviselő a gyülekezet hozzájárulása mellett tiltakozván azon felfogás ellen, hogy a német szövetség a fennálló szerződések szerint felbontható, vagy egyes tagoknak a kilépés szabad volna, bejelenté, miszerint Ausztriának a német szövetséges hadsereg számára kiállítandó három hadteste menet- és harcképes.

Ezzel a vitás ügy eldöntése a fegyverekre lőn bízva.

Megjegyzendő még, miszerint Franciaország, Anglia és Oroszország lépéseket tettek ugyan az egyetértés helyreállítására, megállapodván egy értekezlet egybehívásában, melyben való részvételre Ausztriát, Poroszországot, Olaszországot és a német szövetséget is meghívták; minthogy azonban Ausztria hozzájárulását azon határozott föltételhez köté, hogy az európai közjog és a fennálló szerződések e közbenjáró kísérlet kiinduló pontját képezendik és hogy a résztvevő hatalmasságok nem fognak az európai egyensúly és Ausztria jogai hátrányára irányuló különleges érdekek által vezéreltetni, a béke fentartását czélozó ez utolsó kísérlet is meghiúsult.

*

A német szövetség-gyűlésen junius hó 14-én történt események után Poroszország eddigi következetes politikájához és Holsteinnal szemben követett erélyes lépéséhez híven Németországban is gyorsan cselekedett, hogy ellenfeleit meglepve, őket vagy leszerelésre, vagy pedig szövetségzésre bírja, illetőleg kényszerítse.

Már *június 15-én* ultimatumot intézett Hannover, Kurhessen és Szászországhoz, őket Poroszországgal való szövetekezésre következő feltételek mellett, felszólítván:

1. Hogy a csapatok azonnal a márczius elsei békelétszámra helyeztessenek.

2. Hogy a kormányok a német parlament behívásához hozzájárulnak és a választásokat azonnal kiírják, mihelyt az Poroszország részéről megtörténend.

3. Hogy Poroszország ellenben az illető fejedelmeknek országaikat és fejedelmi jogait a f. h. 14-ki reformjavaslatok mérve szerint biztosítandja.

A határozat még a nap folyamán kéretett.

Ha ez meg nem történnék, vagy pedig a válasz tagadó, akkor Poroszország az illető országokat ellene hadi állapotban lévőnek tekintené.

A szász kormány az ajánlatot azonnal és határozottan visszautasítá; a másik két oldalról éjjeli 12 óráig kielégítő válasz nem érkezvén be, a porosz követek Szászország, Hannover és Kurhessennek hadat üzentek.

Poroszország hadüzenete Hannovert és Kurhessent katonai szempontból teljesen meglepte.

Hannoverben a csapatok ugyan a tavaszi gyakorlatok végett valamivel nagyobb állományon valának (zászlóaljanként 560 ember, lovasszázadonként 80—90 ló), de a hadsereg mozgósítása tekintében mi sem történt vala.

Kurhessenben a csapatok rendes békelétszámon voltak.

Falkenstein és *Manteuffel* tábornokok, akik a királytól parancsot kaptak Hannoverbe benyomúlni, eszerint semminemű ellenállásra nem találtak és *Falkenstein* tábornok *június 17-én* egy hadosztályal a fővárosba bevonulván, az ország kormányzatát azonnal átvette.

A hannoveri király csapatait Göttingen-nél összpontosítá.

Június 19-én foglalta el *Beyer* tábornok egy dandárral *Kasselt*, hol úgy mint Hannoverben porosz kormányzat lépett életbe. A gyenge hesseni csapatok dél felé elvonultak és *június 22-én* Hanau-ba érkeztek, hol egyelőre megállapodtak.

A *választófejedelem* *Wilhelmshöhe* kastélyában maradt vissza és miután az újabban felajánlott szövetséget is elfogadni vonakodott Stettin-be kísértetett.

A hannoveri haderőknek sikerült Göttingen-nél gyülekezni, hol egynehány napig pihentek és szervezkedtek. Mihelyt a hadsereg hadképessége gyarapodott, elhatározá a király, a bajor hadsereghez csatlakozandó, dél felé elvonúlni.

Határozatlanság, béke és fegyverszünetre vonatkozó tárgya-

lásokkal az időt elvesztegetvén, végre *junius 26-án* Langensalzanál azon meggyőződést nyerték, hogy a bajor hadsereggel való egyesülés nem fogatosítható. Hogy tehát harcz nélkül ne kelljen kapitulálni, a hannoveri haderő az utóbbi helynél védő állást foglalt és bevárta a poroszok támadását. A hannoveri hadsereg itten 20,500 ember és 52 lövegből állott és *Flies* porosz tábornok 8150 gyalogos, 225 lovas és 24 lövegből álló improvisált különítménye által támadtatott meg; a poroszok heves harcz után visszavonulásra kényszerítették. A hannoveri hadsereg mindazonáltal két nappal később, midőn körülbelül 40,000 főnyi porosz haderő által záratott körül, kapitulált.

Kurhessen és Hannover elfoglalása és az illető haderők ártalmatlanná tétele által Poroszország számára megszűnt a veszély, hogy ereje kétfelé osztassék és szabad kezet nyert hatalmas ellenfelével — Ausztriával — szemben.

Junius 15-én Herwarth tábornok is parancsot kapott, hogy Szászországba bevonuljon. Hadserege másnap reggel három oszlopban átlépte a határt és 18-án megszállta Dresdát. A száz hadsereg a túlerő elől visszavonult Csehország felé, hogy az osztrák hadsereggel egyesüljön.

Mielőtt a főhadszínhely eseményeit tárgyalnók, szükséges a kölcsönös haderőket, azok mozgósítását és hadászati felvonulását közelebbről megismernünk.

II. A hadviselő felek haderőinek szervezete.

a) *Az osztrák hadsereg.*

Ausztria körülbelül 35 milliót számláló népeiből szervezet-szerűleg összesen 600,000 katonát volt képes kiállítani, vagyis lakosságának $1\frac{5}{7}\%$ -át.

Az osztrák hadseregnek az 1866-ki szervezete szerinti összes hadalakulásai és állományai a túloldali táblázatos áttekintésben kiténtetvék.

A szolgálati idő a sorhadban 8 évvel, a tartalékban 2 évvel volt megállapítva; a legénység mindazonáltal rendszerint csak 3 évig teljesített tényleges szolgálatot.

A gyalogezredek három első zászlóalja táborig, a 4-ik zászlóaljak általában várórségi szolgálatra voltak kijelölve; utóbbiak azonban tábori szolgálatra is alkalmazhatók valának.

A gyalogság 1860 óta két sorban sorakozott és a Lorenz rendszerű elöltöltő puskával volt fölfegyverezve.

Az első magasabb harcászati egységet a gyalogságnál a *dandár* képezte, amely rendszerint két gyalog-ezred első három zászlóaljából és egy vadász-zászlóaljból, tehát 7 zászlóaljból, valamint egy 4 fontos ütegből állott és egy vezérőrnagy vagy kivételesen egy ezredes parancsnoksága alatt alakult meg.

A lovasság szintén két sorban sorakozott és karddal vagy dsidával és pisztolylyal volt fölfegyverezve.

A hadjárat kezdetén néhány lovas-ezred külön csapat puskával (rövid gyalogsági puskával) láttatott el.

Két, három lovas-ezred már béke idején egy lovas-dandárt képezett, melyhez egy 4 fontos lovas üteg is beosztva volt.

Két, három lovas-dandár egy lovas hadosztályba alakult, mely könnyű, vagy nehéznek nevezetett, a szerint, hogy minemű volt a beosztott lovas-ezredek többsége.

A gyalog-hadosztályt az osztrák hadsereg 1866-ban még nem alkalmazta.

Négy gyalog-dandár, közvetlenül beosztva, egy hadtestet képezett, amelyhez háborúban egy lovas-ezred, a löveg- és löszertartalék, műszaki csapatok, egy élelmező raktároszlop, egy szarvasmarha elosztó telep, egy mozgó árpolda, vonat táborig felügyelőségek és egy kiegészítő telep osztattak be.

A hadjárat kezdetén 7 hadtest létezett é. p. az 1-ső Csehországban, a 2-ik Bécsben, Felső- és Alsó-Ausztriában, Salzburgban és Steyerországban, a 3-ik Karintiában, Krainban, Istria és Veneciában, a 4-ik Morvaországban, Sléziában, Galiczia és Bukovinában, az 5-ik és 7-ik Veneciában és Tirolban és a 6-ik Magyarországon, Erdélyben és Horvátországban.

Az osztrák tüzérség az 1863-as rendszerű kitűnő löveganyaggal volt ellátva, mely 3, 4 és 8 fontos elöltöltő lövegekből állott. A hozzátartozó lövedékek voltak: úrlövedékek, shrapnelek, gyújtólövedékek és kartácsok. 9 tüzér-ezred továbbá még egy-egy röpentyű-üteggel volt ellátva.

b) *A porosz hadsereg.*

A porosz haderő szervezetének alapjait 1813-ban Gneisenau tévé le. Azóta a porosz kormányok folyton azon fáradoztak, hogy a hadsereget fejlesszék.

Ezen cél különösen az általános védkötelezettség és a Landwehr-intézmény behozatala által éretett el.

Vilmos király uralkodása alatt és gróf Bismarck-nak a kormányba belépése után 1862-ben nevezetesen fontos rendszabályok tétettek azon czélból, hogy Poroszország hadereje a többi nagyhatalmakéval egyenlővé váljék.

E rendszabályok folytán az álló hadsereg létszáma megkétszerezetett, az évi újonczjutalék 40,000-ról 63,000-re emeltetett föl, a szolgálatkötelezettség az álló hadseregben 5 évről 7-re emeltetett (3 évi tényleges szolgálat mellett), ellenben ugyanezen kötelezettség a Landwehr-ben 14 évről 9-re szállítottatott le.

E szervezés folytán az álló hadsereg *békelétszáma 210,000 volt* és az következőkép tagozódott:

81 gyalog-ezred à 3 zászlóalj	--- --- --- } 253 zászlóalj.
10 vadász-zászlóalj	--- --- --- --- --- --- --- } 200 lovas század.
48 lovas-ezred 8 à 5, a többi à 4 század	--- --- --- --- --- --- --- } 135 üteg.
9 tüzérezred à 15 üteg 4 előfogatolt löveggel	--- --- --- --- --- --- --- } 540 löveg.
9 vartüzér-ezred à 8 század	--- --- --- --- --- --- --- } 72 vartüzér század.
1 tüzészer-osztag,	
9 utász-zászlóalj és 2 tartalék utász-század, végre	
9 vonat-zászlóalj.	

E csapatok *9 egyenlő erejű hadtestbe* voltak beosztva. A hadtestek azon tartományokban voltak elhelyezve, amelyekből kiegészítésüket nyerték, kivéve a testőr-hadtestet, amely az egész országból kiegészítődvén, Berlinben volt elhelyezve.

Minden hadtest két hadosztályból, minden hadosztály két gyalog- és egy lovas-dandárból állott; továbbá tartozott minden hadtesthez még egy vadász-zászlóalj, egy tüzér-dandár (tábori- és vartüzér-ezred), egy utász-zászlóalj és egy vonat-zászlóalj.

A Landwehrt illetőleg 1866 elején fennállottak a keretek 116 gyalog-zászlóalj és 12 lovas-ezred számára.

Háborúban a porosz haderők szervezetszerűleg a *tábori, a megszálló és a pótcsapatokból* állottak.

A *tábori csapatokat* első sorban a tartalékosok behívása által hadilábra helyezett álló hadsereg képezé; másodsorban Landwehr-alakítások is, amennyiben azok megszálló csapatok gyanánt alkalmazást nem nyertek.

A megszálló csapatokat a vartüzér-ezredek, a Landwehrgyalogság és 40 megszálló lovas-század képezé.

Pótcapatok gyanánt szervezetszerűleg minden gyalog-ezrednek 1 pótzászlóalj, minden vadász-zászlóaljnak egy pótuszázadot, minden lovas-ezrednek 1 pótlovas-századot, minden tüzér-ezrednek egy 4 ütegből álló pótosztágot, minden utász-zászlóaljnak egy pótuszázadot és minden vonat-zászlóaljnak egy pótosztágot kellett felállítania.

A hadsereg szervezetszerű hadi állománya volt 1866 elején:

Gyalogság:

a) tábori csapatok: 81 gyalog-ezred (3 zlj.), 10 vadász-zászlóalj	268,414 ember,
b) pótcapatok: 81 pótzászlóalj, 10 pótuszázad	98,970 "
c) Landwehr: 116 zászlóalj	119,712 "
a gyalogság összesen	487,096 ember.

Lovasság:

Az álló hadseregtől:

a) tábori lovasság: 48 ezred = 200 lovas-század	34,073 ember,
b) pótlovasság: 48 lovas-század	11,952 "

A Landwehrtől:

a) tábori lovasság: 12 ezred = 48 lovas-század	8,184 "
b) pótlovasság: 12 lovas-század	936 "
c) megszálló lovasság: 40 lovas-század	6,150 "
a lovasság összesen	61,259 ember.

Tüzérség:

a) 9 tábori tüzér-ezred pótosztágokkal együtt	43,300 ember,
b) 9 vartüzér-ezred	15,408 "
Tűzszer-osztág	283 "
a tüzérség összesen	58,991 ember.

Műszaki csapatok:

9 utász-zászlóalj és 2 tartalék-század	8,308 ember,
9 pótuszázad	2,232 "
3 táviró osztág	348 "
utásztörzs	257 "
a műszaki csapatok összesen	11,145 ember.

Vonatcsapat:

9 vonat-zászlóalj	12,762 ember,
9 pót-osztág	5,193 "
a vonatcsapat összesen	17,955 ember.

A hadsereg összes létszáma volt: 660,985 ember, 126,500 ló, 1008 táborig löveg és 7992 jármű.

Ezek közül harcoló: 599,351 ember.

A porosz gyalogság három sorban sorakozott és a Dreyse rendszerű hátültöltő gyújtós puskával volt fölfegyverezve.

A porosz tüzérség 4 és 6 fontos húzagolt hátültöltő, továbbá 12 fontos és részben 6 fontos síma csövű lövegekkel volt ellátva.

e) *A szövetséges államok katonai viszonyai.*

Szászország, Bajorország, Württemberg, Baden, a két Hessen, Nassau és Hannover mindig Ausztria álláspontját védték és többekévesbbsé határozottan állást foglaltak Poroszország ellen.

Junius 1-én összegyűltek Münchenben a déli és délnyugoti államok katonai képviselői és egy Tann bajor királyi tábornok elnöke alatt tartott értekezleten megállapították, miszerint az érdekelt államok összes hadi erői június 15-ig menetkészen és megfelelőleg összpontosítva legyenek.

A mozgósítandó hadierők (a megszálló csapatokon kívül) következőleg határozattak meg:

Bajorország: 40 zászlóalj, 60 lovas-század, 200 löveg, összesen körülbelül 46,000 ember, amelyek néhány héttel később 14,000 ember erősítést nyerhettek.

Württemberg: 15 zászlóalj, 15 lovas-század, 48 löveg, körülbelül 20,000 ember, amelyek további hat hét alatt 5 zászlóalj, 4 lovas-század és 8 löveggel megerősíthetők voltak.

Baden: 13 zászlóalj, 12 lovas-század, 24 löveg; körülbelül 12,000 ember.

A hesseni hercegség: 9 zászlóalj, 8 lovas-század, 24 löveg; körülbelül 12,700 ember.

Nassau: 5 zászlóalj, 16 löveg; összesen 5400 ember.

Bajorország a VII-ik, a többi államok a VIII-ik szövetséges hadtestet voltak alakítandók.

Ezen két hadtestből alakulandó nyugot-német hadsereg főparancsnoka Károly bajor herceg volt, míg a VII. hadtest parancsnoksága Tann tábornokra, a VIII. hadtest parancsnoksága Sándor hesseni hercegre ruháztatott.

E szerint június közepén körülbelül 100,000 ember, mint nyugot-német hadsereg, megkezdhetette a hadműveleteket, míg a szász hadsereg — 20 zászlóalj, 16 lovas-század, 58 löveg, összesen 31,600 ember — közvetlenül az osztrák északi hadsereghez csatlakozandó, Dresdánál összpontosítva vala.

A szerepre nézve, mely a VII. és VIII-ik szövetséges hadtesteknek jussón, június közepe táján azon értelemben történtek

Dandárok	Csapatok	Elhelyezés
báró <i>Piret</i> vezérőrnagy	29. vadász-zászlóalj --- --- ---	Königgrätz
	18. gyalog-ezred (3 zlj) --- ---	Buda
	45. " " " " --- ---	Budweis
	5/I. sz. 4 fontos üteg --- ---	Prága
b. <i>Ringelsheim</i> vezérőrnagy	26. vadász-zászlóalj --- --- ---	} Krakó
	42. gyalog-ezred (3 zlj) --- ---	
	73. " " " " --- ---	
	6/I. sz. 4 fontos gyalogüteg ---	
2. sz. huszár-ezred (4 lovas-század) --- --- ---	Prága	
7/I. és 8/I. sz. 4 fontos lovasüteg --- --- ---	Lemberg	
3/I. sz. 4 fontos és 9/I. és 10/I. sz. 8 fontos gyalogüteg	Prága	
1. sz. egészségügyi század --- --- ---	Theresienstadt	
1/2. sz. utász-század, hadi hídkészlettel --- --- ---	Bécs	
két törzs gyalog-század --- --- ---	Linz	
egy törzs lovas szakasz --- --- ---	Theresienstadt	
hadtest löszertelep --- --- ---	Prága	
egy oszlop élelmező raktár --- --- ---	Prága (felállítandó).	
egy vágómarha elosztó telep --- --- ---	" "	
egy hadtest mozgó ápolda --- --- ---	" "	
egy vonatkiegészítő telep --- --- ---	" "	
két vonat-tábori felügyelőség --- --- ---	" "	
pénztár és iroda-előfogató különítmény --- --- ---	" "	

Második hadtest.

lovag <i>Thom</i> ezredes	2. vadász-zászlóalj --- --- ---	} Bécs
	40. gyalog-ezred (3 zlj) --- ---	
	69. " " " " --- ---	
	1/II. sz. 4 fontos gyalogüteg ---	
lovag <i>Henriquez</i> vezérőrnagy	9. vadász-zászlóalj --- --- ---	} Bécs
	14. gyalog-ezred (3 zlj) --- ---	
	27. " " " " --- ---	
	2/II. sz. 4 fontos gyalogüteg ---	
báró <i>Saffran</i> vezérőrnagy	11. vadász-zászlóalj --- --- ---	} Bécs
	64. gyalog-ezred (3 zlj) --- ---	
	80. " " " " --- ---	
	3/II. sz. 4 fontos gyalogüteg ---	
hg <i>Württemberg</i> vezérőrnagy	20. vadász-zászlóalj --- --- ---	} Bécs
	13. gyalog-ezred (3 zlj.) --- ---	
	47. " " " " --- ---	
	4/II. sz. 4 fontos gyalog üteg ---	
6. sz. dsidas-ezred (4 lovas sz.) --- --- ---	Lugos	
7/II. és 8/II. sz. 4 fontos lovasüteg --- --- ---	Bécs	
5/II. sz. 4 fontos, 9/II. és 10/II. sz. 8 fontos gyal.-üteg	Bécs	
2. egészségügyi század --- --- ---	Bécs	
2/II. utász-zászlóalj, hadi hídkészlettel --- --- ---	Linz	
két törzs gyalog-század --- --- ---	Theresienstadt	
egy törzs lovas szakasz --- --- ---	Bécs	
hadtest löszertelep --- --- ---	} Bécsben felállítandó.	
egy oszlop élelmező raktár --- --- ---		
egy vágómarha elosztó telep --- --- ---		
egy mozgó ápolda --- --- ---		

egy vonatkiegészítő telep	} Bécsben felállítandó
két vonat-tábori felügyelőség	
pénztár és iroda-előfogát különítmény	

Negyedik hadtest.

Dandárok	Csapatok	Elhelyezés
Kopal vezér- őrnagy	27. vadász-zászlóalj	Olmütz
	12. gyalog-ezred (3 zlj)	
	60. " " "	Krakó
	1/IV. számú 4 fontos gyalogüteg	
Fleischhacker vezérőrnagy	13. vadász-zászlóalj	Brünn
	6. gyalog-ezred (3 zlj)	
	61. " " "	Lemberg
	2/IV. sz. 4 fontos gyalogüteg	
Poekh ezredes	8. vadász-zászlóalj	Lemberg
	37. gyalog-ezred (3 zlj)	
	51. " " "	Krakó
	3/IV. sz. 4 fontos gyalogüteg	
József főherczeg vezérőrnagy	30. vadász-zászlóalj	Bécs
	67. gyalog-ezred (3 zlj)	Stanislaw-Lemberg
	68. " " "	Zalescisky-Tarnopol-
	4/IV. sz. 4 fontos gyalogüteg	Czernowitz
7. sz. huszár-ezred (4 lovas-század)		Krakó
7/IV. és 8/IV. sz. 4 fontos lovasüteg; 5/IV. sz. 4 fontos és 9/IV. és 10/IV. sz. 8 fontos gyalogüteg		Tarnopol
9. sz. egészségügyiszázad		Lemberg (Krakó)
1/V. utász-század, hadi hídkészlettel		Gratz
két törzs gyalog-század		Klosterneuburg
egy törzs lovas-szakasz		Brünn
hadtest lőszertelep, oszlopélelmező raktár		Lemberg
vágómarha elosztó telep		Olmütz felállítandó
egy mozgó ápolda		Jaroslaw "
vonatkiegészítő telep		Lemberg "
két vonat-tábori felügyelőség		Olmütz "
pénztár, irodaelőfogát		

Hatodik hadtest.

b. Waldstätten ezredes	6. vadász-zászlóalj	Sopron
	9. gyalog-ezred (3 zlj)	Komárom
	79. " " "	Pozsony-Komárom
	1/X. sz. 4 fontos gyalogüteg	Nagy-Szeben
Hertweck ezredes	25. vadász-zászlóalj	Miskolcz
	41. gyalog-ezred (3 zlj)	Kassa
	56. " " "	Lőcse
	2/X. sz. 4 fontos gyalogüteg	Brassó
Rosenzweig vezérőrnagy	17. vadász-zászlóalj	Pécs
	4. gyalog-ezred (3 zlj)	
	55. " " "	Pest
	3/X. sz. 4 fontos gyalogüteg	

Dandárok	Csapatok	Elhelyezés
<i>Jonak</i> ezredes	14. vadász-zászlóalj	Esztergom
	20. gyalog-ezred (3 zlj)	Pest
	26. " " "	Josefstadt
	4/X. sz. 4 fontos gyalogüteg	Kolozsvár
10. sz. dsidás-ezred (4 lovas-század)		Brassó
7/X. és 8/X. sz. 4 fontos lovasüteg; 5/X. sz. 4 fontos, 9/X. és 10/X. sz. 8 fontos gyalogüteg		Pest
4. sz. egészségügyi század		
2/V. utász-század, hadi hídkészlettel		Klosterneuburg
két törzs gyalog-század		Brünn
egy törzs lovas-szakasz		Pest
hadtest lőszertelep, oszlopélelmező raktár		
vágómarha elosztó telep		Pest (felállítandó)
egy mozgó ápolda		Stockerau (felállítandó)
egy vonatkiegészítőtelep, két vonat-tábori felügyelőség		
pénztár és előfogat különítmény		Pest (felállítandó)

Nyolczadik hadtest.

<i>Fragner</i> ezredes	5. vadász-zászlóalj	Nagyvárad
	15. gyalog-ezred (3 zlj)	Debreczen, Szathmár
	77. " " "	Arad, Szeged
	1/IX. sz. 4 fontos gyalogüteg	Brünn
<i>Docteur</i> vezérőrnagy	31. vadász-zászlóalj	Klagenfurt
	8. gyalog-ezred (3 zlj)	Laibach
	49. " " "	Klagenfurt, Sz.-Pölten
	2/IX. sz. 4 fontos gyalogüteg	Olmütz
<i>gróf Rothkirch</i> vezérőrnagy	25. gyalog-ezred (3 zlj)	Ceneda, Belluno
	71. " " (4 zlj)	Treviso, Feltre, Trencsén
	3/IX. számú 4 fontos gyalogüteg	Brünn
	24. vadász-zászlóalj	Treviso
<i>báró Koller</i> vezérőrnagy	21. gyalog-ezred (3 zlj)	Zara-Csaszlau
	32. " " "	Triest
	4/IX. sz. 4 fontos gyalogüteg	Olmütz
	3. sz. dsidás-ezred (4 lovas-század)	Nagy-Szeben
7/IX. és 8/IX. sz. 4 fontos lovasüteg; 5/IX. sz. 4 fontos, 9/IX. és 10/IX. sz. 8 fontos gyalogüteg		Morva-Fehértemplom, Olmütz-Neustadt
8. sz. egészségügyi század		Treviso
3/II. utász-század és hadi hídkészlet		Linz
két törzs gyalog-század		Theresienstadt
egy törzs lovas-szakasz		Olmütz
hadtest lőszertelep, oszlop élelmező raktár		
vágómarha elosztó telep, mozgó ápolda		Brünn (felállítandó)
vonatkiegészítő telep		Krakó
két vonat-tábori felügyelőség		
pénztár és iroda-előfogat különítmény		Brünn

Tizedik hadtest.

Dandárok	Csapatok	Elhelyezés
Mondel ezredes	12. vadász-zászlóalj --- --- ---	Nagy-Szeben
	10. gyalog-ezred (3 zlj) --- --- ---	Nagy-Szeben, Brassó
	24. " " " " --- --- ---	M.-Vásárhely, Udvarhely
	1/III. sz. 4 fontos gyalogüteg --- --- ---	Gratz
Grivicic ezredes	16. vadász-zászlóalj --- --- ---	Csikszereda
	2. gyalog-ezred (3 zlj) --- --- ---	Pétervárad
	23. " " " " --- --- ---	Temesvár
	2/III. sz. 4 fontos gyalogüteg --- --- ---	Leibnitz
Kñebel ezredes	28. vadász-zászlóalj --- --- ---	Rovigo
	1. gyalog-ezred (3 zlj) --- --- ---	Bassano, Vicenza
	3. " " " " --- --- ---	Cattaro, Budua, Krem-sier
	3/III. sz. 4 fontos gyalogüteg --- --- ---	Gratz
báró Wimpffen vezérőrnagy	57. gyalog-ezred (3 zlj) --- --- ---	Kolozsvár, Gyulaféhérvár
	58. " " " (4 zlj) --- --- ---	Zágráb-Stanislaup
	4/III. sz. 4 fontos gyalogüteg --- --- ---	Gratz
9. sz. daidás-ezred (3 lovas-század) --- --- ---	Szabadka	
7/III. és 8/III. sz. 4 fontos lovasüteg; 5/III. sz. 4 fontos és 9/III. és 10/III. sz. 8 ftos gyal.-üteg	Gratz	
10. sz. egészségügyi század --- --- ---	Pest	
3/V. utász-század és hadi hidkészllet --- --- ---	Klosterneuburg	
két törzs gyalog-század --- --- ---	Brünn	
egy törzs lovas-szakasz --- --- ---	Gratz	
hadtest löszertelep --- --- ---		
egy oszlop élélmező raktár, egy vágómarha elosztó telep, egy mozgó árpolda, egy vonatkiegészítő telep, két vonat-tábori felügyelőség, egy pénztár és iroda-előfogat különítmény --- --- ---	Pest (felállítandó)	

Harmadik hadtest (tartalék).

Kalik vezérőrnagy	22. vadász-zászlóalj --- --- ---	Holstein
	35. gyalog-ezred (3 zlj) --- --- ---	Holstein, Pilsen
	72. " " " " --- --- ---	Holstein, Pozsony
	6/III. sz. 4 fontos gyalogüteg --- --- ---	Gratz
Appiano vezérőrnagy	4. vadász-zászlóalj --- --- ---	Udine
	46. gyalog-ezred (3 zlj) --- --- ---	Palmanuova, Görz
	62. " " " " --- --- ---	Udine
	2/VIII. 4 sz. fontos gyalogüteg --- --- ---	Laibach
Benedek ezredes	1. vadász-zászlóalj --- --- ---	Verona
	52. gyalog-ezred (3 zlj) --- --- ---	Triest
	78. " " " " --- --- ---	Pola
	4/VIII. sz. 4 fontos gyalogüteg --- --- ---	Laibach
Abele ezredes	3. vadász-zászlóalj --- --- ---	Laibach
	44. gyalog-ezred (3 zlj) --- --- ---	Velenoze
	74. " " " " --- --- ---	Velenoze, Jičín
	5/VIII. sz. 4 fontos gyalogüteg --- --- ---	Laibach

9. sz. dsidás-ezred 2 lovas-század... ..	Szabadka
7/VIII. és 8/VIII. sz. 4 fontos lovasüteg; 9/VIII. és 10/VIII. sz. 8 fontos gyalogüteg	Casarsa, Laak, Krainburg
3. sz. egészségügyi század	Laibach
4/II. utász-század és hadi hídkészlet	Linz
két törzs gyalog-század	Eger
egy törzs lovas-szakasz	
hadtest löszertelep	Mannsburg
egy oszlop élelmező rakt., egy vágómarha elosztó telep	Bécs (felállítandó)
egy mozgó ápolda	Krakó (felállítandó)
egy vonatkiegészítő telep, két vonattábori felügyelőség	Bécs (felállítandó)
egy pénztár és iroda-előfogát különítmény	

Első könnyű lovas hadosztály.

Dandárok	Csapatok	Elhelyezés
báró Appel ezredes	{ 2. drag.-ezred 5 lovas-század... 9. huszár-ezred 5 " " }	Alt-Bunzlau Pardubic
gróf Wallis ezredes	{ 1. drag.-ezred 5 lovas-század... 10. huszár " 5 " " }	Bécs
Fratricsevics ezredes	{ 5. huszár-ezred 5 lovas-század... 8. " " 5 " " }	Enns Wels
4., 5., 6. sz. 4 fontos lovasüteg		Josefstadt, Königgrätz
XI. 11/I. és 11/II. sz. rakétaüteg		Prága, Bécs
egy oszlop élelmező raktár	}	Prága felállítandó
egy vágómarha elosztó telep, pénztár és iroda-előfogát különítmény		

Második könnyű lovas hadosztály.

gróf Bellegarde ezredes	{ 4. huszár-ezred 5 lovas-század 12. " " 5 " " }	Prossnic Auspitz
gr. Westphalen ezredes	{ 6. huszár-ezred 5 lovas-század 14. " " 5 " " }	Bochnia Rzęzow
2., 3. sz. 4 fontos lovasüteg		Josefstadt, Königgrätz
XI. 11/III. és 11/IV. sz. rakétaüteg		Gratz, Lemberg
egy oszlop élelmező raktár, egy vágómarha elosztó telep, pénztár és iroda-előfogát különítmény	}	Brünn (felállítandó)

Első tartalék lovas hadosztály.

herceg Solms vezérőrnagy	{ 4. vértés-ezred 4 lovas-század ... 6. " " 4 " " ... 8. dsidás " 5 " " ...	Sz.-György Győr Érsekujvár
Schindlöcker vezérőrnagy	{ 9. vértés-ezred 4 lovas-század 11. " " 4 " " ... 4. dsidás " 5 " " ...	Sopron Kőszeg Keszthely
5., 6. sz. 4 fontos lovasüteg		Fiume, Zágráb
VI.		

egy oszlop élelmező raktár, egy vágómarha elosztó } Pest (felállítandó)
 telep, pénztár és iroda-előfogató különítmény --- }

Második tartalék lovas hadosztály.

Dandárok	Csapatok	Elhelyezés
báró <i>Boxberg</i> vezérőrnagy	3. vértés-ezred 4 lovas-század ---	Székesfehérvár
	7. " " 4 " " ---	Pécs
	2. dsidás " 5 " " ---	Tolna
gróf <i>Soltyk</i> vezérőrnagy	1. vértés-ezred 4 lovas-század ..	Gyöngyös
	5. " " 4 " " ---	Moór
	5. dsidás " 5 " " ---	Pest
4., 5. sz. 4 fontos lovasüteg. ---		Temesvár, Komárom
<u>XII.</u>		
egy oszlop élelmező raktár, egy vágómarha elosztó } telep, pénztár és iroda-előfogató különítmény --- }		Pest (felállítandó)

Harmadik tartalék lovas hadosztály.

hg. <i>Windisch- grätz</i> vezérőrn.	2. vértés-ezred 4 lovas-század ---	Kecskemét
	8. " " 3 " " ---	Czegléd
	3. dsidás " 1 " " ---	Nagy-Szeben
	7. " " 5 " " ---	Ó-Arad
<i>Mengen</i> vezér- őrnagy	10. vértés-ezred 4 lovas-század ---	Debreczen
	12. " " 4 " " ---	Nagyvárad
	11. dsidás " 5 " " ---	Nyiregyháza
2., 3. sz. 4 fontos lovasüteg ---		Komárom, Temesvár
<u>XII.</u>		
egy oszlop élelmező raktár, egy vágómarha elosztó } telep, pénztár és iroda-előfogató különítmény --- }		Pest (felállítandó)

Hadsereg-löveg-tartalék.

2., 3., 4. sz. 4 fontos lovasüteg ..	Bécsújhely és környéke
<u>VI.</u>	
6/XII. sz. 4 fontos lovasüteg ..	Komárom
7., 8., 9., 10. sz. 8 fontos gyalogüteg ---	Bécsújhely, Károly- város
<u>VI.</u>	
7., 8., 9., 10. sz. 8 " " ---	Josefstadt, Königrätz
<u>XI.</u>	
7., 8., 9., 10. sz. 8 " " ---	Komárom, Pozsony.
<u>XII.</u>	

Törzsgyalogság.

8. gyalog-ezred 4 zászlóalja a 4., 6. és 10. hadtest számára	Brünn
42. gyalog-ezred 4 zászlóalja az 1., 2. és 8. hadtest számára	Theresienstadt
73. gyalog-ezred 4 zászlóalja a 3. hadtest és főhadiszállás számára	Éger

Törzslóvaság.

4 lovas-század, egy-egy szakasz a 7. hadtest számára, 9 szakasz a főhadiszállítás számára (az 1., 7., 9., 12. vértés-, 6., 14. huszár- és 2., 5., 10. és 11. dsidás-ezredtől).

Műszaki csapatok.

9 utász- és 4 hadmérnöki század.

Tartalék intézetek.

Hadsereglőszertelep, egy oszlop élelmező raktár, 4 első- és 4 másodvonalbeli utánpótló élelmező raktár, egy vágómarha elosztó telep a főhadiszállítás számára, 4 vágómarha telep, egy vágómarha beszállító telep, 21 tábori kórház, egy hadsereg-vonatkiegészítő telep, egy hadsereg-vonatparancsnokság, pénztár és iroda-előfogató század tábori postával, tábori távirda-előfogató század.

A mozgósított északi hadsereg összesítése.

1-ső hadtest	28 zlj	5 század	4 ¹ / ₄ lovas század	9 üteg
2-ik "	28 "	5 "	4 ¹ / ₄ "	9 "
4-ik "	28 "	5 "	4 ¹ / ₄ "	9 "
6-ik "	28 "	5 "	4 ¹ / ₄ "	9 "
8-ik "	28 "	5 "	4 ¹ / ₄ "	9 "
10-ik "	28 "	5 "	3 ¹ / ₄ "	9 "
3-ik " (tartalék)	28 "	5 "	2 ¹ / ₄ "	8 "
1. könnyű lovas hadosztály	— "	— "	30 "	5 "
2. " " "	— "	— "	20 "	4 "
1. tartalék " " "	— "	— "	26 "	2 "
2. " " "	— "	— "	26 "	2 "
3. " " "	— "	— "	26 "	2 "
Hadsereg löveg tartalék	— "	— "	— "	16 "
Törzscsapatok	— "	4 "	2 ¹ / ₄ "	— "
Műszaki csapatok	— "	23 "	— "	— "
Összesen	196 zlj	62 század	157 lovas század	93 üteg

Megszálló csapatok északban.

Prága	3 zlj	1 század	— lov. század	— üteg
Theresienstadt	4 "	6 ² / ₃ "	1 "	1 "
Josefstadt és Königgrätz	5 "	7 "	1 "	1 "
Olmütz	10 "	10 ¹ / ₂ "	2 "	1 "
Krakó	10 "	7 "	5 "	2 "
Németországban	7 "	7 "	2 "	1 "
Összesen	39 zlj	39 század	10 lov. század	6 üteg

Tekintettel arra, hogy az északi hadsereg az ellenfélnél előreláthatólag gyöngébb leendő és tartalékcsoportok rendelkezésre nem álltak, április 8-án elhatározott, miszerint minden ezrednél még egy osztály (2 század), minden vadász-zászlóaljnál pedig egy század, nemkülönbön önkéntes csapatok is felállítassanak és a 4-ik zászlóalj a erősségekből kivonassanak. A 80 gyalogezred két pótosztályából 80 négy-négy századból álló zászlóalj volt alakítandó. A vadászzászlóaljak pót századaiból minden zászlóaljnál egy tartalék-osztály alakított. Végre még egy második ujonczozás (85000 ember) rendeltetett el.

A *hadsereg mozgósításának időpontját* illetőleg kevésbé voltak a katonai, mint inkább a diplomatai és a pénzügyi tekintetek mérvadók.

Ausztriának nyomós okai valának az öt fenyegető kettős háborút lehetőleg elhárítani. Belső viszonyai is e mellett szóltak; de német szövetségeseire is csak az esetben vélt számíthatni, ha nem mint *támadó* lép föl.

Hadi készületei tehát csak oly mérvben haladtak, amennyiben ellenfeleinek készületei azt követelték.

A hadügyministeriumban valamennyi terv akként vala előkészítve, hogy az *összes hadsereg mozgósítása* két hét alatt befejezhető és a csapatok és intézetek ugyanazon idő alatt összpontosítási vagy rendeltetési helyeikre érkezhettek.

A *déli hadsereg mozgósítása április 21-én* rendeltetett el, miután Olaszország hadi készületei ekkor igen fenyegető mérvet öltének.

Az *északi hadsereg* teljes mozgósítására vonatkozó rendeletek szintén még *április utolsó napjaiban* bocsáttattak ki.

Egy pillantás a csapatoknak, az északi hadsereg hadrendjében közölt, elhelyezési viszonyaira, mindenkit meggyőz arról, miszerint ilyen viszonyok mellett *gyors mozgósításról szó sem lehetett*.

Majd valamennyi hadtest csapatai az egész monarchiába elszórva és hadkiegészítő területeiktől távol valának.

Azon kérdést illetőleg, hogy az északi hadsereg *első hadászati felvonulását hol foganatosítsa*, a hadsereg vezérkari főnöke oda nyilatkozott, miszerint a legkedvezőbb hely a hadsereg összpontosítása számára Olmütz környéke.

Báró *Hennikstein* altábornagy e javaslatánál, amely az eddigi összes tervekkel ellenkezőleg a hadsereg felállítása számára nem Csehországot vette kilátásba, azon feltevésből indult ki, hogy a porosz hadsereg mozgósítását sokkal korábban leendő képes befejezni és vagy Csehországba, vagy Morvaországba történendő betörése esetén, az osztrák hadsereg felvonulása Csehországban már foganatosítható nem lesz.

A haderők mozgósításával lépést tartott az élelmi szükségletek biztosítása is. Ezen szükségletek túlnyomó nagyobb része, nevezetesen a gabona, hasonlóképen mint 1859-ben, a hitelintézet közvetítésével, kereskedők útján lón biztosítva és előre meghatározott pontokon felhalmozva.

A többi élelmi cikkek és a vágómarha szabad bevásárlás útján, vagy vállalkozókkal kötött szerződés alapján, egy része pedig a nagybirtokosoknál és termelőknél volt biztosítandó.

Az összes intézkedések az élelmi szükségletek fődözése céljából május második felében bocsátattak ki és azok alapjául vétezt, hogy 280,000 ember és 76,000 ló összes szükségletei 6 hétre biztosítva legyenek. E készletek egyrésze é. p. 40,000 ember és 13,000 ló számára Csehországban, a többi Morvaországban volt összegyűjtendő.

A kenyér elkészítésének biztosítása végett Morvaországban május végén 109 táborig sütő-kemence állíttatott föl, további 37 készlet pedig Klosterneuburgban azonnali elküldésre készen tartatott.

A hadtáp-cikkeknek hat hétre való beszerzésével és a gyűjtő-állomások ellátásával a bécsi, budai és prágai hadparancsnokságok bizattak meg.

Josefstadt, Königrätz, Theresienstadt, Krakó, Olmütz és Komárom erősségek védőképességének emelésére szükséges munkálatok részben már márczius hóban megkezdettek és ez erősségek a következő hónapokban felszereltek.

A Dunán Bécs közelében való átkelhetés biztosítása végett a Duna bal partján Floridsdorf községnél egy nagyszabású ideiglenes hídfo telepített.

b) *Poroszország hadi készületei.*

A porosz hadsereg szervezete egységesebb, belső szervezete szilárdabb lévén az osztrák hadseregénél, annak mozgósítása aránylag rövidebb idő alatt volt befejezhető. A porosz hadierők békében és háborúban egyenlően voltak tagozva és a csapatok azon területeken voltak elhelyezve, honnan a hadi állományra való kiegészítésüket nyerték.

A kilencz hadtest mozgósítására vonatkozó rendeletek, egyes csekélyebb létszámfelemelésektől eltekintve, a melyek április elején rendeltettek el május 5-ke és 8-ka közt bocsátattak ki. Végre pedig egy Landwehr-csapatokból alakulandó tartalék-hadtest felállítása is elhatározott; az e végből szükséges csapatok behívása a király által május 10. és 12-én rendeltetett el.

E szerint az egész hadsereg mozgósítva lön és a hadműveletekre készen állott,

Julius 3-án egy második tartalék-hadtestnek mozgósított pót- és Landwehr-csapatokból való alakítása rendeltetett el.

Poroszország ennél fogva a hadjáratra következő haderőkkel rendelkezett:

I. Mozgósított csapatok.

a) Gyalogság:

81	gyalogezred à 3 zászlóalj	--- ---	256,450	ember
11 ¹ / ₄	vadász- illetve lövész-zászlóalj		11,728	"
48	negyedik zászlóalj	--- ---	40,512	"
8	Landwehr-ezred à 3 zászlóalj		20,384	"

b) Lovasság:

200	század sorlovasság	--- ---	33,236	"
72	" Landwehr-lovasság	---	8,004	"
20	" tartalék-Landwehr-lovasság		2,843	"

c) Tüzérség:

9	ezred à 15 üteg és 9 lőszer-oszlop		36,842	"
1	" 12 "	--- ---	2,534	"
1	" 8 "	--- ---	1,672	"
3	hannover üteg	---	624	"
16	tartalék lőszer-oszlop	---	2,784	"
2	" " telep	---	112	"

d) Utászok:

9	utász-zászlóalj	--- ---	7,596	"
2	tartalék utász-század	---	328	"
6	hadhíd-hídhajó-oszlop	---	888	"
6	könnyű táborig hidkészlet	---	300	"
9	sáncszer-oszlop	---	162	"
4	táborig táviró osztály	---	508	"

továbbá:

	Magasabb parancsnoksági törzsek		2,946	"
	Vonat	---	12,000	"
	Összesen	---	<u>442,463</u>	ember

II. Pótcapatok.

Gyalogság és vadászok	---	---	---	---	---	90,751 ember
Lovasság	---	---	---	---	---	12,120 "
Tüzérség	---	---	---	---	---	5,094 "
Utászok	---	---	---	---	---	1,854 "
Vonat	---	---	---	---	---	5,526 "
Kézműves osztagok	---	---	---	---	---	17,766 "
Törzsek	---	---	---	---	---	1,914 "
Összesen	---	---	---	---	---	<u>129,025 ember</u>

III. Megszálló csapatok.

Gyalogság	---	---	---	---	---	66,595 ember
Lovasság	---	---	---	---	---	2,260 "
Tüzérség	---	---	---	---	---	24,840 "
Utászok	---	---	---	---	---	3,193 "
Törzsek	---	---	---	---	---	700 "
Összesen	---	---	---	---	---	<u>97,588 ember</u>

A haderők tagozását illetőleg elhatározott, hogy az Ausztria ellen alkalmazandó főerőkből két hadsereg alakíttassék.

Az I. hadsereg alakítása *Frigyes Károly* porosz herceg parancsnoksága alatt május 12-én rendeltetett el.

E hadsereg egyelőre a III. és IV. hadtest és egy lovas hadtestből alakíttatott; de a testőr és II. hadtest e hadsereg további megerősítésére kilátásba vétettek.

A II. hadsereg a porosz trónörökös parancsnoksága alatt május 17-én állíttatott fel é. p. egyelőre az V. és VI. hadtestből és egy lovas hadosztályból.

Felső Szilázia fedezésére egy-egy különítmény állott Ratibornál és Oppelnnél.

Az I., VII. és VIII. hadtestek egyelőre beosztást nem nyertek.

IV. A csehországi hadszínhelyen alkalmazandó haderők hadászati felvonulása.

a) *Az osztrák hadsereg felvonulása.*

Ő Felsége az északi hadsereg parancsnokságát lovag *Benedek Lajos* tábornagyrára bízta.*

* *Benedek* 1804-ben Sopronban született és nevelését a bécsújhelyi katonai akadémiában nyerte. 1822-ben lépett mint zászlós a 27-ik gyalog-ezredbe; ebben és a 47-ik gyalog-ezredben *Benedek* 8 és fél évig, azután 7 éven át mint főhadnagy és százados a vezérkarban szolgált. Mint őrnagy, alezredes és ezredes 6 és fél éven át katonai előadó volt a lemergi főhadparancsnokságnál. E minőségben először nyílt alkalma jellemének rendkívüli erélyességéről, nehéz viszonyok közt, az 1846-ki galicziai fölkelésben, tanúságot tenni.

A következő mozgalmas években *Benedek* Ausztria összes hadjárataiban a legnagyobb odaadással vett részt és hírneve, a hadseregben a legmagasabb fokra emelkedett. Az 1848-ik hadjáratban eleinte Paviában a 33-ik gyalog-ezredet vezényelte. Mantuából több szerencsés kirohanást vitt véghez az ellenséges körülzáróló csapatok ellen; csakhamar egy dandárparancsnoksággal megbízva, dandárával május 29-én a Curtatone vonalat rohammal bevette. E jeles tettéért a Mária-Terézia-rend lovagkeresztjével lón kitüntette. 1849-ben *Radetzky* hadseregében mint vezérőrnagy egy dandárt vezényelt és *Mortarának* merész rohammal történt elfoglalása által nagy mérvben hozzájárult azon győzelemhez, melyet *Radetzky* tábornagy két nappal később, márczius 23-án, a piemonti hadsereg fölött *Novaranál* aratott.

Az olasz hadjárat befejezése után *Benedek* április 19-től kezdve egy dandárt vezényelt Magyarországon és azzal a győri (junius 28-án), ó-szónyi (julius 2-án), komáromi (julius 11-én), szegedi (aug. 3-án) és szőregyi (aug. 5-én) csatákban és ütközetekben harczolt; az utóbbi ütközetben megsebesült.

Hét éven át volt *Benedek* mint vezérőrnagy és altábornagy gróf *Radetzky* tábornagy vezérkari főnöke Olaszországban, azután pedig két és fél éven át a 4-ik hadtestet Galicziában és az 1859-ki hadjáratban a 8-ik hadtestet Olaszországban vezényelte. Ez utóbbi hadjárat alatt hadtestének háromszor nyílt alkalma tevékenyen beavatkozni.

A solferinói csatában (junius 24-én) *Benedek* az egész napon át a sz. martinói magaslatokat védelmezte a piemonti hadsereg ismételt támadásaival szemben.

Midőn a csata az arcvonal többi részein elveszettnek látszott és *Benedek* parancsot kapott a visszavonulásra, a következőket jelenté ő Felségének: «A fegyverbeszítlet megtiltja nekem, hogy e pillanatban visszavonuljak», és csak miután az újból ellene intézett ellenséges támadást visszautasítá, kezdette meg hadtestével teljes rendben a visszavonulást.

A hadsereg egyhangú ítélete szerint a sz. martinói eredmény egyedül a hadtestparancsnok rendkívüli jellemerejének, a parancsnokság szigorú vezetésének és az általa a csapatoknak nyújtott hősiesség példának volt köszönhető.

A vitéz és szerencsés tábornok ezentúl úgyszólván az első férfi volt.

Benedek tábornagya a hadseregparancsnokságot még az összpontosító menetek megkezdése előtt a következő *hadseregparancscsal* vette át:

«Kelt Bécsben, 1866. május 12-én.

Ő Felsége, legkegyelmesebb császáruk és hadurunk, legmagasabb parancsával elrendelni méltóztatott, hogy én a felállítandó északi hadsereg parancsnokságát átvegyem.

Főhadiszállásom f. hó 15-én egyelőre Bécsben alakúland meg és ugyane napon az északi hadsereghez tartozó cs. k. tábornok urak, csapatok, testületek és intézetek parancsnokságom alá lépnek.

Mint kipróbált hű és odaadó katona minden császári parancsnak örömmel tudok engedelmeskedni.

Örömteljes köteleességérzetemet ez alkalommal azonban ama tudat is lelkesíti, hogy a parancsom alatt egyesülő hadseregnek minden egyes tagja a legnagyobb odaadást hozza magával minden ellenséges támadás visszautasítására és leküzdésére, mely császáruk és urunk, legfönségesebb uralkodóházát és a monarchiát, drága hazánkat meggondolatlanul és igazságtalanul fenyegetné.

A hadsereg rövid idő alatt egyesülve lesz, jól szervezve, mindennel fölszerelve, szép, erős, derék had, melyet a legjobb szellem támogat és emel, melyet a rend és fegyelem, a becsület és hűség, a vitéség és föltétlen odaadás szelleme hat át.

A császár tekintete és nemes szíve a hadsereget mindenhová követendik és Ausztria valamennyi népeinek áldozatkészsége és lelkesedése fognak bennünket kíséreni; honfiaink és szeretetteink részvéte, várakozása és reményei velünk lesznek akkor is, ha majd döntő harcra kerülne a dolog a császár és a haza szent jogáért.

A cs. k. hadsereg pedig minden harcban lelkesedéssel és a régi osztrák szívóssággal a császáráért és hazáért hűséggel

a hadseregben; bírva ő Felsége bizalmát, ő volt a közvélemény legnépszerűbb katonája; több város, közöttük Bécs osztrák székváros, díszpolgárrá választotta meg. Ő Felsége a Mária-Terézia-rend középkeresztjével tüntette ki, és a vezérkar főnökévé nevezte ki.

1860-ban Benedek hat hónapon át Magyarország politikai igazgatójának vezetésével és a magyarhoni főhadparancsnoksággal volt megbízva; később az Olaszországban, Karinthiában, Krajna, Tirol és a Tengerpartvidéken álló hadsereg vezénylő tábornoka lön. Ez utóbbi állásában mindaddig megmaradt, míg uralkodójának bizalma és úgyszólván az egész közvélemény őt az északi hadsereg élére nem állították.

és becsülettel győzni, hűséggel és becsülettel meghalni fog tudni.

Katonák! ehhez ajánlom nektek teljes meleg katonai szívemet, nyújtom nektek vas akaratomat, belétek helyezett legmagasabb fokú bizodalalmamat, mindenható Uristenünkbe vetett legalázatosabb hitemet és bizalmamat régi katonai szerencsémbe.

Istenben üdvözöllek tehát benneteket, vitézek, kiket a császár akarata és parancsa vezetésem és gondoskodásomra bízott, üdvözöllek benneteket azon szilárd meggyőződéssel, hogy igazságos ügyünknek, hűségünknek és vitézségünknek, kitartásunknak és állhatatosságunknak Isten áldása nem fog hiányozni.

Benedek s. k.»

Benedek tábornagynak az északi hadsereg főparancsnokává történt kijelölésével egyidejűleg a főhadiszállás közzegei is kinevezve lettek é. p.

a hadsereg vezérkari főnökévé báró *Hennikstein* altábornagy,
a hadműveleti iroda főnökévé *Krismanic* vezérőrnagy,
a részletes iroda főnökévé *Krziž* ezredes,
tábori tüzérségi igazgatóvá ő cs. és kir. fensége *Vilmos főherczeg* altábornagy,
tábori hadmérnöki felügyelővé báró *Pidoll* ezredes és
hadsereg-hadbiztossá *Pokorny* altábornagy.

Krismanic vezérőrnagy, aki már márczius havában a hadműködési iroda főnökévé lön kijelölve, már jó eleve egy emlékiratot szerkesztett, amely «*az északi hadsereg hadműködési terve*» cím alatt a készülő hadjárat alapvonalait taglalta.

Ez okirat, melyre később még visszatérünk, általában az ellenséggel való találkozásig a hadsereg hadműveleteinek vezérfonalát képezé.

Krismanic tábornok az emlékiratban báró *Henikstein* altábornagynak azon javaslatát is magáévá tevé, mely szerint a hadsereg első hadászati felvonulása *Olmütz környékén* Morvaországban történjék, amint az valóban foganatosítva is lett.

A hadügyministerium az északi hadsereg csapatainak szállítására vonatkozó menetterveket a hadparancsnokságoknak már május 11-én küldötte meg.

A tömeges szállítás e szerint *május 20-án* vette kezdetét. A vasuti szállítás vezetésére Bécsben, Pesten, Prágában, Brünnben és Prerauban vonalbizottságok állítottak fel.

A vasuti szállítások zavartalan befejezése végett megtétettek a szükséges intézkedések az osztrák-porosz határ megfigyelése végett is. E czélból a *Henriquez* és *Thom* dandár (2-ik hadtest)

a Hohenstadt és Böhmisch-Trübau közti, a *József* főherceg és *Poekh* dandár (4-ik hadtest) az Ostrau és Oswiecim közt lévő vasútvonal biztosításával bízták meg; e dandárok május 12-ke és 18-ka közt lettek a morva határra útba indítva.

Az utóbbi dandárokat csakhamar követte a 4-ik hadtest másik két dandára és a hadtest-löveg-tartalék is.

Május 20-ka és június 9-ke közt lettek továbbá a II-ik, III-ik, VI-ik, VIII-ik és X-ik hadtestek, valamint a hadsereg-tartalékok Morvaországba elszállítva.

A lovasság gyalogmenetekkel volt Morvaországban összpontosítandó. E célból a Magyarországon elhelyezett három tartalék lovas hadosztály számára a parancs az indulásra *május 8-án* adott ki.

A Morvaországban elhelyezett 2-ik könnyű lovas hadosztály ezredei május 13-án az osztrák-porosch határnak Schönbrunn-tól a cseh határig való megfigyelése végett útba indítottak.

Az I-ső hadtest és 1-ső könnyű lovas hadosztály Csehországban maradtak és ott teljesíték a határ megfigyelését.

A május 20-án életbeléptetett hadsereg-hadbiztosság érélyesen hozzálátott az oszlop- és utánpótló raktárok, nemkülönben a hadtest- és vágómarha elosztó telepek és a hadsereg vágómarha telepek a szükséges készletekkel való ellátásával.

A brünni hadparancsnokság május 20-ig 7000 darab vágómarhát vásárolt be és június 18-ig további 8000 darabnak beszállítását biztosította.

Minden hadtest oszlopraktára 4—4, ötven 4 fogatú kocsiból álló, szállító századdal, minden lovas hadosztály oszlopraktára 2—2 ilyen szállító századdal lett ellátva; ezen kívül az ortalok és a széna tovaszállítására minden hadtestnek 300, minden lovas hadosztálynak 200 országos járműre volt szüksége. A hadtestek vágómarha elosztó telepei tíz napi vágómarha készlettel lettek ellátva.

Utánpótló raktárak voltak Brünnben, Magyar Hradisban, Prerau és Gödingben. Mindegyikök nyolcz napi készletet tartalmazott két-két hadtest és egy lovas hadosztály számára.

Az I-ső hadtest, 1-ső könnyű lovas hadosztály és a szász hadtest számára egy ötödik utánpótló raktár nyolcz napi készlettel Prágában lett 3600 kétfogatú országos járműre rakva és követte e seregtetek mozdulatait.

További tartalékkészletek Pardubicban halmozottak föl, hová 1124 vágómarha is felhajtott.

A szász hadtest folyó élelmi szükségele számára Teplicben két napi, Theresienstadtban öt napi és Prágában 14 napi készlet biztosított.

Az osztrák-szász hadsereg helyzete június hó közepe táján.

A cs. k. északi hadsereg 6 hadteste, 4 lovas hadosztálya és a 16 ütegből álló hadsereg-tartalék-tűzérség e szerint június hó közepe felé Morvaország és Sziléziában, egy hadteste és egy lovas hadosztálya pedig Csehországban állott. A teljes hadi létszám csak még egy néhány ezer emberrel vala kiegészítendő; továbbá hiányoztak még a *Prohaska* és az *Abele* dandárok; előbbi azonban már június 18-án érkezett a 3. hadtesthez, utóbbi pedig június 20-án vonúlt be Prágába Holsteinból.* Ez utóbbi napon érkezett szintén ezredéhez a Windischgrätz-dragonyosok Holsteinban volt két százada és a porosz herczeg vértés-ezrednek Frankfurtban és Mainzban volt századai.

Az északi hadsereg e csapatokkal együtt számlált:

203 zászlóaljat (műszaki és törzs-csapatok nélkül), 155 lovas századot (törzslovasság nélkül) és 736 löveget, összesen: 192,089 gyalog, 22,832 lovas, 23,288 tűzérségi és műszaki csapatbeli harczossal.

A hadsereg élelmezési létszáma vala: 283,184 ember és 66,847 ló.

A hadsereg csoportosítása június közepe táján volt:

A) *Főszereg Morvaországban:*

Hadsereg-főhadiszállás: Olmütz.

2. *hadtest* (28 zászlóalj, 4 lovas század, 80 löveg): Zwittau; (*Thom* dandár Landskron; *Henriquez* dandár Cseh-Trübau, Leitomischl, Hohenmauth).

4. *hadtest* (28 zászlóalj, 4 lovas század, 80 löveg): Littau; (a *Poeckh* és *József* főherczeg dandárok Hohenstadt és Schönbergnél).

6. *hadtest* (28 zászlóalj, 4 lovas század, 72 löveg): Prerau és Leipnik.

10. *hadtest* (28 zászlóalj, 3 lovas század, 72 löveg): Blansko és Brünn.

3. *hadtest* (28 zászlóalj, 2 lovas század, 64 löveg): Brünn.

8. *hadtest* (28 zászlóalj, 5 lovas század, 72 löveg): Auspitz.

2. *könnyű lovas hadosztály* (20 lovas század, 16 löveg): Freudenthal és Freiwaldau Sziléziában.

* Lásd az I. szakaszt. E dandárnak előbbi parancsnoka lovag *Kalik*: vezérőrnagy súlyosan megbetegedvén, kénytelen vala Altonában visszamaradni, hol nemsokára fájdalmai következtében kimúlt.

1. tartalék lovas hadosztály (26 lovas század, 16 löveg): Prossnitz.
  2. tartalék lovas hadosztály (26 lovas század, 16 löveg): Kremsier.
  3. tartalék lovas hadosztály (27 lovas század, 16 löveg): Wischau.
- Hadsereg tartalék tüzérség (128 löveg): Tobitschau.

B) Csapatok Csehországban.

- Gróf *Clam-Gallas* lovassági tábornok parancsnoksága alatt:
Hadtest főhadiszállás: Prága.
1. hadtest (35 zászlóalj, 4 lovas század, 80 löveg): Teplitz, Prága, Jung-Bunzlau és Josefstadt.
  1. könnyű lovas hadosztály (30 lovas század, 24 löveg): Tur-nau és a határszorosoknál.

A gróf *Clam-Gallas* parancsnoksága alatt lévő csapatok számláltak 33,375 gyalog, 5194 lovas, 2570 tüzérségi és műszaki csapatbeli harcost 104 löveggel.

A szász királyi hadtest, ez idő szerint még Szászországban lévén, számlált: 20 zászlóaljat, 16 lovas századot, 58 löveget; 18,841 gyalog, 2574 lovas, 2044 tüzérségi és műszaki csapatbeli harcossal. Élelmezési létszáma volt 26,265 ember és 7560 ló.

E hadtestnek a cs. k. csapatokkal való egyesülése biztos kilátásban volt.

A csehországi hadszínhelyen Poroszország ellen rendelkezésre lévő hadi erők összege e szerint volt: *223 gyalog zászlóalj, 171 lovas század, 794 löveg, 210,930 gyalog, 25,406 lovas, 25,332 tüzérségi és műszaki csapatbeli harcossal vagy is összesen: 261,668 harcos.*

Az összes élelmezési létszám volt 309,449 ember és 74,407 ló.*

b) *A porosz hadsereg felvonulása és csoportosítása június-közepé táján.*

A nagyobb csapatszállítások Poroszországban május 16-án vették kezdetüket és az Ausztria ellen felállítani szándékolt két hadsereg** már május végén négy hadtesttel a határ mentén állott é. p. az első hadsereghez tartozó 3-ik és 4-ik hadtest Torgau és Kottbus között, a lovas hadtest Görlitznél; a II-ik hadsereghez tartozó 5-ik hadtest Landshut és a 6-ik hadtest Waldenburgnál.

* Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Dritter Band. Wien 1868.

** Lásd a III. szakaszt.

Hannover ellen való alkalmazásra a 7-ik hadtest jelöltetett ki, a 14-ik hadosztály kivételével, mely egyelőre szintén az Elbá-hoz rendeltetett.

Junius elején a két említett hadsereg a még rendelkezésre állott 1-ső, 2-ik és testőr hadtesttel erősített meg és az I-ső hadsereg valamivel közeledett a II-ikhoz. Egyidejűleg felállított egy harmadik, az úgynevezett *Elba-hadsereg*, melyhez a 8-ik hadtest és a 14-ik hadosztály, a szükséges tartalékokkal, osztatott be.

E szerint a keleti hadszínhelyen — tehát közvetlenül Ausztria és Szászország ellen — alkalmazandó porosz haderők junius első felében a szász-osztrák határ mentén következésképp valának csoportosítva:

I. hadsereg a Lausitz-ban: *Frigyes Károly* porosz kir. herceg parancsnoksága alatt.

III. hadtest Görlitz; IV. hadtest Hoyerswerda; II. hadtest Senftenberg; testőr hadtest Cottbus.

II. hadsereg Sziléziában: *Frigyes Vilmos* porosz trónörökös parancsnoksága alatt.

I. Hadtest Hirschberg; V. hadtest Landshut; VI. hadtest Waldenburg.

Elba-hadsereg: bittensfeldi *Herwarth* gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt.

VIII. hadtest és a VII. hadtesttől a 14. hadosztály az Elba mindkét partján a Mulde és Elster között. E csoportosítás junius hó 10-én teljesen befejezve vala. A felvonulási arcvonal kiterjedése 36 mérföld volt.

Junius 11-én az osztrák hadsereg hadrendje a poroszok tudomására jutván, ez utóbbiak ezúttal az első megbízható híreket nyerték az osztrák hadsereg felállításáról. Nevezetesen megtudták, mi szerint az osztrák főerő nincsen — mint ezt eddig hívék — Csehországban, hanem 7 hadtest közül még 6 Morvaországban áll. Az osztrák hadseregnek e csoportosításából Berlinben azt következtették, hogy az osztrák hadak előnyomulása nem Berlin felé, hanem Neisse irányában Boroszló felé tervezetik.

A porosz II. hadsereg főparancsnoksága a helyzetnek megfelelőleg már is kikérte az engedélyt, hogy a Neisse-vonalhoz előnyomulhaason, miután e folyó mögött való felállításával Szilézia legnagyobb részét fedezhetné és az osztrák hadsereg ez állás megtámadása nélkül Boroszló ellen nem működhetnék. Tekintve azonban, hogy a porosz II. hadseregnek e balra vonulása által távolsága az I. hadseregtől öt egész hat menettel megnagyobbodna, továbbá hogy két elszigetelt hadteste (az V. és VI.) az osztrák hadseregnek ez irányban esetleg fellépő 6 hadtestével szemben még erős állásban sem állhatott volna ellen, végre hogy az I. hadtestnek

feladata volt a Hirschbergből Reichenbach felé vezető, később a Trautenau felé vezető utat is megfigyelni, *Vilmos* király a II. hadsereg előnyomulását megengedvén, egyszersmind megerősítését és az I. hadseregnek balra vonulását rendelé el. E célból a testőr hadtest vasúttal Boroszlón át Brieg-be irányítottatott és a trónörökös parancsnoksága alá helyeztetett. Az I. hadseregnek egyszersmind parancs adatott, miszerint csapatait Alsó-Lausitz-ban, Görlitz környékén, akként összpontosítsa, hogy úgy a sziléziai hadmíveletekre, mint a Szászországba való bevonulásra készen álljon.

A II. hadsereg részei ennek következtében következőképtolattak el:

a VI. hadtest Reichenbach, Frankenstein és Ottmachaun át *Steinau*-ba,

az V. hadtest Schweidnitz és Lauterbachon át *Grottkau*-ba,

az I. hadtest Kupferberg, Schweidnitz Nimptschen át *Münsterberg*-be,

a lovasság Metkau és Jordansmühlen át *Strehlen*-be.

Az elrendelt új csoportosítás mindkét hadseregnél június hó 18-án lett befejezve. A felvonulási arcvonal kiterjedése ez újabbmozdulatok által 47 mérföldre emelkedett; az egyes csoportok egymástól 20—25 mérföldnyi távolságra valának.

Az Elbe-hadsereg eredeti felállításában meghagyatott, feladata lévén első sorban a szász hadsereg ellen működni, illetőleg Szászországot megszállani.

Ez utóbbinak esetleges megerősítésére felállítottatott még egy tartalék-hadtest, mely június közepén alakulásban vala Berlin környékén.

Ez összes haderők fölötti legfelsőbb parancsnokságot *Vilmos* király személyesen vette át.

A haderők tagozása és létszáma részletesen a következő volt:

I. hadsereg.

Ő kir. Fensége *Frigyes Károly Miklos* porosz herceg, lovasági tábornok; főhadiszállása: *Görlitz*.

II. hadtest (25 zászlóalj, 16 lovas század, 78 löveg) Niesky, Reichenbach, Görlitz és Seidenberg között.

III. hadtest (25 zászlóalj, 9 lovas század, 48 löveg)* Löwenberg, Friedeberg, Wiegandsthal környékén.

IV. hadtest (22 zászlóalj, 8 lovas század, 48 löveg)* Laubau-Greiffenberg vidékén.

* A III. és IV. hadtesthez tartozó hadosztályok (5, 6, 7, 8) nem voltak hadtest kötelékben, hanem közvetlenül a hadsereg-parancsnokságnak alá rendelve. E hadtestek tartalék-lovasságából alakítottatott a lovas hadtest.

Lovas hadtest (41 lovas század, 30 löveg) Löwenberg környékén a Bober mindkét partján.

Hadsereg-tartalék-tüzérség (96 löveg) összesen 93,300 harczos;

II. (sziléziai) hadsereg.

Ő kir. Fensége *Frigyes Vilmos* porosz trónörökös, gyalogsági tábornok; főhadiszállása: *Neisse*.

Testőr hadtest (26 zászlóalj, 16 lovas század, 84 löveg) Brieg.

I. hadtest (25 zászlóalj, 21 lovas század, 96 löveg) Münsterberg,

V. hadtest (22 zászlóalj, 9 lovas század, 90 löveg) Grottkau.

VI. hadtest (19 zászlóalj, 12 lovas század, 60 löveg) Steinau.

Lovas hadosztály (24 lovas század, 12 löveg) összesen 115,000 harczos.

Elbe-hadsereg.

Bittenfeldi *Herwarth* gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt.

VIII. hadtest (25 zászlóalj, 22 lovas század, 120 löveg)*

14. hadosztály (13 zászlóalj, 4 lovas század, 24 löveg)

összesen 46,000 harczos; laktáborban Torgau környékén Düben és Elsterwerda között.

Tartalék-hadtest:

Berlinnél alakulásban (24 zászlóalj, 24 lovas század, 54 löveg) összesen 24,300 harczos.

A keleti hadszínhelyen Ausztria és Szászország ellen rendelkezésre lévő haderők összege e szerint volt: 226 *gyalog zászlóalj*, 206 *lovas század*, 840 *löveg* összesen 278,600 főnyi létszámmal.**

E létszámban azonban csak a gyalog, lovas és tüzérségi csapatok mutatvák ki. Az osztrák-szász hadsereg megfelelő számával való összehasonlítás céljából e szám még 5510 műszaki csapatbeli katonával nagyobbítandó; ezt tekintetbe véve, a keleti hadszínhelyen alkalmazandó porosz hadi erők összesen 284,110 harczust számoltak.

* A VIII. hadtest két hadosztálya (15. és 16.) nem volt hadtest kötelékben, hanem közvetlen a hadsereg-parancsnokság alá rendelve.

** Der Feldzug von 1866 in Deutschland. Berlin 1867.

V. Hadműködési tervek.

a) Osztrák részről.

A porosz hadseregek mozdulatairól *Benedek* tábornagynagy főhadiszállásán *junius közepe tájáig* meglehetősen jól valának értesülve. Nevezetesen tudva volt hírszerző kémek jelentései alapján a III. és IV. hadtestnek május hó második felében Torgau és Cottbus, az V. és VI. hadtestnek Landshut és Waldenburg körül történt felállítása; az Elba-hadseregnek Torgau-ba, az első hadtestnek Görlitzbe, a II. hadtestnek Herzbergbe való megérkezése, végre ismeretesek valának az I., II., III. és IV. hadtestek által *junius* hó elején véghez vitt mozdulatok.

Csak a testőrhadtest felállítása iránt voltak több ideig bizonytalanságban. A porosz haderők túlnyomó részét e szerint Torgau és Waldenburg között tudva, az osztrák hadsereg-főparancsnokság terve volt: a hadsereget, miután az teljes számmal Morvaországban megérkezett, Csehországba útba indítani. E célból megtörténtek már *junius* 9-én a hadseregnek Olmütz körül való szűkebb összpontosítására vonatkozó előmunkálatok és a következő napokban elkészítettek a menettervek a hadsereg útbaindítására.

E tervek kivitele azonban csak akkor következett be, midőn a porosz sereg hadműveleteit Szászország megszállásával tényleg megkezdé.

Felemlítendő még, miszerint *Benedek* tábornagynagy az első hadtestnek, a visszavonuló szász hadtest felvétele céljából, egy Jung-Bunzlau környékén elfoglalandó összpontosított állást, mint legezélszerűebbet, ajánlott. Továbbá tervbe volt véve, miszerint úgy az első, mint a szász hadtest a fősereggel Csehországban egyesüljön.

Benedek tábornagynagy *junius* hó 15-én a császári külügyminiszter által értesített azon felszólítás tartalmáról, melyet Poroszország követe e napon Drezdában a szász kabinetnek átnyújtott,* nemkülönben arról is, hogy Szászország válasza elutasító leend; a külügyér egyszersmind felszólítá a tábornagynagyot a szükséges intézkedések az iránt való megtételére, hogy a szász csapatok a Csehországban álló császári csapatok által felvétessenek és támogattassanak. Következő nap *junius* 16-án 9 óra 10 perczkor d. e. *Ő felsége* következő sürgönyt intézte *Benedek* tábornagynagyhoz:

* Lásd az I. szakaszt.

«Az események Németországban a hadműveletek megkezdését sürgősen kívánják. Mivel azonban a katonai érdekek döntenek, önre bízom, hogy az előnyomulás kezdetének időpontját meghatározza; elhatározásáról távirati jelentést várok.»

Benedek tábornagyról erre 1 óra 30 perczkor d. u. következőket jelenté:

«A hadsereg összpontosítása már elrendeltetett, f. h. 20-án fogatosítva leend. Intézkedés olyan, hogy hadsereg az új gyülekező állásából 11 nap alatt csatákészben Josefstadt-nál lehet, ha a porosz főerők Görlitz-Landshut-nál maradnak, — 4 nap alatt pedig Olmütz-nél, ha az ellenséges főerők Felső-Sziléziában lesznek, mire a legújabb hírek valának. Csehországi csapatok mindkét esetre utasítvák a főszereggel egyesülni.»

E távirati jelentést némileg megvilágítja a tábornagyról ugyanaz nap Ő Felsége első főhadsegédéhez intézett következő jelentése:

«Kapcsolatban a császár Ő Felségének legalázatosabban felterjesztett mai táviratommal bátorkodom excellenciáddal továbbá tudatni, hogy én azon pillanatban, midőn a porosz főerőknek Görlitz és Landshut között való gyülekezése biztos lön — azon elhatározásra jutottam, miszerint a hadsereget Morvaországból Csehországba Josefstadt-Königinhof-Miletin tájára azon célból indítsam útba, hogy vagy ez állásban a csatát elfogadjam, vagy pedig kedvező körülmények közt innen a támadást intézzem. E célból lön elkészítve a mellékelt menet táblázat,* melyből kitűnik, miszerint a mozdulat 13 napot igényel, a 11-ik napon azonban már oly tetemes erők lesznek Josefstadtnál, hogy azokkal, bezárólag a Csehországban álló és ez állás bal szárnyához csatlakozandó csapatokat, a csata habozás nélkül elfogadható volna.

Ez oldalmenetnél, mely a 2. könnyű lovas hadosztály felállítására, a *Poekh* dandár és a II. hadtest által fedeztetik, első sorban arra voltam tekintettel, hogy az egyes seregrészek oly közel maradjanak egymáshoz, miszerint a hadsereg minden pillanatban csatához készen legyen.

Ez elhatározás mint említettet, már megvala állapítva,»

* E menettervezet szerint lön később a hadsereg Csehország felé útba indítva. Lásd a «menet-tervezet» az 50—51. lapon.

midőn porosz csapat mozdulatokról — Felső-Szilézia felé — szóló hírek figyelmemet ez oldalra irányították.

Ha ugyan a porosz főszereg Felső-Sziléziában vesz felállítást, akkor nem tehetek egyebet, minthogy a hadsereget Olmütz-nél összpontosítsam és a körülményekhez képest cselekedjem; — mert a felállítás Josefstadtnál, azon föltevés mellett, hogy a porosz főerők Felső-Sziléziában állanak, kockáztatott volna és csak az esetben volna elfogadható, ha a győzelemről a csatatéren biztos volnék.

Mindkét eshetőséggel szemben készen leendő, még Ő Felsége sürgönyének megérkezése előtt elrendeltem az egyes seregrészek összpontosítását a 2. mellékleten feltüntetett pontoknál, honnan azok legkésőbb 4 nap alatt Olmütz-nél összpontosítva lehetnek, ha a porosz főerők Felső-Sziléziába való eltolásának híre igaznak mutatkoznék vagy pedig megkezdhetnék a menetet Csehországba, ha e hír be nem igazolható. A csapatok Csehországban, ez idő szerint gróf *Clam*, — majd a szász királyi hadtesttel való egyesülés után, a *szász trónörökös* Ő királyi fensége — parancsnoksága alatt utasítják, hogy a netalán üldöző ellenséggel szemben csak az okvetlen szükséges ellenállást fejtsék ki, és első sorban a főszereggel való egyesülésre törekedjenek. Ez a dolgok helyzete, és a mellett mindenek előtt tekintetbe veendő, hogy én e pillanatban, a szintén mellékelt létszámkimutatás tanúsága szerint, az I. hadtestet bezárólag körülbelül 153,000 gyalog harczossal rendelkezem, míg ellenfelemnek 200,000 főnyi gyalogsága van.*

Másként alakulnának a dolgok, ha hadseregemnek a kilátásban lévő délnémet szövetséges társakkal való egyesülése bevégzett tény volna. Már a szász királyi hadtesttel való egyesülés kiegyenlítendi némileg e kedvezőtlen erőviszonyt, és még inkább megtörténnék ez, ha a bajor királyi hadseregnek hadsereggel való egyesülésre biztos kilátás volna.** Ez egyesülés legcézirányosabban az Elba vonalon történhetnék meg és ez esetben erős elhatározásom az egyesült, az

* E számban nem foglaltatik a tartalék-hadtest. Az osztrák hadsereg létszámát illetőleg fölemlítendő, hogy abban a tisztek nincsenek felvéve, továbbá hogy a hadsereg már június 10-én 16,000 fővel erősebb vala; a 10-ki létszám a hadsereg-parancsnokságnál azonban csak 18-án volt összeállítható.

** Június hó 18-án a táborszernagyot Ő Felsége első főhadsegéde értesítette, miszerint a bajor kormány, a müncheni csász. követ utolsó jelentései szerint, nem hajlandó csapatait Csehországba indítani és az Északi hadsereggel együttesen működtetni.

Menettervezet a hadseregnek

		Menetelnek					
Menet vonal	Csapattest	18.	19.	20.	21.	22.	
I.	1. hadtest (a Kalik dandárral) 1. könnyű lov. hadoszt.	vonulnak esetleg Miletin felé			.	.	
	1. tartalék lovas hadosztály	Konitz	Morva- Trübau	Rothwasser Gabelnél	Slatina	Reichenau	
	10. hadtest	összpontosul Lettowitz és Brünnlitz között		Zwittau	Oseh-Trübau és Wilden- schwert közt	Senften- berg	
	4. hadtest (a József főherczeg és a Poeckh dand. Lands- kronnál csatlakoznak a hadtesthez)	össz- pontosul Müglitznél	.	Morva- Trübau	Landskron	Geiersberg	
	6. hadtest	Olmütz	Littau	Müglitz	Morva- Trübau	Landskron	
	2. hadtest (a Thom dandárral)	junius 25-ig Landskron, Grulich,					
2. könnyű lovas hadosztály	Westpha- len dandár	.	.	.	.	bevonja az	
	hadosztály törzs és Bellegarde dandár	.	.	.	összpontosul Freudenthal-nál		
II.	3. hadtest a Prohácska comb. dandárral	összpont. Brünn-nél	Lipuwka	Zwittawka	Brüsau	Abtsdorf	
	8. hadtest	összpontosul Brünn-nél		Lipuwka	Boskowitz	Brüsau	
	Hadsereg főhadiszáll. hadbiztos- ság nélkül	hadműkö- dő rész	.	.	.	.	vasuttal Oseh-Trübau
		vonat	.	.	.	Littau	Müglitz
3. tartalék lovas hadosztály	Prossnitz	Sternberg és Morva- Neustadt	.	.	.		
III.	2. tartalék lovas hadosztály ¹	.	.	.	Prossnitz	Protiwa- now	
	Hadsereg-tartalék- tüzérség (a 2. tartal. lovas hadosztály egy ezredével) ²	.	.	.	.	Prossnitz	
V.	Hadsereg- lőszer-telep	1. rész ³	.	.	.	összpontosul Eibenschütz-nél	
IV.		2. rész ⁴	.	.	.	.	
1. és 6. utász-zászlóalj 8 hadi hídkészülékkel és az 1. had- mérnöki ezred 1 zászlóalja		vasuttal a körülményekhez képest			.	.	

¹ 21-én egy ezredet Tobitschauba a hadsereg-tartalék-tüzér séghez rendel.² Továbbá egy osztály törzs-gyalogos mint vonatörtség és a 27., 28. és 31. hadi-szállító-század.

Josefstadtnál való összpontosítására.

1866 június hó

23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
.	.	.	.	.	.	.	.
Opočno	Josefstadt	N.-Bürglitz	.	.	.	.	.
Solnic	Opočno	Josefstadt	N.-Bürglitz	.	.	.	.
Slatina	Solnic	Opočno	Josefstadt	Königinhof	.	.	.
Geiersberg	Slatina	Solnic	Opočno	Josefstadt	Schurz	.	.
Wichstadt, Gabel-nál áll			Senftenberg	Reichenau	Opočno	Josefstadt	.
előcsapatokat	menetel Freiwaldauról két menettel Gabel-ig		Senftenberg	Reichenau	Opočno	Josefstadt	.
menetel három menettel Gabel-ig			Senftenberg	Reichenau	Opočno	Josefstadt	.
Wildenschwert	Wamberg	Tyništ	Josefstadt	.	.	.	.
Abtsdorf	Wildenschwert	Wamberg	Tyništ	Josefstadt	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.
Morva-Trübau	Abtsdorf	Wildenschwert	Wamberg	Tyništ	Josefstadt	.	.
összpont. Mäglitznél	Morva-Trübau	Abtsdorf	Wildenschwert	Wamberg	Tyništ	Smiřic	.
Kunstadt	Polička	Leito-mischl	Hohen-mauth	Holic	Smiřic	.	.
Protiwanow	Kunstadt	Polička	Leito-mischl	Hohen-mauth	Holic	Königgrätz	Josefstadt
Tischowitz	Bozinka	Neustadt	Suratka	Chrast	Pardubic	.	.
összpontosul Krzizanau-nál		Saar	Kreuzberg	Nassaberg	Pardubic	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.

* Egy fél század törzs-gyalogság mint vonatárság.

* Egy fél század törzs-gyalogság mint vonatárság.

ellenséggel majd egyenlő erővel, Csehországból a támadást intézni, az ellenséges főerőt fölkeresni, tekintet nélkül, hogy hol áll, mert ez esetben jogosúlnak érzem magam arra, hogy a győzelemre a csatatéren számítsak; egy balsiker pedig oly következményekkel nem lehetne, milyeneknek beállni kellene, ha az hadseregemet egy hadászatiilag kedvezőtlen helyzetben és a jelenlegi erőviszonyok között érné.»

Junius 16-án délben adattak ki a rendeletek, a melyek értelmében a hadtestek legnagyobb része eddigi törzshadiszállásuk közelében összpontosítottak, némelyek pedig észak felé rövid mozdulatokat végeztek.

Ez összpontosítások foganatosítása 4 napot igényelt volna, de már a következő nap, *junius 17-én*, a Bécsből érkezett azon értesítés alapján, miszerint az ellenséges hadsereg zöme még mindig közelebb áll az Elbához és a jelentett mozdulatok a Neisse felé csak demonstrációk lehetnek, a hadsereg parancsnoka elhatározta, hogy a hadsereget Csehországba a Josefstadt-Miletin-féle állásba utbaindítja és kibocsátja az erre vonatkozó intézkedéseket is.

A hadsereg menetének ez intézkedések szerint (I. a túloldali menet-tervet) három vonalon kellett megtörténnie, ú. m.

I. az északi vonalon: Müglitz, Landskron, Senftenberg, Reichenau, Solnic, Opočno, Josefstadt: az 1. tartalék lovas hadosztály, a 10., 4., 6. és 2. hadtestek és a 2. könnyű lovas hadosztály.

II. a középső vonalon: Abtsdorf, Wildenschwert, Wamberg, Tynist, Josefstadt és Smiřic felé: a 3. és 8. hadtestek, a hadsereg főhadiszállás és a 3. tartalék-lovas-hadosztály.

III. a déli műúton: Policka, Leitomischl, Hohenmauth, Holić, Smiřic: a 2. tartalék-lovas-hadosztály és a hadsereg-tartalék-tüzérség.

A hadsereg-lőszertelep két részben két tovább délre fekvő vonalon irányítottatott Pardubicba.

A menetcélhoz legközelebb álló 2. hadtest az oldalmenet fődözése céljából *junius 26-ig* a Glatzi grófság határán hagyott meg.

Pihenő napok a csapatoknak általában nem engedélyeztettek; azok tehát 7—11 menetet szakadatlanul tettek meg, nem éppen jó hegyi országúton. A menetek azonban átlag 3 mérföldnél kisebbek valának.

A vasút e mozdulat alkalmával csakis a főhadiszálláshoz beosztott műszaki csapatok szállítására használtatott (2 utász-zászlóalj 8 hadi-hídkészülékkel és 1 hadmérnöki zászlóalj); különben pedig kizárólag az élelmezés utánpótlására vala kilátásba véve.

A menetnek Gabel helységen túl való biztosítása tekinteté-

ben a hadsereg-parancsnokság a következő intézkedéseket bocsátotta ki:

«Az első harcvezonal élén menetelő 1. tartalék lovas hadosztály magát, a 2. hadtest állásán túlhaladva, megfelelő erős elővéd által biztosítja ép úgy a körülményekhez képest az oldalakban is; a 10., 4. és 6. hadtestek biztosításuk céljából azonban jobb oldalukban magukat egy-egy dandár által kísértetik, melyhez lovasság osztandó be.

Hasonló módon biztosítják magukat a többi harcvezonalak, ha ez szükségesnek mutatkozik.

A hadseregnek e menetben minden pillanatban csatára készen kell lennie; ez értelemben történt csoportosítása is és okvetlenül szükséges, miszerint minden osztag a legközelebb lévővel szakadatlan összeköttetésben maradjon.

E pillanatban az ellenséges főerők Görlitz és Landshut közt, a VI. porosz hadtest Glatz-nál, az V. Neisse-nél áll.

A vonat számára, ha csak lehetséges, és ez a mellékoszlop zavarása nélkül megtörténhetik, külön utak használandók, amelyek azonban a saját menetvonalától délre illetőleg délnyugatra és ahoz közel kell hogy legyenek.

Elvárom, hogy ez alkalommal f. é. május hó 16-án kelt 7. számú hadsereg-parancsom határozványai a legpontosabban betartatni fognak, különösen ajánlom a rövidített menetrend alkalmazását, hol az lehetséges.*

A második könnyű lovas hadosztálynak a menet fedezésére kijelölt csapatai még mostani állásaikban megmaradnak és azok, mihelyt a hadüzenet megtörtént, a legnagyobb tevékenységet és mozgékonytságot fejtsék ki.

Minden eszköz alkalmazandó, hogy az ellenséggel elhittessük, miszerint a támadás ez oldalról történend.

A 2. hadtest feladata inkább védő és mindenekelőtt az oldalmenet fődözését kell szem előtt tartania.

Az élelmezésre, illetőleg az élelmezésnek, a menet- és vasút-állomásokon való utánpótlására vonatkozó közelebbi utasítások a hadbiztosság által fognak kibocsáttatni.

Főhadiszállásomat f. hó 22-én Böhmisch-Trübauba teszem át; f. hó 21-ig tehát valamennyi jelentések Olmütz-be küldendőek.

Benedek s. k.»

*

* E rövidített menetrend szerint a gyalogság kettős rendekben, minden osztag két százada egyenlő magasságban egymás mellett, tehát nyolczas sorokkal, a lovasság négyesével, lövegek és járművek egyenkint meneteltek.

Élelmezés.

A hirtelen elhatározott menet alatt való élelmezést illetőleg a hadbiztosság azon nézetben vala, miszerint az átvonulandó ország természetes bő segélyforrásaira való tekintettel némi előkészületek mellett sikerülend a hadsereget részint a rendes szállítók, részint pedig a csapatok által eszközözendő kézi bevásárlások útján élelmezni.

A szállítók kötelesek valának a kenyeret a menetállomásokon készletben tartani.

A hadbiztosság továbbá ideiglenes raktárakat létesített: Zwittau, Böhmisch-Trübau, Hohenstadt, Landskron, Wildenschwert és Hohenmauthban, melyek számára kenyér, zab és széna, részint Olmütz, Prerau és Göding, részint pedig Bécsből, sőt Budáról is szállítva lett.

A hadtápczikkek a csapatok által voltak bevásárlandók mely célra minden ember számára napi 24 kr. lett kiszolgáltatva.

Az átvonult országrészek segélyforrásai az ugyanazon útonalokon szakadatlanul menetelő nagy mennyiségű csapatok számára azonban nem bizonyultak elégségesnek; minek következtében különösen az egyes oszlopok végén lévő csapatok részint hiányt is szenvedének. A csapatok ugyan felhatalmazva valának szükségleteiket esetleg az oszlopraktárból fedezni; ez utóbbiak azonban részint más vonalakon irányítva lévén, megesett, miszerint a csapatoknak lehetetlen vala a kérvényeléseket ideje korán foganatosítani.

Csehországban a hadsereg élelmezése a Pardubicban már meglevő, továbbá a Königrätz, Josefstadt, Elbeteinic és Přelaucban felállítandó raktárakból volt foganatosítandó.

E raktárak a szükséges hadtáp és lőtáp-czikkekkel, részint kenyérral is július hó 5-ig lettek ellátva.

A prágai hadparancsnokságnak június 29-től kezdve az egész hadsereg kenyérszükségletéről napi 330,000 adaggal kelle gondoskodnia.

E célból Pardubic és Prágában tábori sütődék építtettek és a kenyérsütés valamennyi élelmezési intézetnél polgári sütők segítségével folytatott. Azonkívül elrendeltetett 2 millió kenyér-adagnak a cseh- és morvaországi polgári hatóságok által július 4-ig Pardubic, Kolin, Elbeteinic és Přelaucban leendő beszállítása.

Ez előkészületekkel szándékoltatott részint a hadsereget követő utánpótló-raktárakat kiegészíteni, részint pedig a hadműveletek gyors és szerencsés lefolyása esetén egy tíz napi készletnek a pardubic-königrätzei vonalon való felhalmozása által egy új táborig élelmezési alapot teremteni.

Minden ember hús- és boradaga június 27-től kezdve megkettőztetett.

*

A hadsereg előnyomulása június 24-ig a fentebb közölt menet-tervezet szerint változatlanul foganatosítva lett.

A hadsereg-parancsnokság azonban már június hó 20-án szükségesnek találta egy intézkedést kibocsátani, melyben némely hadtest utolsó meneteit megváltoztató.

Ez intézkedés okát képezék az időközben az ellenséges második (sziléziai) hadsereg mozdulatairól beérkezett hírek.

Június hó 20-án t. i. a porosz parancsnokságok között az utolsó napokban történt sürgöny-váltásból minden kétséget kizárólag kiviláglott, miszerint az V. és VI. hadtesteken kívül, még az I. és a testőr hadtest is a Neisse mellett állottak.*

Az említett sürgönyök szövegéből továbbá teljes biztossággal lehetett következtetni, hogy a második hadsereg, vagy legalább annak túlnyomó része, a legközelebbi csehországi szorosok felé lett irányítva.

Az osztrák hadsereg-parancsnokság fentebb említett június 20-án estve kibocsátott intézkedése következő fontosabb rendelkezéseket tartalmazá:

* Többek közt következő fontos sürgönyök továbbítottak a Görlitz-Neisse-Strehlen távíró vonalon:

Bonin tábornok (az I. hadtest parancsnoka) jelenti június 20-án Nimptsch-ből a II. hadsereg főparancsnokságának Neisse-ban:

«A hadtest-parancsnokság törzs-hadiszállása f. hó 21-én Faulbrück-ben lesz».

Az első hadsereg főparancsnoksága sürgönyözött Görlitz-ből a második hadseregéhez Neisse-ban:

«Beérkezett legfelsőbb parancs szerint az I. hadtestnek Landshut esetleg Hirschberg-be kell menelnie. E menet gyorsítása a hadművelet megkezdése végett igen kívánatos. Kéretik annak közlése, hogy mikor indul az I. hadtest és mikor érkezik Hirschbergbe».

A második hadsereg főparancsnokságától a lovas hadosztálynak Strehlen-ben:

«A hadosztály holnap 21-én Reichenbach felé menetel a Nimptsch-Heidersdorf vonalig, mögötte a testőr hadtest Strehlen-Heinrichau-ba. Az I. hadtest ma 20-án Nimptsch-ben, holnap 21-én, Faulbrück-ben van».

Köllner hadsereg-hadbiztos a lovas hadosztály hadbiztosságának Strehlenben:

«Holnapi elindulásnál a főparancsnokság parancsát pontosan foganatosítani. Valamennyi készlet elviendő, raktár Reichenbach-ban lehető gyorsan megtöltendő, esetleg gyorsszállítmányyal».

Az *első tartalék lovas hadosztály* állást foglal Dolan és Skalitz-nál a határ Dobruška-tól Kostelec-ig terjedő részének megfigyelése czéljából.

A *X. hadtest* 25-én Opočno-ról a Josefstadt-Schurz-féle állásba (az Elbe jobb partján) nyomul, honnan 26-án egy dandár Praussnitz-Keule-ba tolandó előre.

A *IV. hadtest* Opočno-ról 26-án (két menet helyett, egygyel) a Königinhof-tól délre fekvő állásba menel; jobb szárnyával a *X. hadtest*hez csatlakozik — egy dandárt 27-én Arnau és Falgendorf-ba tól előre.

A *III. hadtest* Tynist-ről 26-án Königgrätz-be menel, 27-én Miletin-be, balról csatlakozik a *IV. hadtest*hez — és egy dandárt 28-án Új-Paka és Jičín-ig tól előre.

A *VI. hadtest* Josefstadt-ból 28-án Hořic-ba menel, balról a *III. hadtest*hez csatlakozik és egy dandárt 29-én Sobsic-ba tól előre.

A *VIII. hadtest* Tynist-ről 27-én Königgrätz-be, 28-án Hořenowes-be nyomul.

A *2. tartalék lovas hadosztály* Holic-ból 28-án Königgrätz-be, 29-én Milowic-ba menel, előcsapatokat 30-án Bydžow, Smidar és Chomutic-ig tól előre.

A *3. tartalék lovas hadosztály* Tynist-ről 29-én Smiřic-be.

A *II. hadtest* Opočno-ról 29-én Pless-be Josefstadt mellett, az Elbe-től balra.

A *2. könnyű lovas hadosztály* Opočno-ról 29-én Jasena-ba, Josefstadt mellett, menel; örsöket Dobruška és Neustadt-ba kiküldönít, honnan azután az *első tartalék lovas hadosztály* osztagai bevonulnak.

A *hadsereg tartalék tüzérség* a Schwarzenberg dsidás-ezred fedezete alatt Holic-ból 29-én Königgrätz-be, az Elbe jobb partjára menel, hol 30-án is megáll.

A *hadsereg-lószertelep* 29-én Pardubic-ból Königgrätz-be, az Elbe-től jobbra, menel.

Az 1. és 6. utász-zászlóaljok valamennyi, 8 hadi-hídkészülékkel és az *első hadmérnöki ezred* 1. zászlóalja Böhmisch-Trübau és Brünn-ből 26-án Josefstadt-ba érkeznek és azután Wilkow és Rasošek-nél (Josefstadt-tól délre) táborba szállnak.

A *hadsereg főhadiszállása* szintén 26-án érkezend Josefstadt-ba.

Ez intézkedések szerint tehát a *hadseregnek* a Josefstadt-Schurz-Miletin-Hořic-féle állásban a jobb szárnytól a bal felé akként kellett volna felvonulnia, hogy a bal szárny 25-én Schurz-ig, 26-án Königinhof-ig, 27-én Miletin-ig és 28-án Hořic-ig terjedjen; ez utóbbi nap tehát az *első harezvonalba* összesen négy (*X.*, *IV.*, *III.* és *VI.*), tartalékban pedig egy (*VIII.*) *hadtest* állott volna.

Azonkívül állott az első tartalék lovas hadosztály Dolan-Skalic-nál; június hó 29-én megérkeztek a 2. tartalék lovas hadosztály a bal szárnyon Milowicba, a jobb szárnyon pedig a II. hadtest Pless-be, a 2. könnyű lovas hadosztály Jasena-ba és a 3. tartalék lovas hadosztály Smiric-be, a hadsereg tartalék tüzérség és lőszer-telep Königrätz-be, a műszaki csapatok Josefstadt közelébe.

A cseh-sziléziai határszorosok megerősítése és megvédelmezése céljából intézkedések nem történtek, hanem azoknak csak lovasság által való megfigyelése rendeltetett el.

Benedek tábornagy június hó 20-án írta gróf *Creneville* altábornagnak, Ő Felsége első hadsegédének:

«A Josefstadt melletti állásban megérkezve szándékom, egy néhány napi okvetlen szükséges szünet után, a támadást megkezdeni. Az irányt azonban, merre az intézteni fog, e pillanatban közelebről meghatározni még nem vagyok képes, mivel ez a körülményektől, és különösen ellenem akkori állásától függend.»

Az Iser-vonalnál gyülekezendő I. és szász hadtestekre vonatkozólag következőkép rendelkezett a június 20-ki intézkedés:

«A Jung-Bunzlau és Münchengrätz-nél álló csapatok egyelőre ott maradnak, hasonlóképpen megmarad az első könnyű lovas hadosztály felállításában. Valamennyi többi az I. hadtesthez tartozó, valamint a szász királyi csapatok a nevezett állásban egyesítendőek.

Ha e csapatok túlnyomó erők által visszavonulásra kényszerítettnek, akkor ez utóbbi a hadseregnek fent leírt állása felé veendő.»

Ez intézkedés tehát e csapatoknak a tábornagy előbbi elhatározása alapján adott utasításokat (I. *Benedek* tábornagy jelentését június 16-án Ő Felsége főhadsegédéhez) megváltoztatá.

A *szász koronaherczeg* június hó 21-én Lobosic-ban kelt jelentésében közlé a hadsereg parancsnoksággal a hadteste által foganatosított mozdulatokat és egyszersmind kérdezé, vajjon az I. osztrák hadtest fölötti parancsnokság még ő reája van-e bízva, vagy pedig a szász hadtest más rendeltetést nyerend-e?

«Az első esetben» — írta a koronaherczeg — kérek utasítást:

1. Melyik napon kezdődik parancsnokságom.

2. Minő szándéka van excellenciádnak a nekem alárendelt csapatokkal, é. p.:

- a) hol összpontosítsam őket, Jung-Bunzlau és Miletin, vagy tovább előre Turnau és Münchengrätz között;
 b) vajjon magam a hadsereg bal szárnyának, vagy elővédjének tekintsem.»

Erre *Benedek* tábornaszernagy az Iser-nél gyülekező csapatok feladatát egy átiratában, mely 24-én d. u. 1 és 2 óra között érkezett meg Jung-Bunzlau-ban, következőkép határolá meg:*

«A nevezett csapatok rendeltetése egy netalán Reichenberg vagy Gabel irányából intézendő ellenséges támadással szembe szállani.

E feladat teljesítésében a körülményekhez képest, vagy időközben a hadsereg zömétől megérkezett csapatok által támogattni fognak, vagy pedig a főszeregre visszavonulnak, ha tetemesen túlnyomó erők támadásának volnának kitéve.

A szász királyi hadtest a Jung-Bunzlau-Münchengrätz-nél felállított cs. k. csapatok tartalékát képezendi és e célból e felállításához közelítendő é. p. ha ez sürgősen követeltetnék, azonnal, különben pedig megfelelő pihenő és az élelmezés rendezése után.»

Megjegyzendő, hogy e rendeletnek Jung-Bunzlau-ba való megérkezésekor a porosz első és az Elbe-hadsereg már Csehországban állottak.

A szász hadtest, mely egy előbbi megállapodás alapján Chlumec, Béla és Bodanec környékére irányítva vala és melynek egy része vasúttal már Přelauca-ba meg is érkezett, e rendelet folytán gyalog-menetekkel egyrészt Chlumec és Nimburg-on, másrészt Gastorf és Wegstädtl-en át Jung-Bunzlau környékére útba indított, hol a hadtest június 24-ike és 25-ike folyamában egyesült.

b) Porosz részről.

Vilmos porosz király a június hó 14-én Frankfurtban történt események után** támadó hadjáratra határozta el magát.

Már említők, miszerint *Herwarth* tábornok az Elbe-hadsereggel június 16-án bevonult Szászországba és, a szász hadsereg az országot elhagyván, június 18-án harc nélkül elfoglalta Dresdát.**

* A szász koronaherczeg már 24-én reggel sürgönyileg felszólítottott az Iser-vonalnál álló összes csapatok fölötti parancsnokság átvétele céljából Jung-Bunzlau-ba elindulni.

** Lásd az I. szakaszt.

Az Elbe-hadsereg ily módon az Ausztria ellen való hadműveletek számára szabad lón; a porosz hadi erők hadászati helyzete lényegesen javult, amennyiben az Elbe- és első hadsereg közti eredeti távolság felével megrövidült és a két hadsereg közti összeköttetés helyreállított.

Junius 19-én kelt legfelsőbb parancsral az Elbe-hadsereg az első hadsereggel tényleg egyesítettett és *Herwarth* tábornok *Frigyes Károly* porosz herczeg közvetlen parancsaihoz utasított.

A tartalék-hadtest első hadosztálya vasúton Bitterfeld-ig szállított és innen 21-én gyalog-menetekkel Meissen-be érkezett.

E hadosztály — 12 zászlóalj, 2 lovas-ezred és 2 üteg — *Herwarth* tábornok közvetlen parancsnoksága alá helyeztetett.

Az osztrák hadsereg helyzetére vonatkozó hírek hiányosak és részint hamisak valának. Általában hírlett, miszerint az I. hadtest, az Elbe mellett a határ közelében állva, a II. hadtest által megerősített, a III. Pardubic felé, a VIII. Brünn felé menetel és a IV. nyugoti irányban mozgásban van. E hírek szerint valószínűnek látszott, hogy az osztrák hadseregnek Csehországban való összpontosítása szándékoltatik, hol az a porosz hadseregek közt a belső vonalon egyesülve állott volna.

A porosz fővezénylet e hadseregei számára kedvezőtlen helyzetet nem várhatta be és mivel saját hadseregeinek egyesülése csak előre történhetett meg, elhatározá a bevonulást Csehországba.

Junius 18-án kibocsátá *Vilmos* király kiáltványát népéhez.

Junius 19-én utasítva lettek a hadsereg-parancsnokok, miszerint hadtesteiket a hadműveletek mielőbb megkezdése végett a határon összpontosítsák.

Miután tudva nem volt, hogy mennyire haladott előre az osztrák hadsereg összpontosítása Csehországban, az első hadseregnek előnyomulásában való esetleges megerősítése annál is inkább szükségesnek mutatkozott, amennyiben az Iser és felső Elbe erős szakaszai előtte valának, ennél fogva a II. hadsereg legközelebbik osztálya — az I. hadtest — junius 19-én sürgönyileg utasított Landshut felé elindulni.

Bár a fővezénylet annak szükségét érzé, miszerint a második hadseregnek szintén idővesztés nélkül Csehországba be kell vonulnia, mégis attól tartva, hogy az osztrák hadsereg még mindig betörhetne Sziléziá-ba, minél tovább kívánta annak lehetőségét megőrizni, miszerint a második hadsereg vagy egy esetleges támadással a Neisse mellett szembe szállhasson, vagy pedig a Glaczi grófságból való támadólagos fellépéssel az osztrák hadsereg elvonulására zavarólag befolyhasson, vagy végre az első hadsereggel való egyesülés céljából ideje korán elindulhasson.

Ez okoknál fogva egyelőre csak az V. és a testőr-hadtest.

összpontosított a Camenz-Silberberg vonalon; a VI. hadtest pedig az előbbieket elvonulását fedezendő, a Neisse-nél hagyatott meg és az elvonulás leplezése céljából az osztrák határ ellen áttámadást volt végrehozni kívánó.

Minthogy azonban e mozdulatok foganatosítása alkalmával semminemű jel az osztrák hadseregnek Felső-Szilézia ellen való összpontosítására nem mutatott, Berlinből június hó 22-én az első és második hadsereg főhadiszállásainak Görlitz, illetőleg Neisse-be sürgönyöztetett:

«*Ő Felsége parancsolja, miszerint mindkét hadsereg Csehországba bevonuljon és az egyesülést Jicin irányában keressék.*»

Bővebb felvilágosítást nyújtott báró *Moltke* gyalogsági tábornok és a hadsereg vezérkari főnökének ugyanazon napon kelt átirata, melyben mondva lett:

«Az éppen elküldött mai keletű rejtjeles sürgönyben a két hadsereg egyesülése céljából, tekintettel a távolságokra, közüti összeköttetésekre és vasútakra, Jicin van irányul kitűzve. Ezzel természetesen nem értetett, hogy e pontot minden körülmények közt elérni kell, az egyesülés inkább teljesen az események lefolyásától függend.

Valamennyi ide érkezett hír szerint egészen valószínűtlen, hogy az osztrákok főereje már a legközelebbi napokban az északi Csehországban összpontosulva állhatna. Kezdeményezésünk könnyen alkalmat nyújthat arra, hogy az ellenséget osztott állapotban túlnyomó erővel megtámadjuk és a győzelmet más irányban kiaknázzuk. Mindamellet valamennyi hadi erőnknek a fődöntésre való egyesülése szakadatlanul szem előtt tartandó.

A hadsereg-parancsnokságok azon pillanattól fogva, midőn az ellenséggel szembe szállnak, saját elhatározásuk szerint és a szükséghez képest cselekednek, a mellett azonban a szomszéd-hadsereg viszonyait mindig tekintetbe veszik. A kölcsönös támogatás egymás közti szakadatlan közlekedés alapján lehetőségessé váland.»

Az első hadsereg főparancsnokságának még hozzá lőn téve:

«Miután a gyöngébb II. hadseregnek a hegységen való áttörés nehéz feladata jutott, az I. hadseregnek annál is inkább kellend, mihelyt az összeköttetés *Herwarth* tábornok hadtestével foganatosított, gyors előnyomulás által a kriezist megrövidíteni.»

Ez intézkedések megszabták az irányt a két önálló hadsereg hadműveletei számára. Miképen oldották meg ezek a reájuk bízott nehéz feladatot, a következő szakaszokban fogjuk látni.

Visszapillantások.

Az osztrák Északi hadsereg első hadászati felvonulását túlnyomó főerejével — 6 hadtesttel — Morvaországban, egy hadtesttel pedig Csehországban eszközölte.

A bécs-berlini súlyvonal Kolin városánál szeli az Elbe-, Jung-Bunzlau-nál az Iser-vonalat és Bautzenon át — Görlitz és Drézda között — húzódik.

Tekintettel az akkor forgalomban volt vasútvonalakra, a leg-rövidebb és legkedvezőbb fekvésű, tehát fő-hadműködési vonal, Bécsből Görlitz-en át vezetett Berlinbe. Az út — Slézián át 180 kilométerrel hosszabb; fekvése kedvezőtlen, mert excentrikus.

A viszonyok hasonlóak az ellenség számára; de a sléziai hadműködési vonal reá nézve még kedvezőtlenebb fekvéssel bír és felhasználása esetén, Berlin fedezésének szükségessége, seregének kettéosztására kényszerítené. Azon előny, hogy hadi erőinek egy részét zavartalanul, mert saját országában, az ellenséges fővároshoz közelebb összpontosíthatja, a hátrányokkal szemben teljesen elenyészik. A Slézián át vezető hadműködési vonal eszerint mindkét félre nézve csak alárendelt szereppel bírhatott.

Mi lehetett tehát az oka annak, miszerint majd az egész osztrák hadsereg hadászati felvonulása Morvaországban a főhadműködési vonaltól oldalt történt?

Ez az első kérdés, melylyel foglalkoznunk kell!

E kérdésre némi világot vetendő, vissza kell térnünk *Krismanić* vezérőrnagynak, a hadsereg hadműveleti irodája főnökének már egyszer említett emlékiratára, mely utóbbi az Északi hadsereg működésének vezérfonalát képezé.

E terjedelmes «*az Északi hadsereg hadműveleti terve*» című okirat azon alapon épült fel, miszerint az osztrák hadseregnek e hadjáratban *védelmi* magatartást kell követnie, mely *Krismanić*-nak a hadműveleti iroda főnökeitől való kijelölése előtt lön már elhatározva.

Az emlékirat, melyben a hadsereg védelmi magatartása «*egy ugyan sajnós, de megállapított ténynek*» állítatik oda, e tekintetben következőket tartalmazza:

«Miután mi a kezdeményezésről politikai okokból, hogy t. i. ne tekintessünk támadó félnek, lemondottunk és azon alapelv állítattott fel, miszerint Poroszországgal szemben min-

den kihívás mellőztessék és saját hadi készülődéseinkkel csak fokozatosan, t. i. a túloldaliakhoz mérten, haladjunk, arra lehetünk elkészülve, hogy a porosz hadsereg, melynek szervezete gyorsabb mozgósítást biztosít, határainknál már harcra készen állandó, midőn az osztrák hadsereg hadászati felvonulását még talán be sem fejezé, sőt esetleg még hadi szervezését be sem végzé.

A cs. k. hadseregnek e helyzete a hadjárat kezdetén kétségtelenül igen kedvezőtlen, mindazonáltal saját elhatározásunk eredményeként minden vita nélkül elfogadandó.

Ez elhatározáshoz ugyan másodsorban, saját pénzügyeinkre való tekintettel is juthattunk; az esetben, ha a jelenlegi feszültség hadjáratához nem vezet, ez aggodalom nélkül történhetett.

Ez esetben a megtakarított milliók azon elhatározás bölcsesége mellett fognak tanúskodni.

Másként áll a dolog azonban, ha e feltevés nem valósul meg; 1850-ben Poroszország engedékenységét és a hadjárat elkerülését csakis azon tény okozta, hogy a hadi készülődésekben általunk magát megelőzteté.

A jelenlegi helyzet az 1850-ik évitől ugyan különbözik, mindazonáltal sajnálatos, hogy az osztrák hadsereg megfosztatott azon lehetőségtől, miszerint felvonulását néhány héttel előbb, vagy a legkedvezőtlenebb esetben legalább a porosz hadsereggel egyidejűleg foganatosítsa.

Ha csak az utóbbi beállna, akkor a támadólagos fellépés eredményre való kilátással még azon föltevés mellett is követhető, hogy az ellen túlerővel bír, ha részünkről tényezők mint: a hadsereg nagyobb hadi edzettsége, nem kicsinységekhez tapadó félénk, hanem erélyes, a nagy czélt szakadatlanul szem előtt tartó seregvezetés, végre valamennyiben élő azon tudat, miszerint szükséges saját erőnket a legszélsőbb határig megfeszíteni, kedvezőleg tekintetbe vehetők.

De mind ez számításon kívül esik: a fentkifejtett helyzet egyszer adva van és ennél fogva minden további fejtegetés számára a kiinduló pontot kell hogy képezze.

Ez álláspontból kiindulva *Krismanić* emlékiratában alig foglalkozott tovább azon gondolattal, hogy a háború ellenséges területre vitessék át. *Krismanić* tábornok az északi hadsereg összpontosításának helyét illetőleg báró *Henikstein* altábornagynak azon javaslatát, miszerint a hadsereg zöme Olmütz környékén gyűjtessék egybe, míg az I. hadtest Pardubic és Königrätznél összpontosítsák és két könnyű lovas-hadosztály a Zittau és Jägerndorf (körül-

bélül 35 mértföld) között lévő hegyszorosokat megfigyeljék, szintén magáévá tévé.

Az emlékirat e tekintetben mondá:

«Ha valamennyi erre vonatkozó viszonyokat alaposan megfontoljuk, nem lehet más következtetésre jutni, miután a létező viszonyok mellett Olmütznél kedvezőbb gyülekező állás nem létezik, mert ez utóbbinak a védelemben — és ez feltevés — rendszerint egy erősségre kell támaszkodnia.

Olmütz táborvára pedig e tekintetben kétségtelenül többet nyújt egy közönséges erősségnél.

A hadseregnek Olmütznél való felállítása által egyidejűleg Bécs is addig biztosítottatik, míg a védő minden támadó képességét — esetleg döntő vereség következtében — el nem veszti.

E felállításban a hadsereg végre Bécs felé való visszavonulását is biztosítja; feltétel csak az, hogy a visszavonulás ideje korán elhatározottassék és foganatosítottassék.»

E sorokban Olmütz vidékének a hadsereg felvonulása számára való választását az esetben sem találjuk indokolva, ha az Északi hadseregnek kiinduló pontul választott védelmi magatartását el is fogadjuk.

A közölt indokolás alapján Olmütz vidékére csak azért esett a választás, mert e város egyszersmind egy erődített hely vala.

Az indokolásban tehát nélkülözzük a kérdés eldöntésére «vonatkozó viszonyok alapos megfontolását», ha csak el nem fogadjuk ilyenek azon állítást, hogy a hadseregnek a védelemben egy erősségre kell támaszkodnia!

Nézetünk szerint egy erősségnek azon kérdés eldöntésére, hogy hol történjék a hadsereg hadászati felvonulása, semmi befolyással sem bírhat. Ez ugyan nem zárja ki azt, hogy egy erősség, mint erőpótlás, ügyesen fel ne használtassék, ha erre általában alkalom nyílik.

A főhadműködési vonal Berlinből Bécsbe, mint említők, Görtitz-en át vezet. E vonalon kell tehát egy esetleges ellenséges invázióknak az útját állni. Itten kell a hadsereg zömének felvonulnia. A sléziai mellékhadműködési vonal csak egy alárendelt erőnek — esetleg egy hadtestnek — a kiküldetését kívánja meg.

Olmütz vidékének a hadsereg felvonulására való megválasztása tehát már a legelső feltételnek sem felelt meg, mert az ellenség esetleges betörésének útját nem állja. De e vidéknek választása azon nagy előnyről való lemondással is egyértelmű, melyet a cseh királyságnak az ellenséges állam testébe való benyúlása hadászati

szempontból egy a főhadműködési vonalon álló hadsereg számára biztosít.

Ehez még hozzájárul, hogy e gazdag segélyforrásokkal rendelkező királyság az ellenségnek kardcsapás nélkül kiszolgáltatik.

De a fentebb idézett sorok utolsó mondatában a hadseregnek Bécsre való biztos visszavonulására vonatkozó megjegyzés is közelebb vizsgálatra tévesnek bizonyul. Feltéve, miszerint az ellenséges haderő görlitz-bécsi előnyomulási vonalától az olműtzi felállítás megtámadására indul, az osztrák hadseregnek legkedvezőbb esetben arczczal észak-nyugot felé kellend a csatát elfogadni; hogy ez utóbbinak kedvezőtlen kimenetele esetére visszavonulását Bécs felé nem folytathatja, sőt hogy esetleg összes összeköttetései a Dunánál lévő alapvonalával széttépetnek, bizonyításra nem szorul; erről egy pillantás a térképre meggyőz. Ilyen kedvezőtlen kilátások mellett tehát a csata Olműtznél elfogadható sem lehetett volna.

Az emlékiratban foglalt e megjegyzés csak is azon téves feltevésen alapúlhatott, hogy a porosz hadi erők Slézián és Olműtzen át nyomúlандnak Bécs felé. E felfogást megerősítik *Krismanic* tábornoknak később a porosz hadsereg felvonulására vonatkozó fejtegetései, melyeket azon feltevésre alapítá, miszerint az ellenséges hadi erők a Görlitz-Breslau-Kosel közötti vasútvonal mentén fognak összpontosíttatni. Az emlékirat e terjedelmes vonal középső — Hirschberg és Neisse — közti részének a legnagyobb fontosságot tulajdonított; az utat Felső-Sléziából Bécs felé pedig, ez irány fölötté excentrikus fekvését figyelmen kívül hagyva, legrövidebbnek állítja. Mindamellett meglepő az olműtzi felállítás fent idézett megokolása, amennyiben az emlékirat szóról szóra folytatja:

«Az offensiva Felső-Sléziából Morvaországba, ha ugyan csak a legrövidebb irányt jelöli is a támadás valószínű tárgyai: Olműtz és Bécs felé, elvitázhatatlanul nagy nehézségekkel jár, melyek részint az ottani vidék természetében, részint pedig abban rejlenek, hogy a támadó előnyomulás Olműtz nagy táborvára által nem sokára feltartóztatik.

A porosz sereg-vezetőség e nehézségektől tartván, azon elhatározáshoz juthat, miszerint az offensívát a görlitzi gyűlekező felállításból kezdje meg, ha mindjárt ezzel a nevezett hadműveleti tárgyakat tekintve, nem csekély kerülő út van is egybekötte. Egy további ok, mely az utóbb említett kiinduló pont választására indít, azon körülmény által nyújtható, hogy a porosz hadsereg ez irányban nincs oly könnyen azon veszélynek kitéve, hogy balsorsa esetén Berlinnel való összeköttetését elveszítse, mint ez egy vereség után Felső-Sléziában megeshetnék».

Hogy az emlékirat e fontos és a porosz hadsereg magatartására nézve úgyszólván döntő körülményt csak mellékesen említi fel és a szükséges következtetéseket belőle le nem vonja, igen meglepő és csak lélektanilag magyarázható meg akként, hogy az emlékirat szerkesztőjét az Északi hadseregnek kiinduló pontul választott *védelmi magatartása* annyira eltölté, miszerint az erről való meggyőződést, hallgatag az ellenségről is feltételezé.

Krismanic tábornok hadművelési tervének idézett tartalma ugyan nem indokolja tehát, de némileg megmagyarázza azon elhatározást, hogy az osztrák hadsereg hadászati felvonulása Morvaországban Olmütz körül történt.

Junius 16-án, midőn a poroszok az Elbe-hadseregnek Szászországba való bevonulásával a hadműveleteket tényleg megkezdék, az osztrák hadsereg felállításának kedvezőtlen volta már nagyon is érezhető vala.

Ő *Felsége* ez érzésnek kifejezést adandó, felszólítja *Benedek* tábornagyt a hadműveletek megkezdésére és neki meghagyja, miszerint elhatározását táviratilag bejelentse.

A hadvezér, fájdalom, eddig nem birt elhatározásra jutni, hanem jelentése szerint cselekedeteit az ellenség jövődöbeli magatartásától teszi függővé.

Szükségesnek tartjuk e jelentés tartalmával röviden foglalkozni. E jelentés szerint az osztrák hadsereg akként összpontosított, hogy felvonulását vagy 11 nap alatt Josefstadtnál, vagy pedig 4 nap alatt Olmütznél eszközölhesse. Ez utóbbinak a szükségessége még azzal indokoltatik, hogy a legújabb hírek szerint az ellenséges főerő Sléziában gyülekezik.

Nem ismerhető félre, miszerint e jelentésben kifejtett szándék nem a pillanatnyi helyzet folyamánya, hanem inkább a hadművelési iroda főnöke által szerkesztett hadművelési tervben foglalt elvek szüleménye.

Az emlékirat t. i. «*azon lehetséges, de nem valószínű esetre*» hogy a hadsereg kedvező viszonyokat kiaknázva olmützi felállításából az offenzívát Csehországon át megkezdhetné, az egyes részeknek következő szerepet juttat: a két könnyű lovas-hadosztály megmaradna megfigyelő állásaiban a határon, egy hadtest Grulichnál állíttatnék fel, az 1. hadtest Josefstadtnál összpontosúlna azon célból, hogy a kijáratokat a Glátzi grófságból elzárja; a főerő pedig 10—11 menettel Csehországba nyomúlna a Josefstadt-Jičin-Paradubic-Podiebrad közti térre — súlyponttal Josefstadt és Königgrätz felé, — ha a műveletek a trautenauai és reichenbergi műútakon folytatandók volnának.»

Porosz részről tényleg történtek Felső-Sléziában junius hó közepe táján csapatmozdulatok, de megbízható hírek csak az

I. porosz hadtestnek kelet felé való elvonulására vonatkoztak. Hogy e csapatmozdulatokra vonatkozó álhírek az osztrák főhadiszálláson szintén hiteltelnek találtak, ennél fogva a hadvezér megzavartatván, elhatározásra nem juthatott, lélektanilag szintén könnyen megmagyarázható. Hiszen e túlzott csapatmozdulatok, illetőleg a porosz főerőknek Sléziában való fellépése az osztrák hadseregnek, a hadműveleti tervben egyedüli helyesnek odaállított olműtzi állásban való harcászati felvonulása *mellett*, és a valószínűtlennek jelzett csehországi offensiva *ellen* szólottak.

A hadsereg előnyomulása Csehország felé csak a jun. 17., Bécsből vett inspiratio után határozottatott el.

*

A hadsereg főhadiszállása Olmützot még el sem hagyá, az elrendelt előnyomulás Csehország felé alig kezdetett meg, midőn fontos és megbízható hírek érkezének junius 20-án a porosz hadsereg szándékairól. Nevezetesen tudva lön, miszerint a hadműveletek megkezdése Ausztria ellen elhatározottatott és hogy a II. hadsereg hadtestei nyugot felé megindultak, valamint sürgős előkészületek tétettek az élelmezés utánpótlása céljából. *E hírek alapján nagy valószínűséggel lehetett következtetni, miszerint a porosz hadseregek szándéka Csehországba bevonulni és itten egyesülni.*

Már közöltük azon intézkedéseket, melyeket az osztrák hadsereg-parancsnokság e hírek alapján kibocsátott, és melyek arra szoritkoztak, miszerint némely hadtest utolsó menetei megváltoztatván, a menetczélok akként határozottattak meg, hogy négy hadtest (X, IV, III és VI) junius hó 25-től 28-ig a Josefstadt-Königinhof-Miletin-Horitz-féle állásban mint a hadsereg első harcvezonala felvonult volna. Ez intézkedések nézetünk szerint a helyzetnek általában megfeleltek és következetesen keresztülvive a hadsereg számára elég kedvező helyzetet teremtettek volna; de kívánatos lett volna némely intézkedés arra nézve is, hogy ez állás idejekorán való elérése biztosíttassék. Tudjuk, miszerint a hadsereg menet céljához legközelebb állott II. hadtest a hadsereg oldalmenetének biztosítása céljából állomásaiban junius hó 26-ig megállni kényteleníttetett. Kérdés vajjon e rendszabály a junius 20-án vett megbízható hírek szerint még indokolt vala-e? Hiszen e hírek alapján a Nimptsch-ből junius hó 21-én Landshut felé elindult I. porosz hadtest junius hó 26-án a Felső-Elba vonalhoz érkezhetett volna; a lovas hadosztály szintén e napon indult el Strehlenből és a testőr-hadtest pedig Briegből nyugot felé, ezek egy-egy menettel követték volna az I. hadtestet.

E számítások tehát egybevetve a hadműveletek megkezdésére

vonatkozó hírrel azt eredményezik, miszerint a II. porosz hadsereg június hó 26-ka és 28-ka közt szintén elérheti a felső Elba vonalat, vagyis hogy az osztrák hadsereg szándékolt felvonulása háborítatlanul alig fog megtörténni.

Minden esetre tehát mutatkozott a szüksége annak, miszerint az előnyomulás lehetőleg gyorsíttassék. Ez utóbbi pedig első sorban megkívánta volna a II. hadtestnek, legalább két nappal előbb való elindítását.

Hogy a hadsereg előnyomulásának gyorsítására az osztrák főhadiszálláson nagy súly nem fektettetett, bizonyíttatik *Benedek* tábornagynak június hó 20-án Ó Felsége első hadsegédének küldött jelentése által, melynek alapján a hadvezér a Josefstadt melletti állásba megérkezve egy néhány napi szünetet vél tarthatni. A hadműveleteknek porosz részről való megkezdésére vonatkozó hír e feltevésben kétségtelenül nem eléggé látszik méltatva.

A tábornagynak jelentéséből továbbá kitűnik, miszerint a szándék a támadás megindítására ugyan megvolt, de a támadás céljára nézve teljes határozatlanság uralkodott. Nem akarjuk állítani, hogy június hó 20-án a támadás iránya szabatosan már meghatározható lett volna, de a támadás célja abban a pillanatban, midőn a vett hírek szerint mint fentebb kifejtettük, nagy valószínűséggel következtethető lett volna, hogy a porosz hadseregek Csehországba bevonulni szándékoznak, kétségtelenül és tisztán kidomborodott és volt: az *északról és keletről betörő hadseregek egyesülésének megakadályozása*.

E szándék parancsolólag követelte volna az összes *erőknek a belső vonalon* való lehető gyors gyülekezését, hogy a fenti szándék keresztülvitelére okvetlen szükséges *tér* megnyeressék.

A közölt menettervezet alapján meggyőződhetünk arról, hogy megfelelő intézkedések mellett, hat hadtest június hó 27-én egyesülve állhatott az Elba vonalnál Josefstadtól északra és északnyugotra. Ha az I. porosz hadsereg szintén június hó 21-én indul meg Görlitz környékéről, június 30-ka előtt alig érheti el az éle az Elba vonalat.

*

Poroszország hadseregének szervezete, valamint a rendelkezésre állott vasutvonalak lehetővé tevék, miszerint Ausztriát úgy a hadi erők mozgósításánál, különösen pedig a szállításoknál megelőzze és hadserege már akkor harcckészen álljon a határon, midőn osztrák részről a határ-átjárókat csak alig számbavehető csapatok figyelték meg.

Az összes a keleti hadszínhelyen alkalmazandó hadi erők,

kivéve a testőr- és a tartalék-hadtestet — mint említők — június hó 10-én három csoportban a szász-osztrák határ mentén harckészen állának. A három egymástól elkülönített csoport egy 36 mérföldnyi vonalon lévén, e csoportosítással a hadsereg hadászati felvonulása még foganatosítva nem vala.

Ez első csoportosítás mind annak daczára a viszonyoknak teljesen megfelelt.

Hadászati szempontból ugyan, az esetben, hogyha a hadműveletek azonnali megkezdése kilátásban lett volna, általában kedvezőbb lett volna az összes hadi erőknek egy központi felállításban való egyesítése. Egy ilyen központi felállítás számára Görlitz környéke lett volna a legalkalmasabb. Ha pedig — mint ez tényleg vala — a hadműveletek megkezdésének időpontja bizonytalan, akkor egy negyed millió embernek az élelmezése egy központi felállításban legyőzhetetlen nehézségeket okoz vala. Továbbá figyelemre méltó, hogy a hadsereg összpontosítása egy központi állásban nagy késedelemmel járt volna, a mennyiben a meglévő vasútvonalak nem lettek volna kihasználhatók.

De rejlett-e a hadi erők tényleges csoportosításában valamely veszély? Veszélytől csak akkor lehetett volna tartani, ha egy megfelelő ellenséges hadi erő Szászországban, vagy legalább az északi Csehországban a belső vonalon állott volna. Ilyennek pedig sem a szász hadsereg, sem az I. osztrák hadtest tekinthető nem volt.

Tisztán katonai tekintetek azonban követelték volna, miszerint porosz részről a hadműveletek már most megkezdessenek; és pedig egyrészt azért, hogy a hadsereg hadászati felvonulása Szászországba, illetőleg Csehországba való bevonulásával befejeztessék, mit most úgyszólván akadálytalanul lehetett volna megtenni, másrészt azért, hogy az ellenségnek idő ne engedessék arra, miszerint nagyobb erőket a belső vonalon összpontosíthasson.

Porosz részről ez nem történt meg; azonban június hó 11-én megtudván, hogy az osztrák főerő Morvaországban áll, annak Sléziába való bevonulásától tartván, útasittatik a trónörökös, egy esetleges inváziót megakadályozandó, a Neisse-hez vonulni.

Ez intézkedés csak úgy magyarázható meg, ha elfogadjuk — amint állítatik, — hogy *Vilmos* király még a 12-ik órában a béke fentarthatásában bízott. A porosz trónörökös parancsnoksága alatt állott csapatok még a II. hadsereg megerősítése után is két hadtesttel gyengébbek voltak az osztrák főerőnél, tehát esetleg igen egyenlőtlen harcot kellett volna vívnia; e hadseregnek balra való elvonulásával azonkívül a porosz hadierők hadászati helyzete is még kedvezőtlenebbé vált, amennyiben a három csoport ezután 20—25 mérföldnyi távolságban egymástól lévén, egy 47 mérföldnyi

vonalon volt szétszaggatva. Az osztrák hadsereg passiv magatartása mindazonáltal most sem veszélyezteté.

Junius hó 14-én midőn a hadműveletek megkezdése elhatározva lőn és a hadseregek egyesülése szükségesnek mutatkozott, nagyon is érezhető volt a II. hadsereg nagy távolsága. De daczára annak, hogy a bevonulás Csehországba már elhatározva volt, még mindig késnek az intézkedések a II. hadsereg jobbra való elvonulására nézve — Slézia iránti aggodalmak végett. Ugyan mi értelme lehetett volna az osztrák hadsereg Boroszló irányában való előnyomulásának azon pillanatban, midőn a porosz hadseregek Csehországba betörve a súlyvonalon Bécs felé operálnak?

Hogy a porosz hadseregek egyesülése Csehországban még sikerült, az, amint látni fogjuk, nem annyira a gyors bevonulásnak volt köszönhető, mint az ellenfélnek ez egyesülés megakadályozására irányuló hiányos intézkedéseinek.

MÁSODIK FEJEZET.

Események a hadműveletek megkezdésétől a königgrätzi csatáig.

Junius hó 22-től július hó 2-ig.

VI. Frigyes Károly herceg hadműveletei az egyesült porosz első és Elba-hadsereggel junius hó 30-ig.

(L. a 2-ik mellékletet.)

Junius hó 22-ike.

Jun. 22.

Frigyes Károly herceg az első hadsereget* junius hó 22-ig következőképen összpontosította:

A zász Lausitzban állott a 7-ik és 8-ik hadosztály Zittau környékén és pedig az előbbi a Neisse folyótól keletre, az utóbbi e folyótól nyugotra; a 3-ik hadosztály Herrenhuthnál, a 4-ik Hirschfeldenél.

Sléziában állott az 5-ik hadosztály Seidenbergnél, a 6-ik Marklissanál és a lovas hadtest e két hadosztály mögött.

A hadsereg főhadiszállása Hirschfeldeben volt.

Az Elba-hadsereg elővédje junius 21-én Burkersdorfba, a cseh határra, érkezett meg.

A herceg parancsnoksága alatt lévő hadi erők e szerint oly helyzetben valának, miszerint *Vilmos* király junius 22-iki parancsának** vétele után azonnal betörhettek osztrák földre.

Külön hadüzenetet Poroszország Ausztriához a hadműveleteket megelőzőleg nem intézett. A hadsereg-parancsnokok azonban útasítva voltak a határ átlépése alkalmával az osztrák előőrsöknek hadi követek által következő nyilatkozatot kézbesíteni:

«Az osztrák császári meghatalmazott f. hó 16-án Frankfurtban a szövetségi ülésben, egy, a zász királyi követ által tett indítvány alapján, a császári kormány meghagyására oda-nyilatkozott, hogy:

* L. a hadrendet a 71—74. lapon.

** Lásd a 60. lapot.

Az első porosz hadsereg hadrendje.

Vezénylő tábornok: herceg Frigyes Károly lovassági tábornok; vezérkari főnök: Voigts-Rhethz altábornagy.									
Hadtest	Hadosztály	Dandár	Csapattest	Gyalog zászlóalj	Lovas század	Löveg	Műszaki század	Megjegyzés	
II. hadtest. Parancsnok: Schmidt altábornagy. Vezérkari főnök: Kameke vezérőrnagy.	3. gyalog hadosztály. Parancsnok: Werder altábornagy. Vezérkari főnök: Quistrop őrnagy.	5. gyalog	2. gránátos ezred	3				Minden hadosztályhoz egy táborig kórház; a hadtesthez 9 löszeroszlop, 1 hadihidoszlop, 1 vonat-zászlóalj és 3 nehéz kórház volt beosztva.	
			42. gyalogezred	3					
		6. gyalog	14. " "	3					
			54. " "	3					
			2. vadász-zászlóalj	1					
			5. huszárezred	.	4				
			2. tüzérezred	.	.	24			
		2. utász-zászlóalj	.	.	.	4			
		Összesen	13	4	24	4			
	4. gyalog hadosztály. Parancsnok: Herwarth altábornagy Vezérkari főnök: Saldern százados.	7. gyalog	9. gránátos ezred	3					
			49. gyalogezred	3					
		8. gyalog	21. " "	3					
			61. " "	3					
			4. dsidás "	.	4				
			2. tüzér "	.	.	24			
			Összesen	12	4	24	.		
	3. nehéz lovas	2. vértés ezred	.	4					
		9. dsidás "	.	4					
		2. tüzér "	.	.	6				
		Tart. tüzérs.	2. tüzér "	.	.	24			
A II. hadtest összege				25	16	78	4		
5. gyalog hadosztály. Parancsnok: Tümping altábornagy. Vezérkari főnök: Herzberg alezredes.	9. gyalog	8. gránátos ezred	3				Beosztva: táborig hadbiztosság, táborig posta, " kórház, " sütőde, lőtelep, 3-dik vonat-zászlóalj és a III. hadtest öt élelmező oszlopa.		
		48. gyalogezred	3						
	10. gyalog	12. gránátos ezred	3						
		18. gyalogezred	3						
		3. dsidás "	.	4					
		3. tüzér "	.	.	24				
		3. utász-zászlóalj	.	.	.	4			
	Összesen	12	4	24	4				

Hadtest	Had- osztály	Dandár	Csapattest	Gyalog zászlóalj	Lovas század	Löveg	Műszaki század	Megjegyzés	
/.	6. gyalog hadosztály. Parancsnok: Manstein altábornagy. Vezérkari főnök: Ranch lovas-százados.	11. gyalog	35. füzilír-ezred	3					
			60. gyalog "	3					
		12. gyalog	24. " "	3					
			64. " "	3					
				3. vadász-zászlóalj	1				
				2. dragonyos ezred		5			
				3. tüzérezred			24		
				Összesen	13	5	24		
	7. gyalog hadosztály. Parancsnok: Franecky altábornagy. Vezérkari főnök: Krenski őrnagy.	13. gyalog	26. gyalog-ezred	3					
			66. " "	3					
		14. gyalog	27. " "	3					
			67. " "	3					
				10. huszárezred		4			
				4. tüzérezred			24		
				4. utász-zászlóalj					4
				Összesen	12	4	24		4
	8. gyalog hadosztály. Parancsnok: Horn altábornagy. Vezérkari főnök: Massow őrnagy.	15. gyalog	31. gyalogezred	3					
			71. " "	3					
		16. gyalog	72. " "	3					
			4. vadász-zászlóalj	1					
				6. dsidás ezred		4			
4. tüzérezred						24			
			Összesen	10	4	24			
							Beosztva : tábori hadbiz- tosság, tábori posta, " kórház, " sütőde, lőtelep, 4-dik vonat- zászlóalj és a IV. hadtest öt élelmező osz- lopa.		

Hadtest	Had- osztály	Dandár	Csapattest					Megjegyzés
				Gyalog zászlóalj	Lovas század	Löveg	Műszaki század	
Lovas hadtest. Parancsnok: Albrecht porosz herceg lov. tábornok. Vezérkari főnök: Witzendorff alezredes.	1. lovas hadosztály. Parancsnok: Alvensleben vezérőrnagy. Vezérkari főnök: b. Eller-Elberstein őrnagy.	1. könnyű lovas	1. testőr dsid. ezr.	•	4			
			2. " " "	•	4			
			1. " drag. "	•	4			
		2. nehéz lovas	6. vértesezred	•	4			
			7. vértesezred	•	4			
			testőr tüzérezred	•	•	12		
			Összesen	•	20	12		
	2. lovas hadosztály. Parancsnok: Hann vezérőrnagy. Vezérkari főnök: Schönfels százados.	2. könnyű lovas	2. testőr drag. ezr.	•	4			
			3. huszárezred	•	4			
			11. dsidás-ezred	•	4			
		3. könnyű lovas	3. dragonyosezred	•	5			
			12. huszárezred	•	4			
			2. tüzérezred	•	•	12		
			Összesen	•	21	12		
Tartaléktüzérség ---	2. tüzérezred	•	•	6	•			
A lovas hadtest összege... --- --- ---				•	41	30	•	
Hadsereg tartalék-tüzérség --- --- ---				•	•	96	•	
Az első hadsereg összege --- --- ---				72	74	300	12	

Az Elba-hadsereg hadrendje :

Vezénylő tábornok: Bittenfeldi Herwarth gyalogsági tábornok. Vezérkari főnök: Schlotheim ezredes.										
Hadtest	Hadosztály	Dandár	Csapattest	Gyalog zászlóalj	Lovas század	Löveg	Műszaki század	Megjegyzés		
/.	14. gyalog hadosztály. Parancsnok: gr. Münster altábornagy Vezérkari főnök: Thyle őrnagy.	27. gyalog-	16. gyalogezred	3				Minden hadosztálynál egy tábori kórház, továbbá hadsereg-tartalék intézetek: a VII. és VIII. hadtesttől 15 lőszeroszlop, a 7. és 8. vonat-zászlóalj és négy nehéz kórház.		
			56. " " "	3						
		28. " "	17. " " "	3						
			57. " " "	3						
		.	.	7. vadász-zászlóalj	1					
				7. dragonyosezred	.	4				
				7. tüzérezred	.	.	24			
				7. utász-zászlóalj	.	.	.		2	
				Összesen	13	4	24		2	
		15. gyalog hadosztály. Parancsnok: b. Canstein altábornagy. Vezérkari főnök: Esch őrnagy.	29. gyalog-	40. gyalogezred	3					
	65. " " "			3						
	30. " "		28. " " "	3						
			68. " " "	3						
	.		.	7. huszárezred	.	5				
				8. tüzérezred	.	.	24			
				8. utász-zászlóalj	.	.	.		4	
	Összesen	12	5	24	4					
	16. gyalog hadosztály. Parancsnok: Eitel altábornagy. Vezérkari főnök: Dörnberg őrnagy.	31. gyalog-	29. gyalogezred	3						
			69. " " "	3						
		Füsilier-	33. füsilier-ezred	3						
34. " " "			3							
.		.	8. vadász-zászlóalj	1						
			7. dsidás ezred	.	4					
			8. tüzérezred	.	.	12				
Összesen	13	4	12	.						
.	14. lovas-	5. dsidás ezred	.	4						
		11. huszárezred	.	5						
	tartalék-lovas	7. dsidás ezred	.	4						
		8. vértesezred	.	4						
A VII. és VIII. hadtest tartalék tüzérsége				.	.	84	.			
Az Elba-hadsereg összege --- --- --- --- ---				38	26	144	6			
Az Elba-hadsereget követte Csehországba még a testőr-landwehr hadosztály				12	8	12	.			

Az első osztrák hadtest hadrendje.

Parancsnok : Gróf Clam-Gallas lovassági tábornok ; beosztva : Gr. Gondrecourt vezérőrnagy ; vezérkari főnök : b. Litzelhofen ezredes							
Dandár	Csapattest	Gyalog- zászló- alj	Lovas- század	Löveg	Mű- szaki század	Hadi- hid készlet	Meg- jegyzés
báró Ringelsheim vezérőrnagy	42. gyalogezred	3					
	73. " "	3					
	26. táb.vadász-zászlóalj	1					
	4 fontos ütveg 2/I	.	.	8			
Poschacher vezérőrnagy	30. gyalogezred	3					
	34. " "	3					
	18. vadász-zászlóalj	1					
	4 fontos ütveg 5/I	.	.	8			
báró Piret Lajos vezérőrnagy	18. gyalogezred	3					
	45. " "	3					
	29. vadász-zászlóalj	1					
	4 fontos ütveg 6/I	.	.	8			
lovag Abele vezérőrnagy	35. gyalogezred	3					
	72. " "	3					
	22. vadász-zászlóalj	1					
	4 fontos ütveg 3/I	.	.	8			
gróf Leiningen vezérőrnagy	33. gyalogezred	3					
	38. " "	3					
	32. vadász-zászlóalj	1					
	4 fontos ütveg 4/I	.	.	8			
2. huszárezr. (Miklós) 2., 3., 4. s 5. száz.		.	4	.			
Hadtest-löveg-tartalék : 4 cső-, 1 röp- pentyű ütveg		.	.	40			
2. utász-zászlóalj		.	.	.	1	1	
Összesen		35	4	80	1	1	

Az I-ső könnyű lovas hadosztály hadrendje :

Parancsnok : báró Edelsheim vezérőrn. — Vezérkari főnök : b. Waldstätten őrnagy.				
Dandár	Csapattest	Lovas század	Löveg	Megjegyzés
báró Appel ezredes	2. dragonyosezred (Windischgrätz)	5	.	
	9. huszárezred (Lichtenstein)	5	.	
	4 fontos lovas ütveg 4/XI	.	8	
gróf Wallis ezredes	1. dragonyosezred (Savoya)	5	.	
	10. huszárezred (porosz király)	5	.	
	4 fontos lovas ütveg 5/XI	.	8	
Fratricsevics vezérőrnagy	5. huszárezred (Radetzky)	5	.	
	8. " " (Hessen Cassel)	5	.	
	4 fontos lovas ütveg 6/XI	.	8	
Összesen		30	24	

A százsz hadsereg hadrendje:

Parancsnok: Albert százsz trónörökös gyalogsági tábornok. Vezérkari főnök: Fabrice vezérőrnagy.								
Had- osztály	Dandár	Csoporttest	Gyalog zászlóalj	Lovas század	Löveg	Műszaki század	Hadi lődkészlet	Meg- jegyzés
1. gyalog hadosztály. Parancsnok: Schimpff altábornagy. Vezérkari főnök: Zeschwitz őrnagy.	2. gyalog Hake ezredes	5., 6., 7. és 8. gyalog zászlóalj	4					
		2. vadász-zászlóalj	1					
	3. gyalog Karlowitz ezredes	9., 10., 11. és 12. gyalog zászlóalj	4					
		3. vadász-zászlóalj	1					
	./.	hadosztály lovasság	.	2				
	6 fontos és 12 fontos tüteg	.	.	12	.	.		
2. gyalog hadosztály. Parancsnok: Stiglitz altábornagy. Vezérkari főnök: Montbé alezredes.	Testőr gyalog b. Hausen ezredes	13., 14., 15. és 16. gyalog zászlóalj	4					
		4. vadász-zászlóalj	1					
	1. gyalog Boxberg ezredes	1., 2., 3., és 4. gyalog zászlóalj	4					
		1. vadász-zászlóalj	1					
	./.	hadosztály lovasság	.	2				
	6 fontos és 12 fontos tüteg	.	.	12	.	.		
Lovas hadosztály Parancsnok: Fritsch altab.-nagy Vezérkari főnök: Tschereaký száz.	1. lovas Györgyszász herceg vezérőrnagy	testőr lovasezred	.	3				
		1. lovasezred	.	3				
	2. lovas báró Biedermann vezérőrnagy	2. " "	.	3				
		3. " "	.	3				
	.	12 fontos lovagló üteg	.	.	6	.	.	
Tartalék- tüzérség	1. tüzér	egy 6 fontos tüteg két 12 " "	.	.	16			
	2. tüzér	egy 6 " " egy 12 " "	.	.	12	.	.	
Összesen			20	16	58	.	.	

A császár Ő Felsége teljes hatalmával ellenálland azon **Jun. 22.**
 rendszabályoknak, melyeket a porosz királyi kormány a vele
 háborúban lévő szász, hannoverai és hesseni kormányokkal
 szemben követ, és ennél fogva az összes katonai erők kifej-
 tésével azonnal cselekedni fog.

Ausztria e nyilatkozatában a Poroszország és Ausztria
 közti háborús viszonynak hivatalos hirdetése foglaltatik és az
 aláírott az ottani parancsnokló cs. k. tábornokkal tiszte-
 lettel tudatja, hogy a királyi hadi erők parancsot kaptak
 ez értelemben eljárni.»

E nyilatkozat június hó 22-én Zwickau-ban lőn kézbesítve.

Az Elba-hadsereg elővédje június hó 22-én a cseh határt
 átlépve, előnyomulását még e napon Schluckenau-ig folytatta.
 Az elővédet követték a 16., 15. és 14. hadosztályok ugyanazon
 útvonalon. Megjegyzendő, hogy az Elba jobb partján út nem létez-
 vén, e hadsereg számára a Csehországba való bevonulásra más
 útvonal rendelkezésre nem állott.

Junius 23-ika.

Az első hadsereg a közölt felállításából június 23-án fogana- **Jun. 23.**
 tosította bevonulását Csehországba és pedig minden hadosztálylial
 külön menetvonalon.

Az Elba-hadsereg folytatá e napon előnyomulását Rum-
 burg-ig.

Az egyes hadosztályok által elért menetcélok az 1-ső számú 1. vázlat.
 vázlaton kitüntetvék.

Midőn a porosz hadseregek zöme a határt átlépte, az I. osztrák
 hadtest az Iser vonalnál még összpontosítva nem volt; a szászok
 pedig menetközben valának¹ ezen vonal felé.

Gróf *Clam Gallas* lovassági tábornok parancsnoksága alatt
 Csehországban volt csapatok² következő felállításban valának:

Az I. könnyű lovas hadosztálytól állott:

a *Fratricsevics* dandár (törzs Reichenberg) az 5. sz. gróf
Radetzky huszár-ezreddel Zwickau, Gabel, Kratzau, Einsiedl és
 Reichenberg-ben, a 6/XI-ik üteg Maffersdorf és Rochlitzban;³

az *Appel* dandár (törzs Turnau) a 9. sz. herczeg Liechtenstein

¹ Lásd az V. szakaszt.

² L. a hadrendet a 75. lapon.

³ A Hessen-Casseli v. f. 8. sz. huszár-ezred a Ringelsheim-dandár-
 hoz volt beosztva.

Jun. 23. huszár-ezreddel Neudorf, Morchenstern, Eisenbrod és Gr. Rohosetzben; a 2. sz. herceg Windischgrätz dragonyos-ezreddel az Óriáshegység mentén Starkenbach-tól Trautenau-ig; a 4/XI. üteg Neudorfban; a 18. vadász-zászlóalj 3. százada Wurzelstorfnál az összeköttetést képezé a két dandár közt;

a *Wallis* dandártól (törzs Turnau) állott: a 10. sz. porosz király huszár-ezred 3 százada az Iser előtt Sichrow és Liebenau-nál, 2 százada az Iser mellett Stweřin és Přepereň-ben (Turnau közepén); az 1-ső savoyai herceg dragonyos-ezred Podol, Mokry, Plaukovic, Wšen és Ždar-nál; végre az 5/XI. üteg Modřic-ban.

A *Wallis* lovas-dandárhoz csatlakoztak az I. hadtest gyalogdandárai és pedig a *Poschacher* dandár Březina-nál; a *Piret* dandár Münchengrätz-nél; a *Leiningen* dandár az Iser előtt Weisswasser-nél; az *Abele* dandár e napon érkezett meg Prágából jövet Březno és Daubrawic-ba.

A Miklós nagyherceg huszár-ezred Lissa-nál állott; a hadtest-tartalék-tüzérség Bakow-ban és a hadtest-lőszertelep Benatekben volt.

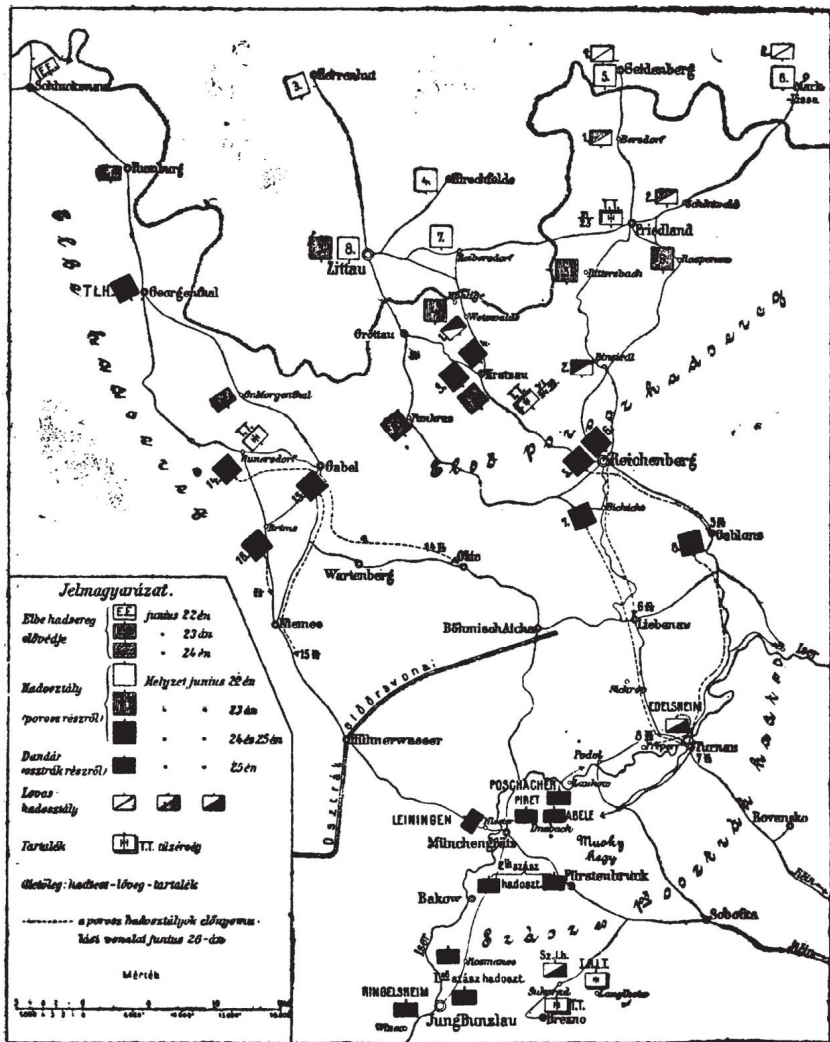
A *Ringelsheim* dandár e napon Wegstädtl-ben volt; a dandárhoz beosztott Hessen-Casseli választó-fejedelem huszár-ezred egy osztálya még Teplitzben állott, feladata lévén az Elba bal partján esetleg előnyomuló ellenséges osztagokkal érintkezésbe lépni; a másik osztály már Budinba elvonult.

A szász csapatok* részint Lobositz, részint Přelauc felől menetközben voltak az Iser felé, hol csak még június hó 25-én egyesültek.

Az első könnyű lovas-hadosztály magatartását a betörő ellenséggel szemben gróf *Clam Gallas* lovassági tábornoknak következő, már június hó 16-án kibocsátott útasítása szabta meg:

»A Jung-Bunzlau-nál összpontosított csapatok hívatása az 1. könnyű lovas-hadosztályal együtt, a szász királyi csapatok menetét fedezni; ez utóbbiak ma indulnak el Drezdából és Teplitz, Melnik vagy Prágán át a parancsaim alatt lévő csapatokkal és később a fősereggel való egyesülésre törekednek. Az említett célból talán szükséges lesz a Görlitz, Zittau vagy Bautzen-ből előnyomuló ellenséggel szemben Münchengrätz—Jung-Bunzlau vidékén, hol a Lausitzból jövő utak egyesülnek, némi ellenállást gyakorolni, hogy az ellen előnyomulása késleltessék. Az ellenállás azonban nem terjesztendő ki tovább, mint a mennyire ez utóbbi cél azt követeli; egyszerű demonstrációk talán szintén elegendők lesznek. A főfeladat, lehető ép állapotban a fősereghez csatlakozni, mindig szem előtt tartandó.

* L. a hadrendet a 76. lapon.

1. sz. vázlat.

A porosz első és Elba hadsereg előnyomulása és helyzete
 június 22., 23., 24. és 25-én.

Az osztrák 1-ső hadtest, 1-ső könnyű lovassági hadosztály és a szász hadtest
 helyzete június 25-én.

Jun. 23.

A mint már elrendeltetett, a határnál felállított megfigyelő őrsöknek nem szabad komoly harcra bocsátkozniok, de szükséges, miszerint az ellenséggel szakadatlanul érintkezésben maradjanak, esetleg kis rajtaütéseket foganatosítsanak, mindenekelőtt azonban lehetőleg megbízható híreket szerezzenek az ellenséges seregtestek menetirányáról és erejéről.

A lovas-hadosztály-parancsnokság dolga leendő a Röhrsdorf—Wurzelsdorf vonalon álló megfigyelő csapatok visszavonulását, a mennyiben lehetséges, egyöntetűen intézni.

Általában nem tartom czélszerűnek, hogy a lovasság a münchengrätz-turnai felállításból az Iser jobb partján lévő erdős vidékbe előnyomúljon; ha pedig a körülmények ezt követelnék, akkor a megfelelő intézkedések megteendők. Turnau elhagyása után a lovas-hadosztály Münchengrätz-nél a hadtesthez csatlakozik, de a Jičín felé vezető utakat kis osztagok által megfigyelteti, hogy esetleges ellenséges előnyomulás a saját visszavonulási vonalunk ellen tudomásunkra jusson.

Jung-Bunzlau-ból a menet a fősereggel való egyesülés czéljából valószínűleg Laučín—Königsstadt—Chlumec-en át, azután a szász királyi csapatok túlnyomó részével együtt Nimbürg—Chlumec-en át fog eszközöltetni; csak szükség esetén választatnék a hosszabbik út az Elba bal partján.

Mindkét esetben a könnyű lovas-hadosztály feladata lesz e menetet a nagyobbára nyílt terepen fedezni.»

Ez utasítás a lovas-hadosztály számára akkor is érvényben maradt, midőn az I. és szász hadtest rendeltetése *Benedek* tábor-szernagy június 20-iki intézkedései által megváltoztatván,* újabb intézkedések kiadása szükségessé vált.

*

E nap eseményei a következőkben foglalhatók egybe:

*Fratricsevic*s vezérőrnagy 5 óraker reggel az ellenség előnyomulásának hírére, a vasúti anyagot Reichenberg-ből visszashállította, a vasútnak egy részét Reichenau-tól északra szétrobbantatta, a Gabel és Zwickau-ban állott lovas-századoknak parancsot adott, szükség esetén közvetlenül Münchengrätz-re visszavonulni és személyesen a Reichenberg-ben volt századdal Berzdorf-ig nyomult elő azon czélból, hogy itten a többi két századot, melyek Kratzau és Einsiedl-ből voltak visszavonulandók, felvegye.

Dél felé a Lichtenstein-huszárok fél 5-ik százada is bevonult.

* Lásd az V. szakaszt.

Fratricsevics vezérőrnagy osztagaihoz. Délután 4 ó. 45 p.-kor még **Jun. 23.** megérkeztek Berzdorfba, báró *Edelsheim-Gyulai* vezérőrnagy által előreküldve, a porosz király-huszárok 4. és 5. százada is.

Egyes járőr-összeütközésektől eltekintve, felemlitendő, miszerint a Radetzky-huszárok 3 szakasza *Fratricsevics* vezérőrnagy által Friedrichshain felé szemrevételezésre előreküldetvén, d. e. 11 órakor a porosz 10. huszár-ezred egy félszázadát megtámadá és visszaveté. Délután jelentések érkezők, hogy az ellenség az Einsiedel-ből jövő úton közeledik, a Lichtenstein-huszárok fél 5-ik százada Alt-Habendorfig lovagolt, hol egy erősebb ellenséges dragonyos osztagot találván, azt megtámadta és Schönborn mögé visszaveté, mely helység már egy porosz vadász-zászlóalj által megszállva vala. Einsiedel-ben ekkor már egy porosz ezred, 4 lovas-század és egy üteg állott a III. hadtesttől. 8 ó. 30 p.-kor este elhagyta *Fratricsevics* vezérőrnagy Berzdorf-ot és Langenbruck-ba vonúlt vissza, hol az éjjelt tölté.

A Zwickau és Gabel-ben állott két század délután Niemesig vonúlt vissza; a Wurzelndorfban volt vadász-század Přichowicig.

Junius 24-én.

A porosz első és Elba-hadsereg junius 24-én az előnyomulást **Jun. 24.** folytatván, e napon az 1-ső számú vázlatban feltüntetett menet-céleket érték el.

Frigyes Károly herczeg főhadiszállását Reichenbergbe helyezte át.

Osztrák részről meghagyatott a Niemesben álló két lovas-századnak (5-ik huszár-ezred) Münchengrätzen át Ždárig, a vadász-századnak pedig Eisenbrodig visszavonulni. Ez utóbbi helyen állott Smagalski alezredes a 9-ik huszár-ezred 4-ik és 5-ik századával is.

Báró *Edelsheim* vezérőrnagy elrendelé továbbá, miszerint az 5-ik huszár-ezrednek Langenbruck-ban álló három százada Turnau-ig vonúljon vissza; ellenben a 10-ik huszár-ezredet és a 9-ik huszár-ezred három századát báró *Appel* ezredes parancsnoksága alatt Langenbruck-ba rendelé előre. Délelőtt 10 óra tájban még az 1-ső dragonyos ezredet is Turnau-ból Sichrow-ig vonta előre és az *Appel* és Wallis dandárok két ütegevel állást foglaltatott Gillovey-nél.

Déltájban összeütköztek a mindkét részről előretölt lovas-osztagok. Nevezetesen megtámadta *Pejacsevich* ezredes a 9-ik huszár-ezred 1-ső és 5-ik századával a 8-ik porosz hadosztály élén lévő dsidás századot és azt az ellenséges gyalogságra visszaveté. Az üldözés alkalmával a huszárok gyalogsági tűzbe jutottak, minél-

Jun. 24. fogva tetemes veszteségeket szenvedtek. Osztrák részről *Panz* őrnagy, 3 főtiszt és 17 huszár megsebesült. Porosz részről 1 törzstiszt, 1 főtiszt és 11 ember megsebesült és 1 ember elesett.

Mivel az ellenség délután az arcban tetemes erővel lépett föl, nemkülönben a kiküldött oldalkülönítményektől azon jelentés érkezett be, hogy nagyobb ellenséges erők az állás oldalában Kukan és Ošic-nál megérkeztek, báró *Appel* ezredes 3 órakor Pačeričig vonult vissza és a Lastibořic, Sichrow, Gillovey, Friedstein és Kl. Skal vonalban előőrsöket állíttatott ki.

Az első dragonyos-ezred az útegekkel Turnau környékére vonult vissza, hol a *Fratricsevics*-dandár állott.

Báró *Edelsheim* vezérőrnagy a vasúti forgalmi anyagot hátra-küldé Kralup-ig és csak egy vonatot tartott vissza sebesültek szállítására.

A *szász koronaherczeg* és gróf *Clam Gallas* lovassági tábornok déltájban érkeztek meg Jung-Bunzlau-ba, hol az előbbi *Benedek* tábornoszernagynak június 23-án kelt utasítását vette.*

A jung-bunzlai főhadiszálláson következtetik a beérkezett hírek alapján, miszerint a porosz III. és IV. hadtestek Gablonz, illetőleg Reichenberg-be érkeztek; továbbá tudva volt, hogy Gabel és Zwickau porosz csapatok által megszállva vannak; az estvéig beérkezett sürgönyök jelentették még a VIII. hadtest (Elba-hadsereg) megérkezését Kreibitz-ben és egy hadosztálynak Georgenthal és Röhrsdorf között való táborozását. Semminemű hírek nem érkeztek a II. hadtest (I. hadsereg) és a 14. hadosztály (Elba-hadsereg) előnyomulásáról.

Mivel e hírek szerint az ellenség támadása közel kilátásban vala, megtörténtek az intézkedések a két hadtestnek 26-ig Münchengrätznél leendő összpontosítása céljából.

A münchengrätzi állást némileg megerősítendő, meghagyott a *Piret* dandárnak, miszerint a város előtt lévő Gazow-hegyen két ütegsánczot építsen; egy további ütegsáncznak Münchengrätz mellett, az Iser-átjáró pászttázása céljából való építése már előbb elrendelve lön és befejezéséhez közeledett.

A lovas-hadosztály számára, a mint már említők, gróf *Clam* lovassági tábornok 16-án kelt utasításai továbbra is érvényben maradtak.

Június 25-ike.

Jun. 25. *Frigyes Károly* herczeg az Iser vonalnál tetemés ellenállásra számítván, a mennyiben tévesen a II. osztrák hadtestet is itten

* Lásd ez utasítás szövegét az 58. lapon.

tételezte föl, szükségesnek tartá, mielőtt az erős szakasz ellen előnyomúlna, az Elba-hadsereg közeledését bevárni, miért is az I. hadsereget június 25-én a 24-én elfoglalt felállításban meghagyá. Az Elba-hadsereg elérte 25-én Gabel vidékét, a testőr-tartalék-hadosztály pedig Georgenthal és Rumburg-ot. (L. az 1. vázlatot.)

Míg tehát az I. hadsereg az Iser vonalát Turnaunál egy menet alatt elérhette, addig az Elba-hadseregnek e vonalig két menetre vala szüksége.

Frigyes Károly herczeg az Elba-hadsereg számára 26-ra Niemes-t és Osic-ot jelölé meg menetcélül.

Osztrák részről az I. hadtest 25-én foganatosítá az elrendelt összpontosítását Münchengrätz környékén és dandárai dél tájban következő állásokat foglalák el: (Lásd az 1-ső sz. vázlatot.)

a *Poschacher* dandár állott Březina és Honsob közt a Münchengrätz-ből Turnau-ba vezető út mellett;

a *Piret* dandár Münchengrätz-ben és attól északra Hoskowitz és Dneboch közt;

a *Leiningen* dandár az Iser jobb partján Klostersnél;

a *Rüngelsheim* dandár Melnik-ből Bezno és Winec-be érkezett;

a hadtest-tartalék-tüzérség Münchengrätz és Wessela közt; a hadtest-lőszertelep Lang-Lhota-nál.

A hadtest előőrs-vonala haladott Böhm.-Aichától, Hühnerwasser és Weisswasser-en át Dauba-ig.

A szász királyi hadtest 25-én teljesen megérkezett Jung-Bunzlau környékére és pedig állott:

a főhadiszállás Jung-Bunzlau-ban

az I. hadosztály, *Schimpff* tábornok, Jung-Bunzlau- és Kosmanos-ban;

a II. hadosztály, *Stiglitz* tábornok Bakow és Fürstenbruck-ban;

a lovas-hadosztály, *Fritsch* tábornok, Sukorad-ban és attól északra és nyugatra; végre a tartalék-tüzérség Březno-ban.

Mivel e csapatok által megtett erőltetett menetek kívánatossá tévék, miszerint azoknak egy pihenő nap engedessék, másrészt pedig az ellenség magatartása folytán nem valószerű, hogy részéről már 26-án az Iser-vonal megtámadása szándékoltnék, a szász-trónörökös elrendelé, miszerint a csapatok a következő napon felállításaikban megmaradjanak. Június 27-én pedig Turnau felé való előnyomulást szándékolván, gróf *Clamhoz* következő átiratot intézé:

«Nagyméltóságod belátására bízom f. hó 27-én a cs. k. I. hadtesttel Turnaui előnyomulni és előcsapatokat Liebenau és Eisenbröd felé előretolni. A szász királyi hadtest ez eset-

Jun. 25. ben *Stiglitz* tábornok hadosztályával Březina-ig, *Schimpff* tábornok hadosztályával és a lovas hadosztályal Hoškowic-tól északra vonúlna és a Pod-Krusko és Münchengrätz közti Iser-szakasz biztosításáról, valamint az innen Weisswasser, Hühnerwasser és Böhm.-Aicha felé vezető közlekedési vonalak megfigyeléséről gondoskodnék.

A száz királyi csapatok a nevezett napon reggeli 8 órakor Münchengrätz déli kijáratánál előnyomulásra készen állandnak. Főhadiszállásomat ez utóbbi helybe szándékozom áttenni».

Junius 26-ka.

Jun. 26. Gróf *Clam Gallas* lovassági tábornok az I. hadtestnek Turnauig való előnyomulását nem tartá czélszerűnek, hanem hadtestét a Münchengrätz-től észak-keletre fekvő erős állásban szándékolta összpontosítani.

Az előörs-vonal következőkép vala megszállva :

Böhmisch-Aichánál állott a 34. gyalog-ezred egy osztálya; Hühnerwasser-nál a 38. ezred 1. zászlóaljának egy osztálya; ezászlóalj további 4 százada a Kratzdorf-Buchberg-Strassdorf vonalon volt elosztva. Weisswasser-nél állott ez ezred 2. zászlóaljának 3 százada, a többi 3 század pedig a Strassdorf-Hirschberg-Binai vonalon; az utóbbi helyből összeköttetés tartatott fenn a Daubában állott százsz különítménnyel.

*

Herwarth tábornok a főparancsnokságtól vett parancs értelmében elrendelé, miszerint hadseregének elővédje Niemes-en át Plauschnitz-ig nyomúljon és osztagokat töljön előre Hühnerwasser és Hirschberg felé. A 15. és 16. hadosztály Niemes illetőleg Barzdorf-ba, a 14. pedig balra Osic-ba lön irányítva.

Ez intézkedések következménye lett az

Előörs-ütközet Hühnerwassernál.

(L. az áttekintési térképet.)

Schoeler tábornok az Elbe hadsereg elővédjével — 4 zászlóalj gyalogság, 1 vadász-zászlóalj, 5 lovas-század és 12 löveg — Postrumnál volt táborából reggeli 6 órakor indult el. Az élén menetelő király-huszárok 3. százada reggeli 7 ó. 30 p.-kor áttörte a gyenge osztrák előörs-vonalat és az erdőn át Hühnerwasser felé tartott.

mely helységnek északi kijáratát *Cudič* őrnagy az olaszthoni **Jun. 26.**
38. gy.-ezred 1. zászlóaljának egy osztályával éppen megszállta vala.

A porosz huszár-század elővédszakasza, gróf Moltke hadnagy, az erdőből kilépvén gyalogsági tüzet kapott, mindazonáltal Hühnerwasser felé ügetett; a század követé az út mellett szakasz-oszlopban. A városhoz közeledvén, egy félszázad Miklós-huszárok által hirtelen megtámadtatott, de ezek a túlerő által csakhamar visszaszorítottak. A porosz huszárszázad 250 lépésre megközelíté a helységet, de osztrák gyalogsági tűzbe jutván, kénytelen vala visszafordulni, midőn a Miklós-huszárok által újra megtámadtatott.

Schoeler porosz tábornok a történekekről értesülvén, azon meggyőződésre jutott, hogy Plauschnitz-nál nem állhat meg, míg a közel fekvő erdő az ellenség által megszállva tartatik. Midőn tehát 11 órakor gyalogsága megérkezett, azt század-oszlopokban alakulva előrenyomultatá és az osztrák előcsapatokat Hühnerwasser felé visszaszorítá. *Cudič* őrnagy egy nagy gyalogsági oszlop közeledését megfigyelve, előretölt csapatainak megérkezését be sem várva, osztályával a jesoway-i erdőig visszavonult. Gróf *Gondrecourt* vezérőrnagy e visszavonulást elhamarkodottnak találván, Hühnerwasser újbóli megszállását rendelé el és a Kloster-nál állott 32. vadász-zászlóaljnak parancsot küldött az előnyomulásra.

Időközben *Schoeler* tábornok két 4 fontos ágyút a város ellen működésbe hozatott és egyszersmind gyalogságával is támadást intézett, mielőtt a 32. vadász-zászlóalj még megérkezett volna.

A támadás 7 század által foganatosítottván, a 38. ezred 2 százada *Cudič* őrnagy alatt visszavonulásra kényszerítettett és az ellenség által a jesoway-i erdőig üldöztetett.

Herwarth tábornok, aki időközben a harczterre érkezett, 1 óra-kor elrendelé, miszerint az elővéd Hühnerwasser-ben maradjon és az elfoglalt térség biztosításáról gondoskodják. Tekintettel exponált helyzetére és az erdős terepre, azonban még két zászlóalj által megerősítetté és a 15. hadosztályt Plauschnitz-ig előrenyomultatá.

Schoeler tábornok gyalogságát Hühnerwasser-ben helység-táborba helyezé el, lovasságát, tüzérségét és útászait pedig a helységben kívül táboroztatá.

Előőrsök gyanánt előretölt egy zászlóaljat Weisswasser, egy másikat Münchengrätz és egy harmadikat Gablonz felé az erdőbe.

A 32. vadász-zászlóalj gróf *Gondrecourt* vezérőrnagy parancsát: hogy a 38asokat felváltsa és Hühnerwassert újból elfoglalja, 2 ó. 30 p.-kor vette. A zászlóalj e czélből 4 századdal az úton, egy századdal a jobb oldalban Rokitay és egy századdal a bal oldalban Jesoway helységen át nyomult előre. A porosz előőrsök estve 6 óra-kor felriasztattak és a vadászok által megtámadtatván visszaszorítottak. Az ütközetben azonban csakhamar a Hühnerwasser-ből

Jun. 26. előreküldött erősítések is részt vettek és a vadászokat túlerővel átkarolván visszavonulásra kényszeríték. A beállott sötétség az ütközetnek a Tepe patak-szorosban véget vetett.

A 32. vadász-zászlóalj visszament Weissleim-ig; a 38-ik gyalogezred 1. zászlóalja Alsó-Gruppai-ban maradt. Ez ezred 2. zászlóalja, *Fürgartner* alezredes, a beosztott $\frac{1}{2}$ huszár-századdal veszélyeztetett felállításából (Wobern-nál) visszament Kloster-ig.

Ez ütközet által okozott veszteségek valának:

	Halott		Sebesült		Fogságba esett		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
<i>Osztrák részről:</i>								
38. gyalogezred ---	1	4	—	—	—	38	1	42
32. vadász-zászlóalj	3	70	4	98	3	40	10	208
2. huszárezred ---	—	2	1	11	—	1	1	14
Összesen	4	76 ¹	5	109	3	79 ²	12	264
<i>Porosz részről:</i>								
gyalogság --- ---	1	6	2	35	—	—	3	41
lovasság --- ---	—	—	—	5	1	—	1	5
Összesen	1	6	2	40	1	—	4	46

¹ Az eltűntek a halottak számában foglalvák.
² A fogságba jutottak közül 2 tiszt és 18 legény volt megsebesülve.

Az osztrák részről ez ütközetben szenvedett aránytalan nagy veszteség néhány megjegyzésre indít bennünket.

A két mérföldre előretölt zászlóalj feladata nem lehetett az, hogy a porosz sereget feltartandó, szívós harcztot folytasson. *Cudič* őrnagy elhatározása tehát helyes harcászati érzékről tanuskodik — bár nem ítélt meg biztosan, vajjon a visszavonulást valamivel később is kezdhette-e volna. A két századnak visszarendelése Hühnerwasser-be azonban a helyzetnek nem felelt meg, mert egy pozitív eredmény az ellenséges túlerővel szemben teljesen ki vala zárva. A 38. gyalog-ezred nagy vesztesége foglyokban kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a visszavonulás későn fogantatott.

De a 38. ezred két századának visszarendelése a 32. vadász-zászlóaljjal való esetleges összműködését az ellenség előnyomulása esetén is kizárta, a mennyiben az utóbbinak ideje korán való megérkezése Hühnerwasser-nál remélhető nem vala.

Még kevésbé felelt meg a helyzetnek gróf *Gondrecourt* vezér-

őrnagy által a 32. vadász-zászlóaljnak adott azon parancsa, hogy **Jun. 26.**
Hühnerwassert visszafoglalja.

E törekvés a zászlóalj czélnélküli feláldozásával és az erkölcsi erő biztos megingatásával egyértelmű volt. E parancs kiadása csakis a valódi helyzet teljes félreismerésén alapúlhatott.

*

Frigyes Károly herczeg szándéka volt az I. hadsereggel június 26-án is megállani, hogy jobb szárnya (Elba hadsereg) közeledését bevárja. Mindazonáltal a 8. hadosztálynak — *Horn* tábornok — parancsot adott Liebenau városon túl szemrevételezést foganatosítani. Ez intézkedés következménye lön a

Sichrowi ütközet.

A *Wallis* dandár előőrsei már reggeli 6 órakor tetemes ellenséges oszlopoknak a *reichenbergi* műúton való előnyomulását jelentették. 7 óra tájban kilépett a *Horn* hadosztály elővédje — 2 zászlóalj, egy lovas század és egy 4 fontos üteg — *Liebenauból*. Az elővédet követte egy nagy tömeg lovasság, mely az 5., 6., 7. és 8. hadosztályokhoz beosztott lovas-ezredekéből volt *Hann* tábornok parancsnoksága alatt összeállítva.

Az ellenség előnyomulását feltartandó, gyalogság és tüzérség hiányában, egy huszár-századnak egy része azon czélből rendeltett lezállásra, hogy egy a műútra haránt fektetett fatorlaszt puskatűzzel megvédelmezzen. Lovas járőrök a baloldal biztosítására rendeltettek ki.

A huszárok, a század-oszlopokban előnyomuló porosz zászlóaljnak ellenállni képesek nem lévén, rövid tüzelés után visszavonulának. Időközben, 8 órakor, megérkeztek a porosz király huszárezred többi századai és a savoyai dragonyosok felállítását vettek *Sichrownál*. Báró *Appel* ezredes a *Lichtenstein* huszárok három századával a *Wallis* dandártól balra állott fel; a *Fratricsevic*s dandár a műúttól keletre állott.

Vége a *Wallis* dandár 5/XI. ütege is megérkezvén, megkezdé az előnyomuló porosz oszlopok, valamint az elővéd-üteg lövetését. A tüzérségi harcznak azonban csakhamar véget vetének a közeledő ellenséges csatárok, kik az osztrák üteget kényteleníték állását odahagyni; az üteg *Dauby* felé vonúlt vissza és újra állást foglalt az *Appel* dandárnak éppen megérkezett 4/XI. ütege mellett.

Az ellenséges gyalogság megszállta délben *Goldensternt*. Lovassága a helységből kilépve az osztrák ütegek tüze által kényszerítettett kitérni és *Sichrownál* fejlődni. Az ellenséges hadosztály tüzérsége — 3 üteg — megérkezése után azonnal megkezdé

Jun. 26. a harcztot a két osztrák üteggel, melyekhez csakhamar a 6/XI. üteg is csatlakozott. Az osztrák tüzérek e harcban előnyben voltak ugyan, de porosz részről csakhamar az elővéd 6 százada a terep által földve a lövegek ellen előreküldetett. Báró *Edelsheim* vezérőrnagy látván, hogy a lovasság és tüzérség maga az ellenségnek ellen nem állhat, a harcztot beszünteté. A lovas-hadosztály visszavonúlt a nélkül, hogy az ellenség által háborgatva lett volna és Podolnál — nagyobb részt két gázlón — az Iser balpartjára kelt át, hol Březina és Hoskovicnál táborba szállt.

Poschacher vezérőrnagy időközben báró *Edelsheim* vezérőrnagy felszólítására felriasztatá a 30. gyalogezredet és a visszavonuló lovas-hadosztály baloldalának fedezése czéljából 2 zászlóaljat Laukowon át, egyet pedig Podolon át a svijani magaslatra rendelt. Ott megérkezvén, a lovas hadosztály már Podolba érkezett és mivel ellenség nem mutatkozott, két zászlóalj visszatért a táborba, míg 3 század a Březinánál táborozó dandár biztosítása czéljából Laukownál és más három Podol és Svijannál maradt.

A lovas-hadosztály visszavonulása folytán Turnau és ezzel a turnau-jičini műút is az ellenségnek átengedtetett.

A Münchengrätzből az Iser bal partján Turnauba vezető műút biztosítása czéljából a 18. vadász-zászlóalj egy osztálya Ždarba rendeltetett; ez utóbbi előőrseit Wšenbe tólta előre.

A sichrowi ütközetben osztrák részről 7 huszár sebesült meg és egy közülök fogságba esett.

A sichrowi ütközet lefolyásából kitetszik, miszerint lovasság és tüzérségből álló erők, gyalogsággal szemben pozitív eredményt alig képesek kivívni.

Az ütközet hadászati eredménye volt Turnaunak, e fontos útesomópontnak és az Iservonal egy részének a poroszok által való birtokbavétele. A poroszok ez által az Isertől Jičინbe vezető legrövidebb út urává lőnek.

Előőrsütközet Böhmisch-Aicha-nál.

Említők, miszerint az osztrák előőrsvonalban Böhmisch-Aichánál a 34. gyalogezred egy zászlóalja állott. E zászlóalj az itten előre törekvő ellenséges lovasságot több ízben visszaszorítván, déltájban úgy Javornik mint Liebenau felől gyalogság által is megtámadtatott és 4 halott, 4 sebesült és 5 fogoly elvesztése után vett parancs folytán dandárára (*Poschacher*) visszavonúlt.

*

Frigyes Károly porosz herceg, ki a sichrowi ütközetnél jelen volt, már a többi hadosztályoknak is parancsot adott az indulásra,

hogy még e napon birtokába ejtse a turnai fontos szorost. Turnauba rendelte a 7. hadosztályt, míg a 8. Präpeřig volt előnyomulandó, és előőrseit Podolig előretólandó. Az 5. hadosztály számára Gablonz, a 6. számára Liebenau és a II. hadtest számára Reichenberg volt menetzelül kitzúve. Jun. 26.

Főhadiszállását a herczeg a sichrowi kastélyba helyezte át.

A 7. porosz hadosztály — Fransecki tábornok — Turnauba érkezvén, azonnal egy ponton-hidat veretett az Iser folyón át és a műút részben megrongált hidját a lakosság által helyreállíttatá a gyalogság számára.

A szász trónörökös *Benedek* tábornoktól, ki e napon Josefstadtba érkezett, 2 órákor délután a következő távirati parancsot vette:

«Főparancsnokságot azonnal Münchengrätzbe áthelyezni, Münchengrätzet és Turnaut minden áron tartani. Eisenbrod jól szemmel tartandó, általában az ellenséggel érintkezésben maradni. Intézkedéseket e szerint kiadni és bejelenteni. A szász hadtest hadrendjét azonnal megküldeni. Miután ottani csapatok az ellenséggel érintkezésben vannak, főparancsnokságot egyelőre továbbra is megtartani.»

Eisenbrod ekkor osztrák csapatoktól már el volt hagyva. *Smagalski* alezredes parancsot vett 2 lovas századával és a vadászszázaddal Lomnicon át Jičínbe visszavonulni.

A szász trónörökös a vett parancsnak eleget teendő, elhatározá, következő nap az egész erővel Sichrow felé támadólag előnyomulni és ekként Turnaut és Münchengrätzet egyidejűleg fedezni, mivel e két helynek passiv megvédelmezése eredményre nem nyújtott kilátást.

Az Elba-hadseregnek Hühnerwassernál beérkezett éle ugyan veszélyezteté e vállalatot a münchengrätzi Iser-átjáró fenyegetése által, de a trónörökös remélte, hogy a csapást a IV. hadtest (7. és 8. hadosztály) ellen mérheti, mielőtt az Elba-hadsereg az Isert elérte és az ottani átjárót két visszahagyott dandárral szemben kierőszakolhatta volna.

Az előkészületek az Isernek a következő napon leendő átlépésére azonnal megtétettek. A megrongált hidak helyreállítása elrendeltetett.

Az előnyomulást a következő napon megkönnyítendő, elhatároztatott, miszerint báró *Edelsheim* vezérőrnagy, aki azt jelenté, hogy Turnau csak csekély erő által van megszállva, e várost az *Abele* dandár egynehány zászlóaljával és néhány lovas-századdal éjjeli rajtaütés által birtokába ejtse. A *Poschacher* dandár pedig este 7 ó. 30 p.-kor parancsot vett, hogy még az éj beállta előtt vala-

Jun. 26. mennyi osztagaival az Iser jobb partján lévő magaslatokon állást foglaljon.

Egyszersmind kibocsáttatott az intézkedés a következő napon szándékolt általános előnyomulásra.

Frigyes Károly hercegnek fentebb közölt intézkedései alapján könnyen megérthető, miszerint a június 26-ki általános helyzet e vállalat foganatosítására már alkalmas nem vala.

A münchengrætz-i főhadiszálláson nem valának megbízható hírek birtokában az ellenséges seregrészek mozdulatairól.

A 8. porosz hadosztály a sichrowi ütközet után megétkezett és csak este 6 órakor folytató az előnyomulást Přepěř felé a vett parancs értelmében. A hadosztály elővédje *Schmidt* tábornok alatt Přepěřbe érkezve megállott és miután az elrendelt szemrevételezés azt eredményezte, hogy Podol az osztrákok által megszállva van, a tábornok egy századnak parancsot adott Podol megvételeére és az ottani átjárók biztosítására.

Az ellenségnek e törekvése a véres podoli éjjeli ütközetet eredményezte.

Éjjeli ütközet Podolnál.

(L. az áttekintési térképet.)

Említők, miszerint a *Poschacher* dandárnak meghagyatott, hogy még este az Iser jobb partján lévő magaslatokat megszállja. E parancs 8 ó. 30 p.-kor este érkezett a dandárhoz.

Poschacher vezérőrnagy a következő napra kiadandó intézkedés átvétele végett a főhadiszálláson lévén, távollétében *Bergou* ezredes a dandárral két oszlopban elindult.

Az egyik oszlop a 34. ezred 1. és 2. zászlóalja és a dandár-üteg *Schwertführer* ezredes parancsnoksága alatt, Laukowon átvette útját, míg a másik, a 30. gy.-ezred 4., 5. és 6. százada, II. zászlóalja, 14., 15. és 16. százada, a 34. ezred 4 százada és a 18. vadász-zászlóalj 3 százada, *Bergou* ezredes alatt Podolon átvonult Swijan felé.*

A porosz részről Podol felé előreküldött század esti 8 ó. előtt már a faluba érkezett és puskatűz által fogadtatott a 13/30-ik gy.-század által, mely utóbbi egy szakaszt a hídnál hátrahagyván, a helység magasan fekvő északi kijárata közelében torlaszokat épített és ezeket megvédelmezte. Alig hogy a harc kezdését vette, egy második porosz század a swijani magaslatok felől

* A 30. gy.-ezred: 1., 2. és 3. százada állott Laukowban, a 13. század Podolban, a 17. század előőrson volt Svinjan előtt Sichrow felé, a 18. század a swijani kastélyt szállta meg.

jöve nyugotról hatolt be a faluba, minek folytán az osztrák század **Jun. 26.** a hidhoz visszavonulni kénytelenítettet, hová a 18. század is Swijanból bejött. Az ellenségnek azon törekvése, hogy a folyó bal partjára hatoljon, megghiúsult. 8 ó. 30 p.-kor megérkezett két további porosz század *Flotow* őrnagy alatt; ezekkel sikerült a két osztrák századot visszaszoritani és a hídtól délre fekvő önálló csárdát megszállni. A két osztrák század harcizolva visszavonult, midőn *Bergow* ezredes oszlopával megérkezett és azonnal parancsot adott a csárda és híd megtámadására. E parancs foganatosításával v. *Hohendorf* ezredes a 18. vadász-zászlóalj parancsnoka lön megbizva; rendelkezésére bocsáttatott még a 30. ezredtől 3 század és a 34. ezred 4 százada, míg a 30. ezred 9 százada ötet tartalékként követendő volt. *Hohendorf* csapatai elszántan vetették magukat az ellenségre és nagy veszteséget szenvedve rohammal vették meg a csárdát és a hidat. *Hohendorf* ezredes a 34. ezred 4 századát a hídnál visszahagyván, a többi osztagokkal, melyekhez a 30. ezred 13. és 18. százada is csatlakoztak, behatolt a faluba és az ellenséget, melynek megerősítésére időközben két új század érkezett meg, a faluból 10 óra után kiszorította. Időközben megérkezett *Poschacher* vezérőrnagy és gróf *Clam* lovassági tábornok a harc színhelyén és utóbbi beszünteté a további támadó kísérleteket *Přisovitz* ellen.

Bose porosz tábornok a podoli Iser-átjáró fontosságát felismervén, 10 óra után közel lévő táborából két zászlóaljjal — sisakot és hátibőröndöt visszahagyva — maga sietett a harc színhelyére és daczára annak, hogy a visszavonuló csapatok tetemes ellenséges erők fellépését jelentették, tekintettel arra, hogy e fontos átjáró birtokba ejtése később még nagyobb áldozatokat követelne, azonnali támadásra határozá el magát. E célból egyik zászlóalját nyugotról irányítá a híd felé, míg a másikkal a műúton nyomult Podol felé. Az osztrák csapatok a faluból kilépvén, ellenlökemet szándékoztak intézni, mire az ellenséges zászlóalj megállásra vezényeltetett és a két első sor térdre ereszkedvén, a holdvilágos éjjel az osztrák csapatok közeledését bevárták és alig 30 lépés távolságból igen hatásos négysoros ösztüzekkel fogadták. Közvetlenül reá pedig szuronytámadást intéztek. Az osztrák csapatok nagy veszteséget szenvedvén, visszavonulásra kényszerítettek. Új csapatok által megkísérlett újbóli ellenlökemek hasonlóképp megghiúsulának a porosz puskatűz gyilkos hatása folytán. 11 ó. tájban még két porosz zászlóalj* érkezett meg Podol északi kijáratánál.

* Porosz részről ez ütközetben összesen öt gyalogsági és egy fél vadász-zászlóalj vett részt, és pedig a 31. és 71. ezred két-két zászlóalja, a 72. ezred egy zászlóalja és a 4. vadász-zászlóalj két százada.

Jun. 26.

Éjjeli 10 ó. 45 p.-kor gróf *Clam* kénytelen vala az *Abele* és *Piret* dandárokat a *Poschacher* dandár támogatására előrerendelni; egyelőre pedig a 72. gy.-ezrednek éppen megérkezett 3. zászlóalját, mely a *Turnaura* szándékolt éjjeli rajtaütésre vala kiszemelve, a híd és a szomszédos partrészek biztosítására alkalmazta, azonban eredmény nélkül. A beállott sötétség megakadályozá a rendes vezetést a szűk helységben és a rendkívüli veszteségeket szenvedett csapatok képtelenek valának a faluban megmaradni. Közvetlen 11 óra után tehát az általános visszavonulás lett elrendelve, de az a szakadatlan harc közben csak nagy nehézséggel volt foganatosítható, nagyszámú fogoly hátrahagyásával. *Bose* tábornok egy zászlóaljjal tüzelés nélkül követte az osztrák csapatokat az *Iserhíd*ig és ezt megszállatta. Állását biztosítandó, ezenkívül a hadosztály törzs hadi szállásba lovagolt *Preperbe* és még virradó előtt újra megérkezett *Podolba* az e célra kirendelt 6 fontos üteggel.

A hadászati eredmény, melyet *Bose* tábornok a podoli *Iser-átjáró* birtokbaejtése által elért, igen nagy volt, amennyiben a porosz első hadsereg zöme számára a legrövidebb út *Jičin* felé biztosítva vala és a száz és I. osztrák hadtestnek az osztrák fősereggel való egyesülését veszélyezteté.

Az ütközet által okozott áldozat osztrák részről szintén igen tetemes volt.

A két fél veszteségei valának:

Osztrák részről:	Halott		Sebesült		Fogságba esett				Összesen	
					sebesülve		sebesületlen			
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
<i>Poschacher</i> dandár										
18. vadász-zászlóalj --- ---	2	25	3	61	1	33	.	70	6	189
30. gyalogezred	4	91	11	80	2	81	3	348	20	600
34. gyalogezred --- ---	2	95	2	52	.	.	.	.	4	147
<i>Abele</i> dandár										
22. vadász-zászlóalj --- ---	.	.	.	1	.	.	.	9	.	1
72. gyalogezred	1	26	1	36	1	7	.	.	3	78
Összesen	9	237	17	230	4	121	3	427	33	1015
<i>Porosz részről:</i>										
	2	47	10	71	.	.	.	.	12	118

Megjegyzésre méltó, miszerint a kassai 34. gyalog-ezredtől, Jun. 26. daczára aránytalan nagy veszteségeinek halottak és sebesültekben, egyetlen ember sem jutott ellenséges fogságba.

*

Schwertführer ezredes oszlopa a laukowi híd biztosítása végett állást foglalt.

Az *Abele*-dandár az ütközet végén megérkezvén a podoli híd közelében, a műutat keresztezve foglalt állást és reggeli 3 óráig ott maradt, azután pedig Břežina és Ždar között táborba szállt.

A *Poschacher*-dandár az előbbi mögött gyülekezett és azután előbbi táborába visszatért. A dandár vadász-zászlóalja a Zalakora tó előtt előőrsöket állított ki.

A podoli éjjeli ütközet folytán természetesen abban maradt a szándékolt éjjeli rajtaütés Turnaura. A szász trónörökös a következő napra tervezett általános előnyomulásról is lemondott; főként azon okból, mert egy éjjeli 10 órakor Josefstadtból érkezett sürgöny következtetni engedte, miszerint a hadseregpáncsnokság ez előnyomulás foganatosítására különös súlyt nem fektet. E sürgöny szövege volt:

«Erős ellenséges osztagok állanak Trautenau és Nachod előtt. Ennek következtében a hadsereg felvonulása Josefstadtnál siettetett. Hírnök még mindig nem érkezett meg; mivel tehát szándékát nem ismerem, ítéletére kell bíznom, vajjon a 27.-re szándékolt előnyomulás ez értesítés után is előnyös-e.»

Junius 27-ke.

A szász trónörökös az éjjeli események folytán az ellenség Jun. 27. további előnyomulására számítván, elhatározá mindkét hadtesttel a Münchengrätz előtt fekvő állást megvédelmezni; az esetben pedig, ha az ellenség e nap nem támadná meg, a következő nappal a fősereggel való egyesülés céljából elindulni.

Az I. hadtestet következőkép állott: az *Abele*-dandár Břežinánál; a *Piret*- és *Poschacher*-dandárok a második vonalban Honsobnánál; a *Ringelsheim*-dandár Hoskowic és Dneboch közt; a *Leiningen*-dandár a baloldal biztosítása végett Klosternál meghagyatott; a hadtest-lövegtartalék a Musky hegyen.

Az első könnyű és a szász lovas-hadosztály Dnebochnál táboroztak.

A bal szárnyon állott a szász hadtest é. p. egyik hadosztály a

Jun. 27. Gazow-hegyen és e hegy és Münchengrätz közti térségen, a másik pedig Bakowban.

Frigyes Károly herceg e napot felhasználta arra, hogy csapatait az Iser-vonal előtt összpontosítsa és a támadást a következő napra előkészítse. E célból a 7. és 8. hadosztály az Iser mellett Podol és Turnau között maradtak; a 6. hadosztály Lažanig Podol közelébe nyomult; a II. hadtest elérte Liebenaut, a lovas-hadtest Reichenberget; az 5. hadosztály Gablonzból Eisenbrodiba nyomult.

Az Elba-hadseregnél a több mint egy mértföldre előretölt elővéd 27-én megállott Hühnerwassernál; a 15. hadtest Plauschnitznál maradt, a 14. pedig Böhmisch-Aichaig jutott; a 16. hadtest összpontosult Barzdorfban és a testőr-landwehr-hadosztály elérte Wartenberget.

Miután a münchengrätzi főhadiszállásra érkezett jelentések szerint nemcsak Turnaunak az ellenség által történt erős megszállása és tetemes erőkknek az Iserhez való közeledése tudva volt, hanem ellenséges csapatoknak Jičín felé való előnyomulása is bejelentetett, kibocsátá a *szász trónörökös* az intézkedéseket a fősereghez való elvonulásra és elhatározását következő távirattal jelenté meg a hadsereg-parancsnokságnak:

«A f. h. 26-án kelt hadsereg-parancs vétele után szándékom 28-án Sobotkára vonulni és a fősereghez közeledni. Kérek értesítést vajjon ez helyben hagyatik-e, vagy továbbra is Münchengrätzben maradjak? Az ellenség még nem mutatott túlnyomó erőket»; erre éjfélkor a hadsereg-parancsnokságtól azon válasz érkezett, hogy: «a hadsereg főhadiszállása 29-én Miletinbe és 30-án Jičínbe fog megérkezni.»

Csak másnap reggel 8 óra tájban vette a *szász trónörökös* azon parancsot, hogy a fősereghez közeledjék. E parancs választ képezett az I. hadtest parancsnokságnak 27-én küldött azon jelentésére, hogy ellenséges erők Jičín felé előretólatnak.

Junius 28-ka.

Intézkedések június hó 28-ra.

Jun. 28. A *szász trónörökös* intézkedése szerint az osztrák I. hadtestnek 28-án és 29-én Sobotkán át Jičínbe és a szász csapatoknak Libanon át Jičínowesbe kellett vonulni.

Mivel az ellenség tetemes erőkkal Podol és Turnaunál állott, tehát Sobotka, illetőleg Jičínhez közelebb mint az I. hadtest, ez

utóbbinak menete nagy mérvben veszélyeztetve látszott. Gróf *Clam* Jun. 28. lovassági tábornok e viszonyokat méltatván, csapatai számára 27-én következő intézkedést bocsátott ki:

«A Josefstadtnál álló főszereghöz való csatlakozás céljából a hadtest az első könnyű lovas-hadosztályal és a százsz kir. csapatokkal holnap elvonuland. Az első menet célpontja az első két test számára Sobotka.

Báró *Ringelsheim* vezérőrnagy dandárja, melynél az egészségügyi századnak egy szakasza meghagyandó, már ma estve közvetlenül e parancs vétele után elindul és 2 zászlóaljjal és $\frac{1}{2}$ üteggel a nevezett helységtől észak-nyugotra fekvő nyeret szállja meg.

A dandár hátralevő része Sobotka előtt, azok támogatására szolgál és ez állásban a hadtest menetét oldaltámadások ellen Turnau és Podol felől fedezi.

Holnap indul az első könnyű lovas-hadosztály 4 óraker reggel a táborból és a műúton Fürstenbruck, Sobotkán át Samšinig menetel; hírszerző járőröket Rowensko és Jičín felé küld ki.

Öt óraker indul a *Poschacher*-dandár; 6 óraker a hadtest-főhadiszállás és a *Piret*-dandár, 7 óraker az *Abele*-dandár, 8 óraker a hadtest-löveg tartalék az utász-századdal és a hadi híd-készlettel, 8 ó. 30 p.-kor az egészségügyi intézet, 10 óraker a hadtest-lőszer telep és a *Leiningen*-dandár az egészségügyi század hátralevő részével Bosinból.

A Miklós huszár-ezred e napra a *Leiningen*-dandárhoz osztatik be.

Gróf *Leiningen* vezérőrnagy úr kikülönített csapatait holnap reggel bevonja, Münchengrätznél állást foglal és a hídpallókat levéteti, vagy a hidat, ha az ellenség szorongatná elégeti.

A körülmények fognak határozni, vajjon az *Abele*-dandár csapatainak egy nagyobb részét, vagy csak egy osztályt kellend Břežina-Podólnál visszahagyni, mely utóbbiak azután a *Leiningen*-dandárhoz csatlakozni tartoznak.

A hadtest és a könnyű lovas-hadosztály oszlop-raktárak, a vágómarhaosztó-telepek, a nagy málha és a vonatkiegészítő-telep a műúton Domausnicon át Libanba menetnek, hol a vonat-parancsnok intézkedései szerint táborba szállnak.

Az oszlop-élelmező-raktár éle reggeli 3 óraker indul Břežnoból, a nagy csapat-málha éle reggeli 5 óraker Kosmanosból.

Jun. 28.

Libanba megérkezve, azonnal hírek szerzendők a Libanból közvetlen Jicinowesbe vezető út állapota felől és azok késedelem nélkül a hadtest-főhadiszállásnak Sobotkában bejelentendők.

A könnyű lovas-hadosztály a vonat-oszlop menetét megfelelő felderítés által fedezni tartozik.

A szász kir. csapatok a menetet az állás bal szárnyán lévő táboraikból a Gazow hegytől Březnoig vagy Březnon át folytatandják és azután szintén a Libanba vezető műutat használandják.

A vonatnak tehát menetét a legnagyobb rendben és pontossággal kell foganatosítania, hogy a szász kir. csapatokat ne akadályozza.

A *Leiningen*-dandár és a löszertelep indulás előtt étkeznek, a többi csapatok csak a reggelit költik el, azonban gondoskodniok kell, hogy a táborba való érkezés után azonnal főzhessenek.

Minden gyalog-dandár bal oldalának fedezése céljából 1—2 zászlóaljbat különít ki, melyek a Fürstenbruckból Přepěř, Strehanon át vezető járútat használják és Březnoból újra csapatukhoz bevonulni tartoznak.»

Frigyes Károly herczeg intézkedései a következő napra (kivonatossan) valának :

• Beérkezett hírek szerint feltehető, miszerint az ellenség Münchengrätznél ellenállást gyakoroland. Szándékom őt holnap ez állásból elűzni.

Herwarth gyalogsági tábornokot felszólítottam e célból, menetét a VIII. hadtesttel Niemesből akként rendezni, miszerint reggeli 9 órakor a münchengrätzi állást megtámadhassa.

E támadás támogatására gróf *Münster* tábornok a 14. hadosztálylyal előrenyomuland és reggeli 9 órakor az Isert Mohelnisnál átlépendi.

Az I. hadsereg csapatai számára holnapra következőket parancsolom :

1. A *Horn*-hadosztály reggeli 7 ó. 30 p.-kor Podolnál az Iseren át Březina és Münchengrätz felé leendő előnyomulásra készen áll. Az előnyomulásra való parancs bevárandó, e parancs valószínűleg ki fog adatni, ha *Herwarth* tábornok részéről ágyúörgés lesz hallható. Az Iser hidja Podolnál virradóra helyreállítandó.

2. A *Fransecky*-hadosztály reggeli 7 ó. 30 p.-kor Mokry

és Wsen közt áll. A parancs a további előnyomulásra bevár- Jun. 28.
 randó. A hadosztály értesítettik, miszerint Wsen ma az ellen-
 ség által meg van szállva, ez utóbbi tehát onnan elsőbben
 elűzendő lesz. Egy zászlóalj megszállva tartja Turnaut.

3. A *Manstein*-hadosztály és a hadsereg-tartalék tüzér-
 ség gyalog-osztagai 7 ó. 30 p.-kor, a *Horn*-hadosztályt köve-
 tendők, *Přepeř* és *Stweřin* közt állanak.

4. A hadsereg-tartalék tüzérség lovas-osztagai reggeli
 9 órakor *Wohrazenien*nál állanak. Egy lovagló üteg *Heinichen*
 alezredes különítményéhez csatlakozik.

5. A *Tümppling*-hadosztály akként indul el *Eisenbrod*
 és *Semilb*ől, hogy zömével 8 órakor *Rowenskotól* nyugatra
 a turnau-jicini műúton, az ottlevő terepszakasz mögött
 álljon, elővédje *Ktowan* át *Jičin* felé előretélva. Feladata
Heinichen alezredest esetleg támogatni.

6. *Heinichen* alezredes 8 órakor a 3. dsidás-ezred,
 a 10. huszár-ezred és a 2. dragonyos-ezred két-két századával
 és egy lovagló üteggel *Ktowan*nál a *Tümppling*-hadosztály elő-
 védje mögött álljon. Innen szemrevételezésre *Jičin* felé nyo-
 múl előre.

Továbbá elrendeltetett, hogy a *Hann*-lovashadosztály
 8 órakor *Lužan* és *Dauby* közt foglaljon állást; a II. hadtest
 9 órakor egyik hadosztálylyal *Sichrow-Husa*, a másikkal *Par-*
*cerien*ál álljon. *Reichenberg* 1—2 század által megszállva
 tartandó; stb.

A münchengraetzi ütközet.

(L. az áttekintési térképet.)

Ez intézkedésnek megfelelőleg *Herwarth* tábornok elrendelé,
 hogy az elővéd, *Schoeler* tábornok, 4 ó. 30 p.-kor reggel induljon
*Hühnerwasserb*ől és *Münchengraetz* felé nyomúljon; a 15. hadosz-
 tály, a tartalék-tüzérség és a 16. hadosztály követendik; a testőr-
 tartalék-hadosztály pedig *Hühnerwasserig* vonúl.

A porosz elővéd (7 zászlóalj, 5 lovas-század és 2 üteg)-köze-
 ledésére visszavonúltak a *A. Grupp*ay és *Rokitay*ban volt osztrák
 előőrsök — a 33. gy.-ezred 3 százada — *Weissleim* felé. Ütközben
 találtak saját zászlóaljuk (3.) másik felével és az ezred 2. zászló-
 aljával. E két zászlóalj megkísértette az előnyomuló ellenséget
 visszaszorítani, de támadása nem sikerült, visszavonúlt *Weiss-*
leimba.

Gróf *Leiningen* vezérőrnagy időközben e csapatok fölvétele
 céljából a 38. ezred 3. zászlóalja által megszállatta *Kloster* hely-

Jun. 28. séget; ez ezred első zászlóalja tartalék-helyzetben vala Kloster mögött. A dandár többi része az Iser bal partjára lépett át.

Ekkor a dandárparancsnok azon utasítást nyerte, miszerint elvonulását lehetőleg délig késleltesse. A bal partra rendelt üteg ennek következtében az előretolt csapatok támogatása céljából újra a jobb partra lőn rendelve és Kloster északi kijáratánál felvonult.

A 33. gy.-ezred 2. és 3. zászlóalja és 2 előreküldött huszárszázad Weissleimban újra megkísértették az ellenséget feltartóztatni, de 9 ó. 30 p.-kor innen is visszaszorítottak.

Az ellenséges csapatok Weissleimból kilépven, az osztrák dandár ütege a harcza befolyt és a saját csapatok visszavonulását fedezé.

Herwarth tábornok, ki jelen volt, a két elővédüteget megerősíté két továbbival és e négy üteg megkezdette a tüzérségi harczot úgy Kloster ellen, mint a bal parton lévő és megszállva volt zsidó temető ellen.

Gróf *Leiningen* vezérőrnagy csapatait — mihelyt az előcsapatok Klosternél megérkeztek — az Iser bal partjára rendelé. Az ellenség gyorsan előnyomulván, csakhamar megszállta Klostert és az osztrák csapatok visszavonulását tetemesen megnehezíté; a visszavonulás a nagy épületekből és a komlókertekből oly nehezen volt eszközölhető, hogy 340 ember osztrák részről fogságba jutott; a visszavonulók pedig a nyílt völgyben tetemes veszteséget szenvedének az ellenségnek a helység épületeiből utánuk küldött gyorstüze által.

A dandár-üteg Kloster elhagyása után állást foglalt a zsidó temetőnél és a tüzelést Kloster felé megkezdé. E tüzelés az ellenséges ütegek által viszonztatván, úgy az üteg, mint a szomszédos csapatok tetemes veszteséget szenvedének.

Porosz gyalogcsapatok a visszavonulókat nyomban követték, de az Iserhez érve a hidat lángban találták. Egy lejjebb lévő gázlón sikerült azonban nagy nehézséggel átkelniök és így az ellenséges elővéd élosztagai 11 ó. 30 p.-kor Münchengrätzben állottak, hol a 14. hadosztály 3 századával találkoznak.

E hadosztály t. i. 5 óraker indult el Böhmisch-Aichaból és Mohelnienál az Iser-hidat teljesen elrongálva találta; zöme ennél fogva a folyót csak annak áthidalása után tudta átlépni, az említett 3 század azonban egy gázlót találván, ezen átkelt a folyón és a Waldstein-féle parkon át Münchengrätzbe északról behatolt.

Az Elba-hadsereg zömének a folyón való átkelését lehetővé teendő, úgy Mohelnienál, mint 1200 lépésnyi távolságra Münchengrätzről lefelé az Isert áthidalni kellett. E hidak építése

azonban csakhamar befejeztetvén, az élcapatok már 1 órakor Jun. 28. azokon átkeltek.

Mindazonáltal a *Leiningen*-dandárnak elég ideje volt visszavonulását, a nélkül hogy az az ellenség által zavartatott volna, foganatosítani. A dandár e czélból a Horka-hegyen gyülekezett és 11 óra 30 perczkor visszavonulását az *Abele*-dandár bal szárnya felé folytatá. A huszár-ezred fedezé e visszavonulás alkalmával a dandár oldalait. Az *Abele*-dandár már 10 óra óta Bosin helységtől északra állott.

Midőn t. i. reggeli 8 órakor az Iser jobb partjáról hallott ágyú-dörgés az Elba-hadsereg támadását Münchengraetz ellen hirdeté, a porosz 8. — *Horn* — hadosztály parancsot nyert Březinán át, a 7. — *Fransecky* — hadosztály pedig Wšen és Ždar-on át előnyomúlni.

Osztrák részről két üteg a Musky-hegyre rendeltetvén, ezek e hegy északi szélénél éppen megérkezének, midőn a 8. porosz hadosztály Březinából kilépett. Az osztrák ütegek meglepő és hatásos tüze kényteleníté az ellenséges oszlopokat a tűz hatásából való gyors elvonulásra. Három porosz üteg állást foglalt ugyan Březina és Honsob közt és egy Ždartól keletre, de tüzelésük a magaslatok ellen hatástalan maradt.

A 7. porosz hadosztály folytatá előnyomulását Münchengraetz irányában, egyszersmind pedig két zászlóaljat Ždartól Przihras felé különített ki azon feladattal, hogy innen a hegyet megmászásák, hasonló feladatot nyert később két további zászlóalj Wolschinánál, míg két zászlóalj Dneboch ellen támadásra indult.

Osztrák részről a magaslaton a *Piret*-dandárhoz tartozó 29. vadász-zászlóalj, az erdő északi szegélyét megszállotta, a 45. gy. ezred 3. zászlóalja pedig Musky helységben állott.

A 29. vadász-zászlóalj a Przihras felől 11 órakor feljutott két porosz zászlóalj által jobb oldalában megkerülve, visszavonulásra kénytelenítettett.

A hadtest vezérkari főnöke, báró *Litzelhofen* ezredes, a fensíkon jelen lévén és látván, miszerint a két porosz zászlóalj az ütegeket is nagy mérvben veszélyezteté, elrendelé ez utóbbiak elvonulását, mi már meglehetősen nehézséggel járt. Az ütegek elvonulása után a hegy ormán gyülekező vadász-zászlóalj is folytatá visszavonulását Fürstenbruck felé. A két porosz zászlóalj most a 45. gy. ezrednek Musky helységből elvonuló 3. zászlóalját támadá meg, mely utóbbi e harcban tetemes veszteséget szenvedett.

Időközben, mint említők, Dneboch ellen is megindított a támadás, miután e helység egy porosz üteg által elhamvasztatott.

Hogy az időközben a hegyen megjelent tetemes ellenséges erők gyors utánnomulása megakadályoztassék, *Abele* vezérőrnagy

Jun. 28. a 72. gyalog-ezred 1. és 3. zászlóalját a Bosintól északra fekvő várromhoz rendelé; ezek itten a fentemlített a hegyről lejövő két porosz zászlóaljjal igen heves harcra keveredének és nagy veszteségek mellett visszavonulni kényszerültek. Az ellenség megszállta Dnebochot, de e helységből való kilépése a Bosintól délre álló két üteg által megakadályoztatott, mire további előnyomulását be is szünteté.

Az osztrák csapatok nagy mértékben kimerülve valának; a nagy hőség számos legényt leterített; rögtöni halálesetek is előfordultak.

12 órakor úgy az *Abele*, mint a *Leiningen*-dandár és a huszár-ezred Bosin-nál egyesülve valának és további ittmaradásukra ok nem lévén, a hadtest-parancsnokság elrendelé, miszerint a fürstenbrucki műtön a többi csapatokat kövessék.

Fürstenbruck mögött a két dandár menetoszlopba ment át; a 22. vadász-zászlóalj, a Miklós-huszár-ezred és az *Abele*-dandár ütege az utóvédet képezték.

A további menet Sobotkáig meg nem zavartatott.

A két fél vesztesége a Münchengraetz körüli harcokban volt:

Osztrák részről:

Csapattest	Halott		Sebesült		Fogságba esett				Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	sebesülve		sebesületlen		tiszt	legény
					tiszt	legény	tiszt	legény		
<i>Piret</i> dandár										
29. vadász-zászlóalj	1	2	1	2	.	4	.	10	2	18
45. gyalogezred ---	2	45	1	27	1	202	.	123	4	397
<i>Leiningen</i> dandár										
32. vadász-zászlóalj	.	3	.	6	.	6	.	5	.	20
33. gyalogezred ---	3	157	3	34	2	187	.	28	8	406
38. gyalogezred...	2	72	1	31	1	69	.	364	4	536
<i>Abele</i> dandár										
22. vadász-zászlóalj	.	3	.	.	.	.	.	8	.	11
35. gyalogezred ---	.	.	.	.	.	1	.	15	.	16
72. gyalogezred...	.	24	1	14	.	7	1	178	2	223
2.sz. Miklós huszár-ezred ---	.	.	.	2	.	.	.	.	.	2
1. sz. tüzérezred.	.	1	.	.	.	3	.	1	.	5
Összesen	8	307	7	116	4	479	1	732	20	1634

Porosz részről:

Jun. 28.

Csapattest	Halott		Sebesült		Fogoly		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
Schoeler tbnk. elővédje...	.	13	6	139	.	9	6	161
7. hadosztály --- ---	.	19	2	75	.	1	2	95
8. hadosztály -- --- ---	.	12	.	49	.	6	.	67
14. hadosztály --- ---	.	2	.	8	.	.	.	10
Összesen	.	46	8	271	.	16	8	333

A münchenraetzi ütközet következtében a poroszok az egész Iser-vonal birtokába jutottak és egy harmadik útnak urává lőnek, mely e vonaltól Jičín felé az általános menetvezél felé vezetett. Továbbá megnyitotta ez ütközet a poroszok számára az Iser bal partján Jung-Bunzlau és Turnau felé vezető utakat. Ezek voltak az ütközet hadászati eredményei.

Az ütközet anyagi és erkölcsi eredménye szintén igen tetemes vala.

*

Junius 28-án Jičín közelében is történt már egy kisebbszertű összeütközés.

Frigyes Károly hercegnek e napra kiadott és fentebb közölt intézkedése szerint *Heinichen* alezredes megbízva vala lovasság és tüzérségből álló különítményével Jičín felé szemrevételezésre indulni.

Az osztrák első könnyű lovas-hadosztály gróf *Clam* lovassági tábornok intézkedése szerint az I. hadtest élén reggeli 4 órakor elindulván, 10 órakor d. e. menetvezéljét — Samšint — elérte. Báró *Edelsheim* vezérőrnagy innen báró *Appel* ezredest 3 lovas-századdal és egy üteggel Jičín-be küldötte, hogy e pontot a hadtest számára biztosítsa.

Fentebb említők, miszerint *Smagalski* alezredes két huszár- és egy vadász-századdal már 26-án parancsot vett, hogy Eisenbrodból Jičínre visszavonuljon. *Smagalski* alezredes 28-án reggel érkezett e városba.

Az ellenséges különítmény *Heinichen* alezredes alatt azonban előbb érkezett meg a város előtt, mint b. *Appel* ezredes. E különítmény osztagai a város nyugoti kijáratához közeledvén, az itten felállított vadászok által élénk tüzeléssel fogadtatának, minek következtében a turnaui műúton visszahúzódtak és az ellenséges üteg Rybnicek táján (l. a jičini ütközet térrajzát) a város ellen éppen fel-

Jun. 28. vonulni szándékolt, midőn b. *Appel* ezredes különítményével — Lochowtól ügetve — a város elé érkezett. Az ezredes ütegét azonnal felvonultatá és a tüzet az ellenséges üteg ellen megkezdé, mire ez utóbbi kétszeri állásváltoztatás után elvonulni volt kénytelen. A Lichtensten-huszárok támadásra indulván, az ellenséges lovasság szintén Rowensko felé gyorsan visszafordult.

Délután 2 óra 30 perczkor báró *Edelsheim* vezérőrnagy is Jičín-be érkezett a lovas-hadosztály zömével és az ellenség támadását várva, estvéig Podulšnál maradt; csak miután a *Poschacher*-dandár 9 órakor *Edelsheim* vezérőrnagy ismételt és sürgős előterjesztései folytán, gróf *Clam* lovassági tábornok által küldve, Jičín-be érkezett, szállt a lovas-hadosztály Starijmjsto-nál táborba. Csak egyes lovas járőrök maradtak a várostól északra. A *Poschacher*-dandár a turnai műutat keresztezve foglalt állást.

*

A többi osztrák-szász csapatok 28-án estve következésképpen táboroztak:

az *Abele*-dandár Ober-Bautzennál; 3 zászlóalj, 2 lovas század és $\frac{1}{2}$ üteg előőrsökön a Wobrubic-Kamenic vonalban;

a *Leiningen*-dandár és a huszár-ezred többi századai Wossek-nél;

a *Piret*-dandár Sobotka fedezése céljából délután Streblo-witz-nál felvonult és onnan előőrsöket Gr-Skal és Rowensko felé állított ki; a *Poschacher*-dandár elvonulása után pedig Jičín felé Samsinba egy zászlóaljat tólt előre;

a hadtest-hadiszállás Sobotkában volt;

az első zász hadosztály Březno, Lang-Lhota és Judendorfnál, a 2. Domausnicnál, a lovas-hadosztály és a tartalék-tüzérség Wobrubicnél állott; a főhadiszállás Unter-Bautzenban volt.

Frigyes Károly herceg hadi erői estve következésképp állottak: a 7. hadosztály Bosinnál, a 8. Dobrowodanál, a 6. Brezinánál, a *Hann* lovas-hadosztály Hrdetznél; továbbá a 14. hadosztály Münchengraetznél, a 15. Weselatól délre és a 16. Habernál; a II. hadtest a podol-jičini úton Zehrow és Daubrawig jutott, a lovas-hadtest zöme mögötte táborozott. E szerint 8 gyalog-hadosztály és a lovasság — több 100,000 embernél — egy négyzetmértöldnyi területen állott. Az 5. hadosztály a turnau-jičiri úton előnyomulva Rowensko-nál táborozott, elővédje Ktowanál állott; itt állott *Heinichen* alezredes is különítményével.

Ily tömegeknek az élelmezése a szűk területen igen nehéz volt. Az utánpótlás csak nehezen volt eszközölhető, minélfogva a porosz csapatok e napokon tetemes hiányokat szenvedtek.

Június 29.

A *Ringelsheim*-dandár, melynek az előbbi napra szóló intézkedések értelmében feladata vala: az első hadtestnek Sobotkán túl való elvonulását Podol ellen biztosítani és e célból már 27-én Sobotkára elindult, a 28-tól 29-re virradó éjjel következőkép állott Podkostnál. A 26. vadász-zászlóalj a podoli műúton előrsőkkel Zehrow és Wisker felé; a 73. gyalog-ezred 6. osztálya az erős kosti kastélyt és a 3. zászlóalj 4 százada a szikla-hasadékot Lhotarytjrowa közelében szállták meg; a 42. gyalog-ezred 3. zászlóalja fedezte a jobb oldalt. A 73. ezred többi része $\frac{1}{2}$ üteggel Kosttól keletre a műutat keresztezve foglalt állást, a 42. ezred 1. és 2. zászlóalja pedig az üteg másik felével Wesetz-nél volt.

A Münchengraetz és Podol vidékén összpontosított porosz hadseregrészek további előnyomulására csak két út állott rendelkezésre; é. p. a Fürstenbruckon és Podkoston át Sobotkára vezető utak. Az utóbbi út közel Sobotkáig szikla- és erdőszorost képez. E szorost a következő napon való használatra biztosítandó, a 3. porosz hadosztály az előbbi napon parancsot kapott, még az nap estve egy különítményt Podkost felé előretolni.

Ez intézkedés eredménye lön

a Podkost melletti ütközet.

A porosz különítmény — 2 gyalog és $\frac{1}{2}$ vadász-zászlóalj 1 huszár-szakasz és 100 utász — *Stahr* ezredes parancsnoksága alatt, estve 10 órakor indult Zehrowból és 11 óra 30 perczkor a *Ringelsheim*-dandár előrseire bukkant. A porosz vadászok felfejlődtek és heves csatározást kezdének az osztrák 26. vadász-zászlóalj örse ellen; de nem lévén a nehéz ismeretlen terepen kilátás eredményre, elhatározá az ellenség a további előnyomulást virradóig beszüntetni. Még szürkületkor — 2 óra 30 perczkor reggel — az ellenség újra támadni kezdett. Az osztrák előrsők visszavonulának a vadász-zászlóalj főcsapatára, mely a műúton Kost előtt állást foglalt. A zászlóalj több ellenséges támadást állásából visszautasítván, nagyobb ellenséges erők fellépése után, a dandárparancsnok rendeletére visszavonult a tulajdonképeni kosti állásra. Az ellenség erőlködései ez állást birtokba ejteni meghiúsultak, mire *Stahr* ezredes különítményével fedett állást foglalt és az ellen megfigyelésére szorítkozott.

A *Ringelsheim*-dandár vesztesége az ütközetben volt: 5 tiszt és 72 ember: a poroszok vesztek 18 embert, köztük egy tisztet.

Intézkedések június hó 29-ére.

Jun. 29. Gróf *Clam* lovassági tábornok az I. hadtestnek az Iser-től való visszavonulását következő június 28-án elküldött és más nap reggel 5 óraker a hadsereg-parancsnoksághoz érkezett sürgönynyel jelenté be:

«Az I. hadtest ma menetét Sobotkára folytonos harc közben foganatosította; egyrészt Hühnerwasser-München-graetz másrészt Podol felől lőn megtámadva. I. könnyű lovas-hadosztály Jičin-ből a műúton Turnau felé harcolva előnyomulván, tetemes erővel áll szemben. Holnap (29.) Jičinbe menetelek, remélem a szászok segítségével megtartani vagy megvenni.»

Ha az első hadtest parancsnokának e jelentését egybevetjük a hadsereg parancsnokságnak a *szász trónörökös* által a 27-ről 28-ra való éjjel vett azon tudósítását, hogy a főhadiszállás 30-án Jičinbe érkezik, felvilágosítást nyerünk a két hadtestparancsnok szándékairól június 29-én, mely abban foglalható össze: *hogy Jičin mentől előbb eléérssék és e pont a hadsereg megérkezéséig, melynek felvonulására sarkpontul kellend szolgálni, minden áron megtartassék.*

A *szász trónörökös* még 28-án megváltoztatá a visszavonulásra kibocsátott általános intézkedéseit, és a szász hadtestet 29-én Jičinowes helyett, Jičin közelébe Podhradra irányítá, hogy itten szükség esetén az I. hadtesttel együtt alkalmazható legyen. A 3. szász lovas-ezred az I. hadtesthez lett beosztva.

Gróf *Clam* lovassági tábornok pedig hadteste számára következő intézkedést bocsátott ki:

«A fősereggel való egyesülésre törekedendő következő mozdulatoknak kell megtörténniök: A báró *Piret* vezérőrnagy dandára 1 óraker reggel elindul és a *Poschacher*-dandár támogatása céljából a Jičin melletti Brada magaslatra, vagy oda vonul, hová báró *Edelsheim* vezérőrnagy úr rendelendi, aki addig míg én, vagy a szász trónörökös a színhelyen meg nem jelenünk, mind e csapatok fölött parancsnokolni fog.

A *Poschacher*- és *Piret*-dandárok kis málhájukat a jičini úttól jobbra állítják fel.

A *Piret*-dandártól a 29. vadász-zászlóalj és a 45. ezrednek tűzben volt 2. zászlóalja 5 óra 30 perczkor reggel Jičin felé indulnak. A hadtest-lövegtartalék parancsnoka Neubauer alezredes egy üteget határozand meg, mely szintén reggel

1 órakor indul és a *Piret*-dandárhoz, amely ma Samsinnál Jun. 29. táboroz, csatlakozik.

A hadtest-lőszertelep reggel 3 órakor indul, Lochow felé menetel, azután Lochow előtt Wostružno felé fordul és ott további parancsot vár.

Hozzá csatlakoznak a hadtest-egészségügyi intézet 3 óra 30 perczkor, az utász-század a hadi-hídkészülékkel és a hadtest-hadiszállással 4 órakor reggel, és szintén Wostružno-ba mennek.

Ezeket követi a hadtest-lövegtartalék 4 óra 30 perczkor Jičín felé.

A *Leiningen*-dandár 4 órakor, az *Abele*-dandár 5 órakor indul és mindkettő az irányt Jičín-felé veszi.

A *Ringelsheim*-dandár jelenlegi állását csak külön parancsra hagyja el és Sobotkára vonul vissza, honnan majd, ha a hadtest valamennyi osztagai Sobotkát elhagyták, az utóvédet képezendi.

A 2. huszár-ezred a szász kir. lovassággal a hadtest jobb oldalát fedezni, és ennél fogva mindig az *Abele*-dandárral egy magasságban, Sobotkától kezdve pedig a *Ringelsheim*-dandárral menetel.

A szász lovasság ma Alsó-Bautzennál áll.

Ujból emlékeztetnem kell, hogy a műúton mindig csak egy kocsioszlopnak szabad menetelnie. Az illető parancsnokok e tekintetben személyesen felelősek.

Az oszlop-élmező raktár, a vágómarha-elosztó telep, a nagy málhák és a vonatkiegészítő raktár 4 órakor Kopidinoba indulnak és ott további parancsot bevárnak Jičín-owesbe való elvonulásra, ha ez szükségesnek mutatkoznék.

A hiányzó lőszer még elindulás előtt a lőszerteleptől, mely ma Woseknél, Sobotkától nyugotra táboroz, átveendő.

A *Poschacher*-dandár az 1-ső könnyű lovas-hadosztály támogatása végett, már ma elindult.

A hadtest-lőszertelep fedezetéül vezényel a 45. ezrednek később elvonuló zászlóalja egy osztályt.

Az osztagok táborhelyeikről teljes csendben kötelesek elvonulni.»

Az I. hadtest csapatai a kibocsátott intézkedés szerint fogatosították mozdulataikat. A *Piret*-dandár a hadtest-löveg-tartalék egy ütegevel reggeli 6 órakor érkezett Jičín város északi szegélyéhez. A hadtest-löveg-tartalék, a *Leiningen*- és *Abele*-dandárok a délelőtt folyamában érkeztek oda. A *Ringelsheim*-dandár, a fentebb ismertetett podkosti ütközet után reggeli 8 órakor indult, a

Jun. 29. hadtest-lovassággal az utóvédet képezvén, és délután 1 órakor az ellenségtől háborítatlanul érkezett Jičín-be.

*

A hírek, melyek a harcztérről *Vilmos* porosz király főhadiszállására érkeztek, a mellett tanúskodtak, hogy az osztrák főerő az Iser-vonalat eddig még nem érte el. A II. porosz hadsereg harcztai* kétségtelenné tevék, miszerint az osztrák X., VI., VIII., IV. és II. hadtestek e hadsereggel szemben állnak. Csak a III. hadtest, melyről hírek nem érkezének, erősíthette meg eddig gróf *Clam* csapatait. Ez közölve lett 28-án délben az I. porosz hadsereg főhadiszállásával.

Mivel pedig a II. hadseregnek az Elbe folyón való átkelése az osztrák főerővel szemben veszélyesnek látszott, szükségesnek mutatkozott, hogy az I. hadsereg előnyomulását az első, június 22-ki táviratban meghatározott ponton (Jičín) túl folytassa.

Ez okból június 29-én reggeli 7 órakor sürgönyöztetett Berlinből az I. hadsereg-parancsnokságnak:

«Ő Felsőge elvárja, miszerint az I. hadsereg gyorsított előnyomulása által a II. hadsereget felszabadítsa, mely több győzelmes ütközet daczára pillanatilag súlyos helyzetben van.»

Frigyes Károly herceg ennek következtében elhatározá az 5. hadosztályal és a II. hadtestnek egy részével még 29-én Jičín-en túl Aulibitz tájára nyomulni, míg a többi hadosztályok az előbbieket mentől tovább követnék.

E czélból délelőtt 9 órakor következő intézkedés lőn kibocsátva:

1. v. *Schmidt* tábornok a 3. *Werder*-hadosztályal elindul, elfoglalja Podkost-ot és Sobotkát és Jičín-re nyomul, mely utóbbi a *Tümping*-hadosztály által már elfoglalva leend. Jičín minden esetre még ma megszállandó. A *Herwarth*-(4.)hadosztály Libun-on át szintén Jičín felé nyomul, az *Alvensleben* lovas-hadosztály szintén oda fog irányíttatni. Egy zászlóalj visszahagyandó Turnau-ban, mely a *Fransecky*-(7.)hadosztály-zászlóalját felváltja; ez utóbbi bevonul hadosztályához.

2. A *Tümping*-(5.)hadosztálynak meghagyatik, mentől előbb elindulni és Jičint elfoglalni, magát legott befészkelje és elővédeket előretöljön. A *Werder*-(3.)hadosztály (II. hadtest) 12 órakor indul és Sobotkán át szintén Jičín-re:

* Lásd a VII. szakaszt.

nyomúl, mely várost még ma elérje. A *Fransecky*-(7.)had-
osztály a *Werder*-hadosztályt követendi és talán Podhradig
fog jutni. A *Herwarth*-hadosztály még ma követi Turnaun át
a *Tümpfing*-hadosztályt, úgy szintén az *Alvensleben* lovas-
hadosztály.

Jun. 29.

3. A *Manstein*-(6.)hadosztály mai táborhelyén fűzet és
onnan úgy indul el, hogy 8 ó. 30 p.-kor Felső-Bautzen-ba
megérkezzék, hol elővédeket töl előre Jung-Bunzlau felé. A had-
osztály a III. és IV. hadtestnek Solec és Bratric közt meg-
maradó tartalék-tüzérsége fedezetéről és biztosításáról tartozik
gondoskodni.

4. A *Fransecky*-hadosztály elindul, Felső-Bautzen és
Sobotkán át menetel, igyekszik a Podkost-ból visszavonuló
csapatokat megelőzni, esetleg támogatja a *Werder*-hadosztály
támadását Sobotkára és követi e hadosztályt Jičín felé,
lehetőleg Podhrad-ig.

5. A *Horn*-(8.)hadosztály estve akként indul el, hogy
8 órakor teljesen Alsó-Bautzen-nál megérkezett legyen, és a
Manstein-hadosztály számára, melynek 8 ó. 30 p.-kor Felső-
Bautzen-nál kell állnia, az oda vezető utak teljesen szabadon
álljanak. A hadosztály biztosítja magát dél felé és Jung-
Bunzlau irányában.

6. A lovas-hadtest az *Alvensleben*-hadosztályt Turnaun
át a *Herwarth*-hadosztály után küldi. A *Hann*-hadosztály
még ma követi a *Manstein*-hadosztályt, melynek meghagya-
tik Felső-Bautzen-ba nyomulni.

7. A hadsereg-tartalék-tüzérség ma estve indult el, a
Manstein-hadosztályhoz csatlakozik és a Fürstenbruck-ból
Felső-Bautzen-ba vezető műúton marad Solec és Bratric közt.

8. A főhadiszállítás Felső-Bautzen-ba megyen.»

Az Elba-hadsereggel, úgy látszik, eleinte külön vállalat szán-
dékoltatott Jung-Bunzlau felé; mivel azonban még az éjjel meg-
tudódott, miszerint az ellenség e tájról Jičín felé elvonult, a 15.
hadosztály 29-én estve csak Bakow-ig nyomult az Iser bal-partján,
a 16. a jobb-parton Kleinæisel-ig, hol a folyón átkelt. A 14. had-
osztály megállott Münchengrätznél és a testőr-tartalék-hadosztály
Kloster-ig jutott.

*

A két fél parancsnoka szándékának: Jičint minden áron tar-
tani, illetőleg elfoglalni, eredménye lön:

a jičini ütközet.

(L. a 2-ik számú vázlatot.)

Jun. 29.

2. vázlat.

A szász trónörökös délelőtt érkezett Jičín-re. Ekkor vette a hadsereg-parancsnokság által június 29-re és 30-ra, június 28-án estve 5 és 6 óra közt, kibocsátott intézkedéseket. Ez intézkedések szerint *Benedek* tábornok a 4. és 10. hadtesteknek az Elbánál való visszahagyása mellett, a többi erővel az Iser vonalhoz a porosz I. és Elba-hadsereg ellen készült. Nevezetesen kellett volna a III. hadtest elővédjének már 29-én Jičín-re érkezni; 30-án pedig már a III. hadtest Rowensko-ra, a VIII. Libun-ra, a II. Aulibic-re és a VI. Lomnic-ra volt irányítva. *Benedek* főhadiszállása, mint hirdetve volt, Jičín-re érkezett volna.*

Gróf *Clam* lov. tábornok csapatait mindjárt megérkezésük után következőkép állítá fel:

a *Piret*-dandár Eisenstadtlt és a Tešin hegyet szállta meg;

a *Poschacher*-dandár a Brada hegyen állott; előcsapatai megszállották az erdő északi szegélyét;

az *Abele*-dandár Prachow-nál, az előbbitől balra állott;

a *Ringelsheim*-dandár a bal szárnyat képezvén, Ober-Lochow-nál a műutat keresztezve foglalt állást; Wohawec-nál állott továbbá a 3. szász lovas-ezred és a Miklós huszár-ezred;

a *Leiningen*-dandár, mint általános tartalék a Brada-hegy mögött Rybnicek helység közelében foglalt állást;

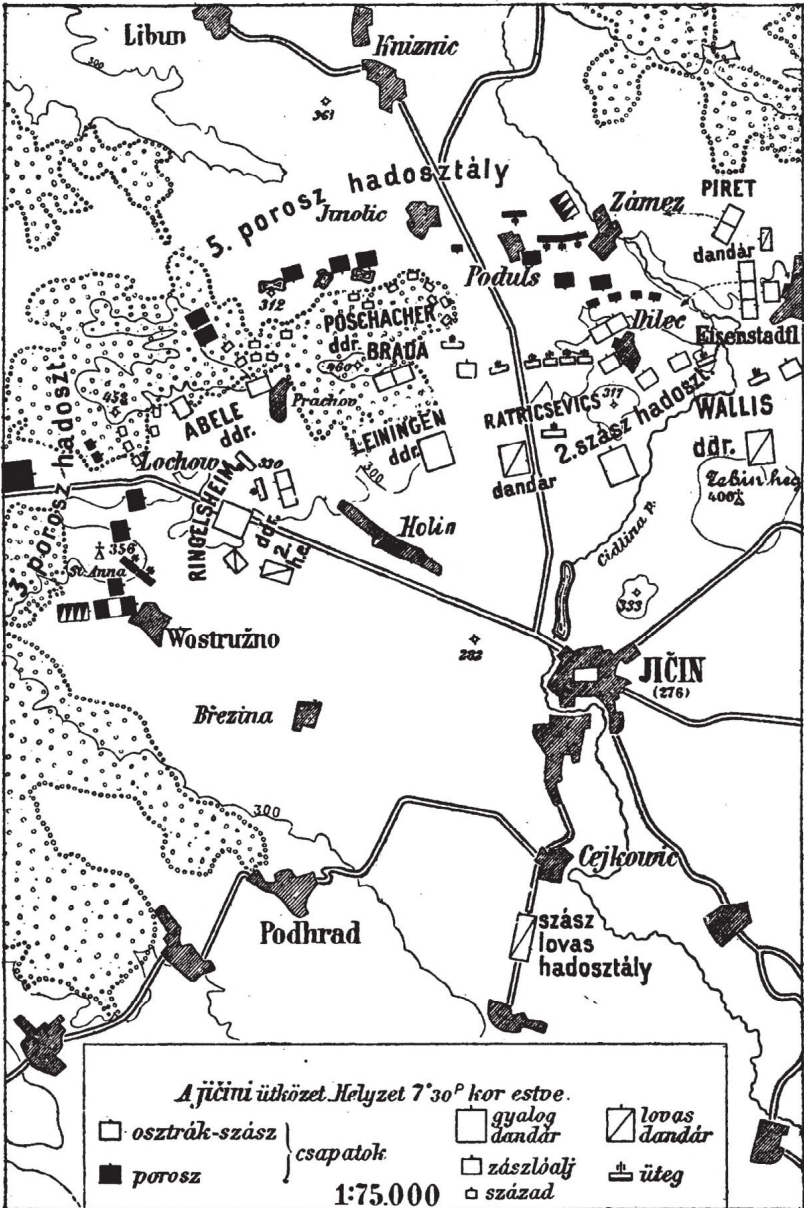
a hadtest-löveg-tartalék a *Piret*- és *Poschacher*-dandárok közt a turnai műúttól jobbra és balra vonult fel; az itten elterülő hullámos terep Libun felé emelkedik;

a hadtest-löveg-tartalék mögött felfejlődött az első könnyű lovas-hadosztály é. p. a *Fratricsevics*-dandár a turnai műúttal balra, a *Wallis*-dandár Dilec helység előtt és az *Appel*-dandár mögötte tartalékminőségben állott.

Továbbá elhatároztatott, miszerint a szász csapatok, a turnai út felől történő ellenséges támadás esetén Dilec-nél vonuljanak föl.

A *Frigyes Károly* herceg intézkedése szerint a turnai és münchengräzi úton Jičín-re irányított 5., illetőleg 3. hadosztály időben és térileg elkülönítve érkeztek Jičín elé, minélfogva két egymástól teljesen külön harcz fejlődött ki.

* Megjegyzendő, miszerint *Benedek* e tervvel — az utolsó napok eseményei által kényszerítve — már 28-án estve felhagyott és 11 órakor éjjel kibocsátott intézkedésével a fentebbi intézkedéseket hatályon kívül helyezé. (L. a VII. szakaszt is.)

2. sz. vázlat

Harcz a turnaui út mentén.

Jun. 29. Az 5. porosz — *Tümping* — hadosztály délután 1 ó. 30 p.-kor indult Rowensko-ból. A hadosztály következőkép volt alakulva:

Elővéd: 2³/₄ zászlóalj, 1 lovas-század, 12 löveg.

Főcsapat: 9. dandár (Schimmelmann tábornok), 2 üteg, 3 lovas-század, 10. dandár (Kamiensky tábornok); 9 zászlóalj, 3 lovas-század, 12 löveg.

Összesen 11³/₄ gy.-zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg.

3 ó. 30 p.

Az elővéd 3 ó. 30 p.-kor elérte Knižnitz helységet.

Az osztrák I. hadtest némely dandáránál éppen főztek, midőn a jelentések az ellenség közeledéséről beérkeztek. Gróf *Clam* lov. tábornok e jelentések vétele után azonnal felszólítja a Podhrad- és Březiná-nál táborozó szász *Stieglitz*-hadosztályt a harcsvonalba való bevonulásra, egyszersmind tudatá az ellenség előnyomulását a közeledni vélt III. hadtesttel, nemkülönb a hadsereg-főhadiszállással is. A tüzérség egyúttal megkezdé a tüzelést az ellenséges oszlopra.

Az ellenség részéről ³/₄ zászlóalj Knižnitz helységen át, a másik 2 zászlóalj attól északra nyomult előre. *Tümping* tábornok a helységtől keletre fekvő magaslatról szemrevételezte az osztrák felállítást; Dilec-től nyugotra és a Brada-hegyen több üteg tisztán látható vala; Podulš és Kl.-Jinolic pedig gyalogság által megszállva látszott.

4 ó.

Egy üteg vágóban a lángokban álló Knižnic helységen átvonult és 4 óraker 200 lépésnyire a helységtől délkeletre lemozdonyzott, hol csakhamar a második üteg is megérkezett.

A két élszázad (testőr-gránátos-ezred) a műúton előrehaladva Jinolic-ba bevonult és itten megkezdé a tűzharcot az átellenben álló osztrák 30. ezred osztagai ellen.

Az osztrák állást megközelítendő, csak a jobb szárny felé vezető Cidlina patak völgye nyújtott az erős ágyútűz ellen némi fedezéket. *Tümping* tábornok a helyzetet helyesen megítélve, azonnal elhatározá az osztrák állás jobb szárnyát megtámadni, mi által egyszersmind az I. hadtestnek a fősereggel való összekötetése is leghatásosabban veszélyeztetve lehetett. A helyszínén kiadott intézkedés vala:

«Az általános irány- és gyülekező-pont a jičini torony. A főcsapat tüzérsége üetve előnyomul és a már felvonult elővéd-tüzérséghez csatlakozik. A 12. és 48. ezredek füsilier-zászlóaljai a Cidlina-völgyben Zames- és Dilec-en át menetel-

nek. A 9. gyalog-dandár követi őket, úgy szintén a 3. dandár-ezred. A 18. ezred követi a testőr-gránátos-ezred füsilier-századait és az erdőre veszi az irányt. A 12. gránátos-ezred Ob.-Knižnic-ig menetel és tartalékkül szolgál.» Jun. 29.

A főcsapatnak előre rendelt tüzérsége 4 ó. 30 p.-kor d. u. érkezett kijelölt helyére, hol az egyik (6 fontos) üteg a tűzharczot azonnal megkezdé, míg a másik (12 fontos) a nagy távolság miatt fedett állásban visszatartatott. — A 9. gy.-dandár Libun-tól az útategyenesen Cidlina helysége vete, hol 5 órakor d. u. érkezett meg és a tüzérség biztosítása által lehetővé tévé, miszerint az elővéd-osztagok — 9 század — az előnyomulást Zames-re folytathassák. 4 ó. 30 p.

Egyszersmind szükségesnek mutatkozott az osztrákok által megszállva volt Podulš helységet elfoglalni, hogy a tüzérség hatásos lőtávolságon felvonulhasson. 5 ó.

Tümping tábornok tehát a löveg-fedezetül beosztott I/48. zászlóaljnak parancsot adott e helységet megszállni.

Az elővéd-osztagok időközben elérték Zamest, őket követte a II/48. zászlóalj, melynek egy százada az I/48. zászlóalj támadásában Podulš-ra részt vett.

Az osztrák tüzérség jobb szárnya a Zamest elfoglaló ellenes csapatok által veszélyeztetvén, két 8 fontos üteg kénytelen vala Eisenstadt felé visszavonulni; az egyik a Piret-dandárhoz osztatott be és annak bal szárnyán foglalt állást, a másik pedig újra lemozdonyzott 1000 lépésnyire Dilec-től keletre.

Podulš helységnek a műúttól keletre fekvő nagyobbik része a 30. ezred egy százada által volt megszállva. A műúttól nyugotra állott ez ezred 3 százada és a 34. gyalog-ezred II. zászlóalja.

A helységnek ama részét sikerült az ellenségnek az első megrohanásra elfoglalni; erőlködései a helységnek másik részét is birtokba ejteni azonban teljesen meghiúsulának, amennyiben támadásai a kassai ezred II. zászlóalja által nagy veszteségek mellett visszautasítottak és az ellenség kényszerítve volt tűzharczra szoritkozni, melyben szintén tetemes veszteséget szenvedett.

Kamiensky tábornok időközben a Libunra érkezett 10. orosz dandártól a 18. gyalog-ezredet jobbra Javornic felé irányítá, honnan ez utóbbi 5 ó. 30 p.-kor a Jinolitz-tól nyugotra lévő magaslatra nyomult; az ettől délre elterülő mocsaras rét áthatolása azonban az átellenes erdőszegélyen elhelyezett osztrák csapatok tüze által megakadályozva lön. Ez akadályt elkerülendő *Kettler* ezredes 7 századot Breska helysége irányított és innen Prachow felé nyomult előre. 5 ó. 30 p.

A megkerülő ellenes csapatok a prachowi nyergen az *Abele*-dandárhoz tartozó 35. gyalog-ezred két zászlóaljára bukkan-

- Jun. 29. tak, mire köztük az erdőben igen makacs harc fejlődött ki, mely azonban eredménytelen maradt, amennyiben az ellenségnek ugyan sikerült a sziklás talajon magát befészkelni, de végre onnan mégis eltűzetett. *Kamiensky* tábornok erre 6 óra tájban két az általános tartalékhoz tartozó gránátos-zászlóaljat is Kl.-Jinolic-ra rendelt, tévesen azt hívén, hogy e csapatokkal rendelkezhetik, minélfogva *Tümping* tábornok összes tartaléksapatait e pillanatban a testőrezred két gránátos-zászlóalja képezé. A hadosztály arczvonala ekkor 6000 lépés kiterjedéssel birt.

*

A szász *Stieglitz*-hadosztály az ütközet kezdetekor táboraiban felriasztatván, 6 órakor Jičín-re érkezett, hol a szász trónörökös által, ki már 5 órakor érkezett a harctérre és az ütközet vezetését átvette, azonnal Dilec-re lőn irányítva. A két dandár-üteg már ekkor az osztrák hadtest-löveg-tartalék vonalában felvonulva volt és a tüzérségi harcban részt vett.

- 6 ó. 30 p. 6 ó. 30 p.-kor estve indítá meg az 1. szász dandár, két oszlopban alakulva, támadását Dilec helysége, melyben és annak közelében már a kilencz porosz elővéd-század Zames-ből jövet állott.

A szász oszlopok behatoltak a faluba, mely utóbbit 3 zászlóalj megszállta, míg 2 zászlóalj a helységen kívül foglalt állást. A hadosztály második dandára Kbelnic-nál maradt.

Három porosz üteg időközben *Tümping* tábornok parancsára előre nyomulván, egy igen előnyös állást foglalt a Zames-ből Podulš-ba vezető úttól északra, mely állásból úgy Dilec, mint az osztrák tüzérség ellen jó kilövése volt.

A támadás Dilec-re az ellenség részéről most élénk puska-tűz által lőn előkészítve. A 9 elővéd-század további öt század által megerősítve azután a falu ellen előnyomult és a jobb szárny kezdeményezésére, hol *Zglinitzki* őrnagy a rohamjelet fúvatta, a helység nyugoti és északi szegélyére rohant. Egyszersmind Zames-ből is előnyomult két század a Dilec-től keletre álló szász vadász-zászlóalj ellen, mely utóbbit azon szerencsétlenség érte, hogy az osztrák 45. ezrednek a Cidlina patak túlsó partján álló 3. zászlóalja részéről, ellenséges csapatnak tartatván, hátúlról tüzet kapott, mire állását elhagyni kénytelen vala.

- 7 ó. 30 p. A poroszok 7 ó. 30 p.-kor foglalták vissza Dilec falut.

Ugyanekkor, midőn már minden a III. hadtest megérkezése iránt táplált remény eloszlott, érkezett meg gróf *Sternberg* őrnagy a hadsereg-főhadiszállásból *Benedek* tábornok következő parancsával:

«Főhadiszállás Josefstadt junius 29-én.

Jun. 29:

Kénytelen vagyok az Iser felé szándékolt mozdulatomat ma beszüntetni. A hadsereg a mai nap folyamában a mellékletben látható állást foglalandja el. Királyi fenséged szíveskedjék a hadsereg zömével való egyesülése céljából megkezdett mozdulatát eszerint berendezni és folytatni, míg az egyesülés meg nem történt, de nagyobb ütközetek elől kitérni.»

Azon menthetetlen mulasztás, hogy már az előbbi napon történt elhatározás alapján korán reggel kiállított e parancs csak most lön kézbesítve, végzetes lön az I. osztrák hadtestre nézve és teljesen megrendíté szövetségeseink által a felső vezetés iránt még táplált bizalmat.

A hadsereg-parancsnokság rendelete értelmében kibocsáttattak késedelem nélkül a visszavonulás foganatosítására vonatkozó intézkedések. Ezek szerint a szász *Stieglitz*-hadosztálynak Jičín várost kell vala megszállnia, a *Piret*-dandárnak Eisenstadtl tartania, míg az *Abele* és *Poschacher*-dandárok utasítva lőnek Jičín közelében, és a *Ringelsheim*-dandár Podhradnál állást foglalni; e helyzetben kellett volna e csapatoknak az éjjelt tölteni. Az *Edelsheim* lovas-hadosztálynak és a *Leiningen*-dandárnak Jičín mögött másodszorban kellett volna táborozni.

Mielőtt azonban ez intézkedések kézbesítve lettek volna, a harc az egész vonalon fokozott erővel tovább vívatott; csak a szász hadosztály, mely amúgy is Dilec-ből kiszorítva lön, foganatosítá a visszavonulást megfelelő rendben. E visszavonulást fedezendő, a 8-ik huszár-ezred megkísértette a Dilec-ből kitorő ellenséges csapatokat megrohanni, de a puskatűz okozta nagy veszteségek miatt megfordulni vala kénytelen.

Dilec helységnek az ellenség által történt elfoglalása után az osztrák jobb szárnyon lévő ütegek nagy mérvben veszélyeztetve valának; elvonulásukat biztosítandó a *Piret*-dandár, mielőtt még a visszavonulási intézkedést vette volna, támadásra indult a porosz hadosztály bal szárnya ellen.

Piret tábornok 7 ó. 30 p.-kor lépett ki hat zászlóaljjal Eisenstadtl-ből és Dilec észak-keleti kijáratára irányítá támadását. Az ellenség azonban e veszélyes mozdulatot idejekorán felfedezvén, megfelelő ellenintézkedéseket tőn, minek folytán a merész támadás az ellenség gyilkos puskatüze által megghiúsított és a dandár estve 8 óra után visszavonulásra lön kényszerítve, mely utóbbit 8 ó. Karthaus klastrom irányában foganatosítá.

Az *Abele*-dandár visszavonulását egy erőteljes támadó lökem által biztosítá. A visszavonulás Jičín felé foganatosított, hol a

Jun. 29. dandár újból gyülekezett; a 35. gy.-ezred első zászlóalja azonban elmaradt.

A *Poschacher*-dandár a visszavonulási parancs vétele előtt 8 óra után a tartalékban volt *Leiningen*-dandár két zászlóalja — II/33. és III/33. — által megerősítve előnyomult; sőt a 18. vadász-zászlóalj osztagai Jinolic helységet is elfoglalák.

Tümppling tábornok t. i. az itten, akarata ellen, kifejlődött heves harc beszűntetését elrendelé és a 12. ezred két gránátos-zászlóalját az általános tartalékhoz visszarendelte, hogy a Brada magaslat, mint az állás kulcsfontja ellen szándékolt döntő támadásra nagyobb erővel rendelkezék.

8 ó. 30 p.

E két zászlóalj a harcot mintaszerűen beszűntetvén, 8 ó. 30 p.-kor érkezett a műútra, midőn *Tümppling* tábornok a Brada-Podulš állás elleni támadást megindítá. Ez állás osztrák csapatok — nevezetesen a 34. gyalog-ezred 9 százada — által még akkor is makacsan védelmeztetett, midőn a zöm az elrendelt visszavonulást már megkezdé, miről a zavarban nem lettek értesítve. *Tümppling* tábornok személyesen vezette a két kifáradt gránátos-zászlóaljat észak-keleti irányban az osztrák állás ellen, míg egy második oszlop északról nyomult előre.

10 ó.

A harc igen makacs volt és csak 10 óra tájban végződött. *Tümppling* tábornok megsebesülvén, *Kamiensky* tábornok által lőn helyettesítve, ki a vett intézkedések értelmében: előbb nem nyugodni, míg Jičint birtokába nem ejtette, 10 óraker a további előnyomulást Jičín felé elrendelé.

A *Poschacher*- és *Leiningen*-dandárok Jičín-re vonulának vissza, mely irányban a *Piret*-dandár is folytatá visszavonulását 9 ó. 30 p.-kor.

Mielőtt a későbbi eseményekről megemlékeznénk, a münchengrätzi út mentén lefolyt eseményekről kell beszámolnunk, hol a 3. porosz hadosztály ez időtájban szintén már Jičín felé közeledett.

Harc a münchengrätzi műút mentén.

5 ó.

A 3. — *Werder* — porosz hadosztály — 12¹/_a gy.-zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg és 1 utász-zászlóalj — Ždar és Sobot-kán át történt előnyomulásában 5 óraker délután bukkant az osztrák *Ringelsheim*-dandár csapataira Lochow-nál. A hadosztály éle, melynél a hadtest-parancsnok *Schmidt* tábornok is tartózkodott, Woharic-ból kilépve, az Ob.-Lochow-nál álló osztrák dandár-üteg tüze által fogadtatott; beérkező jelentések szerint erős gyalog- és lovas-csapatok Unt.-Lochow-nál állottak. Az ellenséges elővéd két százada a műúttól északra fejlődött és az itten elterülő erdős te-

repben nyomult előre; az elővéd-üteg és a közeledő csatárok csakhamar kényszeríték az osztrák dandár-üteget egy hátrább fekvő állást elfoglalni, mire ez utóbbi az *Abele*-dandár Wohawec-től északra álló ütegehez csatlakozott; ez állásból mindkét üteg igen hatásos tüzet fejtett ki. Egy porosz zászlóalj elfoglalta Unt.-Lochow-ot, míg az elővédnél még beosztott 2 vadász-század útját az Anna-hegyre vette, és ezt ellenállás nélkül elfoglalta; csakhamar hozzájuk csatlakozván a főcsapattól egy zászlóalj.

Az osztrák csapatok Ob.-Lochow-ban igen makacs ellenállást tanusítottak, mi *Werder* tábornokot arra ösztönzé, hogy az állást délről megkerülve, az osztrák csapatokat a műút mindkét oldalán visszavonulásra kényszerítse. A halogató harczot vívó elővéd-csapatokat az arczban tehát csak egy zászlóaljjal erősíté meg, míg a főcsapat három zászlóalját egy üteggel és a huszár-ezreddel a balszárny megkerülésére rendelé. Tartalékul a 7 óraker Woharic-ba érkező *Winterfeld* dandár szolgált.

Báró *Ringelsheim* tábornok az ellenséges megkerülés ellen-súlyozása czéljából 4 löveget a Wohawec-től dél-nyugotra fekvő magaslatra rendelt; $2\frac{3}{8}$ zászlóaljjal pedig ellentámadást intéztetett, mi által az ellenség további előnyomulása megakasztatott. Az ellenség ismételt támadásai a jobb szárny ellen az osztrák csapatok által szintén visszautasítottak. Ekként folyt a harcz anélkül, hogy az ellenségnek sikerült volna tért nyerni esti 8 óráig, midőn *Ringelsheim* tábornok a visszavonulási parancsot vette és csapatait visszarendelé. A harcz beszüntetése azonban nehézséggel járt, amennyiben az ellenség részéről már a tartalék-dandár is megérkezett volt. A dandár visszavonulását Jičín-re 9 óra tájban foganatosítá, részint a műúton, részint pedig Holin-on át, a város előtt gyülekezett és attól délre táborba szállt.

Az ellenség csapatai nagy mérvben kimerülve lévén, visszavonuló csapataink üldözését ugyan nem szándékolta, *Schmidt* tábornok azonban vízhiány miatt elrendelé az előnyomulást Jičín felé.

Jičín elfoglalása.

Az aránylag szűk városban osztrák részről négy dandár — az *Abele*-, *Poschacher*-, *Leiningen*- és *Piret*-dandárok — nemkülönben a hadtest-löveg-tartalék ütegei, az egészségügyi intézetek és más járóművek találkoznak.

Az időközben beállott teljes sötétségben elidézett csaknem végzetes zavarnak elejét veendő, a hadtest-parancsnokság közegei arra törekedtek, hogy a csapatokat és a járóműveket mentől előbb a Miletin és Smidar felé vezető útakra irányítsák, ami sikerült

Jun. 29. is, amennyiben a város éjjeli 41 órakor majd teljesen el volt hagyva.

A csapat-kötélékek azonban úgyszólván teljesen megbomlottak.

9 ó. 30 p. A hadtest-parancsnok törzsével 9 óra 30 p.-ig a münchen-grätzi kapu előtt maradt, azután pedig a további intézkedéseket kibocsátandó, a főterre ment.

Itten következő parancs lőn szerkesztve:

«Holnap reggel 3 órakor megkezdődik a visszavonulás Miletin felé é. p. eleinte harc alakzatban, hogy a szász hadosztály Jičín-ből a hořici műútra juthasson, — azután, ha az ellenség nem üldöz, a menet alakzat veendő fel. Előbb a *Piret*-dandár, azután a *Poschacher*- és *Ringelsheim*-dandárok, a hadtest-löveg-tartalék két ütege és az *Abele*-dandár. A *Leiningen*-dandár a Miklós huszár-ezreddel, az 1-ső könnyű lovas-hadosztály egy dandárával és a hadtest-löveg-tartalék két ütegével az utóvédet képezi.

Chotec-nél a hadtest megáll és ott fognak a további parancsok következni.

A málhák, a lőszertelep, a hadtest-egészségügyi intézet, az egészségügyi és utász-század, valamint a vonat-pótraktár hasonlóképen 3 órakor indulnak és Mlasowic-ra menetelnek.»

Ez intézkedés még be sem vala fejezve, midőn parancsörtisztek azon hihetetlen jelentéssel érkezének, hogy porosz osztagok a városba behatolának.

Gróf *Clam* komolyan figyelmeztetvén, miszerint további ittmaradása esetén fogságba jutás veszélyezteteti, elhagyá a hadiszállással a várost. Alig ért ez utóbbi a miletini kapuhoz, honnan a parancsok elküldése szándékoltatott, már puskatűz hangzott a város főteréről. (11 ó. 15 p.)

11 ó. 15 p. A város megszállására kiszemelt szász dandár t. i. még nem érkezett meg, midőn a 3-ik porosz hadosztály elővéde a münchen-grätzi úton 10 ó. 30 p.-kor elérte a város nyugoti kijáratát és egy zászlóalj behatol a városba.

A szász dandár északról jövet majd egyidejűleg érkezett a város északi kijáratához és egy zászlóalj a főter felé haladván, itten az ellenséges zászlóaljra bukkant, mely utóbbi a házából is tüzet kapván, kénytelen vala a várost elhagyni.

A 3. porosz hadosztály erre *Schmidt* tábornok parancsára a várostól 1000 lépésnyire nyugotra táborba szállt.

Alig hogy megszállotta a szász dandár Jičín-t, már az 5. porosz hadosztály élzászlóalja is megérkezett Kbelnitz felől a város szegélyénél, hol a szász csapatok tüze által lőn fogadva. *Kamiensky*

tábornok látván, miszerint a 3. hadosztály táborba szállott, továbbá támadástól elállott, míg egy három zászlóaljból álló különítmény, mely Kbelnic-ből a Cidlina-patak bal-partjára és a város keleti kijáratai felé irányítva lőn, meg nem érkezend. E különítménynek sikerült a patak bal-partjára átkelni, de útjában a 35. ezrednek visszamaradt 1. zászlóaljára, valamint a 33. ezrednek a Brada magaslatról csak még 10 óra után elindult két osztályára bukkant. Az ellenség e csapatokat szuronnyal megtámadta és a várostól északra elterülő nagy tóba szorította, mely alkalommal azok igen tetemes veszteséget szenvedének és 1 törzstiszt, 6 főtiszt és 478 legény fogságba esett.

Jun. 29.

Az ellenség ez oldalról 12 ó. 30 p.-kor érkezett meg a város előtt és csak még a szász dandár utóvédével találkozott, mivel a szász csapatok ekkor éppen Smidar fele elvonulának.

Az ellenség megszállta a várost, melynek átkutatásánál 700-nál több, részben sebesült osztrák és szász katona fogságba jutott.

12 ó. 30 p.

A sebesültek közt volt gróf *Pejacsevich* ezredes a 9. huszárezred parancsnoka is.

A porosz csapatoknak még éjjel Jičín-be való behatolása az I. hadtestre súlyos következménnyel járt, amennyiben a főhadiszállás a szükséges parancsok kiadásában megakadályoztatott. Az I. hadtest csapatai ennél fogva minden parancs és rend nélkül, teljesen kimerülve részint Miletin, részint Hořic és Smidar irányában indultak el.

A hadtest csak napokkal később jutott rendezett állapotba.

Az 5. porosz hadosztály zöme Jičín elfoglalása után Podulš és Kbelnic-nél táborba szállt.

Az I. porosz hadsereg többi hadosztályai 29-én estve az intézkedésben kitűzött menetcélokat elérték.

A 7. — Fransecky — hadosztály, mely Sobotka-ig volt nyomulandó, itten az ágyúörgést hallván, 6 órakor estve Jičín felé elindult és Woharic-ig jutott.

Veszteségek: A két fél veszteségei a jičíni ütközetben voltak:

Porosz részről:

Csapattest	Halott		Sebesült		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
az 5. hadosztálynál	11	206	32	810	43	1016
a 3. hadosztálynál	20	114	18	352	28	466
Összesen	21	320	50	1162	71	1482

A szász királyi csapatok vesztesége volt 26 tiszt és 566 legény.

Osztrák részről:

Csapattest	Halott		Sebesült		Fogságba esett				Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	sebesülve		sebesületlen		tiszt	legény
					tiszt	legény	tiszt	legény		
I. hadtest.										
<i>Poschacher</i> dandár										
hadtest hadi szállás	.	.	1	.	.	.	.	.	1	.
18. vadász-zászlóalj	.	15	1	10	1	48	6	198	8	271
30. gyalogezred	.	24	1	43	.	8	1	108	2	183
34. gyalogezred	3	149	1	172	2	.	.	25	6	346
<i>Leiningen</i> dandár										
32. vadász-zászlóalj	.	6	.	2	.	8	2	10	2	26
33. gyalogezred	.	167	5	48	3	165	7	42	15	422
38. gyalogezred	1	26	.	3	.	12	.	36	1	77
<i>Piret</i> dandár										
dandár-törzs	.	.	1	.	.	.	.	1	1	1
29. vadász-zászlóalj	.	2	2	9	.	3	.	15	2	29
18. gyalogezred	16	203	8	216	4	140	3	57	31	616
45. gyalogezred	6	74	6	2	3	157	1	135	14	368
<i>Abele</i> dandár										
22. vadász zászlóalj	1	4	.	.	.	.	.	7	1	11
35. gyalogezred	2	82	.	13	1	118	17	876	20	1089
72. gyalogezred	2	19	3	25	.	18	4	81	9	143
<i>Ringelsheim</i> dandár										
dandár-törzs	.	.	1	.	.	.	.	.	1	.
26. vadász-zászlóalj	1	9	.	.	1	30	.	26	2	65
42. gyalogezred	6	52	6	59	10	72	4	89	26	272
73. gyalogezred	14	188	4	50	15	302	2	96	29	636
2. sz. Miklóshuszár- ezred	.	4	1	4	1	2	.	.	2	10
1. sz. tüzérezred	.	6	.	14	.	19	.	.	.	39
egészségügyi század	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1
Első könnyű lovas hadosztály.										
<i>Appel</i> dandár										
dandár-törzs	.	.	.	.	1	.	.	.	1	.
2. dragonyosezred	.	.	1	.	.	.	.	.	1	.
9. huszárezred	.	4	.	3	2	3	2	1	4	11
<i>Wallis</i> dandár										
1. dragonyosezred	1	4	.	2	1	3	.	3	2	12
10. huszárezred	.	14	.	4	1	2	1	3	2	23
<i>Fratricsevics</i> dandár										
5. huszárezred	.	1	.	1	.	2	.	9	.	13
8. huszárezred	.	27	.	1	.	6	1	14	1	48

Az ütközet eredménye. Visszapillantások.

A jičini ütközet hadászati eredménye mindenekelőtt Jičinek e fontos útsomópontnak birtokba vétele volt; az első porosz hadsereg ezzel elérte a számára a hadsereg fővezetősége részéről kijelölt első célpontot és biztosította ez által a kitzított első feladat megoldását, t. i. a porosz hadseregek egyesülését, illetőleg *a porosz haderők hadászati felvonulását Csehországban.* Jun. 29.

Az ütközet erkölcsi és anyagi eredménye szintén igen tetemes volt, amennyiben az első osztrák hadtest ez ütközet következtében úgyszólván teljesen felbomlott és a közelebbi napokra harczkép telenné vált.

A jičini ütközet nagyfontosságú következményei néhány megjegyzésre késztetnek bennünket.

Az ütközet célja osztrák részről volt: Jičint mint fontos útsomót azon célból tartani, hogy a hadsereg zöme, amelynek megérkezése 29-én és 30-án kilátásba vala helyezve, itten háborítatlanul harczra fejlődhessék. Az első hadtest állásának ennél fogva egy *elővédállás* jellegével kellett bírnia. A választott állás főleg e szempontból ítélendő meg.

A hadtest hadászati helyzetét és feladatát szem előtt tartva, kétségtelen, miszerint az ellenség közeledési vonalai és a terepviszonyok által az állás a Dilec-Brada-Lochow vonalban adva volt.

Egészen másképpen áll a dolog, ha az állásfoglalás tiszta védelmi célból történt volna. Ez esetben az állás a Cidlina balpartján a Zebin-hegy és Jičín közt aránytalanul több előnyöket biztosított volna.

A tényleg választott állás jobb szárnya Eisenstadtnál, bal szárnya Unt.-Lochownál volt. Ez állás hátrányai főleg annak nagy kiterjedése (egy mérföld) és a fedett terep valának, mely az áttekintést megnehezítette, az egységes vezetést és a csapatok összeműködését lehetetlenné tevő.

E nagy kiterjedésű állásban, melyben a csapatok úgyszólván magukra valának utalva, a tetemes túlerővel sem lehetett rendszeres és szívós ellenállást kifejezni.

A csapatok elosztása a választott állásban különben nem volt célirányos, amennyiben az erő az egész vonalban egyarányosan volt elszórva. Czélszerűbb lett volna továbbá a szász és osztrák csapatokat egymás mellett működésbe hozni és az összes erőket alkalmazni.

Mindazonáltal a jičini katasztrófa okai nem az ott működő csapatoknak, illetőleg azok vezetőinek, hanem az osztrák hadsereg fővezetőségének róvándó fel. Az ütközet elfogadása e helyen egy-

Jun. 29. általában csak azon feltétel alatt volt igazolva, hogy a hadsereg zöme 29-én és 30-án Jičínre érkezik, mit a *sász trónörökösnek* és gróf *Clamnak* hinnie kellett.

A hadsereg parancsnoka már kezdettől fogva nem bírván az előretölt hadtestek feladatát világosan körvonalozni, megakadályozta azok észszerű alkalmazását az Isernél és megbénította azok összműködését az egész időre.

Frigyes Károly herczeg óvatos, sőt lassú előnyomulása, ellenfeleinek megfelelő magatartását feltételezve, könnyen kockáztathatta volna a porosz hadierők hadászati felvonulásának sikerét.

Egyébiránt feltűnik porosz részről a dandár- és hadosztályparancsnokok erélyes fellépése, a helyzetnek általuk való helyes felismerése és ennek megfelelő következetes vezetés (*Schoeler* tábornok Hühnerwassernál, *Bose* tábornok Podolnál, *Tümping* tábornok Jičinnél).

VII. Frigyes Vilmos porosz trónörökös hadműveletei a II. porosz hadsereggel június hó 30-ig.

(L. az 1-ső mellékletet.)

Frigyes Vilmos trónörökös *Vilmos* király június 22-ki, a hadműveletek megkezdésére vonatkozó, sürgönyének vétele után tekintettel a megelőző fáradságos menetekre nemkülönben a kilátásban lévő fáradságokra elrendelé, miszerint június 24-én szünet tartassék. Továbbá intézkedett, hogy e szünet után:

az I. hadtest *Liebau* és *Trautenaun* át *Arnauba*;

a testőr-hadtest *Neurode*, *Braunau*, *Eipelen* át *Königinhofba*;

az V. hadtest *Glatz*, *Reinerz*, *Nachod-on* át, *Gradlitz*-ba meneteljen és a lovas-hadosztály *Waldenburg*-ból, *Schönberg-en* és *Trautenaun* át kövesse a testőr-hadtestet.

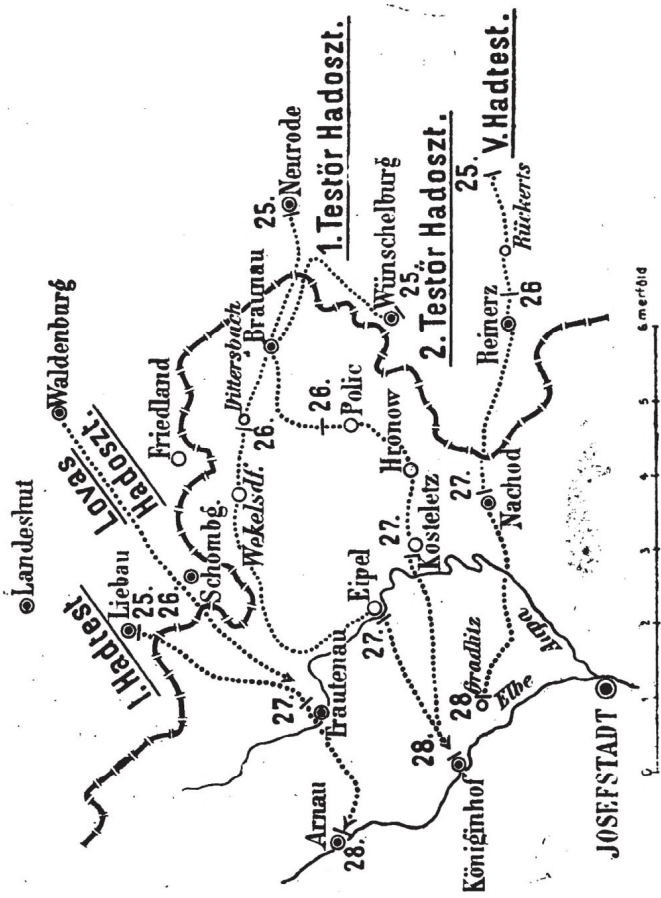
A VI. hadtest az elrendelt tüntető hadműveletet* foganatosítandó *Freywaldaig* nyomult, hol osztrák huszárokkal csekélyebb mérvű összeütközése volt. Azután pedig a hadsereget a Glázi grófságba követte.

A II. hadseregnek ekként a felső Elbánál tervezett felvonú-
3. vázlat. lása (l. a 3. sz. vázlatot) június hó 28-án volt befejezendő.

A trónörökös azon nehézségeknek teljes tudatában vala, melyeket esetleg leküzdenie kellend, mindazonáltal remélte a leg-

* Lásd az V. szakaszt.

●Schweidnitz

3. sz. vázlat.

A II-ik porosz hadseregnek tervezett bevonulása Csehországba (június 25-től 28-ig.)

kedvezőtlenebb esetben is az osztrák hadsereg igen tetemes részeit leköthetni, illetőleg az I. hadseregtől távol tartani, míg ez utóbbinak közeledése végre az együttműködést lehetővé teendi.

A porosz hadtestek a közölt intézkedés szerint június 26-án, illetőleg 27-én voltak az osztrák határt átlépendők.

Junius 26-ka.

Jun. 26. Az osztrák főszereg június 26-án, a 20-án kiadott intézkedések * szerint a következő menetezőlokat érte el:

az első tartalék-lovas-hadosztály : Schindlöcker-dandár Dolant és herczeg Solms-dandár Skalict; az utóbbi előcsapatai álltak Polic, Kostelec, Nachod, Neustadt és Dobruška-nál; **

a 10. hadtest : Jaromeř, Schurz, a Mondel-dandár Praussnitz-Kaillet;

a 4. hadtest : Lančow környékét;

a 6. hadtest : Opočno környékét;

a 3. hadtest : Königgrätzet; a 8. hadtest Tynišet;

a 2. hadtest és 2. könnyű lovas-hadosztály Senftenberg környékét; a 3. tartalék-lovas-hadosztály Wildenschwertet;

a 2. tartalék-lovas-hadosztály Hohenmauth és Cerekwic-et;

a hadsereg-löveg-tartalék Leitomischlt; a hadsereg-lőszer-telep Swratka és Kreutzberg; a műszaki csapatok Josefstadt-ot.

A hadsereg-főhadiszállás délelőtt Josefstadt-ba érkezett.

Porosz részről állott június 26-án : az I. hadtest Liebau és Schönberg-nél; a testőr-hadtest 1. hadosztálya Dittersbach, 2. hadosztálya Pikau-nál, elővédek Wekelsdorf és Polic-nál; az V. hadtest elérte Reinerz-et; a lovas-hadosztály Waldenburg-ot; a VI. hadtest Landeck és Glatz-ot.

A trónörökös főhadiszállását Braunau-ba helyezte át és innen következő kiáltványt bocsátott ki :

«A cseh királyság lakosai!

Miután a király ő Felsőge, legkegyelmesebb uram, Poroszország és az osztrák császár ő Felsőge koronája közti háborús viszony kihirdetését elhatározá, ma csapataimmal országotok határait átléptem.

Mi nem mint ellenségek jövünk, kik bennetek elpusztítani akarunk, hanem hadurunk parancsát követjük, ki császártok és hadserege ellen küldött.

* Lásd az V. szakaszt.

** A Windischgrätz dragonyos-ezred Trautenu-nál.

Tulajdonotok megőrzése biztosítva marad és addig nem lesz bántódástok, míg csapataim élelmezésére szükséges hárscsolásoknak ellen nem álltok és ellenséges cselekedetekkel nem éltek. Jun. 26.

Főhadiszállás Braunau, 1866. június hó 26-án.

A II. hadsereg főparancsnoka :

Frigyes Vilmos,
porosz trónörökös.

A 4. sz. vázlat tünteti fel a két fél helyzetét június 26-án 4. vázlat. estve.

Az osztrák hadsereg-főparancsnoksághoz érkezett jelentések június 26-án egész határozottan felismerni engedék, miszerint a II. porosz hadsereg három elkülönített oszlopban előnyomúl és a cseh keleti határszorosokat átlépni készül.

Hogy ha tehát az osztrák hadsereg parancsnoksága részéről elmulasztva lön is a határszorosok megfelelő megvédelmezése iránt intézkedni, még mindig meg volt annak a lehetősége, hogy az elkülönített oszlopokban betörő II. hadsereg nagy túlerővel megtámadtassék és érzékenyen sújtassék, mielőtt az I. porosz hadsereg által támogatható lett volna.

Az osztrák főparancsnok intézkedései azonban nem számoltak azon ténynyel, hogy itten *egy hadsereg* tartóztatandó fel.

Benedek tábornoszernagy ugyanis görcsösen ragaszkodván eredeti tervéhez: a hadsereget a Jaromeř-Miletini állásban felvonultatni, csak e felvonulást fedezendő, tólt egy-egy hadtestet Trautenau és Skalic-ba előre.

Az e czélből Josefstadt-ban június 26-án estve 8 óraker kibocsátott intézkedés következőkép szólt:

«Éppen beérkezett jelentések szerint tetemes ellenséges osztagok nyomúlnak előre Polic-on át, valamint Starkenbach és Trautenau ellen.

Ennélfogva következőket parancsolom :

A 6. hadtest f. hó 27-én reggel 3 óraker Opočno-ról Skalic felé nyomúl, hol állást foglal és egy elővédet Nachod felé előre tólt.

Az 1. tartalék-lovas-hadosztály e hadtest-parancsnokságnak alárendeltetik.

A lovasság messzeható, de erős járőröket alkalmazzon úgy arcz-, valamint oldalban.

A 10. hadtest holnap f. hó 27-én az étkezés után és a nagy málhának az erősség (Josefstadt) közelében való hátrahagyása mellett, 8 óraker reggel Trautenau felé nyomúl, hol

Jun. 26.

szintén egy elővéd előretólása mellett egyelőre állást foglal. A 2. dragonyos-ezred a hadtestnek alárendeltetik, miről az értesítendő.

Az összeköttetés jobbról a 6. hadtesttel lovasság által helyreállítandó, a bal oldal Arnau és Hohenelbe felé hasonlóképen lovasság által biztosítandó. Kaile elhagyása után az ott lévő kikülönített dandár bevonandó.

A 10. hadtest helyébe a 8. hadtest megy Tynist-ből, míg a 3. hadtest holnap Königrätz-ből előre nyomúl; a 4. hadtesttől balról vonúl fel; és egyidejűleg egy dandárt a Neu-Paka és Jičín-ből jövő országútak fedezése végett új állása kivánalma szerint balra kiküld.

A 2. hadtest és a 2. könnyű lovas-hadosztály f. hó 27-én Senftenberg-ből Solnic-ba; 28-án Opočnon át Josefstadt felé menetelnek, hol miként meghatározva volt, Neu-Pless, illetőleg Jasena-nál táborba szállnak.

A 2. könnyű lovas-hadosztály Opočno, Dobruška és Neustadt felé kikülönít, amint ez a f. hó 20-ki rendelettel meghagyatott; az 1. tartalék-lovas-hadosztály különítményei onnan bevonandók.

A 4. hadtest felállításában megmarad és egy dandárt, mint meg lön parancsolva, a közlekedési vonalak biztosítása céljából Arnau és Falgendorf felé előre től.

A 3. és 4. hadtest őket illető azon feladatot: hogy a hadsereg bal oldalát messzemenő lovas járőrök által fedezék, kölcsönös egyetértésben foganatosítsák.

A 2. tartalék-lovas-hadosztály 28-án Holicból Josefstadtba vonúl és Smiřicnél az Elbe jobb partján táborba száll.

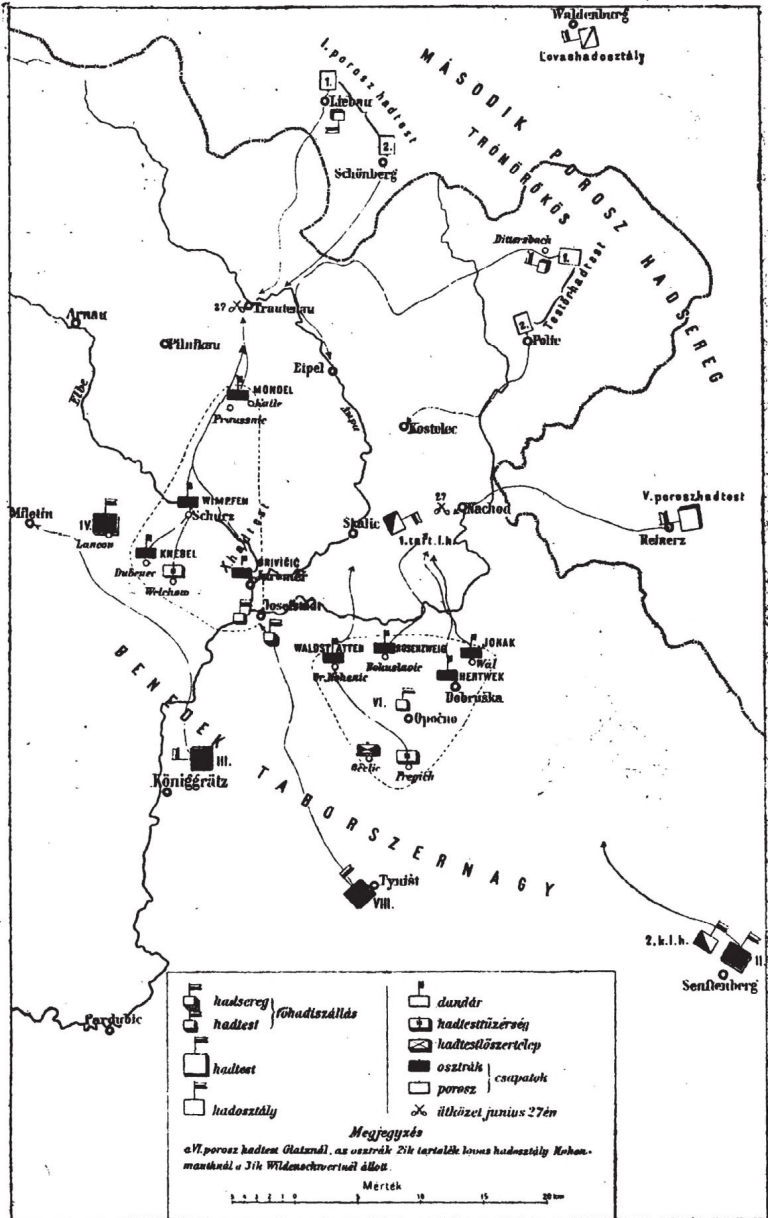
A 3. tartalék-lovas-hadosztály 27-én Wamberg-ből Hohenbruck-ba nyomúl és 28-án Smiřic-be, hol az Elbe bal partján táborba száll.

Ez intézkedések célja a hadseregnek még be nem fejezettfelvonulását Josefstadt-nál fedezni, mi azonban semmikép sem akadályozza meg azt, hogy az ellenség — a hol az mutatkozik — egész erélylyel megtámadtassék. (Dem Gegner mit aller Energie an den Leib zu gehen.)

Az ellen üldözése azonban a feladat határai által korlátozandó és egyelőre ne terjesztessék ki igen messze.

A 6. és 10. hadtestekkel szemben álló ellenség erejéről mielőbbi jelentést várok.»

A hadsereg-löveg-tartalék egyszersmind utasítottott, hogy jun. 29. Josefstadt közelében Neznašow-Caslawek-ben megérkezzenek. Benedek tábornaszernagy ez intézkedést Ő Felsége első főhad-

4. sz. vázlat.

Helyzet június 26-án este.

Jun. 26. segítségével, gróf *Creneville* altábornagygyal következő megjegyzéssel közlé:

»E rendszabály a szándékolt támadásnak csak időleges beszüntetése, és azt megkezdendem, mihelyt a hadsereg felvonulása befejezve lesz és én az ellenség ez időszerinti állásáról biztos hírt veszek, mi — mint remélem — néhány nap után megtörténik.»

Ez intézkedés kibocsátása után még következő jelentések érkezének az ellenség előnyomulásáról:

Az 1. tartalék-lovas-hadosztály sürgönyöz Skalic-ból 8 ó. 50 p.-kor estve: «Az ellenség túlerővel megtámadta a nachodi különítményt, minélfogva ez utóbbi Skalic-ra visszavonúl;» azután írásbelileg 10 ó. 45 p.-kor éjjel: «hogy gróf *Thun* ezredes Nachodnak 2 lovas-századdal, 2 löveggel és $\frac{1}{2}$ gyalog-századdal történt elhagyása után az ellenség által tovább nem üldöztetett.»

Végre jelenti herczeg *Solms* vezérőrnagy Skalic-ból jun. 27-én 5 ó. 45 p.-kor reggel táviratilag: «Nachod és Giesshübel későn estve az ellenség részéről minden fegyvernembeli csapatokkal meg lön szállva; Polic az ellenség által erősen megszállva maradt.»

E jelentésekre semminemű intézkedés nem történt.

Junius 27-ke.

Jun. 27. A porosz trónöröhös intézkedései szerint junius 27-én az V. hadtest zöme Nachod-ralön irányítva, az I. hadtest Trautenaun át volt előnyomulandó és még ez nap Arnaut kellett elérnie; a testőr-hadtest egy-egy hadosztálya a két szárnyoszlop számára tartalék gyanánt volt kijelölve, miért is az 1. testőr-hadosztálynak Braunau-Wekelsdorf-on, a 2.-nak pedig Hronow-on át kelle előnyomúlnia és, ha a szárny-hadtestek a hegységet zavartalanul átlépték, a menetet Eipel és Kostelec-ig folytatniok.

Mivel e napon *Benedek* tábornaszernagy fent közölt intézkedése szerint a 6. hadtest Skalic és Nachod felé, a 10. hadtest pedig Trautenaun felé lön irányítva azon feladattal, hogy az ellenséget erőlyesen megtámadják, ennélfogva a 6. osztrák és V. porosz hadtestek közt Wysokow táján, mely hely mindkét elővéd menetczélja vala, a 10. osztrák és I. porosz hadtestek közt pedig Trautenaun táján heves összeütközéseknek kellett történniök.

A wysokowi (nachodi) ütközet.

(Négy vázlattal.)

Az osztrák 6. hadtest június 26-án estve Opočno környékén Jun. 27. Vál és Gr.-Rohenic közt szállt menet-laktáborba.

A hadtest arcvonalszélessége tehát körülbelül 12 klm. vala. Jobb szárnyán állott a *Jonák*-dandár, ehez csatlakozott a *Hertwek*-dandár (Dobruška), azután következett a *Rosenzweig*-dandár (Bohuslawic), és végre a hadtest bal szárnyán állott a *Waldstätten* dandár. A hadtest-löveg-tartalék és lőszer-telep Opočnotól délre Prepich és Ocetic-nél táboroztak.

A 6. osztrák hadtest hadrendje.

Hadtestparancsnok: báró *Ramming* altábornagy;
beosztva: *Kochmeister* vezérőrnagy.

Vezérkari főnök: v. *Fröhlich* ezredes.

Dandárok:

<i>Hertwek</i> vezérőrnagy	{ 25. vadász-zászlóalj, 41. és 56. gyalog-ezred, 2/X. sz. 4 fontos üteg.
<i>Jonák</i> ezredes	{ 14. vadász-zászlóalj, 20. és 60. gyalog-ezred, 4/X. sz. 4 fontos üteg.
<i>Rosenzweig</i> vezérőrnagy	{ 17. vadász-zászlóalj, 4. és 55. gyalog-ezred, 3/X. sz. 4 fontos üteg.
báró <i>Waldstätten</i> ezredes	{ 6. vadász-zászlóalj, 9. és 79. gyalog-ezred, 1/X. sz. 4 fontos üteg.

A 10. sz. Clam-Gallas dsidás-ezredtől négy század.

Hadtest-löveg-tartalék: 40 löveg.

2/V. utász-század és egy hadi-hídkészlet.

Összesen: 28 zászlóalj, 4 lovas-század, 72 löveg, 1 utász-század, 1 hadi-hídkészlet.

Az első tartalék-lovas-hadosztály hadrendje.

Parancsnok: herczeg *Holstein-Glücksburg* altábornagy, vezérkari főnök: *Schmidt* ezredes.

Jun. 27.	herczeg <i>Solms</i> vezérőrnagy	}	Ferdinánd császár 4. sz. vértés-ezred : 4 század.
			Hesseni herczeg 6. " " 4 "
			Mexikói császár 8. " dzsidás " 5 "
			5/VI. sz. 4 fontos lovas-üteg, 8 löveg.
	<i>Schindlöcker</i> vezérőrnagy	}	Stadion gr. 9. sz. vértés-ezred : 4 század.
Ferencz József cs. 11. sz. vértés-ezred : 4 század,			
" " " 4. " dzsidás " 5 "			
6/VI. sz. 4 fontos lovas-üteg, 8 löveg.			

Összesen : 26 lovas-század, 16 löveg.

A porosz V. hadtest elővéde megszállta még június 26-án Nachod-ot, zöme Reinerz-nél előbbtől körülbelül 18 klm. távol vala.

Az V. porosz hadtest hadrendje.

Vezénylő tábornok : *Steinmetz* gyalogsági tábornok.

Elővéd : *Löwenfeld* vezérőrnagy (a 9. hadosztály parancsnoka).

Előhad : *Below* ezredes ; 2¹/₂ gyalog-zászlóalj, 2 lovas-század, 1 üteg.

Elővéd zöme : *Ollech* vezérőrnagy ; 4 gyalog-zászlóalj, 3 lovas-század, 1 üteg, 1 utász-század.

Zöm : *Kirchbach* altábornagy (a 10. hadosztály parancsnoka).

Combinált lovas-dandár : *Wnuck* vezérőrnagy ; 8. drago-nyos-ezred, 1. dsidás-ezred, 1 lovas-üteg.

19. *gyalog-dandár* : *Tiedeman* vezérőrnagy ; 6. és 46. gyalog-ezred.

20. *gyalog-dandár* : *Wittich* vezérőrnagy 47. és 52. gy.-ezred, 4 üteg, 5. utász-zászlóalj (2 század).

Tartalék : *Horn* vezérőrnagy ; 7. sz. király-gránátos-ezred, 2 üteg, tartalék-tüzérség (6 üteg), 1 utász-század, ponton-oszlop.

Összesen : 22 gyalog-zászlóalj, 13 lovas-század, 90 löveg, 1 utász-zászlóalj.

A két hadtest-parancsnokság intézkedései június 27-re.

Osztrák részről : Báró *Ramming* altábornagy a hadsereg-parancsnokság fentebb közölt intézkedését éjjeli 1 ó. 30 p.-kor vette. 2 ó. 15 p.-kor tehát következő intézkedést bocsátott ki :

• A *Hertwek*-dandár Bestwin, Spy, Neustadt, Wrcho-win-on át Wysokow-ba menetel, arcz kelet felé ;

a *Jonák*-dandár Spy, Neustadt, Wrehowin, Sonow és Jun. 27. Prowodow-on át Kleny-be;

a *Rosenzweig*-dandár Bohuslawic, Crnic, Krčín, Nahorčan, Lhota, Spítán át Skalic-ba és a helységtől északra az Aupa jobb partján állást foglal;

a *Waldstätten*-dandár Rohenic, Slawétin, Rostok, Nauzin, Jesenic-en át Spita és Skalic-ba menetel és legott arczczal keletre állást foglal.

A *Hertwek*-dandár 3 óraker indul, a *Jonák*-dandár 3 ó. 30 p.-kor a *Rosenzweig* és *Waldstätten*-dandárok 3 óraker reggel. A menet kis málhával foganatosittatik, a nagy málha azonnal Opočno-ra küldendő.»

A löveg-tartalék menetét a *Waldstätten* dandár mögött Rikow felé volt eszközöndő. Az egészségügyi század Zajezd-re, az egészségügyi intézet Schweinschädel-re, az oszlopraktár Josefstad-ba lón irányítva.

Porosz részről: *Steinmetz* gyalogsági tábornok az V. porosz hadtest számára következő menetintézkedést bocsátott ki junius hó 27-re:

«A hadtest Nachod-ra menetel és azon túl nyugoti irányban. Minden csapat a fek- illetőleg laktáborokból reggel 5 óraker indul. Három lőszer-oszlop közvetlenül követi a tartalékot. A többi lőszer-oszlop, valamint a ponton-oszlopok követik a hadtestet Reinerz-től nyugotra és ott további parancsokra várnak. A málha Lewin-nél táboroz, a nehéz hadtest-kórházak Reinerzig, az élelem-oszlopok Rückertstől nyugotra követik a hadtestet. *Hoffmann* tábornok különítménye a 8. dragonyos-ezredet még 26-án estve a hadtest zöméhez küldi, hol a tartalék-tüzérség egy lovas-ütegével és az első dsidás-ezreddel egy dandárt alakítva *Wnuck* tábornok parancsnoksága alá lép. A különítmény maradványával *Hoffmann* tábornok az oszlop menetét a baloldalban, nevezetesen Giesshübel felé fedezni tartozik és Lewin-ben parancsokat vár be.

A két hadtest helyzete.

Úgy a 6. osztrák, valamint az V. porosz hadtest feladata junius hó 27-re az előljáró hadsereg-parancsnokságok által világosan körvonalozva volt.

*Hadászati*lag az osztrák hadtest feladata *védő* a porosz hadtesté *támadó* vala.

*Harcászati*lag mindkettő *támadó* volt.

Jun. 27.

Az osztrák hadsereg-parancsnokság intézkedésében legfőlebb az adhatna kifogásra okot, hogy a 6. hadtest magatartása az által komplikáltatott, miszerint főfeladatát: *a hadsereg felvonulását Josefstadtnál fedezni* elérendő, utasítatik, hogy: *Skalicnál állást foglaljon és egy elővédet Nachod felé előre töljön.*

Nézetünk szerint elegendő lett volna a főfeladat kijelölése mellett a hadtestet *«Nachod felé irányítani»*. Ez által a hadászati feladat harcászati megoldása egyszerűbbé vált volna.

Miként a viszonyok állának, kétségtelen, miszerint az osztrák hadtest feladata nehezebb, a porosz hadtesté egyszerűbb vala. Ez utóbbi feladatának megoldása abban állott, hogy a hadtest a nachodi völgy-szoros kijáratát biztosítandó, a Nachod-tól nyugotra fekvő magaslatot, nevezetesen a vysokowi és wenzelsbergi fensíkot birtokába ejtse. Az osztrák hadtest feladata a szerint, valjon parancsnoka inkább a Skalicnál *elfoglalandó állásra*, vagy inkább *az erőlyes támadásra* helyezi a súlyt, többféleképen volt harcászati-lag megoldható.

A földrajzi viszonyokat tekintve azonban hathatós eredményre való kilátással szintén az előbb említett fensíkok elfoglalására kelle törekednie, hogy ezek birtokában az ellenségnek a szorosból való kibontakozását megghiúsítsa, vagy pedig ha ez már megtörtént volna, őtet a szorosba visszavesse.

Az osztrák *Hertwek*-dandár Wysokowba irányítottván, menet-céljáig csak 13 kilométernyi menetet kellett megtennie. Há tehát a dandár a hadtest-parancsnok intézkedése szerint indul, akkor 6 órakor reggel a vysokowi fensíkon állhat. Egy további fél óra alatt pedig már egy második, a *Jonák*-dandár által erősbitetik vala.

A porosz elővéd 26-án estve megszállta Nachod-ot, honnan $\frac{3}{4}$ óra alatt a fensíkot elérhette, tehát a *Hertwek*-dandárral körülbelül egyidejűleg érkezhettek volna oda; a porosz hadtest zöme azonban, az elővédtől 18 klm. távolságra és az indulási idő az egész hadtest számára ugyanaz lévén, csak 10 óra után juthatott a fensíkra.

A viszonyok tehát az osztrák hadtest számára aránytalanul kedvezőbbek voltak, amennyiben a wenzelsbergi és vysokowi fensíkot nagy túlerővel elfoglalhatta és a porosz hadtest kibontakozását a szorosból megakadályozhatta volna.

Az osztrák dandárok azonban — amint ez már a hadtest-intézkedés elküldésénél is előrelátható volt — nem valának képesek a meghatározott időpontban elindulni. Így a *Hertwek*-dandár csak 3 ó. 30 p.-kor, a *Rosenzweig*-dandár 4 és 5 óra közt, a *Waldstätten*-dandár 5 ó. 15 p.-kor és a *Jonák*-dandár csak 5 ó. 30 p.-kor indulhattak. Csakis a hadtest-löveg-tartalék indult etetés nélkül

3 órakor. A hadtest-főhadiszállás 5 órakor indult Opočnoról és a **Jun. 27.** *Waldstätten* dandárt követé. A fentebb vázolt viszonyok tehát tényleg megváltoznak, mindazonáltal még mindig kedvezőbbek maradtak az osztrák, mint a porosz hadtest számára.

A mi a hadtest-parancsnokságok menetintézkedéseit illeti, kiemelendő, miszerint az osztrák hadtest menetintézkedése célirányosnak mondható, amennyiben a hadtest, az arcvonalában található menetvonalakat kihasználva, igen kedvező alakban nyomult előre. Az oszlopok összeállítása azonban harcászati szempontból teljesen megfelelő nem vala, amennyiben a leginkább veszélyeztetett jobb szárny-oszlop úgy lovassággal, valamint tüzérsséggel is megfelelőbben ellátható lett volna, mi által nagyobb önállósággal és szívósággal, illetőleg ellenálló képességgel ruháztatik vala fel.

Úgy e mulasztás, valamint a dandárok indulásának elkésése, nem a hadtest-parancsnokságot, hanem kizárólag a hadsereg-parancsnokságot illeti, mert ez utóbbi intézkedésének a hadtest-parancsnoksághoz ideje korán való megérkezéséről nem gondoskodott megfelelően, minélfogva a hadtest-parancsnokságnál a kellő intézkedések megtételére szükséges idő hiányzott.

Már a jičini ütközetnél is láttuk, mily gyászos befolyással vala a hadseregintézkedés kézbesítésének menthetetlen elkésése az 1-ső hadtestre.

Hasonlóan menthetetlen mulasztással találkozunk itten is. A hadsereg-parancsnokság intézkedése június 26-án estve 8 órakor ki volt állítva és a 6. hadtestet illető parancs csak éjjeli 1 ó. 30 p.-kor érkezett Opočnora.

Ez utóbbi hely Josefstadtól 15 klm. távolságra van és a két várost egy kifogástalan műút kötötte össze. A hadsereg-parancsnokság továbbá a hadtest indulását, tekintettel a beérkezett hírekre, szükségesnek látta reggeli 3 órára meghatározni; e körülmény annál inkább kötelességévé tette arról gondoskodni, miszerint parancsa idején érkezék a hadtest-parancsnoksághoz. A kézbesítés elkésése tehát annál is inkább megrovandó, és azon követelés, hogy az intézkedésnek már 11 órakor éjjel Opočnon kell vala lennie, bizonyára jogosult.

A porosz hadtest a hegyszorosban *egy* menetirányra vala utalva; igen kedvezőtlen volt az elővédnek nagy távolsága a zöm-től, minélfogva az előbbi ez utóbbi támogatása előtt való megve-rettetésnek volt kitéve. E kedvezőtlen viszony, mely már Nachód-nap 26-án estve történt elfoglalása által idéztetett elő, a következő napon könnyen enyhíthető lett volna, ha az indulási idő a zöm stb. számára legalább két órával előbbre tétetik.

A két fél előnyomulása. Harcz az osztrák Hertwek-dandár és a porosz elővéd között.

(L. az 5. sz. vázlatot.)

Jun. 27.

Az osztrák hadtest előnyomulása. Már említők, miszerint az osztrák dandárok a hadsereg- és hadtest-parancsnokságok által megállapított indulási időket betartani képesek nem valának.

A 6. osztrák hadtest helyzete reggeli 8 ó. 30 p.-kor körülbelül következő volt:

a *Hertwek*-dandár Schonow-nál állott és ellenséges csapatokkal érintkezésben vala; a dandár t. i. kétszer, Spie és Wrohowinnál, a *Jonák*-dandárt keresztezván, menetében egy órával feltartóztatott; elővéde — a 25. vadász-zászlóalj és 2 löveg — már 7 ó. 30 p.-kor érkezett ide;

a *Jonák*-dandár Domkow felé menetelt;

a *Rosenzweig*-dandár Lhotá-nál;

a *Waldstätten*-dandár Skalic-nál állott.

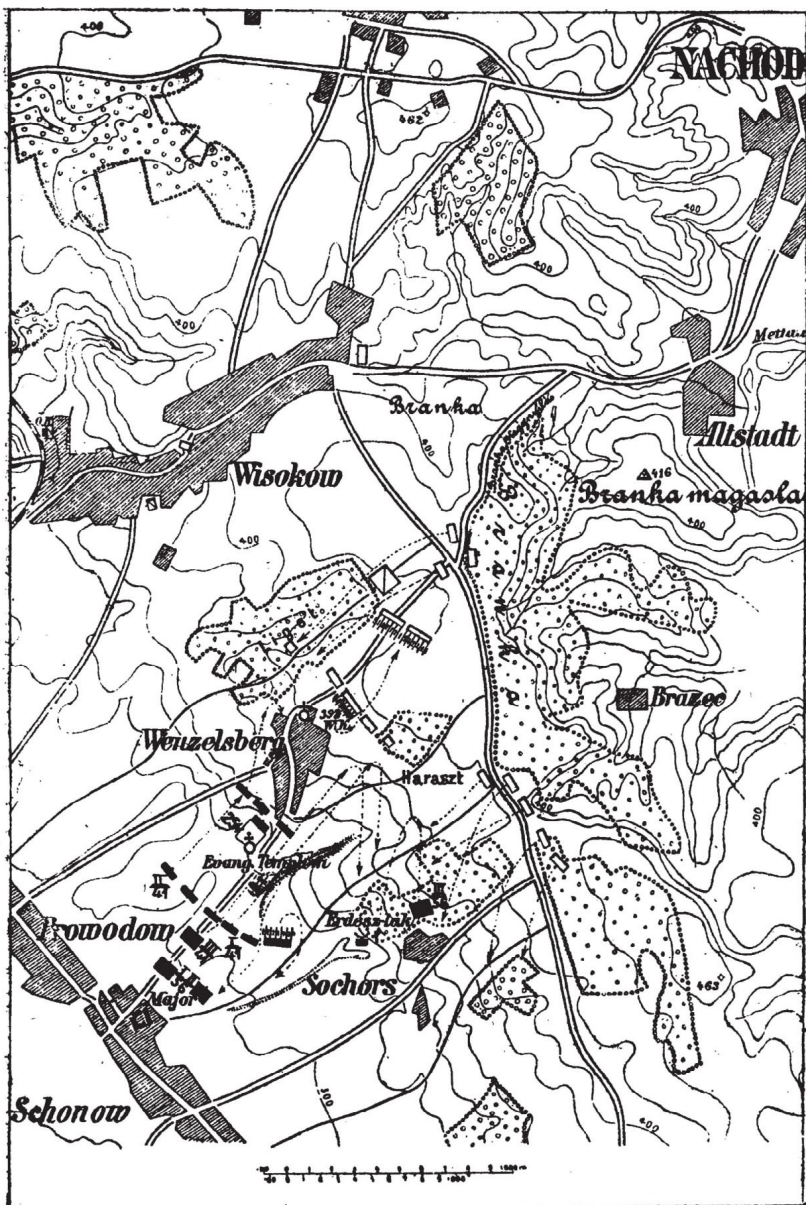
Báró *Ramming* altábornagy Skalic-ra érkezve, a *Waldstätten* dandár által Skalic és Spita közt állást foglaltatott; a *Rosenzweig*-dandárnak parancsot küldte, nem Skalic-ra, hanem Kleny-re menetelni és személyesen ez utóbbi helyre előre lovagolván, itten *Holstein* herczeg altábornagy jelentését fogadá az eddig a határon lefolyt eseményekről. E jelentés alapján a hadtest-parancsnok részint a helyszínen, részint Skalic-ból, hová visszatért, még a következő intézkedéseket tette:

Holstein herczeg utasított, hogy a *Schindlöcker*-dandárt Dolanból magához vonja; a *Waldstätten* dandár parancsot nyert, miszerint a 6. vadász-zászlóaljat a dubnoi erdőbe a Kleny-nál álló *Solms* lovas-dandárral egyenlő magasságba előretolja; a *Jonák*-dandár utasítva lön Kleny-nél állást foglalni és csak a 14. vadász-zászlóaljat Wysokow-ra kikülöníteni. A *Hertwek*-dandár, mely amúgy is ez utóbbi helyre vala irányítva, parancsot nem kapott.

A hadtest-löveg-tartalék szintén Kleny-re lön irányítva.

Ez intézkedés szerint tehát a hadtest tulajdonképeni állása Skalic-tól Kleny-re lett előretolva, hol két gyalog- és két lovas-dandár és az egész hadtest-löveg-tartalék összpontosítandó volt. A *Hertwek*-dandár sikertelen támadásai azonban a hadtest erőinek más módon való alkalmazását tették szükségessé.

A porosz hadtest előnyomulása. *Steinmetz* tábornok a menetintézkedés szerint indult táboraiból Nachod felé; csak az elővéd, mely már az előbbi napon folytatott előnyomulása folytán aránytalan nagy távolságra jutott a hadtest zömétől e

5. sz. vázlat.

A wisokowi útközet.

A Hertwek dandár harca. Helyzet 9 órakor d. e.

Jun. 27. nagy távolság kisebbitése végett, egy órával később, azaz reggeli 6 órakor indult el Nachod-ból. Az előhad 8 órakor reggel a skalici és neustadti utak elágazásánál állott. Egy dragonyos század és egy fél vadász-század innen szemrevételezésre indultak Neustadt felé, hasonlóképp egy vadász-század Kramolna felé és végre egy dragonyos-század Skalic felé. Ez utóbbi támogatására megszállta $2\frac{1}{2}$ gyalog-század Wysokow helységeit.

A hadtest-parancsnok közvetlenül 8 óra után érkezett Nachod-ra és itten azon jelentést vette, hogy az elővéd Wysokow-ot elérte, anélkül, hogy az ellenséggel találkozott volna.

Steinmetz tábornok ennél fogva azt hívé, hogy e napon összeközésre már nem kerül a dolog és kiadta a parancsot hadtest-táborozására. Együttal pedig értesíté a 2. testőr-hadosztályt Hronow-ban, hogy harc nélkül Nachod birtokába jutott és e napra támogatására nincs szüksége.

Időközben az elővéd parancsnoka 8 ó. 30 p.-kor Neustadt felé előreküldött dragonyos-századától azon jelentést vette, hogy erős ellenséges minden fegyvernemből álló oszlopok úgy a neustadti műúton, valamint Skalic irányában is előrenyomulnak.

A porosz dragonyos járőrök Schonow-, Prowodow- és Domkownál osztrák vadászok által élénk tűzzel lönek fogadva.

Az elővéd parancsnoka e jelentés vétele után elrendelé, miszerint az előhadnak még az útelágazásnál álló része a wenzelsbergi fensikra nyomuljon és az ellenséggel szembe szálljon. Együttal utasítá az elővédnek Altstadt-ba érkező zömét, hogy onnan a délre fekvő Branka magaslaton át szintén a wenzelsbergi fensikra nyomuljon.

A porosz hadtest 8 ó. 30 p.-kor reggel eszerint következőképp állott:

a skalici műúton és Wysokow-ban:	1 lovas-sz.,	$2\frac{1}{2}$ gy.-sz.;	
gyülekező előörsök	---	2	“ “
a neustadti műúton	---	1	“ “
elönyomulásban a wenzelsbergi fensikra	---	4	“ “ 1 üteg;
Kramolna felé	---	1	“ “

előhad: 2 lovas-sz., $2\frac{1}{2}$ zlj.; 1 üteg.

Az *elővéd zöme* előnyomulásban Altstadt-ból Wenzelsberg felé: 3 lovas-század, 4 zászlóalj, 1 üteg, 1 utász-század.

A *hadtest zöme* előnyomulásban Nachod felé; az élén menetelő lovas-dandár Sakisch-nál, a gyalogság Gellenau-nál éppen pihenőt tartott; 11—13 kilométerre Wenzelsberg-től.

A két hadtest helyzete reggeli 8 ó. 30 p.-kor.

Az osztrák hadtest harcászati helyzete 8 ó. 30 p.-kor ugyan nem vala oly kedvező, mint azt az általános viszonyok alapján sejtteni lehetett, mindazonáltal még most is kedvezőbb vala a porosz hadtesténél. Nevezetesen kiemelendő, miszerint zömének a hadtest-parancsnok által Kleny-re történt elöretolása folytán, a harcra való tekintettel igen kedvező tagozása vala, míg a porosz hadtest még mindig egy szűk hegyszorosba volt beszorítva. Jun. 27.

Az osztrák hadtest helyzetét illetőleg feltűnik, hogy a Wysokow-ra irányított *Hertwek*-dandár menetirányát és a magaslatot elhagyva Schonow-ra menetelt; ez elhatározás nagy harcászati hiba volt, és súlyos következményekkel járt az ütközet lefolyására. *Hertwek* vezérőrnagy t. i. Wrchowin-ban vett jelentések alapján az ellenséget tetemes erőekkel a neustadti utat keresztezve tételezte fel és az úttól eltérve annak jobb oldalát szándékolta megtámadni.

Porosz részről kiemelendő, miszerint az ellenség közeledését tudató hírre azonnal valamennyi rendelkezésre álló — bár gyenge — erők a legnagyobb határozottsággal a harcászati fontos tereprezerekre irányítottak és az ellenséggel merészen szembeszálltak.

A terepviszonyokat közelebbről vizsgálva, kitetszik, miszerint a két félnek következő *kulcsponthok*nak a birtokbavételére kellett törekedni:

osztrák részről: Wysokow keleti kijáratának, honnan a Branka-szakadás, nemkülönben a skalici és neustadti utak elágazása fölötti uralkodás lehetséges; továbbá a Branka-magaslatnak (Δ 416), mely igen kedvező hatást biztosít a Mettau völgye felé; *porosz részről* képezték a birtokba ejtendő kulcsponthok Wysokow nyugoti kijáratát, Wenzelsberg és az ettől északra fekvő liget.

Az ütközet bevezetése.

Hertwek tábornok Wrchowin-tól a 41. gyalog-ezred két fél-századát és későbbben az 56. ezred III. zászlóalját a magaslatra rendelte azon célból, hogy az ellenséget arczban foglalkoztassák. Schonow-ra érkezve pedig dandára zömét arczczal a magaslatok felé fejlődtteté.

Az élén lévő 25. vadász-zászlóalj a beosztott két löveggel azonnal Wenzelsberg helység felé előrenyomult; 2 osztálya megszállta az evangélikus templom falkerítésű udvarát és 1 osztályt a szomszédos kertekben csatár-lánczba oszlatott fel. A két löveg a templomtól délre állást foglalt és megkezdék a tüzelést.

Jun. 27. A dandár zöme időközben következőkép fejlődött (I. az 5. vázlatot):

az I/41. zászlóalj * a Sonow-ból Wenzelsberg-be vezető úttól jobbra, a II/41. zászlóalj ez úttól balra, mint első harczzonal osztálytömeg-vonalban; a III/41. zászlóalj követte azokat mint támcapat az úton; az 56. ezred I. és II. zászlóalja a 2. harczzonalat képezték; a dandár-üteg (6 löveg) az első harczzonal jobb szárnyán foglalt állást és megkezdé a tüzelést a 900 lépésre lévő 8 ó. 30 p. ellenséges ütegre. E fejlődés 8 ó. 30 p.-kor be vala fejezve.

¹/₄ órai pihenés után elrendelé a dandár-parancsnok a zöm előnyomulását.

A III/56. zászlóalj előnyomulásában a dandárhoz közeledvén, megszállott egy erdőrészetet az ütegtől jobbra.

Porosz részről az elővéd Wenzelsberg felé vette útját és egy zászlóalj állást foglalt a helységtől északra fekvő liget és attól keletre lévő haraszt közti szabad téren. Az üteg a két fél zászlóalj közt vonúlt fel. Az oldalakat biztosítandó, megszállta a ¹/₂ vadász-zászlóalj a ligetet és gyalog-lövészek elhelyezkedtek a harasztban. A visszavonuló lovas-századot csakhamar megerősíté három további dragonyos-század, melyek az elővéd zömétől üetve nyomultak előre; a terep minősége a lovasság működését egyelőre meg nem engedvén, a 4 század a jobb szárny mögött harcra készen állott.

Az előnyomuló osztrák dandár első harczzonala a 25. vadász-zászlóalj állásához közeledvén, a magas vetésben elrejtett ellenséges csatárok által igen heves puskatűzzel lön fogadva és kényszerítve lett a templom közelében állást foglalni; a 25. vadász-zászlóalj a harczzonal közepét képezé.

Az ellenséges üteg az osztrák dandár-ütegre csakhamar anynyira belötte magát, hogy ez utóbbi a nagy veszteség miatt kénytelen vala körülbelül 1700 lépésnyi távolságra új állást foglalni. Hasonlóképp kényszeríté az ellenséges puskatűz a két elővéd-löveget a šonowi majorsáig hátrálni.

9 ó. 15 p. *Hertwek* vezérőrnagy megerősíté első harczzonalát a III/41. zászlóalj által, ez utóbbi a jobb szárnyra rendelvén és a második harczzonalat közelebb véve, újra elrendelé 9 óra 15 p.-kor az előnyomulást.

A csapatok kitünő tartásban haladtak előre. A 41. ezred I. és II. zászlóalja a Wenzelsberg-től keletre lévő harasztot vették irányul, míg az első harczzonal bal szárnyán lévő I/41. zászlóalj a helységtől nyugotra, a 25. vadász-zászlóalj pedig a helységtől ke-

* Az I/41. zászlóalj egy osztálya a hadsereg-lövegtartalék fedezetéül elvezényelve volt.

letre fekvő nyílt kerteken, az ellenség által meg nem szállott Jun. 27. Wenzel-kápolnát véve irányúl, haladtak előre. A legszélsőbb jobb szárnyon végre a III/56. zászlóalj nyomult előre, szintén iránynyal a harasztra.

A 41. ezred I. és III. zászlóaljai menetirányában több akadály lévén, az utolsó mély vizszakadáson áthatolván, teljesen kimerülve érkeztek meg körülbelül 120 lépésnyire a harasztól; itten a haraszton álló ellenség pusztító puskatüze által fogadva, tetemes veszteségek után kénytelenek valának az említett vizszakadásig hátrálni, hol fedezéket találtak. A III/56. zászlóalj az ellenséges csapatok oldalába tört; de az ellenséges balszárny-félzászlóalj balra felkanyarodván, az osztrák zászlóaljat azon pillanatban támadá meg, midőn két új félzászlóalj* a harcztérre érkezett elővéd zömétől e támadást támogatandó előrenyomult. Az osztrák zászlóalj visszavetttén, szívós védelmi harc mellett lassan az erdész-lak mögé visszavonult.

A balszárnyon lévő I/41. és a 25. vadász-zászlóalj a Wenzel-kápolna közelében úgy a ligetben, valamint attól délre álló ellenség puskatüzebe jutottak. Egy-egy osztályt a temetőben, illetőleg helységben hátra hagyván, a többi három osztály támadást intézett a ligetre, mely azonban az ellenség gyilkos puskatüze folytán meg-hiusult; a három osztály visszatért a helységbe.

Az ellenséges üteg az imént vázolt gyalogsági harcok alatt osztrák csapatok által veszélyeztetvén, a liget délkeleti sarkánál egy hátrább fekvő állást volt kénytelen venni.

Hertwek tábornok, első harczoneala sikertelen támadása után, *Jonák* ezredet támogatására szölitotta fel, egyszersmind pedig második harczonealát vezeté előre. Az 56. gy.-ezred I. és II. zászlóalja a vizszakadásig előrenyomultak és itten élénk tűzharcot folytatának. A III/41. zászlóalj előbbieik megérkezése után a hátrább lévő erdőrészetekbe vonult vissza.

Időközben porosz részről a harcztérre érkezett az elővéd második ütege és állást foglalt az előbbi mellett. Az elővéd zömének két fél zászlóalja megerősíté a ligetben álló csapatokat; két további fél zászlóalj pedig a bal szárnyon követte a III/56. osztrák zászlóaljt, mely mint említve lön, az erdész-lak mögé visszaszorítottatott. A porosz félzászlóaljak megszállották az itten lévő erdőrészeteket.

Ily körülmények alatt az osztrák dandár második harczoneala, melynek háta veszélyeztetve vala, nem tarthatta magát többé a vizszakadásnál és kénytelen vala visszavonulni. Csak a 25. vadász-

* Az V. porosz hadtest csapatai fél zászlóaljakra tagozva harcoltak *Steinmetz* tábornok külön rendelkezése folytán.

- Jun. 27. zászlóalj és a II/41. zászlóalj tartották még magukat Wenzelsberg-ben.
- 10 ó. 30 p. *Hertweck* tábornok dandárának többi részét Schonow-nál gyülekezteté.

A Jonák és Rosenzweig-dandárok harca a porosz elővéd ellen.

(L. a 6. sz. vázlatot.)

6. vázlat. *Jonák* ezredes d. e. 9 órakor Domkow-ra érkezvén, dandárát e helységtől délre azon szándékkal fejlődteté arczczal kelet felé, hogy a harczoló *Hertweck*-dandárnak segítségére induljon. 9 ó. 30 p.-kor megkezdé a dandár az előnyomulást Schonow felé; a dandár-üteg Domkow-tól keletre állást foglalt. A dandár a beosztott Clam dsidás ezreddel három harczvonalba vala alakúlva, é. p. képezé az elsőt az egri 60. gyalog-ezred, a másodikat a 20. gyalog-ezred, a harmadikat a Clam dsidások.

- 10 ó. 15 p. Az ellenség mindkét ütege tüzét a zeneszó mellett előnyomuló dandárra irányítá, mely utóbbi mindazonáltal rendben és csekély veszteséggel érkezett Schonow északi végéhez, hol 10 ó.-tól 10 ó. 15 p.-ig pihent. A 14-ik vadász-zászlóalj az éjjel előrsőkön lévén, itten csatlakozott a dandárhoz és első harczvonala jobb szárnyán foglalt állást.

A *Rosenzweig*-dandár a *Jonák*-dandárral majd egyidejűleg érkezvén Domkowra, szintén a harcztér felé tartott és a hadtestparancsnok jelenlétében Prowodow-tól keletre összpontosított felállítást vett. Elővédzászlóalja — a 17-ik vadász-zászlóalj — pedig a liget felé nyomult előre és a *Jonák*-dandárral egyidejűleg támadta meg az ellenséget.

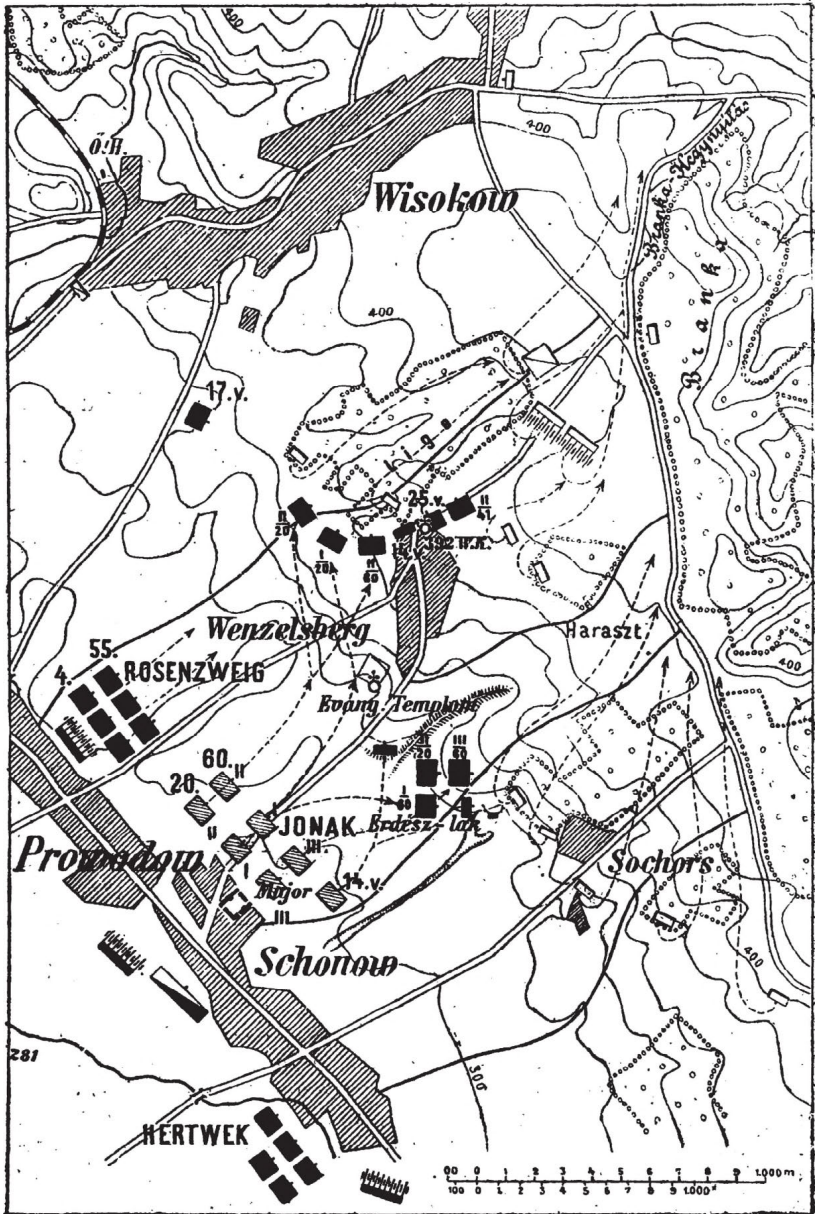
- 10 ó. 30 p. *Jonák* ezredes 10 ó. 30 p.-kor vette a hadtestparancsnok parancsát: «támadni.» Ekkor a *Hertweck*-dandár visszavonulásban vala Schonow-ra.

Az V. porosz hadtest elővédparancsnoka, *Löwenfeld* tábornok, a harcztéren jelen volt hadtestparancsnok által utasítva lön az elfoglalt állást a hadtest zömének megérkezéseig minden áron tartani. Ez utóbbi, valamint a tartaléktüzérség pedig parancsot kaptak az előnyomulást lehetőleg gyorsítani.

A porosz elővéd — 6¹/₂ zászlóalj — Wisokowtól délre mintegy 5000 lépésre terjedő téren minden benső összefüggés nélkül szétszaggatva vala.

A *Jonák*-dandár a sonowi majortól két harczvonalba indult támadásra iránynyal a Wenzel-kápolnára. A dandár előnyomulása közben az erdészlak közelében álló ellenséges csapatok által hevesen megtámadtatván, kissé megbomlott. A II/60-ik zászlóalj, vala-

6. sz. vázlat.

A wisokowi űtköset.

A Jonak dandár előnyomulása 10 6. 30 p.kor.

Jun. 27.

mint a mögötte lévő I. és II. zászlóalja a 20-ik ezrednek folytatták az előnyomulást az eredeti irányban a kápolna felé és odaérkezve a *Hertweck*-dandártól ott visszamaradt 25-ik vadász-zászlóalj mellett, arczczal a liget felé, felfejlődtek.

Az első harcvezonal jobb szárnyán volt 14-ik vadász-zászlóalj egy osztálya szintén a kápolna felé vette az irányt, a másik két zászlóalj pedig az erdészlak tájából előtörő ellenséges rajok ellen fordult. A vadászokat az I/60-ik zászlóalj is követé ez irányban, és miután a zászlóalj előnyomulása az ellenség ösztüze által megakadályozva lön, még a III/60. és III/20. zászlóaljak is az erdészlak felé fordultak. A dandár ekként két elkülönített, összefüggés nélkül való csoportra szakadt.

A dsidás-ezred és a dandár-üteg visszamaradtak állásukban *Schonownál*.

Említők miszerint a *Rosenzweig*-dandár 17-ik vadász-zászlóalja szintén ekkor indult támadásra a liget felé.

Báró *Ramming* altábornagy e zászlóaljnak t. i. azon parancsot küldé, miszerint inkább kelet felé vegye az irányt, hogy ez által a *Wenzel*-kápolna felé előnyomuló csapatokat a liget felőli ellenséges tüztől megszabadítsa. A zászlóalj ennek következtében a liget észak-nyugoti sarkánál abba behatolván, az ellenséges csapatok hátába jutott és azokat hátrálásra készíteté.

Majd egyidejűleg hatoltak a ligetbe annak délnyugoti sarkánál a 20-ik gyalog-ezred I. és II., és az egi gyalogezred II. zászlóalja, továbbá a déli szegély közepe táján a 25-ik vadász-zászlóalj négy százada és a II/41. zászlóalj.

Az ellenség heves csatárharcz után a liget keleti szegélye felé hátrált, első sorban a 17-ik és 25-ik vadász-zászlóaljak és a II/41. zászlóalj által követve. Az egi ezred II. és a 20. ezred I. és II. zászlóalja nyomban követték az előbbieket. Az ellenséges csapatok a ligetet kiürítvén a *Branka*-féle hegynyílás nyugoti szegélyén foglaltak újból állást.

A két üteg és a négy dragonyos-század pedig a *Brankába* hátráltak, hol fedezéket leltek.

11 ó. 30 p.

Még mielőtt az ellenséges gyalogság a ligetből visszavonúlt, érkezett körülbelül 11 ó. 30 p.-kor a *Wnuck* lovas-dandár egy lovas-üteggel a harcztérre. Az üteg a *neustadti* út mellett azonnal lemozdonyzott és megkezdte a tűzharczot *Wenzelsberg* felé. A *Wnuck* és az osztrák részről szintén előrerendelt *Solms* lovas-dandár közt most egy igen érdekes ütközet fejlődött ki a liget és *Wisokow* között, melyre később még visszatérünk.

A *Rosenzweig*-dandár zöme időközben az 55-ik gyalogezreddel az első, a 4-ik gyalogezreddel a második harcvezonalban szintén a liget felé előrenyomult. A dandárparancsnok *Jonák* ezredes által

bal oldala támogatására felszólíttatván, az 55-ik ezred két zászlóalját a ligetbe rendelé, míg a 4-ik gyalogezred a liget és kápolna közt nyomult előre. Az 55-ik ezred 3-ik zászlóalja visszamaradt az üteg fedezetéül. Csakhamar azonban az üteg is előrenyomult és a liget délnyugoti sarkánál foglalt állást. Jun. 27.

A 4-ik gyalogezred az ellenség közepét is hátrálásra kényszeríté, a melyet csakhamar a bal szárnya, t. i. az erdészlaknál álló fél zászlóaljak, is követett a neustadti út mögé.

Báró *Ramming* altábornagy ekkor a dandárnak azon parancsot küldé, hogy az üldözést ne folytassa igen messze.

*

A *Jonák* és *Rosenzweig*-dandárok harcrai nélkülöztek az egyöntetű felsőbb vezetést.

Az előbbi dandár a hadtestparancsnoktól azon lakonikus parancsot kapja, hogy: «támadjon»; de milyen irányban, mely terepre, milyen különös feladattal és mely viszonyban a többi csapatokkal, erre nézve semminemű utasítást, vagy felvilágosítást nem nyer.

Énnél fogva a dandár maga azon az úton indul támadásra, a melyen a *Hertwek* dandár támadása éppen visszautasítva lett; sőt helyzete még kedvezőlenebb vala, a mennyiben a porosz elővéd zöme időközben a harctérre érkezett és a dandár az egész elővéd ellen tiszta arctámadást intéz.

A *Rosenzweig*-dandár elővéd zászlóaljának magatartása dicsejétre méltó; ennek volt főleg az ellenség hátrálása köszönhető. A dandár zöme azonban egész helytelen irányban lón alkalmazva.

Miként már említők, *Wysokow* helység kiváló fontossággal bírt, a mennyiben a birtokba ejtendő állás kulcspontja t. i. a helység keleti kijárata és a liget között elterülő fensík, a helységen át volt legbiztosabban elérhető. E fensíkről volt pedig úgy a porosz elővéd visszavonulási vonala veszélyeztethető, valamint a zöm kibontakozása a szorosból meghiúsítható.

A *Rosenzweig*-dandárnak tehát részben *Wysokow* helységen, részben pedig a helységtől délre kellett volna a *Jonák*-dandárral egyidejűleg előnyomúlnia.

Ez *Jonák* ezredes felszólításának, hogy bal oldalát támogassa, szintén inkább megfelelt volna.

Helytelenítendő lehetne továbbá, miszerint a *Jonák*-dandárhoz beosztott 10-ik dsidás-ezred és a dandár-üteg a dandárt nem követték a fensíkra.

Végre a hadtestparancsnoknak azon utasítása, hogy a *Rosenzweig*-dandár az üldözést ne folytassa igen messze, a helyzetnek nem felelt meg és a tényleges viszonyok félreismerésén alapúlt.

Jun. 27. E megfontolás csak akkor léphetett előtérbe, midőn az ellenség már a fensikről le és a szorosba visszaszorítva, esetleg Nachod is általa kiűrtve lett.

A lovassági ütközet 11 ó. 30 p. és 12 ó. közt.

(I. a 7. sz. vázlatot.)

7. vázlat.

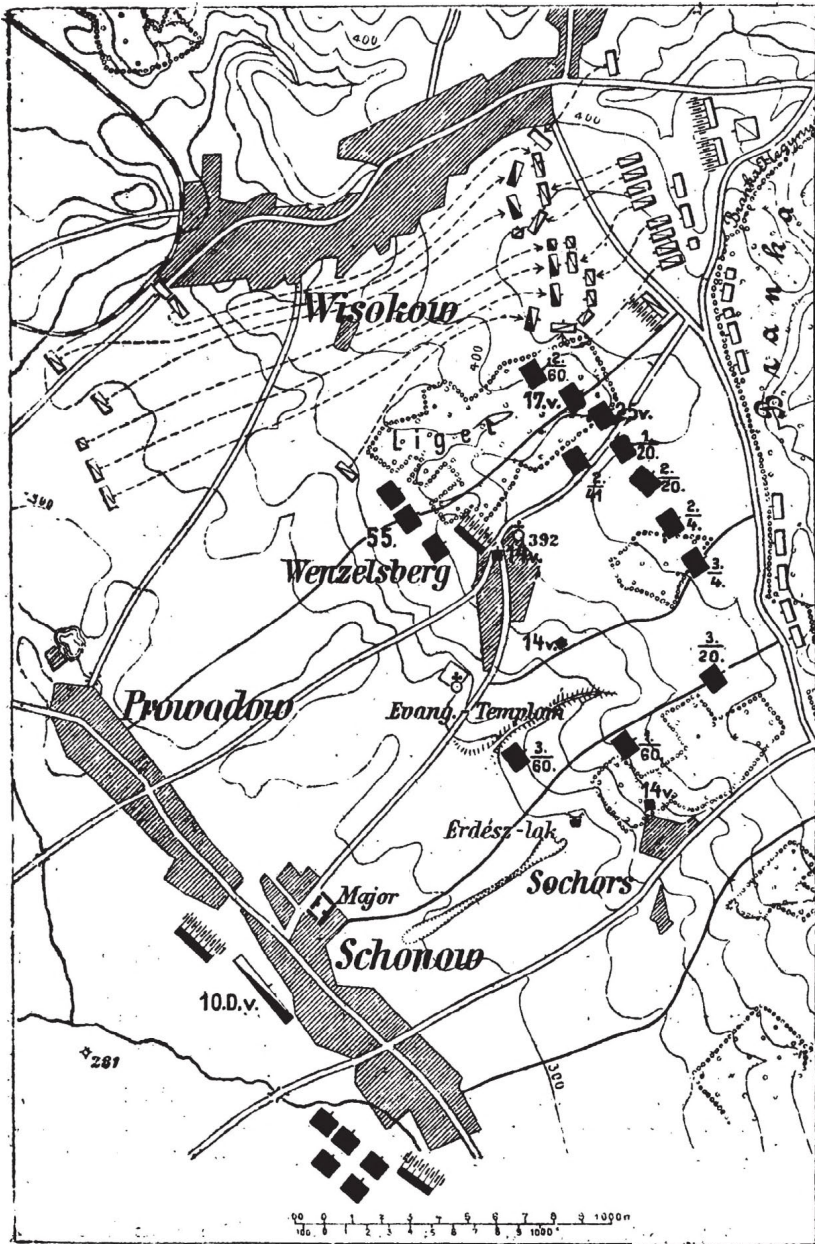
Báró *Ramming* altábornagy már a *Rosenzweig* dandár vadász-zászlóaljának a ligetbe való behatolásakor parancsot adott *Solms* herczeg vezérőrnagynak, miszerint a gyalogság bal oldalának fedezése céljából a fensikra előnyomuljon. A lovasdandár ekkor a sokoldalú elkülönítések folytán csak 4¹/₂ vértés-századból állott. A dandár azonnal megindult, és midőn az ellenséges gyalogság a ligetet elhagyta, lezajlott a már említett lovassági ütközet 5¹/₂ osztrák és 9 porosz lovas-század közt a liget és Wysokow közötti téren.

E terepszakaszc nyugotról kelet felé gyengén emelkedik; a Wysokow keleti kijáratától a neustadti műút felé húzódó járút a szakasz legmagasabb vonala, honnan a terep kelet felé meredek lejtővel Altstadt felé esik. A terepszakaszcen át délnyugot-észak-kelet irányban egy enyhe teknő húzódik. A harc idejekor az egész terület magas vetéssel volt földve. E viszonyok megmagyarázzák azt, hogy a lovassági ütközet a ligetben volt csapatok által észre sem vétetett.

A harc lefolyása következő volt:

A porosz *Wnuck* lovas-dandár egy dragonyos- és egy dsidászrezreddel — 8 század — Wysokow keleti kijáratától a neustadti műút felé vezető út mögött fedve állott; a dsidások a jobb szárnyon, a dragonyosok lépesőben balra és hátra. Az elővédnél beosztott lovas-század Wysokow nyugoti kijáratánál vala előretölva és 11 ó. 30 p.-kor a közeledő *Solms*-dandár elől hátrálván, a helység déli szegélye mentén visszavonult, úgy a Wysokow-ban lévő gyalogságot, valamint *Wnuck* tábornokot is az osztrák lovas-dandár közeledéséről értesítvén. *Wnuck* tábornok erre elrendelé a dsidások fejlődését és előnyomulását. *Solms* herczeg is értesítve lön egy járőre* által arról, hogy a fensikon egy ellenséges dsidászrezred áll. Osztrák részről első sorban a Ferdinánd császár vértés-

* E járőr Wisokow közelében foglyúl ejté a *Löwenfeld*-hadosztály vezérkari főnökét *Ziemiecky* alezredest, aki hadi követ szerepben a porosz trónörökösnek egy átiratát kézbesíté reggel Kleny-ben, mire csapatjához visszatért. Ekkor tehát már nem volt hadi követnek tekinthető, aminek magát kiadta.

7. sz. vázlat.

A wisokowi ütközet.

A Jonak és Rosenzweig dandárok támadása és a lovassági ütközet
d. e. 11 é. 30 p.-kor.

Jun. 27. ezred 5. százada nyomult a fensikra Wysokow déli szegélye mentén gróf *Solms* őrnagy által vezetve. E századot nyomban követé az ezred parancsnoka, *Berres* ezredes, 2¹/₂ századdal és egy százada a Hessen vértés-ezrednek. Gróf *Solms* őrnagy az 5-ik századdal az ellenséges jobb szárny felé tartott és mihelyt a dsidás-ezredet észrevév, hirtelen jobbra kanyarodván, hevesen az ellenségre tört. Csakhamar megjelent a Hessen vértés-század is és így a helység közelében elkekeredett harcz vívatott két osztrák vértés és 2¹/₂ porosz dsidás és az elővéd vértés század által, a mely sokáig eldöntetlen maradt. A porosz dsidások hátralevő 1¹/₂ százada az időközben megjelent és szintén támadásnak indult *Berres* ezredés 2¹/₂ százada ellen vala kénytelen fordulni, az osztrák vértésesek által azonban vissza lön vetve. Ekkor elővezeté *Wnuck* vezérőrnagy a dragonyos-ezred négy századát, miáltal az osztrák vértésesek jobb oldala nagy mérvben veszélyeztetve lön. E kritikus pillanatban megjelent egy a *Jonák*-dandárnál beosztva volt Hessen vértés-század és az ellenséges dragonyos-ezred bal oldalába tört. Ez összecsapás közelebb a ligethez történt meg. Itten tehát összesen 3¹/₂ osztrák vértés-század harczott 5¹/₂ porosz lovas-század ellen. — A harcz itten is nagy elkekeredéssel vívatott. Az osztrák vértés-ezred elveszté ez ütközetben mindkét zászlóját.* Az osztrák vértésesek több helyen visszaveték az ellenséget és üldözőbe vették, de porosz gyalogság által az üldözést abba hagyni lönek kényszerítve. Az előretölt századnak az osztrák lovas-dandár közeledéséről szóló jelentésére ugyanis egy, Wysokow keleti kijáratánál álló fél zászlóalj a helység közepe felé nyomult és így alkalmat nyert a lovassági harcba puskatűzzel befolyjni, mely célból négyszöget alakíta. A visszavonuló osztrák vértésesek a helység nyugoti végéhez közeledvén, még a helységben volt, de ez alkalommal abból előretört porosz vadászok által is puskatűzzel fogadtattak, miáltal nagy veszteséget szenvedtek.

Az osztrák vértésesek erre gyülekezének, a nélkül hogy az ellenség által üldözve lettek volna, a helység nyugoti végén levő félszerek mögött és csak később, midőn az ellenség a ligetet újramegszállotta, vonultak vissza Kleny-re. A porosz lovas-dandár a Wysokow és Altstätt közötti teknőben gyülekezett.

E lovassági harcz mikénti lefolyása katonai folyóiratokban sokoldalú viták tárgyát képezé; mindkét fél a győzelem dicsőségét maga számára vindikálván. Porosz részről főként kiemeltetik,

* Az egyik zászlótartó számos kardcsapás és dőfés alatt kimúlt; a második elveszté lovát és maga 20-nál több sebből vérezve elesett a harczerén, zászlóját pedig törött rúddal az ütközet után találták meg a poroszok a magas vetésben.

miszerint a gyalogság a harc eredményére befolyással nem vala, **Jun. 27.** hanem az osztrák vértések kizárólag a porosz lovasság fegyvereinek hatása által lőnek hátrálásra kényszerítve; továbbá kiemelik saját lovasságuknak a harc után való harcképességét, a mennyiben az még az nap úgy gyalogságot, mint lovasságot és tüzéséget megtámadott.

Kétségtelen, miszerint a lovassági ütközetnek osztrák részről pozitív eredménye nem vala. Kétségtelen azonban az is, hogy a porosz lovas-osztagok az osztrák vértések által több helyen — túlerejük daczára — visszaszorítva és *üldözve* lettek; továbbá elismert tény, hogy a porosz gyalog- és vadász-csapatok az osztrák vértések elől visszavonuló porosz lovas-századnak ideje korán vett értesítésére siettek a harcba beavatkozni, tehát azon állítás, hogy az ütközet eredményét nem befolyásolták jogosultnak annál kevésbé tekinthető, a mennyiben alig tételezhető föl az, hogy a porosz gyalog-osztagok a már *hátráló* osztrák lovassággal szemben alakítottak volna négszögeket.

Hogy az ütközetben részt vett 5¹/₂ osztrák lovas-század később alkalmazást nem nyert, még nem bizonyítja azok harcképtelenségét. Porsz részről a hadtest összes lovassága részt vevén a harcban, annak későbbi alkalmazása elkerülhetetlen vala, míg osztrák részről még rendelkezésre állott egy éppen a harcterre érkezett friss lovas-dandár, nemkülönben a 10-ik dsidás-ezred is; minél fogva ama 5¹/₂ század újabb alkalmazása fölöslegessé vált.

Osztrák részről minden esetre hiba volt a *Solms* lovas-dandárnak kiküldetések által történt oly nagymérvű gyengítése, valamint az is, hogy a *Jonák* ezredes által Sonownál visszahagyott 10-ik dsidás-ezred a *Solms* dandárral nem rendeltetett előre. Egy nagyobb lovassági erőnek e fontos ponton való fellépése a neustadti műút mögé visszaszorított porosz elővéd magatartására, tekintettel a *Jonák*- és *Rosenzweig*-dandároknak ellene intézett — később említendő — támadásaira, az osztrák fegyverekre valószínűleg kedvező befolyással lett volna.

Harcászati hibának jelzendő továbbá az, hogy a lovasság bal oldalának biztosítása végett semmi sem történt. A fontos helységek figyelmen kívül hagyása ez irányban is megboszulta magát.

*Támadás a Branka-erdő szegélyén álló porosz elővédre.
A porosz hadtest zömének megérkezése.*

Közvetlenül az ismertetett lovassági ütközet lezajlása után **12 ó.** megkísértették a liget keleti szegélyénél lévő osztrák csapatok a Branka-erdő szegélyénél álló ellenséges csapatokat megtámadni. Első sorban elhagyták az erdőt a 20. ezred két zászlóalja, a 25-ik

Jun. 27. vadász-zászlóalj és a II/41. gy.-zászlóalj; ezekhez csatlakozott a bal szárnyon lévő 17. vadász-zászlóalj is.

Az ellenség a szabad térre kilépő osztrák csapatokat a leghevesebb puskatűzzel fogadá. A bal szárnyon ellenséges lovasság is mutatkozván, a 17. vadász-zászlóalj négyszöget alakított, mely alakzatban rendkívüli veszteséget szenvedett az ellenséges puskatűz által. A lovasságnak mindazonáltal nem sikerült a négyszöveget feloszlatni és érzékeny veszteséggel lön visszavonulásra kényszerítve. Az ellenséges puskatűz kényszeríté azonban a vadászokat a ligetbe visszatérni. Hasonló sorsban részesülének a többi zászlóalj is. Miután a támadás meghiúsult, az 55. gy.-ezrednek két zászlója nyomult előre a ligetből a neustadti út felé; de az ellenség gyilkos puskatüze ezeket is kényszeríté Wenzelsbergre hátrálni.

Így e vállalat is meghiúsula az egyöntetűség hiányában. A zászlóaljok támadásai idő és tér szerint egymástól elkülönítve, bizonyos betörési pontok határozott megjelölése nélkül, inkább ösztönszerűleg lőnek a csapatok által foganatosítva. Ez okból nélkülözte e támadás a szükséges erélyt is. Alig tévedünk, ha a vezetésben való határozatlanságot nagyrészt a hadtestparancsnok azon intézkedésének tulajdonítjuk, mely szerint a *Rosenzweig*-dandár az üldözésnek nem nagyon messze való kiterjesztésére lön utasítva.

E kritikus pillanatban érkezett meg a harcztérre a porosz hadtest zöme, minél fogva a nap sorsa már e pillanatban eldöntve vala; a súlyos áldozatok árán kivívott előnyök csakhamar kárba is veszték és az osztrák csapatok reggeli állásaikba való visszavonulásra kényszerítették.

*A porosz hadtest zömének a szorosból való kibontakozása.
A Jonák- és Rosenzweig-dandárok visszavonulása.*

Említők már, miszerint a porosz hadtest zöme 8 ó. 30 p.-kor Gellenau-nál pihenőt tartott. Innen 9 órakor folytatá menetét és ez után több ízben parancsot kapott menete gyorsítására.

Az elrombolt Mettau-híd ugyan már helyre volt állítva, de csak elővigyázattal volt használható, úgy mint két más, időközben elkészített, szomszédos híd, minélfogva a menet a Mettauon való átkelés által is némileg késleltetve lön.

Az előre sietett hadosztály-parancsnok *Kirchbach* tábornok akkor érkezett a fensíkra, midőn a porosz elővéd a neustadti út felé hátrált és a *Wnuck* lovas-dandár előrenyomult. *Kirchbach* tábornok a zöm élén menetelő 19. gy.-dandár parancsnokának *Tiedeman* tábornoknak, parancsot adott a liget megszállására és megvédelmezésére, míg ő személyesen a hadtestparancsnok utasítása folytán Wysokow helység megszállását eszközlendi.

A fensikra érkező első csapatoknak még alkalma nyílt a ligetből támadásra indult osztrák csapatok ellen közre működni. A 19. porosz gy.-dandár az időközben Kleny-nál felvonult osztrák hadtest-lövegtartalék heves tüzeben vala kénytelen fejlődni. Négy félzászlóalj a liget ellen lőn irányítva. Ezeket követé az elővédnek egy félzászlóalja és a 19. gy.-dandár további öt félzászlóalja, míg három félzászlóalj a hadosztályparancsnok meghagyására Wysokowot volt megszállandó. A liget ellen tehát összesen 10 félzászlóalj lőn alkalmazva. Ezek a ligetben volt osztrák csapatokat — 17. vadász-zászlóalj, II/41., II/60., I/20., II/20. gy.-zászlóaljak és a 25. és 14. vadász-zászlóalj részei — visszavonulásra és a liget elhagyására készítették. Két porosz félzászlóalj azután a liget déli szegélyétől a negyedik osztrák ezred ellen fordult, mely utóbbi a Wenzel-kápolnát tartotta megszállva. A temető megvétetett, a kápolna betöretett, az itt lévő védők fogságba kerültek, míg a negyedik ezred többi részei Sonow-ra hátráltak és Prowodownál gyülekeztek. A *Rosenzweig*-dandárnak a kápolna közelében állott dandár-ütege az ellenséget egy ideig hevesen lövette, de azután Domkowitzól északra foglalt újból állást. Az osztrák jobb szárny — a bal szárny és középhad visszavonulása után — nagy mérvben veszélyeztetve lévén, szintén visszavonult Schonowra. A neustadti úton állott porosz csapatok nem nyomultak előre.

Igy körülbelül egy fél órai heves harc után az osztrák csapatok által nagy áldozatok árán kiküzdött előnyök újra kárba vesztek.

E pillanatban báró *Ramming* altábornagy csak még egy ép — a *Waldstätten* — gyalog-dandár fölött rendelkezett. Azonkívül a harctérre érkeztek a *Schindlöcker* lovas-dandár és a már említett hadtest-lövegtartalék, mely Kleny-nél lévő állásából nem csak az ellenséges hadtest zömének kibontakozását nehezíté meg, hanem az osztrák csapatok visszavonulását a wenzelsbergi fensikről lényegesen megkönnyíté, és végre az ellenséges tartalék-tüzérség felvonulását huzamosbb ideig megakadályozá.

Wysokow keleti kijárata mint említők, az egész állás kulcsa lévén, az osztrák vezetőség által csak még az esetben vala lehetséges némi előnyt kivívni, ha sikerülne az eddig teljesen elhanyagolt Wysokow helységet és annak keleti kijárata előtt fekvő tért elfoglalni. Ez elhatározás csak még egy óra előtt foganatosítva, bőven gyümölcsözőtt volna; most azonban az időközben megváltozott viszonyoknál fogva erre is már késő volt.

A Waldstätten-dandár harca.

(L. a 8. sz. vázlatot.)

Jun. 27.

12 ó.

8. vázlat.

A *Waldstätten* dandár 12 óra tájban Wysokow előtt a műút és vasút között állott két harczvonalban; az elsőben jobbról balra a II/79., I/79. gyalog- és 6. vadász-zászlóalj, a másodikban a 9. gyalog-ezred; a dandár-üteg a műúttól délre a Kleny előtt fekvő magaslaton.*

Midőn báró *Ramming* altábornagy az ellenség megjelenését a liget nyugoti szegélyénél észrevette, a *Waldstätten*-dandár legközelebb álló két zászlóaljának — II/79. és III/9. — parancsot adott a liget nyugoti sarkát megtámadni. Mindkét zászlóalj azonnal megindult a megjelölt irányban, de az ellenséget nem sikerült kedvező állásból kiszorítani és a hadtestparancsnok kényszerítve lőn azokat nagy veszteségek után visszarendelni.

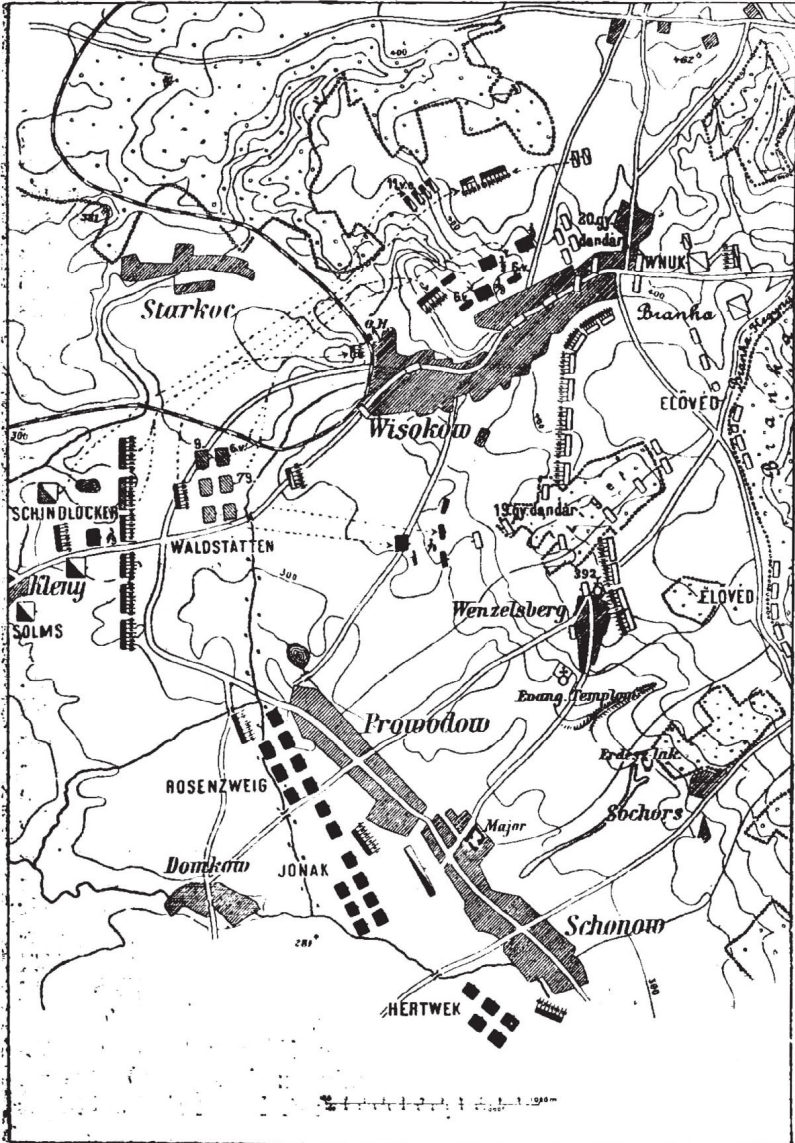
1 ó.

Délután 1 órakor — midőn az osztrák *Jonák*- és *Rosenzweig*-dandárok a wenzelsbergi fensíkot elhagyták volt — báró *Ramming* altábornagy báró *Waldstätten* ezredesnek parancsot adott Wysokow megtámadására. Utóbbi dandára zömével már előbb balra előre elindult és ekkor a mélyedésben állott Starkoč és Wysokow helységek között.

E támadást előkészítendő, a dandár-ütegen kívül a hadtestparancsnok rendelkezése meg a hadtest-lövegteríték három 4 fontos ütege is a Wysokow-tól északra fekvő fensíkra rendeltettek. A dandár-üteg közvetlenül Wysokow-tól északra foglalt állást; a három 4 fontos ütegből pedig csak 1½ jutott a fensíkra, egy másik üteg a műút mellett Wysokow nyugoti kijárata közelében, és egy fél üteg pedig a vasut-kanyarulatban fekvő kúpalakú magaslaton foglalt állást. Herczeg *Holstein* altábornagy a Ferencz-József vértess-ezredet is az ellenséges jobb szárny megkerülésére rendelte és azt személyesen a Wysokowtól északra fekvő magaslatra vezeté.

Kirchbach tábornok, ki porosz részről Wysokownál parancsnokolt, a magaslatról az előkészületeket látván, azokból a porosz jobb szárny megkerülésének szándékára következtetett és a rendelkezésre lévő 20. gyalog-dandár 3 zászlóalját a helységben álló csapatok támogatására rendelé. E zászlóaljak tartalék-helyzetbe rendeltetvén a liget mögé, onnan csak bizonyos idő múlva érkezhettek meg, miért is a *Waldstätten*-dandár támadásánál még nem valának jelen. E pillanatban porosz részről 2½ zászlóalj volt a

* A 79. gy.-ezred III. zászlóalja a hadtest-löveg teríték fedezetétől volt vezényelve.

8. sz. vázlat.

A wisokowi ütközet.

A Waldstatten dandár támadása d. u. 1 és 2 óra között.

Jan. 27. helységben elosztva. A helység védelmét támogatandó, egy 4 fontos üteg a falu közelében foglalt állást.

Időközben báró *Waldstätten* ezredes a I/9-ik gyalog-zászlóaljjal az ellenség heves tüzelése közben behatolt a helység északnyugoti részébe; egyidejűleg sikerült a vadász-zászlóalj első osztályának is tovább északra a helységbe behatolni. A vadász-zászlóalj másik két osztálya a bal szárnyon kifejlődve, az ellenség jobb szárnya ellen heves tűzharcot vívott. Miután azonban e két zászlóaljnak nem sikerült a kedvező állásában igen eredményteljes puskatüzet folytató ellenséget visszaszorítani, báró *Waldstätten* ezredes még az I/79-ik zászlóaljat a helységnek már megszállt részére felé, a II/9-ik zászlóaljat pedig attól keletre nyomultatá előre.

Miután e támadó mozdulatokat a fensikra érkezett 1 $\frac{1}{2}$ üteg tüze is támogatá és a vértés-ezred az ellenség jobb oldalát veszélyezteté, e pillanatban az ellenség igen megszorult helyzetben vala.

De csakhamar megérkezett *Wittich* tábornok a fentjelzett 3 gyalog-zászlóaljjal és az ütközetet e helyen is eldönté. A tábornok a hadosztály-parancsnoktól azon parancsot kapta, hogy a helységen keresztül menjen és az attól északra fekvő magaslatokat meghaladva, onnan az ellenséget megtámadja és visszavesse. Egyszermind tudtúl adatott neki, hogy a *Wnuck* lovas-dandár jobb oldalát fedezze.

Wittich tábornok a legelőbb megérkező két félzászlóaljat a faluba rendelé a megszorult csapatok közvetlen támogatására. A négy további félzászlóalj *Wysokowtól* északra fejlődött és két harcvezonalban nyomult előre a falu északi szegélye mentén nyugoti irányban. Miután e csapatok jobb oldala az osztrák vértés-ezred által veszélyeztetve vala, a szárnyon lévő félzászlóaljak előbb arcczal észak felé kanyarodtak és azután «balra át»-tal továbbmeneteltek, hogy esetleges lovassági támadással azonnal széles tűzvonallal szembeállhassanak. Lovassági támadás osztrák részről azonban nem lön foganatosítva; sőt a vértés-ezred, mely már egy fél óra óta az ellenséges tüzérségi tűzben állott, *Holstein* herceg parancsára elvonult, egy fél századot a 1 $\frac{1}{2}$ üteg fedezetéül visszahagyván. A hadosztály-parancsnok azt hitte, hogy további megmaradása a fensikön czélnélkül való volna.

A porosz gyalogság közeledésére a 1 $\frac{1}{2}$ osztrák üteg is felmozdonyzásra lön kényszerítve, miután ez állásból a holt téren előnyomuló porosz csapatokra semminemű hatást kifejteni képtelen vala.

E pillanatot felhasználta a *Wnuck* lovas-dandár két százada, melyek egy néhány száz lépésnyire az ütegtől keletre fedett állásban a kellő alkalmat a beavatkozásra várták. A porosz lovasság

5 szakasszal a fél vértés-századot, 3 szakasszal pedig a tüzérséget megrohanta, mely alkalommal 3 löveg, 6 teljes lőszerkocsi és 3 lőszerkocsi az elmenekült mozdonyok nélkül az ellenség kezébe jutott. Jun. 27.

Wittich tábornok időközben folytatá előnyomulását a 4 félézászlóaljjal a *Waldstätten*-dandár bal oldala ellen. Az osztrák dandár-üteg első sorban fordult ellenök, de az ellenséges első harczvonal két ösztüzet irányítván reá, az ütegeből egy pillanat alatt 14 ember és 28 ló veszteséget okozott, mi ez utóbbit állása elhagyására kényszeríté.

A kedvezőtlen terepben azonban csak 3 löveg és 5 lőszerkocsi birt megmenekülni.

Waldstätten ezredes zászlóaljai *Wittich* tábornok 2 zászlóalja által oldalba, a *Wysokow*-ban lévő porosz csapatok által (3¹/₂ zlj.) arcban megtámadva és a porosz tartalék-tüzérség tüzének is kitéve lévén, úgy a helységben, valamint attól északra a leghevesebb keresztűzbe és igen szorult helyzetbe jutottak, minek következtében elkeseredett harcz után rendetlen visszavonulásra kényszerítették.

Ezzel meghiúsulának az osztrák 6. hadtest utolsó erőlködései is, hogy a *wysokowi* fensik birtokába jusson.

Rosenzweig tábornok ugyan *Prowodowtől* újra előnyomúlni akart, de visszarendeltetett, miután e támadásnak annál kevésbé lehetett a legcsekélyebb sikerre is kilátása, a mennyiben időközben a porosz tartalék-gyalogság is a fensikra érkezett és egyes osztagai az ütközet végén már abban részt is vettek.

*

A törekvés az utolsó ép dandárral is még a fontos *Wysokow* helység birtokába jutni mindenesetre dicséretre méltó, úgyszintén e szándék kivitelének általános terve. De megrovandó lehetne, hogy a hadtest-parancsnokság a cél elérésére nem használta fel az egész dandárt csorbítatlanul.

A II/79. és III/9-ik zászlóaljaknak a ligetre való irányítása főlöleges volt, miután alig vala feltételezhető, hogy e két zászlóalj ott sikert arathasson, hol 3 dandár már elvérzett vala. E rendelkezés csakis akként magyarázható egyáltalában meg, hogy a hadtestparancsnok általuk a visszavonuló csapatok felmentését célozta, bár a két zászlóalj magatartása e célnek nem vala megfelelő. Különbben is szükségtelen volt e célra e két zászlóaljat feláldozni, mert e feladatra az egész hadtest-tüzérség rendelkezésre állott.

Megrovás alá eshetnék az is, hogy egy egész zászlóalj a hadtest-

Jun. 27. lövegtartalék fedezetétől tartatik vissza, holott e feladat teljesítésére az egész *Schindlöcker* lovas-dandár állott rendelkezésre.

Az utolsó erőfeszítés balsikere tehát a *Waldstätten*-dandár szerfölött való gyengítésének következménye volt.

A négy zászlóalj magatartása és a támadás keresztülvitele dicséretre méltó. Hasonlóképen a tüzéségnek a fellépése. A támadás mindamelllett meghiúsúl, mert a szándék az ellenség által elég korán fel lön fedezve és a megfelelő ellenintézkedések megtétettek. E felfedezés előidézte a vértés-ezrednek és a 1^{1/2} ütegnek a *wysokowi* fensikra való menetelése. Ily vállalat sikerének főkelléke a meglepő fellépés lévén, mindent a mi ezt nem biztosította, kerülni kellett volna. Az ellenség ellenintézkedése hasonló vállalatokra nézve valóban példaszzerű. Harczászati hibának jelzendő továbbá osztrák részről, hogy a lovasság az oldalát kellőleg föl nem derítette, valamint az is, hogy a tüzéséget elhagyta.

Ez utóbbi exponált állásában 1/2 lovas-század, fedezet gyanánt, semmi szín alatt sem volt elegendő.

Az osztrák hadtest visszavonulása Skalicra.

Báró *Ramming* altábornagy, ki ekkor a *Kostelec* felé előre-tölt két dsidás-századtól azon jelentést vette, hogy onnan is ellenséges oszlopok előnyomólnak, csapatainak azon parancsot adta, hogy *Skalic*-nál gyülekezzenek.

A *Hertweck*-, *Jonák*- és *Rosenzweig*-dandárok egyenesen oda menetelének; báró *Waldstätten* ezredes csapatait a *Kleny*-től északra elterülő erdőben gyülekezteté és azután szintén *Skalic*-ra vezeté, hol időközben a II/79. és III/9. zászlóaljak is megérkeztek.

A hadtest visszavonulását a hadtest-lövegtartalék 3 ütege és a *Schindlöcker* lovas-dandár fedezék.

Az ellenség azonban, hosszú menete és a harcz által maga is teljesen kimerülve lévén, a visszavonulást alig zavarta. Tartalék-tüzésége, mely a fensikon 40 löveggel állást foglalt, a visszavonuló csapatokat nem érte már el.

A III/79. zászlóalj, mely tüzéségi fedezet minőségében nem jutott harczba, utóvéd gyanánt a fáczánosnál maradt és előőrsoket állított ki; a *Stadion* vértés-ezred előőrseit a jobb szárnyon *Kleny*-ig tőltta előre; a bal szárnyon végre a *Clam* dsidás-ezred állítá ki előőrseit *Spita* felé.

Az V. porosz hadtest az ütközet után a harczter mögött táborba szállt é. p. a 9. hadosztály *Altstadt*-től északra (egy zászlóalj *Nachodban*.) a 10. hadosztály *Wysokow* és *Altstadt* közt;

a 8. dragonyos-ezred ez utóbbi helységeknél. Az 1. dásidás-ezred és egy gyalog-zászlóalj előőrseit állítottak ki Wysokowtól, Wenzelsberg-en át a neustadti út felé. Egy zászlóalj megszállta Wysokow nyugoti kijáratát. Jobbról gyenge őrsök álltak Starkoč és Kramolin felé. Jun. 27.

Éjjeli 11 órakor megérkezett a VI. porosz hadtesthez tartozó Hoffmann-dandár és táborba szállt a 10. hadosztály mögött.

Veszteségek.

A két fél veszteségei a vysokowi ütközetben voltak:

Porosz részről:

Csapattest	Halott		Sebesült		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
az V. hadtest törzse	.	.	1	.	1	.
9. hadosztály	5	121	14	273	19	394
10. hadosztály	10	127	13	297	23	424
lovasság	4	17	16	132	20	149
tüzérség	.	13	.	80	.	93
Összesen	19	278	43	782	62	1060

(Az osztrákok veszteségeit l. a 154. lapon.)

Visszapillantások az ütközet lefolyására.

Megjegyzéseinket az ütközet megfelelő szakainál már megtettük. Itten csak röviden összegezni kívánjuk azon okokat, melyeknek meggyőződésünk szerint az ütközet kedvezőtlen kimenetele, dacára az osztrákok általunk kiemelt kedvező harcászati helyzetének, tulajdonítható. Ez okok legfontosabbjai következők:

1. A *Hertweck*-dandárnak az elbirt menetvonalától való eltérése és a magaslat feladása.

2. Az egyöntetű, czéltudatos ütközet-vezetés hiánya. A dandárok egymás után, feladataik, magatartásuk és bizonyos támadási pontok megjelölése nélkül, inkább csak ösztönszerűleg indulnak a harcba.

Jun. 27.

Osztrák részről:

Csapattest	Halott		Sebesült		Fogságba esett				Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	sebesülve		sebesületlen		tiszt	legény
					tiszt	legény	tiszt	legény		
6. Hadtest										
<i>Hertweck</i> dandár										
25. vadász-zászlóalj	4	21	.	10	.	5	.	22	4	58
41. gyalogezred ---	9	125	11	192	1	53	.	11	21	381
56. gyalogezred ---	2	98	7	48	.	94	.	8	9	248
<i>Jonak</i> dandár										
14. vadász-zászlóalj	5	32	2	15	.	55	.	.	7	102
20. gyalogezred ---	23	284	15	93	9	288	.	168	47	833
60. gyalogezred ---	10	454	10	60	2	149	1	185	23	848
<i>Rosenzweig</i> dandár										
dandártörzs --- ---	.	.	1	.	.	.	.	.	1	.
17. vadász-zászlóalj	1	64	4	49	3	93	1	63	9	269
4. gyalogezred ---	13	160	6	118	.	62	.	68	16	408
55. gyalogezred ---	6	191	11	149	3	102	.	196	20	638
<i>Waldstätten</i> dandár										
6. vadász-zászlóalj	3	55	2	46	2	37	.	49	7	187
9. gyalogezred ---	10	237	6	104	2	149	1	106	19	596
79. gyalogezred ---	21	280	3	71	13	200	2	95	36	646
10. tüzérezred ---	.	16	1	57	.	4	.	4	1	81
1. tartalék lovas-										
hadosztály										
hadosztály-törzs ---	.	.	1	.	.	.	.	.	1	.
<i>Solms</i> dandár										
4. vértesezred ---	2	31	3	52	1	32	.	.	6	115
6. vértesezred ---	.	9	2	16	.	.	.	2	2	27
<i>Schmidlöcker</i> dand.										
9. vértesezred ---	.	1	.	.	.	2	.	.	.	3
11. vértesezred ---	2	24	.	.	1	.	.	.	3	24
4. dsidásezred ---	.	5	.	4	.	.	.	.	.	9
6. tüzérezred ---	.	5	.	9	.	.	.	.	.	14
Összesen	105	2092	85	1093	37	1325	5	977	232	5487

3. A harcászati helyzet, nevezetesen a döntő támadó irányok és pontok, nemkülönbben az ellen gyengeségei világosan fel nem ismertettek.

4. A támadás merev alakzatokban, anélkül, hogy megelőzőleg nyugodt megfontolás alapján támadó terv alkottatott és a művelet puskatűz által előkészítettetett volna, hajtatott végre.

5. Az alsóbb vezetésnél hiányzott az ügyesség a harcban nélkülözhetetlen összműködés biztosítására.

6. Az ellenség löfegyverének tetemes túlsúlya, mi különösen az erőszakos támadással szemben teljesen érvényre jutott. Pusztító ereje meglepőleg hatott, minélfogva nemcsak physikai veszteségeket okozott, hanem rendkívüli erkölcsi benyomást is gyakorolt.

Ez általánosan érvényesülő befolyásokkal szemben sem a csapatok dicséretes magatartása, sem egyes kiemelkedő törekvések állandó sikert biztosítani képesek nem valának.

Az ütközet hadászati eredménye a poroszok számára igen nagy és kiható volt, a mennyiben a porosz II. hadsereg két hadtestből álló bal oszlopa számára megnyitá az utat a határ hegylánczon.

Az osztrák részről szenvedett rendkívüli veszteségek fokozták az ütközet ez eredményét, a mennyiben a 6. hadtest megtizedelve, egy ideig harezképtelenné vált.

A cervena-hurai lovassági ütközet.

A porosz testőr-hadtest 2. hadosztálya június 27-én Kostelec-re érkezett és elővédét Skalic felé elöretolta. A testőr-dsidás-ezred 3 százada Cervena-Hura felé kémszemlére indult.

Zernow-nál állott az osztrák *Solms*-dandárhoz tartozó *Miksa* császár dsidás-ezred két százada. Daczára annak, hogy az ellenség majd kétszer olyan erősre becsültetett, gróf *Wurmbrand* ezredes és herczeg *Taxis* alezredes a két századdal támadásnak indultak, a porosz arezvonalat áttörték, de az ellenséges szárny századok bekanyarodása után a túlerő által körülfogattak. Csak vitéz kézi tusa és nagy veszteségek árán sikerült az osztrák lovasoknak a menekülés.

Az osztrák veszteségek sebesültekben és halottakban voltak: 3 tiszt, 65 legény és 69 ló.

A poroszok vesztesége vala: 3 tiszt, 37 legény, 22 ló. Az ellenség a visszavonuló dsidásokat nem üldözte, hanem maga is Kostelec-re visszavonult.

A Trautenau-alt-rognitzi ütközet.

(I. a 9. sz. vázlatot.)

Jun. 27.**9. vázlat.**

Báró *Gablentz* altábornagy már június 26-án délután nyerte *Benedek* tábornagytól azon szóbeli parancsot, hogy a 10. hadtesttel következő nap reggeli 8 órakor Trautenau felé előnyomúljon, a Praussnitz-Kaile-nál álló elővéd *Mondl*-dandárt magához vonja és Trautenaunál egy elővéd előretólása mellett állást foglaljon. Egyszersmind értesítve lőn a hadtest-parancsnok, miszerint ellenséges osztagok úgy ez állás arca ellen Liebau és Schömberg felől, valamint mindkét oldala ellen Polic és Starkenbach-on át előnyomúlnak.

Báró *Gablentz* altábornagy ez állás exponált fekvésére utalva, hangsúlyozta a szükségességét annak, hogy hadteste oldalai és háta biztosíttassanak; a hadsereg-parancsnoktól azonban csak arra lőn felhatalmazva, hogy bal oldala fedezése végett a 4. hadtesttel közvetlenül érintkezésbe lépjen.

Éjjeli 10 ó. 30 p.-kor herczeg *Windischgrätz* ezredestől Trautenau-ból következő jelentés érkezett a 10. hadtest-parancsnoksághoz:

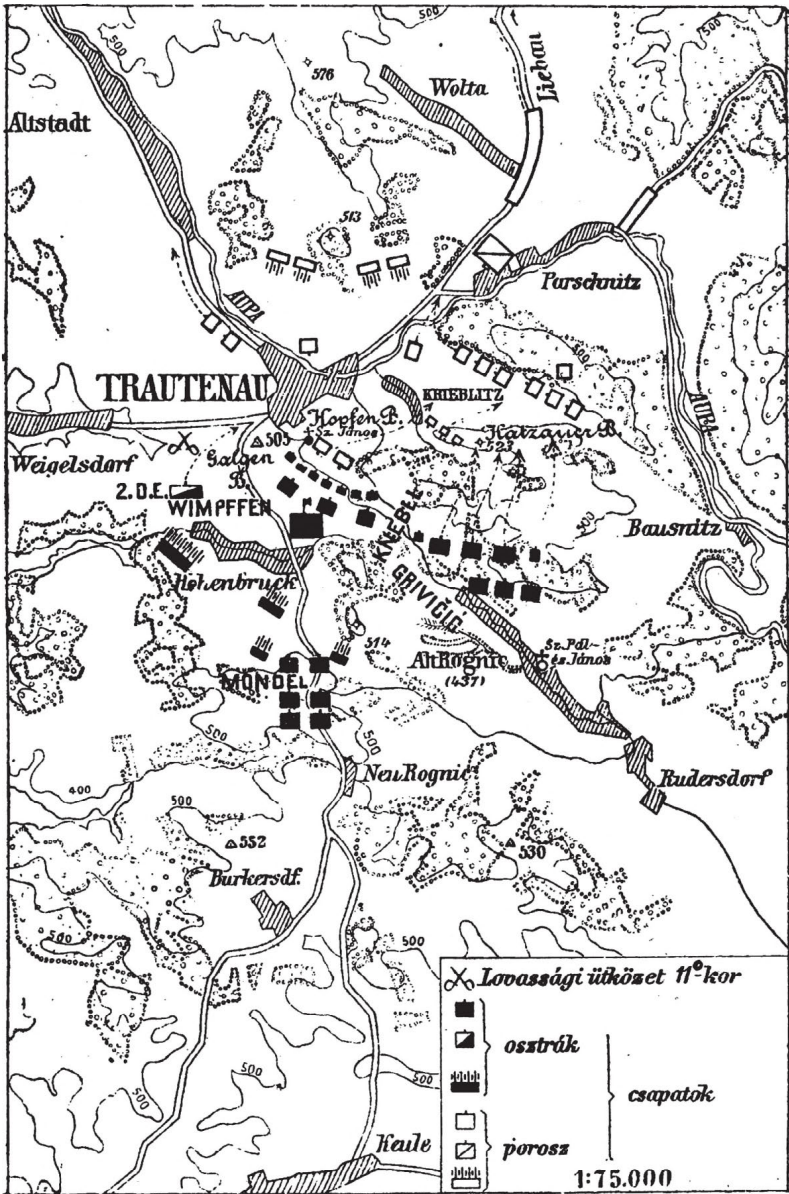
«Jelentem, hogy meglehetősen hitelt érdemlő hírek szerint az ellenség Friedland felől Adersbach, Merkelsdorf és Wekelsdorf vidékén betört. Ez irányban kiküldött járőreim némelyike az ellenségre bukkant, másoktól, melyek az 1. tartalék lovas-hadosztály által felváltandók, egész váratlanul nincs hír.»

Gablentz altábornagy e jelentést 27-én 7 ó. 30 p. reggel a hadsereg-parancsnoksághoz küldé és megjegyzé:

«hogy e jelentésben foglalt események folytán és tekintettel az 1. tartalék lovas-hadosztálynak Nachod-ból való hátrálására, a viszonyok saját jobb oldalában kedvezőtlenebbé alakultak, mint a hogy azok a hadsereg-intézkedés kibocsátása idején tényleg valának.»

A hadsereg-parancsnokság azonban a hadtest-parancsnok aggályait nem osztván, megjegyzé ez utóbbinak:

«hogy a hadtest jobb oldalában megváltozott viszonyoknak az elrendelt mozdulatot nem szabad befolyásolniok, mintán ez oldal az időközben Skalic-ra érkezett 6. hadtest által elegendően biztosítva leend.»

9. sz. vázlat.

A trautenauai útközet.

Helyzet 6 órakor este.

Jun. 27. A távolság Josefstadt-tól Trautenau-ig 28 km., Praussnitz-Kaile-től pedig 8 km.

Az I. porosz hadtest 1. hadosztálya június 26-án Liebau-nál, 2. hadosztálya Schömberg-nél állott. A hadtest zöme a hadsereg-intézkedés szerint Trautenau-n túl, elővéde lehetőleg Arnau-ig volt előnyomulandó. A távolság Liebau-tól Trautenau-ig 18 km., Schömberg-től 16 km.

A két hadtest hadrendje június 27-én.

A 10. osztrák hadtest hadrendje:

Hadtest-parancsnok: Báró *Gablenz* altábornagy. Beosztva báró *Koller* vezérőrnagy.

Vezérkari főnök: Báró *Bourgignon* ezredes.

Dandárok:

<i>Mondel</i> ezredes	{	12. vadász-zászlóalj, 10. és 24. gyalog-ezred, 1/III. sz. 4 fontos üteg.
<i>Grivičić</i> ezredes	{	16. vadász-zászlóalj, 2. és 23. gyalog-ezred, 2/III. sz. 4 fontos üteg.
Báró <i>Wimpffen</i> vezérőrnagy	{	13. és 58. gyalog-ezred (utóbbi 4 zászlóaljjal), 4/III. sz. 4 fontos üteg.
lovag <i>Knebel</i> vezérőrnagy	{	28. vadász-zászlóalj, 1. és 3. gyalog-ezred, 3/III. sz. 4 fontos üteg.

9. sz. Mensdorff dsidas-ezred (3., 4., 5. század).

Hadtest-lövegtartalék 40 löveg.

³/₆ utász-század, egy hadihíd-készlettel.

Az 1. könnyű lovas-hadosztálytól a 10. hadtestnek alárendelve: a 2. Windischgrätz dragonyos-ezred.

Összesen: 28 gyalog-zászlóalj, 8 lovas-század, 72 löveg, 1 utász-század, 1 hadihíd-készlet.

Az I. porosz hadtest hadrendje:

Vezénylő tábornok: v. *Bonin* gyalogsági tábornok.

Elővéd: v. *Grossmann* altábornagy (az 1. hadosztályparancsnoka).

Előhad: 2 gy.-zászlóalj, 2 lovas-század, egy üteg.

Az elővéd zöme: $2^{3/4}$ gy.-zászlóalj, $5^{1/2}$ lovas-század, 10 löveg, Jan. 27: 1 utász-század.

Jobb oldali különítmény: $2^{1/4}$ gy.-zászlóalj, 1 lovas-század, 2 löveg.

A hadtest zöme: v. Clausewitz altábornagy (a 2. hadosztály parancsn.) ; 12 gyalog-zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg.

Tartalékgyalogság: $4^{1/2}$ gyalog-zászlóalj, $1/2$ lovas-század, 6 löveg.

Tartaléklovasság: 8 lovas-század, 6 löveg.

Tűzérés: 1 gyalog-zászlóalj, 42 löveg, 3 utász-század.

Összesen: $24^{1/2}$ gyalog-zászlóalj, 21 lovas-század, 96 löveg, 1 utász-zászlóalj.

A két hadtest-parancsnokság intézkedése június 27-re.

Osztrák részről. A Praussnitz-Kaile-nál álló Mondl-dandár utasítva lön, hogy június 27-én reggeli 8 órakor Trautenaut megszállja, előrsöket a város előtt kiállítson és ez állásban a hadtest megérkezését bevárja. A hadtest többi osztagai következőképen voltak a menetet végzendők:

Az élén két század Mensdorff-dsidás; ezek után a Grivičić-dandár (Jaromeř-ból), egy lovas- és egy nyolcz fontos üteg a hadtest-lövegtartaléktól (Ertina); indul 8 ó. 30 p.-kor (távolság 25 km.); a hadtest-hadiszállítás málhája;

a Wimpffen-dandár (Schurz 18 km.) indul 10 órakor;

a Knebel-dandár (Dubenec 23 km.) indul 10 ó. 30 p.-kor;

a hadtest-lövegtartalék többi három ütege (Welchow 26 km.) indul 11 ó. 30 p.-kor;

az egészségügyi század és végre a hadtest-lőszer-telep (Holohlaw) indul 11 órakor.

$1/2$ utász-század követte a hadtestet; $1/2$ század, a hadihíd-készlet, az oszlop-raktár és a nagy málha visszahagyattak.

Valamennyi osztag, a löszertelep kivéve, a Schurz, Retten-dorf, Weiberkränke-n át Trautenau-ba vezető úton volt menetelendő. A löszertelep Jaromeř és Hermanec-en át Gradlitz-ig lön irányítva.

Ez intézkedés pontos keresztülvitele esetén a csapatok körülbelül következőképen érkezhettek Trautenau-ba:

a Mondl-dandár reggeli 8 órakor; a Grivičić-dandár 2 lovas-századdal és két üteggel, valamint a Wimpffen-dandár 3 óra tájban d. u., vagyis csak 7 órával később;

a Knebel-dandár nem d. u. 5 óra előtt és a hadtest-lövegtartalék további három ütege csak még 6 és 7 óra között, vagyis legalább 10 órával később, mint a Mondl-dandár.

Jun. 27. *Porosz részről.* 1. Az elővéd 4 óraker reggel indul Goldenöls és Trautenau-n át Arnau-ba. A jobb oldali különítmény az elővédet Schatzlar, Trautenbach-on és Ob.-Altstadt-on át kíséri és Trautenau-nál az elővéddel egyesül.

2. A tartalék-gyalogság és tüzérség $\frac{1}{4}$ órai távközzel követik az elővédet; velük menetel az utász-zászlóalj egy része és 3 nehéz tábori kórház.

3. A hadtest zöme (2. hadosztály; 1. a hadrendet) külön elővédet alakítva szintén 4 óraker indul és az Albendorf-on át vezető műúton Trautenau-ra menetel.

4. A tartalék-lovasság a zömet $\frac{1}{4}$ órai távolságban követi és egy különítményt Liebau, Schatzlar-on át Hohenelbe és Eisenbrod felé küld, az összeköttetést az első hadsereggel keresendő.

A löszer-oszlopok Landshut-on át Schatzlar-ig lőnek irányítva.

A hadtest-parancsnokság a jobb oldali oszloppal menetel.

Továbbá elrendelés az intézkedés, hogy az elővéd az összeköttetést a zömmel a haránt úton keresse és Trautenaun tovább csak akkor folytassa menetét, ha a zömtől azon hírt veszi, hogy Parschnitz-ra érkezett. Elővéd és zöm Trautenau-nál, illetőleg Parschnitz-nál önállóan biztosítva, 2 órát pihenjenek.

Trautenau-tól az egész hadtest egy oszlopban folytatja a menetet következő rendben: elővéd, zöm, tartalék-gyalogság, tartalék-lovasság, tartalék-tüzérség, utász-zászlóalj, egy-egy negyedórai távközzel.

Továbbá elrendeltetett, miszerint az elővéd menetét a Pilnikan-tól nyugotra lévő első terepszakaszig folytassa és előőrsöket egész az Elbe bal partjáig előretöljön.

Végül mondatott, miszerint 27-én főképp arról van szó, hogy a hadtest mentől előbb Trautenau-nál az Aupa bal partján álljon összpontosított felállításban, mindkét oldalt ellenséges haderők meglepő közeledése ellen fedezve.

Ez intézkedés szerint a porosz hadtest mindkét oszlopa 8 és 9 óra között Trautenau-ra érkezhetett.

A két hadtest helyzete. Megjegyzések.

A porosz hadtest hadászati helyzete általában kedvezőtlen volt. A két hadfél menetiránya Trautenau-nál ugyanis majd derékszög alatt találkozott egymással. Ha Trautenau a poroszok által harez nélkül elfoglaltatik és ezek a menetet tovább folytatják az előnyomuló osztrák hadtest által a bal oldalon, esetleg hátban támadtatnak meg és ekkor lehető kedvezőtlen körülmények között.

volnának kénytelen harcolni. Ez eset beállott volna, ha az osztrák Jun. 27. 10. hadtest a hadsereg-parancsnok intézkedése szerint indul. Minthogy pedig a hadtest-parancsnokságok által kibocsátott menetintézkedések szerint osztrák részről a *Mondl*-dandár, porosz részről az egész I. hadtest körülbelül egyidejűleg érkeznek Trautenaу-ra, a porosz hadtest harcászati helyzete aránytalanul kedvezőbb; amennyiben alkalma nyílik az egymás után érkező osztrák dandárokat nagy túlerővel megtámadni és egyenkint megverni.

A porosz menetintézkedés általában igen célirányosnak mondható, amennyiben a három kínálkozó menetvonalat felhasználva, széles arczczal nyomúl át a hegységen. Egyes kevésbbé gyakorlati részleteire az intézkedésnek, még alkalmas helyen visszatérünk.

Az osztrák menetintézkedésnél mindenekelőtt feltűnik, miszerint az indulásnak a hadsereg-parancsnokság intézkedésében meghatározott időpontja általában meg lön változtatva. A *Mondl*-dandárnak akként kelle indulnia, hogy reggeli 8 óraker már Trautenauban álljon, míg a többi dandárok indulása többé-kevésbbé elhalasztatott.

A porosz hadtestnek fentebb érintett kedvezőtlen *hadászati* helyzete a *Mondl*-dandár korábbi elindítása által lényegesen javítva lön, amennyiben a porosz hadtest éle azzal legfőljebb egyidejűleg érkezhett Trautenaу-ra és így a hátában való megtámadtatás veszélye elenyészett.

A hadtest-parancsnoknak ama törekvése, hogy a fontos Trautenaуt lehetőleg az ellenség előtt érje el, mindazonáltal föltétlenül helyes volt és ez teljesen indokolja a korábbi elindulást, mi még azon előnnyel is jár vala, hogy a csapatok nem kénytelenek a forró nyári napon a legnagyobb hőségben menetelni. Nem indokolható azonban a többi dandárok indulása idejének elhalasztása; sőt a korábbi elindulás ezekre is alkalmazandó lett volna é. p. annál is inkább, mert a hadtest jobb oldalának nagy mérvben való veszélyeztetése a hadtest együttartását még kívánatosabbá tette. Így a menetintézkedés az egyenkénti megvertetés csirait tartalmazá és ha a nap eredménye az osztrák fegyverek számára mindazonáltal kedvező volt, ez csak az ellenség által később elkövetett hibáknak tulajdonítható.

A *Grivičic*-dandár számára célirányosan a második rendelkezésre állott menetvonal — Chwalkowic-on át — lett volna felhasználható. Miért lön e dandár, melynek laktábora leghátrább vala, az oszlop élére beosztva, nem magyarázható meg. Az indulási idő annyiban sem volt helyesen megállapítva, amennyiben e dandár a *Wimpffen*-dandárnak Schurz-ból való indulását késleltette, mi helyes számítás mellett könnyen kikerülhető lett volna.

Jan. 27. Czélszerű volt a *Grivičić*-dandárhoz a hadtest-lövegtartalék két üteget beosztani; de első sorban kívánatos lett volna az anynyira elszigetelt *Mondl*-dandár ellenálló képességét szintén a lövegtartalék némely ütegeivel öregbiteni.

A hadtest-lövegtartalék 3 ütegeinek az oszlop végén történt beosztása célirányosnak szintén nem jelezhető.

A két fél előnyomulása. A Mondel-dandár és a Windischgrätz-dragonyosok harca a porosz elővéddel.

Az osztrák *Mondel*-dandár reggeli 6 ó. 30 p.-kor indult Deutsch-Praussnitz-ből és 7 ó. 45 p.-kor érkezett a Hohenbrucktól délre fekvő magaslatra, körülbelül 2 kilométerre Trautenau-tól.

Mondel ezredes a Windischgrätz-dragonyosok által értesítvén, hogy erős, minden fegyvernemből álló ellenséges oszlopok úgy a schömbergi, mint a liebauai műúton előnyomulnak, dandárát azonnal harc alakzatba fejlődteté. Az üteg az úttól nyugatra, a vadász-zászlóalj keletre felfelődött; a 24. ezred egy zászlóalja az előbbi fedezetét képezé; a többi része a dandárnak az utat keresztezve, két harczvonalat alakított, az elsőben állott a 24-ik ezred másik két zászlóalja, a másodikban a 10-ik gyalog-ezred; a jobb szárnyon a dandárhoz beosztott dsidás-század.

9 ó. 15 p. Mihelyt a dandár felfelődött, a dandár-parancsnok a város fölött uralkodó magaslatokra vezeté, hol 9 ó. 15 p.-kor d. e. következőkép foglalt állást: a III/24. zászlóalj a sz. János kápolnánál, ettől jobbra a II/24. zászlóalj, a jobb szárnyon a vadász-zászlóalj és $\frac{1}{2}$ dsidás-század. A 10. gy.-ezred mögöttük mint 2. harczvonal. Az üteg, az I/24. gy.-zászlóalj és $\frac{1}{2}$ dsidás-század előbbi állásukban megmaradtak.

A Windischgrätz dragonyos-ezred egyidejűleg az úttól balra Trautenau nyugoti kijárata felé nyomult előre.

A hadtest többi dandárai az intézkedés szerint indultak, kivéve a *Wimpffen*-dandárt, mely utóbbi 10 óra helyett csak 12 ó. 30 p.-kor indult el Schurz-ból.

A porosz oszlopok még reggeli 4 óra előtt indultak laktábo-raikból. A keleti (bal) oszlop reggeli 8 ó.-kor érkezett Parschnitz-ra és gyenge lovas-járőröket tólt Trautenau és Bausnic felé előre. Ezek az Aupa-hídat Trautenau-nál eltorlaszolva és leszállott dragonyosok által megszállva találták. Miután a menetintézkedés szerint Trautenau a liebauai úton előnyomuló elővéd által vala megszállandó, *Clausewitz* tábornok úgy vélte, hogy nem vonúlhat be a városba és az oszlopot Parschnitz-nál pihenteté.

10 ó. A jobb (nyugoti) oszlop csak 10 órakor érkezett meg

Parschnitz-nál. A hadtest-parancsnok itten értesülvén, hogy a város **Jun. 27.** $\frac{1}{2}$ lovas-századdal megszállva és a híd eltorlaszolva van, elhatározá az elővéddel a városba azonnal bevonulni. A előhad élén menetelt két dragonyos század, ezeket követé két gránátos-zászlóalj és egy üteg. Az osztrák dragonyosok elhagyták a várost; a hidtorlasz csakhamar eltávolított és a két ellenséges lovas-század ügetve keresztülhaladott a városon, folytatván útját Pilnikau felé. Az elővéd gyalogsága zeneszóval vonúlt a városba és két századot a Galgenberg lábáig előretölva, harácsolni kezdett. Az elővéd azt hívé, hogy a magaslatok a 2. hadosztály által már felderítették, teljes biztosságban érezé magát, midőn a sz.-János kápolna közeléből heves puskatűz fogadá az oszlopokat. *Az ellenség teljesen meg vala lepve* és a bal oldalba fejlődni lön kénytelen. A helyzet felderítése, illetőleg az uralkodó magaslatok megvétele előtt a menet folytatására nem lehetett gondolni.

A terepviszonyokat tekintetbe véve, a *Mondel*-dandár helyzete igen előnyös vala, amennyiben az ellenségnek fejlődését a harcra nagy mérvben megnehezíthette; sőt valószínű, hogy ha az osztrák hadtestnek nagyobb része már ekkor áll e magaslatokon, a porosz hadtest azon feladatát: hogy a trautenauai szorost további menete számára megnyissa, alig képes megoldani. Ahogy azonban a dolgok tényleg állának, a porosz hadtest harcászati helyzete aránytalanul kedvezőbb vala, mert a *Mondel*-dandárt túlerővel megtámadhatta és megverhette, mielőtt az támogatást nyerhetett volna, amennyiben a *Grivicic*-dandár nem érkezhetett d. u. 3, a *Wimppfen*-dandár 4 és a *Knebel* dandár 5 óra előtt a harctérre.

A *Mondel* dandár tulajdonképeni állása a sz.-János kápolná-tól Kriblitz felé nyúlt körülbelül 1000 lépésnyi arczkiterjedéssel. A magaslatok a város felé meredeken esvén, az állásnak arcban való megtámadása nagy nehézségekbe ütközött. Minthogy *Mondel* ezredes, tekintettel a csekély erőkre, a Galgenberget állásába be nem vonhatta, ennek oldalai ellen két közeledő út létezett, és pedig a Galgenberg és Johannesberg közt lévő hegynyílás, valamint a kriblitz-i völgytorok.

Megemlítendő még, miszerint Trautenau déli szegélyét magas, emeletes régi házak képezik, amelyekből a tűzharcz a magaslatok ellen eredménynyel vala folytatható.

A tűzéréség a támadást csak a várostól északra fekvő magaslatról, a völgyön által, körülbelül 2000 lépés távolságra, támogathatta.

Jun. 27. *A porosz elővéd felfejlődése és támadása. 10 ó. 30 p.—12 ó.*

10 ó. 30 p. A porosz elővéd amá pillanatban, midőn az osztrák puska-tűz által az ellenség jelenlétére figyelmeztetve lőn, következőkép állott:

Az *előhadtól*: a két dragonyos-század egy félszer mögött a város délnyugoti kijáratánál; ide t. i. visszatértek, miután 4—5 osztrák lovas-század jelenlétét fölfedezék; egy gyalog-század a Galgenberg lábánál állott, egy másik Altstadt felé menetelt, a II/1. zászlóalj két további százada a vásártéren összerakta a fegyvereket és különítményeket menesztett harácsolás végett; az I/1. zászlóalj menetoszlopban zeneszóval a városon keresztül menetelt; éppen elérte Trautenau nyugoti kijáratát, és a műút közelében a réten pihenőt szándékozott tartani; a zászlóalj mögött menetelt egy üteg.

Az *elővéd zöme* az előhadat következő menetrendben követte: $\frac{3}{4}$ vadász-zászlóalj, 2 gyalog-zászlóalj, 2 dragonyos- és 3 dsidás-század, 2 üteg, 1 utász-század a könnyű táborig hidkészülékkel; egy könnyű táborig kórház és $\frac{1}{2}$ betegszállító század; Parschnitz felől a műúton jövet még 500 lépésnyi távolságra lehetett az Aupa-hídtól.

A *jobb oldalvédtől* egy lovas-század a pilnikai műúthoz érkezett Trautenau-tól nyugotra.

A fejlődés a támadáshoz következőkép történt.

Az *előhad* I/1. zászlóalja két századot a sz. János kápolna felé irányított, a másik két század megszállta a magas házakat a város déli szegélyén; a II/1. zászlóaljnak két százada több ellenmondó parancs után a pilnikai úton az állás átkarolására indult; az Altstadt felé menetelő század a puska-tűz hallatára futólépésben visszatért és Trautenau délkeleti szegélyétől a kápolnahegy és Hopfenberg felé arctámadásra indult; a 4. század az ütegnél maradt fedezetül.

Az *elővéd zömétől* az Aupa-hídhöz érkezett három vadász-század futólépésben vonult a városba; két század megszállta a déli szegélyén lévő magas házakat, a harmadik arctámadásra indult a nevezett magaslatok felé.

A két gyalog-zászlóalj körülbelül 1000 lépésre Trautenau-tól a Hopfenberg felől heves puska-tűzzel fogadtatott, mire a műutat elhagyták, mindegyik zászlóaljból két század a Hopfenberg megtámadására rendeltetvén, az Aupát átgázolták és támadásra fejlődtek; 3 század a városba vonult és egy század ütegfedezetül lőn alkalmazva.

A *jobb oldalvéd Koblinsky* ezredes parancsnoksága alatt.

közvetlenül a harc megkezdése után érkezett meg és egyelőre **Jun. 27.** a városba vonult. Miután az ezredes a harc állása iránt tájékozódott, $2\frac{1}{2}$ századot a Hopfenberg és a Kápolna-hegy felé arctámadásra rendelt, míg $2\frac{1}{2}$ század egyelőre a vásártéren visszamaradt és előbbieket csak később követé; a másik zászlóalj századai egymás után — amint megérkezének — a Galgenberg felé az osztrák állás bal szárnyának átkarolására indítottak.

A gyalogság felfejlődése a pillanatnyi helyzetnek megfelelt és 10 ó. 30 p.-kor befejezve vala.

Összesen tehát alkalmazva lön:

A jobb szárnyon az osztrák bal szárny átkarolására 6 gyalog-század; a közepen 13 század; a bal szárnyon az osztrák jobb szárny átkarolására 7 század; két század képeze üteg-fedezetet; összesen 28 gyalog-század (7 zászlóalj).

A lovasság részéről $2\frac{3}{4}$ század Trautenau nyugoti kijáratától előnyomulván, a Windischgrätz-dragonosok által megtámadta **11 ó.** Ez érdekes harcra később visszatérünk. A lovasságnak többi része — 5 század — a város keleti kijáratánál maradt. Az előhad ütege előbb a város nyugoti kijáratánál foglalt állást, de ezt az osztrák dandár-üteg sikeres működése folytán csakhamar elhagyni volt kénytelen és Nieder-Altstadt-tól délre új állást foglalt. Az elővéd zömének két ütege Trautenau-tól keletre foglalt állást a műút mindkét oldalán.

A támadás foganatosítása és visszautasítása.

A poroszok első támadásai az osztrák állás ellen kizárólag arczban történtek; daczára annak, hogy e támadások a magas házak emeleteiről és fedélzetéről lövész tűz által hathatósan támogattak, nem sikerült a támadónak eredményt kivívni és a támadó csapatok visszavonulásra kénytelenítették. Osztrák részről e sikerrel azonban nem érték be. A III/24. zászlóalj parancsnoka, *Lipošćak* őrnagy parancs nélkül elhagyta ekkor kedvező állását a sz.-János kápolna közelében és támadásra indult a visszaütasított ellenséges csapatok ellen, a meredek lejtőn lefelé. E minden harcászati érzéket nélkülöző elhatározás csakhamar megboszulta magát. A zászlóalj lökeme a hegy talpánál álló ellenség által nagy veszteség mellett visszautasított. A zászlóalj legénységének és tisztjeinek nagy része és a zászlóalj-parancsnok maga a harctéren maradtak.

Körülbelül 11 ó. 30 p. volt, midőn az ellenség kísérleteket **11 ó. 30 p.** tőn az osztrák állás szárnyainak átkarolása által a dandárt visszavonulásra kényszeríteni s *Mondel* ezredes, bal szárnya iránt aggodva,

Jun. 27. kisebb osztagokat annak biztosítása végett a Galgenbergre rendelt. Az ellenség itten a Galgenberg és a Kápolna-hegy közt húzódnagynyláson törekedett tért nyerni.

Az osztrák lövészek a Galgenbergen e törekvést egyideig meghíúsíták; csakhamar azonban a szélső jobb szárnyon lévő ellenséges csapatok is előre nyomultak a Galgenberg felé a hohenbrucki mély út felől és az osztrák csapatokat a kápolna felé visszavonulni kényszeríték.

Az ellenség bal szárnya az osztrákok által a Hopfenbergen elfoglalt kitűnő állás ellen szintén nem tudott sikert aratni és csapatai itten is visszavonulni kénytelenek valának.

12 ó. Dél tájban érkezett meg a harcztérre *Gablentz* altábornagy és látván, miszerint az ellenség friss erővel támadásra készült, tekintettel a túlerőre, nemkülönb a *Mondel*-dandár *elszigeteltségére*, *Mondel* ezredesnek parancsot adott csapatait visszavezetni és Neu-Rognitz-nál újra állást foglalni.

Windischgrätz herczeg ezredes utasítva lett ezredével Hohenbruck előtt állást foglalni és a dandár-üteggel egyetemben a gyalogság visszavonulását annak bal oldalában fedezni.

A többi dandárokat már előbb utasítá a hadtest-parancsnok a menetet lehetőleg gyorsítani.

Mondel ezredes kiadta az intézkedést, mely szerint a 24. gyalog-ezred II. és III. zászlóalja a felvételére készen álló 10. gyalog-ezred mögé volt vonulandó és a Neu-Rognitz-tól északra fekvő erdőrészeket megszállandó. A 12. vadász- és az I/10. gyalog-zászlóalj ez alkalommal az ellenség által veszélyeztetett jobb oldalt fedezék.

Az ellenség a *Mondel*-dandár visszavonulása által felbátorítva, általános előnyomulással a magaslatok felé megindult és azokat, tüzésége által támogatva, makacs harcz közben elfoglalta.

A lovassági ütközet d. e. 11 órakor.

A *Mondel*-dandár és a porosz *elővéd* közti harczczal majd egyidejűleg fejlődött ki, mint már említők, a lovassági ütközet Trautenau-tól délnyugotra a Weigelsdorf és Hohenbruck felé vezető utak között.

E terepszakasz csekély mérvben hullámos és a lovasság mozgására kedvező; a terepszakaszt osztó weigelsdorfi vízér a mozgást nem akadályozza.

A *Windischgrätz* dragonyos-ezred két százada körülbelül 500 lépésnyire Hohenbruck nyugoti kijáratától észak felé, míg az ezred másik két százada a helységtől délre állott.

Alig hogy Trautenau-nál az első lövések eldördültek, meg-

érkezett a porosz jobb oldalvéd lovas-százada és Altstadt-tól a Jun. 27. különítmény jobb oldalát fedezve a réteken által a Weigelsdorf felé vezető útra tartott.

A porosz elővéd két lovas-százada előbb hátrálván, Trautenau nyugoti kijáratától szintén megindult.

Windischgrätz ezredes ekkor két elől levő századához lovalgolt és azonnal elhatározá az ellenséges lovasság megtámadását, míg *Kutschenbach* alezredesnek azon parancsot küldte, hogy a másik két századdal kövesse.

Windischgrätz ezredes előbb Weigelsdorf felé tartván jobbra kanyarodott úgy, hogy a két század arczezal a hohenbrucki út felé jutott. Mindkét fél most támadásra indult. A *Windischgrätz* dragonyosok a terepet ismervén, lovaikat a weigelsdorfi vízer előtt kissé visszatartották; a porosz litván-dragonyosok pedig azon áthatoltak, mely alkalommal többen lebuktak, és a két fél egymásra csapott. Ekkor megérkezett *Kutschenbach* alezredes a másik két századdal és az ellenség bal oldalára tört. A tömegek összekeveredve egy néhány perczig elkeseredetten vívtak, azután a poroszok a *Windischgrätz*-dragonyosok által üldözve, visszavonultak. Ez üldözésnek határt szabott a Galgenberg lábánál lévő ellenséges gyalogság, amely a dragonyosokat heves puskatúzzal fogadá és visszafordulni kényszeríté. A *Windischgrätz*-dragonyosok erre azon a helyen gyülekeztek, a honnan a két első század támadásnak indult.

A porosz lovasság az egész nap többé nem mutatta magát. E körülmény osztrák részről minden esetre az ütközet pozitív eredménye gyanánt tekinthető. E lovassági harc mindazonáltal a két hadtest ütközetének általános lefolyására épp oly kevésbé való befolyással, mint a lovasság harcza a wysokowi ütközetben. Megjegyzendő még, hogy a poroszok ez esetben is a győzelem dicsőségét a maguk számára vindikálják.

A porosz hadtest zömének fejlődése az ütközethez; a Mondel-dandár visszavonulása a Grivičie dandár megérkezése Neu-Rognitz-nál.

Az osztrák *Mondel*-dandár visszavonulása közben az ellenség által úgyszólván nem is üldözött. A magaslatok elfoglalása után *Koblinsky* ezredes a 41. porosz gyalog-ezreddel és az 1. vadász-aszálaljjal csak 12 ó. 45 p.-kor folytatta az előnyomulást Hohenbruck felé és követte lassan a visszavonuló osztrák dandárt. Három ellenséges század megszállotta az osztrákok által elhagyott Hohenbruckot. 12 ó. 45 p.

A többi osztagok a magaslatokon egyideig előre nyomultak; 2 órakor d. u. azonban a városban az 1. ezred osztagainak össze- 2 ó.

Jun. 27. gyűjtése végett a «gyülekezés» jel adatván, tévedésből *Koblinsky* ezredes osztagai is odavisszamenének, kivéve e Hohenbruckban volt 3 századot.

Bonin tábornok a porosz elővéd nehéz feladatát megkönnyítendő, 11 ó. 30 p.-kor d. e. a hadtest zömének parancsot adott, hogy az osztrák jobb szárny ellen Alt-Rognitz irányában előrenyomuljon.

Összesen nyolcz zászlóalj lön e czélra kikülönítve.

A zöm a parschnitz-trautenau-i úton menetoszlopban lévén, annak parancsnoka elrendelé, miszerint a 45. és 44. ezred *Buddenbrock* tábornok parancsnoksága alatt a legközelebbi úton, részint közvetlenül a Parschnitz-tól délre fekvő erdő födte magaslaton át nyomuljon előre.

1 ó. A közelebb volt 45. gy.-ezred az Aupán Parschnitz-tól felfelé átkelt és 12 ó. 30 p. és 1 óra között állott a Katzauer hegytől északra lévő hegynyílásban; itten csatlakozott hozzá egy szintén előre rendelt zászlóalja az 5. gv.-ezrednek. E csapatok itten parancsot kaptak az ágyúdörgés irányában előrenyomulni.

A 45. ezred erre Alt-Rognitz felé nyomult előre és hozzá csatlakozott egy időközben megérkezett zászlóalja a 4. gy.-ezrednek.

A 44. gyalog-ezred az Aupán Parschnitz-ban átkelvén, előnyomulását egy igen sűrű erdőrészesleten által folytatta, minélfogva a zászlóaljak megbomlottak; a csapatok a vezetők kezeiből teljesen kisíklottak, amennyiben ez utóbbiak kénytelenek voltak lovaikat visszahagyni és valamennyien gyalog valának. Végre egy zászlóalj Alt-Rognitz-ra, 3 század pedig Hohenbruck-ra jutott, míg a többi osztagok ezek közé vonultak.

Miután a tüzérség számára a magaslatok elfoglalása után czéltárgyak nem kínálkoztak, az ütegek a Trautenau-tól északra fekvő magaslatokra lettek rendelve. Csak egy üteg követé a 44-ik gyalog-ezredet Alt-Rognitz felé és később mögöttük állást foglalt.

Meg kell említenünk itten, miszerint a porosz 1. testőr-hadosztály, mely, mint tudjuk, az I. hadtest esetleges támogatására vala hivatva, délben Parschnitzra érkezett és parancsnoka felajánlá *Bonin* tábornoknak segítségét. Ez utóbbi azt vélvén, hogy e hadosztály támogatására szüksége nem leend, elutasítá d. u. 1 és 2 óra közt a felajánlott segítséget.

Időközben a *Mondel*-dandár következőképpen foglalta el új állását:

A Neu-Rognitz-tól északra fekvő magaslaton a műutat keresztelve állott a III/10. és az I/24 zászlóalj; ezektől jobbra az üteg és tovább Alt-Rognitz felé a 12. vadász-zászlóalj; a 2-ik harczzonalban állottak az erdő mellett és az erdőben: a Windischgrätz drago-nyos-ezred a II/10., I/10., II/24. és III/24. zászlóalj és 3 dsidas-

század, mely utóbbiak közül kettő, *Grivičić* ezredes által egy Jun. 27. üteggel előreküldve 12 ó.-kor érkezett meg. Az üteg a *Mondel*-dandár ütege mellett foglalt állást.

Egy óra tájban megérkezett Neu-Rognitznál a hadtest-löveg- 1 ó. tartaléknak a *Grivičić* dandárhoz beosztott két ütege is.

Délután 2 ó. 30 p.-kor érkezett meg végre a *Grivičić* dandár 2 ó. 30 p. gyalogsága. *Grivičić*-ezredes dandárát Neu-Rognitztól észak-keletre arcczal Alt-Rognitz felé szárnyanként fejlődteté. Az első harc-vonalban állottak: a jobb szárnyon a 16. vadász-zászlóalj két szá-zada, a zombori 23. gyalog-ezred I. és II. zászlóalja, azután a brassói 2. gyalog-ezred I. zászlóalja és végre a bal szárnyon a 16. vadász-zászlóalj többi 4 százada;

a második harcvezonalat képezték:

a 23. gyalog-ezred III. és a 2. gyalog-ezred II. és III. zászlóalja.

Délután 2-től 3 óráig úgyszólván szünet állott be a harc-ban. Az osztrák ütegek, valamint a gyalogság ugyan nem szüntet-ték be a tüzelést, sőt azt szakadatlanul, de lassan folytatták.

A poroszok mindazonáltal az ütközetet már befejezettnek vélték és az első vonalban is már táborozásról és előrsők kiállításá-ról beszéltek. A hadtest-parancsnok pedig a hadtesttel még az nap a menetet Pilnikau felé folytatni szándékolta.

Csakhamar azonban azon meggyőződésre kellett jutniok, miszerint e szándékok igen koraiak valának.

A két hadtest helyzete délután 3 órakor.

Könnyebb áttekintés végett röviden összegezzük a két had- 3 ó. test helyzetére vonatkozó adatokat.

Osztrák részről állott:

Neu-Rognitz-tól északra a műutat keresztezve a *Mondel*-dan-dár a tüzérség és lovasság: 7 zászlóalj, 4 üteg és 6 $\frac{1}{2}$ lovas-század.

Neu-Rognitz-tól észak-keletre a *Grivičić* dandár: 7 zászlóalj.

Összesen: 14 zászlóalj, 4 üteg, 6 $\frac{1}{2}$ lovas-század.

A *Wimpffen*-dandár a harcztértől körülbelül egy óra, a *Knebel*-dandár pedig még két óra távolságra volt.

Porosz részről állott:

Hohenbruck-nál: különböző csapattestektől 2 $\frac{3}{4}$ zászlóalj.

Hohenbruck és Alt-Rognitz közt 3 $\frac{3}{4}$ zászlóalj.

Alt-Rognitz-nál: 2 $\frac{1}{4}$ zászlóalj, 1 üteg, 1 $\frac{1}{2}$ lovas-század.

Az első vonalban összesen: 8 $\frac{3}{4}$ zászlóalj, 1 üteg, 1 $\frac{1}{2}$ lovas-század.

Trautenau-ban 6 $\frac{1}{4}$ zászlóalj, 3 üteg, 7 lovas-század.

Trautenau-tól északra a magaslaton: 1 zászlóalj, 2 üteg, 4 lovas-század.

Jun. 27. Trautenau és Parschnitz közt a völgyben: a tartalék-gyalogság, tartalék-lovasság és tartalék-tüzérség.

A második vonalban összesen: $14\frac{3}{4}$ zászlóalj, 15 üteg, $19\frac{1}{2}$ lovas-század.

A porosz hadtest harcászati helyzete eszerint még mindig kedvezőbb vala az osztrák hadtest helyzeténél; mi sem gátolta a hadtest-parancsnokot elegendő erőket az osztrák két dandár ellen alkalmazni. Hogy ez nem történt — a mulasztás a porosz vezetést terheli.

Mielőtt *Bonin* tábornok a menet folytatására *Pilnikau* felé gondolhatott, kétségtelen biztosságot kellett volna magának az iránt szerezni, hogy mily erővel áll az ellenség bal oldalában. Az osztrák erőviszonyokat a porosz hadtest-parancsnok előtt meglehetősen homály fődte. Igaz ugyan, hogy a porosz hadtest helyzete a legegyszerűbb nem vala, amennyiben menetcélja — *Pilnikau* — és az ellenség, különböző irányban kötötték le figyelmét; de világos az is, hogy előbbire csak akkor gondolhatott, ha az utóbbi iránt tisztában van és az összeköttetése a szomszédos testőr-hadtesttel helyre van állítva.

Harcászati hibának tartható tehát, hogy porosz részről a helyzet felderítése céljából semmi sem történt. Az első vonalbeli zászlóaljak az áttekintést éppen nem nyújtó harctéren 3000 lépésnél nagyobb kiterjedéssel bírtak; az osztagok különben is teljesen összekeverve lévén, egységes vezetésről szó sem lehetett. Mindenekelőtt szükséges lett volna egy megfelelő erővel — legalább egy hadosztálylyal — egy kedvező oldal-állást foglalni és a számos lovasságot *Josefstadt* és *Eipel* irányában mentől távolabb előre küldeni. A többi erőket pedig a *Trautenau*-tól délre fekvő magaslatokon készen kellett volna tartani.

Gablentz altábornagy az ellenség erejéről meglehetősen tiszta képet alkothatott magának. Amiként a dolgok állának, legczélszerűbb lett volna a másik két dandár közeledését is bevárni és az egyesített hadtesttel azonnal ellentámadásra indulni; különben az osztrák hadtest harcászati helyzete már d. u. 3 órakor lényegesen javult, amennyiben az első vonalában nagyobb erővel rendelkezett, mint a poroszok az első vonalban.

A *Grivičić* dandár fejlődése után azonban azonnal támadásra indult az ellenség bal szárnya ellen, melynek szemrevételezésére *Gablentz* altábornagy *Rohan* herczeg alezredest osztályával és $\frac{1}{2}$ üteggel már előbb kiküldé.

A Grivicié-dandár támadása Alt-Rognitz felé d. u. 3—5 ó-ig.

Jun. 27.

Az ellenség állása Alt-Rognitz-nál a lapos magaslat volt, mely a helységtől délnyugatra azzal párhuzamosan húzódik. E magaslat a vele párhuzamos neu-rognitzi gerincez által domináltatik, mi védő képességét csökkenti. A Grivicié dandár és az ellenség bal szárny-állása közt a terep nyílt, de két alacsonyabb hullám húzódik délkelet-északnyugati irányban. Míg e hullámok egyrészt a csapatok erejét arctámadásnál nagy mértékben kifárasztják, addig másrészt úgyszólván felhívják a támadót az ellenséges állás gyenge bal oldalának az átkarolására, amennyiben függönyt képeznek az erre célzó mozdulatok számára.

A helyzet oly egyszerű és a támadó által a magaslatról oly könnyen áttekinthető, hogy a vezető a támadás keresztülvitelének módja szerint egy pillanatig sem lehet kétségben.

Porosz részről azon terepszakaszon, amelyre a Grivicié dandár támadása irányult, 2—3 zászlóalj állott.

A bal szárny mögött felvonult egy üteg is, de ez az osztrák ütegek által csakhamar elnémíttatván, elvonulni volt kénytelen.

Grivicié ezredes, aki Weiberkränke-nél visszahagyta a hátbőröndöket, azt hívé, hogy egy gyors szuronytámadással első harcvezonala által az ellenséges állást birtokába kerítheti. Ez elhátározás, mely a tényleges viszonyokat teljesen figyelmen kívül hagyá, és úgyszólván az ökröt szarvainál ragadja meg, már eleve a biztos megveretést magvát foglalá magában.

3 órákor d. u. a dandár-parancsnok sűrű rajvonalat tölt az ellenség felé előre és azonnal megindítá egész első harcvezonalt, míg a második az első csak akkor lett volna követendő, ha ez az ellenséges állást már elfoglalta; a támadás sikertelensége esetén azonban az első harcvezonalt volt felveendő. 3 ó.

Az első harcvezonalbeli csapatok — nevezetesen a 16. vadász-zászlóalj, a zombori gy.-ezred I. és II. zászlóalja és a brassói ezred I. zászlóalja — osztálytömeg-vonalakban alakúlva, kifogástalan rendben, rettenthetetlen tartással, messzehangzó «éljen»-kiáltásokkal indúltak meg a Radetzky-induló hangjai mellett.

Az ellenség e gyönyörű csapatokat eleinte csak mérsékelt tüzzel fogadá, de ez utóbbi élénksége és gyilkoló hatása a támadó közeledésével arányosan növekedett.

Midőn a támadó csapatok az ellenség állását körülbelül 150 lépésre megközelíték, ez utóbbi előrevonta tartalékait és az egész védővonal rettenetes gyorstüzzel árasztá el a szabad téren előnyomuló derek csapatokat, egész sorokat leterítvén közülök.

Miután az ellenséges állás közepén lévő, közvetlen meg nem

Jun. 27. támadott csapatok a *Grivičić*-dandár bal szárnya ellen azon felül oldaltámadást intézének, a további előnyomulás lehetetlenné vált és a csapatok visszarendeltettek. A zombori ezred két zászlóaljja ez alkalommal kénytelen lévén teljesen nyílt terepen visszamenni, az ellenség tüze által borzasztó veszteséget szenvedett. Az egész ezred vesztesége e napon 950 ember vala, és majd kizárólag e két zászlóaljra és e 3 órától 3 ó. 30 p.-ig terjedő időszakokra esett.

A bal szárnyon előnyomult zászlóaljja a brassói ezrednek és a 16. vadász-zászlóalj 4 százada, visszavonulás közben fedezéket találtak az itten előforduló bozótokban és ezeket megszállván, megakadályozták puskatűzzel az ellenség üldözését.

Grivičić ezredes most a zombori ezred I. és II. zászlóaljja helyett előrendelé a III. zászlóaljja; egyszersmind pedig elhatározá az arcztámadást az ellenséges állás bal szárnyának megkerülése által támogatni. Ez utóbbi célból *Rohan* herczeg különítményét megerősíté a brassói ezred II. zászlóaljja által és azt *Fritz* ezredes alá rendelte.

Fritz ezredes különítményével a sz. Pál és János kápolna közelében hatolt be Alt-Rognitz helységbe; ez által a porosz állás hátába jutván, a porosz csapatok állásukat azonnal elhagyták, amint *Grivičić* ezredes a többi csapataival 5 órakor d. u. újból megindult arcztámadásra.

A poroszok Kriblitz és Parschnitz felé hátráltak, követve a *Grivičić*-dandár által, mely balra kanyarodván, irányát a Katzauerbergre vette (l. a vázlatot).

A porosz csapatok visszavonulását fedezé az ütközet kezdetén visszavonulásra kénytelenített üteg, mely e célból újra állást foglalt az átkaroló csoport fél ütegevel szemben.

A Wimpffen, Knebel és Grivičić dandárok támadásai
5 órától 8 ó. 30 p.-ig.

Délután 4 óra tájban érkezett a *Wimpffen*-dandár a harcztérre. A hadtestparancsnok elrendelé, miszerint Neu-Rognitznál a trautenauai műutat keresztezve, harcra fejlődjön és a Trautenau előtt álló ellenséget megtámadja. Egyúttal előre rendelé *Gablenz* altábornagy a *Mondel*- és *Grivičić*-dandárok ütegeit, valamint a hadtest-lövegtartalék egyik üteget a *Mondel*-dandár ütege eredeti állásába Hohenbrucktól délnyugotra (414), hol azok egy zászlóalj fedezete alatt állást foglalának, míg a *Wimpffen*-dandár ütege és a löveg-tartalék második ütege a Neu-Rognitztól északra lévő állásban visszamaradtak.

Az osztrák ütegek most igen élénk tüzelést kezdenek az ellen-

ség állása ellen és a Galgen- és Hopfenbergen álló ütegeket elvonulásra készítették. Jun. 27.

A *Wimpffen*-dandár Hohenbrucktól délre szárnyankint fejlődött következőkép: a műüttől jobbra a 13. gy.-ezred; az I. és II. zászlóalj az első, a III. zászlóalj a második harcvezetési vonalban; a műüttől balra az 58. gy.-ezred II. és IV. zászlóalja az első, az I. és III. zászlóalj a második harcvezetési vonalban.

A dandár azonnal megkezdé előnyomulását Hohenbruck felé, de nem talált ellenállásra; az ellenség harc nélkül Trautenau felé hátrált.

A porosz vezetőségnek a megújuló harc nagy zavart okozott. *Bonin* tábornok 2 óra tájban törzsével Trautenau-ba ment, a menet folytatására a szükséges parancsokat kiadandó; 3 óra tájban vette a jelentést, hogy az ellenség megerősítést nyert és a harc teljes erővel újra megindult. A hadtest-parancsnok erre elrendelé, hogy: a zömnek még rendelkezésre lévő három zászlóalja az elővédparancsnok alá lép, ki az elővéd összes csapataival egyetemben, a zömnek a magaslatokon lévő nyolcz zászlóaljával támadásra induljon; a tartalék-gyalogság Kriblitz-re lön irányítva, a tartalék-tüzérségnek még két ütege pedig a várostól északra lévő magaslatra rendeltetett.

Ez intézkedések félreértés folytán azonban nem teljesen foganatosítottak. Csak a tartalék-gyalogság — *Barnekow*-dandár — vonult Kriblitz-re, hol későbbben a többi csapatok általános visszavonulása folytán parancsot vön: az Aupa jobb partján lévő magaslatokon a hátráló csapatok felvételére állást foglalni. — *Barnekow* tábornok $4\frac{1}{2}$ zászlóaljától kettőt a sz. János kápolnához rendelt, $2\frac{1}{2}$ zászlóaljat pedig Kriblitz-től északra és keletre visszatartott.

A Galgen- és Hopfenbergen még visszamaradt az elővédnek egy-egy százada. Az ellenség ez 5 zászlóaljának állása ekként a Galgenbergtől a kriblitz-i erdő déli szegélye irányában, Kriblitz déli kijáratától keletre terjedt és az elöterepe jó tűzhatást engedett kifejteni.

A *Wimpffen*-dandár támadása.

Miután a *Wimpffen*-dandár harc nélkül Hohenbruck birtokába jutott, innen azonnal lépcső viszonyban, a jobb szárny előretolásával, a trautenau-i magaslatokon álló ellenség megtámadására indult. Az 58. ezred az irányt a sz. János kápolnára vette és az ellenségnek előretölt osztagait csakhamar visszaszorította. Az osztrák csapatok zeneszó mellett nyomban rohamra indultak, de az ellenség gyilkos tüze a kápolna előtt megakasztá a támadást. A dandár még

Jun. 27. egy újabb erőfeszítést tőn, de nagy áldozatok árán visszavonulni kényszerítettett, mire Hohenbrucknál gyülekezett.

A Knebel-dandár támadása.

5 ó. Időközben megérkezett d. u. 5 órakor a *Knebel*-dandár is Hohenbrucknál. *Gablenz* altábornagy jobb oldala iránt aggódván, a dandár-parancsnokot útasítá, miszerint Hohenbruck és Neu-Rognitz közt a műutat keresztezve, tartalék-állást foglaljon, hogy egy esetleges támadással szemben keletről — az 1. porosz testőrhadosztály már *Eipel*-nél állott — friss csapattal rendelkezék.

A dandár alig foganatosítá fejlődését, midőn az 58. ezrednek a sz. *János* kápolnára irányított rohama vissza lőn utasítva.

Knebel vezérőrnagy azt vélvén, hogy e pillanatban tétlenül nem maradhat és tekintettel arra, hogy az ellentámadásra induló ellenség saját állását is veszélyeztetné, gyors szemrevételezés után elhatározá, parancs nélkül az ütközetbe befolyjni; késedelem nélkül elrendelé a dandár előnyomulását és a rohamot a sz. *János*-kápolnára.

A 28. vadász-zászlóalj már Neu-Rognitz-nál a dandár jobb oldalába kikülönítettén, a kápolnától délkeletre lévő kőbánya felé vette az irányt; az első harcvezonalban az első gyalog-ezred jobbra arcot váltván, osztálytömeg-vonalakban nyomult előre; ezt követte zászlóalj-tömegekben a 3. gyalog-ezred. A dandár-üteg a bal szárnyon foglalt állást és tüzével a rohamot a kápolnára előkészíté.

A csapatok a legrédekább rendben közelíték meg a magaslatot, hol az ellenség egy valóságos golyózáporral elárasztá őket. Az első ezred I. zászlóalja parancsnokát és tisztjeinek nagy részét elvesztvén, hátrálni lőn kénytelen. Időközben sikerült azonban a III. zászlóaljnak a magaslatot nyugotról megmászni, az ellenséget visszavetni és a kápolnát megvenni. A zászlóalj parancsnoka, *Pilati* őrnagy, mint csapatának elsője érkezvén a magaslatra, hősi halálát lelé itten.

A második harcvezonalban lévő 3. gy.-ezred az első harcvezonal támadását lényegesen támogató és egy része azzal egyidejűleg foganatosítá a rohamot a magaslatra. Az ezred parancsnokát, *Pehm* ezredest és báró *Stenglin* alezredest szintén leteríté az ellenség gyilkos puskatüze. 6 ó. 15 p. estve volt. (L. a vázlatot.)

6 ó. 15 p. A visszavetett ellenséges zászlóaljak *Parschnitz* felé hátráltak. A 28. vadász-zászlóalj elfoglalta a kribliczi külvárost és üldözé az ellenséget az Aupa völgyéig, hol egy része *Wurmb* századosnak osztályával találkozott, aki a kápolnától *Trautenau*-ba visszavonuló ellenséges csapatokat nyomban követé és erélyes fellépésével a

zavart és rendetlenséget az ellenséges sorokban nagy mérvben fokozá, egyszersmind pedig Trautenaut tőle teljesen kiűrité. Az osztrák csapatok az ellenséget Parschnitz-ig üldözik, hol számos porosz sebesültet találtak. Jan. 28.

A Grivičić dandár támadása.

Időközben a *Grivičić* dandár is megérkezett Alt-Rognitz-tól jövet a Katzauer-Berg-re. Az ellenség ez időszertint általános visszavonulásban vala, kivéve a 3. gránátos-ezredet, mely Kriblic-től északra állott és a többi csapatok visszavonulását fedezé.

A 16. vadász-zászlóalj és a 23. gyalog-ezred már 6 ó. 15 p.-kor a kribliczi erdő felé fordultak és az ott levő porosz csapatokat visszavonulásra készítették. A *Grivičić* dandár másik része *Fritz* ezredes különítményével az élén a Katzauer hegyre nyomult, hol a fél üteg állást foglalt és az előnyomulás, az átellenes erdőrészletben lévő ellenség heves puskatüze folytán, beszüntetve lőn. *Grivičić* ezredes az erdő kiűrittetése céljából a *Wimppfen*-dandár üteget szolítá a Katzauer-hegyre.

Ez üteg innen megkezdé a tüzelést az ellenség által megszállva volt erdőrészletekre, mire az ellenséges puskatüz elhallgatott és az utolsó porosz csapatok is Parschnitz felé visszamentek.

Csak 9 ó. 30 p.-kor némult el tökéletesen az ágyútűz. 9 ó. 30 p.
A beállott sötétség az ellenség további üldözésének határt szabott.

*

Bonin tábornok hadtestét Trautenau-tól északra akarta éjjeleztetni; a hadtest zöme azonban már annyira hátrált és oly rendetlenségben vala, hogy kénytelen volt a reggel elhagyott táborokba a határon túl Liebau és Schömberg-nél visszatérni.

Osztrák részről a *Wimppfen*-dandár állítá ki az előrsöket a Trautenau-tól északra fekvő magaslatokra az 58. gy.-ezred III. és IV. zászlóalja által; a 13. gy.-ezred megszállotta Trautenaut, míg az 58. ezred I. és II. zászlóalja a sz. János kápolnánál táborozott. A *Grivičić* dandár a Katzauer-hegyen, a *Knebel*-dandár Hohenbruck-nál szállt táborba; a 28. vadász-zászlóalj Kriblic-nél maradt és *Wurmb* százados osztálya Parschnitz-ben tartott egynehány házat megszállva.

A *Mondel* dandár Neu-Rognitz-tól északra elfoglalt állásában a műutat keresztvezve szállt táborba.

Az osztrák 10. hadtest e napon tehát az I. porosz hadtest fölött határozott győzelmet aratott, habár ez eredményt csak nagy áldozatok árán bírta is kivívni.

Veszteségek.

Jun. 27. A két fél veszteségei valának :

Osztrák részről :

Csapattest	Halott		Sebesült		Fogságba esett				Összesen	
					sebesülve		sebesületlen			
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
Hadttest hadi szállás	.	.	1	.	.	.	.	.	1	.
<i>Mondel</i> dandár										
12. vadász-zászlóalj	1	16	1	25	1	10	1	72	4	123
10. gyalogezred	7	169	8	169	.	77	3	102	18	517
24. gyalogezred	6	130	10	60	1	69	2	12	19	271
<i>Grivičić</i> dandár										
16. vadász-zászlóalj	.	122	.	41	.	40	.	.	.	203
2. gyalogezred	4	85	4	191	.	43	.	.	8	319
23. gyalogezred	9	609	17	340	.	.	.	.	26	949
<i>Knebel</i> dandár										
dandár-törzs	.	.	1	.	.	.	.	.	1	.
28. vadász-zászlóalj	1	33	1	31	.	38	.	37	2	139
1. gyalogezred	10	114	10	159	5	110	.	23	25	406
3. gyalogezred	8	87	8	110	1	37	.	.	17	234
<i>Wimpffen</i> dandár										
13. gyalogezred	7	177	16	291	3	107	1	29	28	604
58. gyalogezred	12	284	25	365	2	38	1	87	40	774
9. tüzérezred	.	5	.	8	.	1	.	.	.	14
<i>Appel</i> dandár										
2. dragonyosezred	.	10	2	6	.	24	.	3	2	43
Összesen	66	1841	104	1796	13	594	8	365	191	4596

Porosz részről :

Csapatnem	Halott		Sebesült		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
Gyalogság	15	306	37	891	52	1197
Lovasság	.	9	4	69	4	78
Tüzérség	.	.	.	7	.	7
Összesen	15	315	41	967	56	1282

Visszapillantások.

A trautenau-i ütközet, hasonlóképpen, mint a wysokowi, az eredetileg kedvezőbb harcászati helyzetben lévő fél legyőzésével végződött. A győzőnek azonban mindkét ütközetben egy nem eléggé méltányolható előnye vala t. i. az, hogy az ellenfelet, valamint az ütközetteret jól áttekinthette, ami az ütközetvezetést nagy mérvben megkönnyíté. E körülménynek tudandó be főként a siker mindkét esetben.

Az ütközetvezetésnél és annak keresztülvitelénél osztrák részről ugyanazon hibákat észleljük, mint Wysokow-nál. Ezek az osztrák hadsereg akkori elavult elvek szerint való kiképezésének valának a folyományai.

Porosz részről a felsőbb vezetés az ütközetben, részint a helyzet félreismerése, részint pedig több rendbeli félreértések folytán nem érvényesült. Az e tekintetben elkövetett hibák természetesen szintén nagy mérvben hozzájárultak az osztrák fegyverek által kivívott sikerhez.

A poroszok tűzharczászatának az osztrák lökemharczászat fölötti nagy fölénye, nemkülönben a poroszok aránytalan jobb felgyverzése a veszteségekről közölt táblázatban jut kifejezésre.

Észrevételeinket részben az egyes harc-mozzanatoknál már megtettük; ezuttal csak még némely oly jelenséget kívánunk érinteni, amelynek közelebbi megvilágításából általános értékű tanulság meríthető.

A porosz hadtestnek Trautenau-ra való előnyomulásánál mindenek előtt feltűnik, miszerint a jobb oszlop (elővéd) két órával elkésve érkezik Trautenau elé. Az oszlop az intézkedés szerint indult el, menetvonala jó volt, az ellenség menetét nem háborgatta; mi vala tehát a késés oka?

A közölt intézkedés szerint a jobb oszlop feladata volt az összeköttetést a bal oszloppal a harántutakon fentartani, illetőleg felkeresni. E feladat az oszlopparancsnok által gyalogságra lett bízva. Egyes századok jobbra-balra lettek kirendelve a terep részletes felkutatására, kifürkészésére; azok egyik részlettől a másikhoz ballagtak út nélkül, kikutatván szegényes falvakat, amelyek alig nyújthattak 100 ember számára rejtekhelyet. Míg e kutató osztagok pedig vissza nem érkeztek, addig az egész várakozott az úton.

Hasonló esetekben ilyen szolgálatra gyalogság nem alkalmas; ezt csak a lovasság végezheti czélirányosan.

A második, ami a poroszok előnyomulásánál figyelmünket lekötí az, hogy a zöm (bal oszlop) Trautenaut nem szállja meg,

Jun. 27. daczára annak, hogy látta, miszerint az elővéd még nem érkezett volt meg.

Clausewitz tábornok *Trautenaut* nem vélte megszállhatni, mert e feladattal a menetintézkedés szerint a jobb oszlop lett megbizva. Ez kétségtelen igen korlátolt felfogása a menetintézkedésnek. Mindenekelőtt nem fontoltatott meg, miszerint az intézkedés kiadásánál feltételeztetett, hogy az elővéd a zöm előtt érkezend Parschnitz-ra. Ez meg nem történvén, az erre épített intézkedés alapját veszté.

Különben kétségtelen, miszerint a zöm kötelessége lett volna az elővéd késésének okait felderíteni, mire jelesen képesíté nagyszámú lovassága. Hiszen az elővéd ellenségre is bukkanhatott! A zöm egyébiránt a saját helyzete által megkívánt felderítő szolgálatot is elmulasztotta. A lovasságnak meg nem felelő alkalmazása tehát ezen oszlopnál is észlelhető.

A mondottakból egyszersmind az is következik, hogy a hadtest-parancsnokság intézkedése oly részleteket tartalmazott, amelyekét czélszerűbb lett volna elhagyni; *Trautenau* megszállását és a bal oldal felderítését egyszerűen az előbb odaérkező oszlopnak fentartván.

Az *osztrák* hadtest előnyomulásánál elsőbben feltűnik a *Wimpffen*-dandár tetemesen elkésett indulása *Schurz*-ból. Ennek indokai ismeretlenek; a *Grivičić* dandárnak az oszlop élére való beosztása ugyan késlelteté az előbbinek indulását *Schurz*-ból, de alig képzelhető, miszerint a két órai későbbi elindulás kizárólag ez által okoztatott volna.

A *Mondel*-dandárnak teljesen megfelelő magatartását már kiemeltük. Még csak megemlítendő, miszerint *Mondel* ezredesnek azon elhatározása, hogy a várost meg nem szállja, a helyzetnek szintén teljesen megfelelt. A város védelmezhetősége észak felé kedvező ugyan, de megszállása a dandárnál tetemesen nagyobb erőket igényelt volna; ez utóbbinak elszigeteltsége határozottan kívánta egy csekélyebb kiterjedéssel bíró szakasznak a megszállását; csak így fejthetett ki a dandár a túlerővel szemben némi ellenállást. E szempontból a *Galgenberg*nek figyelmen kívül hagyása szintén megfelelt a helyzetnek, bármennyire kívánatos is lett volna ez utóbbit az állásba befoglalni.

A *porosz* elővéd támadásához meg kell jegyeznünk, hogy a gyalogság és tüzérség alkalmazása a helyzetnek megfelelt; a lovasságé azonban nem.

A nagyszámú lovasság sem az ütközet alatt, sem a magaslatoknak az elővéd által történt elfoglalása után, nem lett értékesítve. A *Mondel* dandár visszavonulása közben pedig, különösen annak baloldalában jó szolgálatot tehetett volna. Az ütközet további sza-

Jun. 27.

kaiban nélkülözzük porosz részről általában a tüzérség megfelelő alkalmazását. Főként helytelenítendő a már kezdetben nyilvánuló és folyton táplált törekvés a várostól északra fekvő magaslaton felvételi állást foglalni, mi által tetemes erők tulajdonképeni hivatásuktól — a siker kivívásához hozzá járulni — elvonattak.

A zöm fejlődéséhez megjegyzendő, miszerint a *Buddenbrock* dandár előnyomulása lényegesen kedvezőbb terepen történhetik vala, ha azt a terep köteleességszerű szemrevételezése, mire elég idő állott rendelkezésre, megelőzte volna. Ez által a csapatok szükségtelen kimerülése, azok eltévedése és az egységes vezetés végzetes megakadása elkerülhető lett volna. A dandár állásának balszárnya — Alt-Rognitz-nál — harczászatilag nem volt biztosítva.

Feltűnő miszerint *Bonin* tábornok az I. testőr-hadosztály segítségét elutasítá. Ez elhatározás különböző igen kedvezőtlen bírálatra szolgáltatott okot, sőt ez eljárás gőgösnek is lön minősítve. Kétségtelen miszerint Napoleon arany mondása: «*hogy soha sem lehetünk igen erősek*» ez elutasítás által meg lön sértve. Helytelenítendő az is, hogy a hadtest-parancsnok e fontos elhatározás előtt személyes meggyőződést az ütközet mikénti állásáról magának nem szerzett; de minden áron elítélni nem lehet azt. A testőr-hadosztálynak menetczélja e napra a hadsereg-parancsnokság által elő volt írva; a hadosztályt az általános tervvel összefüggő menetczélja elérésében nyomós okok nélkül megakadályozni kétségtelenül súlyos felelősséggel jár vala. *Bonin* tábornok a helyzetet a hadtest számára kedvezőnek vélvén, e pillanatban másként nem határozhatott. Más megítélés alá jön azonban ezen körülmény, ha tekintetbe vesszük, hogy d. u. 3 óraker a hadtest-parancsnok már másként volt tájékozva és hogy ekkor a hadosztály segítése még kikérhető lett volna, mi pedig elmulasztatott.

Egy igen fontos dologra kell még figyelmünket — a porosz ütközet-vezetést illetőleg — irányítanunk, mi úgy szólván a porosz hadtest megverettetésének főoka vala. Ez a hadtest-parancsnokság tartózkodási helyének a megválasztása. Az ütközet bevezetésénél a hadtest-parancsnokság tartózkodási helye az igen jó áttekintést nyújtó Trautenau-tól északra fekvő magaslat vala. A várostól délre fekvő magaslatok elfoglalása után a hadtest-parancsnok a városba ment, a menet folytatására vonatkozó intézkedések kibocsátása végett. (!) Később, midőn a harcz megújult, a hadtest-parancsnokság megint az előbbi tartózkodási helyét a várostól északra választá. Innen sem a harczter áttekintése, sem az ellenség helyzetének megítélése nem vala lehetséges; az intézkedések közvetítése pedig fölötte fáradságos és időrabló volt. Ilyen körülmények közt megfelelő befolyásról az ütközet menetére szó sem lehetett és a számos félreértés könnyen megmagyarázható.

Jun. 27. Az ellenség visszavonulásánál némely csapatok teljesen rendetlenségbe jutottak és csak távol a harcztértől voltak gyülekeztethetők. A *Barnekow* dandár a visszavonulást a körülményekhez képest sikeresen fedezé.

Az üldözésnél különösen kiemelendő *Wurmb* százados magatartása. Ez a derék alparancsnok osztályával parancs nélkül követé a hátráló ellenséget, annak nyugvást nem engedve. Ez által a nap eredményéhez nagy mérvben hozzá járult, a mennyiben a poroszok siettek Trautenaut kiüríteni, nem ismervén az ellenség erejét. *Wurmb* százados nem nyugodott, míg az ellenséget Parschnitz-ból is ki nem űzte. A számos porosz lovasság szintén növelte a rendetlenséget. *Wurmb* százados erélyes fellépésének tulajdonítható főként a porosz hadtestnek egész a kiinduló pontokig való hátrálása.

Az ütközet hadászati eredménye volt, hogy a II. porosz hadsereg jobbszárny-oszlopának — az I. hadtestnek — a határhegységen való kibontakozása megghiusítva lön és kitűzött célját se 27-én, sem pedig a következő nap elérni képes nem vala. Az osztrák 10. hadtestnek azonban 24 óráig sem lön megengedve a fájdalmas áldozatok árán kivívott győzelem mámorát élvezni, amennyiben már következő nap délelőtt igen súlyos helyzetbe jutott.

Az osztrák hadsereg főparancsnokának szándékai.

Benedek tábornaszernagy szándéka vala — mint említők — a hadsereget június 25-ike és 28-ika közt a Josefstadt-Schurz-Miletin-Horic-féle állásban felvonultatni és azután egy néhány napi okvetlen szükséges szünet után a támadást megkezdeni.*

Június 27-én megtudta a hadsereg-parancsnok miszerint, az Iser-átjárók Turnau- és Podol-nál az ellenség birtokába jutottak. E hír *Benedek* tábornaszernagynak azon elhatározását érlelé meg, hogy Josefstadt-nál csak két hadtestet, a 6-at és 10-et, hagyja vissza, négy hadtesttel, négy lovas hadosztálylyal, és a hadsereg — löveg — tartalékkal pedig június 29-én és 30-án menetét az Iserfelé folytassa és az 1-ső és száz hadtesttel együtt *Frigyes Károly* porosz herczeg haderőivel — a porosz I. és Elbe-hadsereggel — szembe szálljon.

Az osztrák hadsereg-parancsnokság mindazonáltal még e nap (27.) folyamán több rendbeli, ez elhatározással ellentétes intézkedéseket bocsátott ki. Nevezetesen még délelőtt a 8. hadtestnek elrendelte hogy:

* Lásd az V. szakaszt.

«ne vonuljon a 10. hadtest által elhagyott állásokba, hanem Jaromer-en át Caslawek-Dolan-ba meneteljen és ott szálljon táborba, rendeltetése lévén a 6. hadtest esetleges támaszául szolgálni».

A 4. hadtest (Lančow) utasítva lett, miszerint:

«az előretolt *Fleischhacker* dandár kivételével azonnal akként álljon készen, hogy az első parancsra az ütközetben levő 6. hadtest támogatása végett Jaromer-en át Skalic-ra vonulhasson».

A 6. hadtest-parancsnokság d. u. 4 ó. 30 p.-kor a 8. hadtestnek kibocsátott rendeletről azon hozzáadással lőn értesítve, hogy:

«a skalici állásból minden esetre egy elővédet Wysokowig előretoljon és a lovasság ép részét az ellenség feltartására alkalmazza».

E szerint tehát két hadtest, a skalici állás megszállására lőn kilátásba véve, míg egy további — a 4-ik — hadtest szükség esetén szintén oda vonulandó volt.

E rendelkezések után lett a hadsereg-parancsnokságnál estve 6 és 7 óra közt a fentemlített elhatározásnak megfelelő intézkedés kiállítva és ez utóbbi már elküldésre kész vala, midőn 7 órakor estve a 6. hadtest-parancsnokságtól a következő, Skalicban 5 óra 45 p.-kor keltezett jelentés érkezett a főhadiszállásra:

«Délután 3 ó. 30 p.-kor kénytelen valék, új igen nagy túlerővel foganatosított ellenséges támadások folytán, Skalicig hátrálni. A wysokovi szoros, valamint Wenzelsberg újra az ellenség birtokába jutottak.

Csapataim mind ütközetben voltak, igen derekasan harczoltak, de igen nagy veszteségeket szenvedtek és teljesen kimerültek.

3 órakor éjjel indultam, két mérföldet meneteltem, oldalamban megtámadtattam és valamennyi csapattal d. u. 5 óráig harczoltam.

Kötelességszerűleg jelentenem kell, hogy támogatás nélkül nem volnék képes holnap reggel egy támadásnak ellenállni.

Kérem tehát még ma felváltásomat a 8. hadtest által. Veszteségemet 3—4000 emberre becsülöm halottak és sebesültekben.

Jelentések érkeznek, hogy Kostelec felől ellenséges lovasosztagok folytonosan előrenyomulnak. Lovasságom annyira ki van merülve, hogy többé semmit sem teljeshet».

E jelentés folytán a főhadiszállásból azonnal következő rendeletek lőnek kibocsátva :

1. *A josefstadti várparancsnokságnak*: «A védőőrség két zászlóalja azonnal Skalicba küldendő a 6. hadtesthez, hol továbbra megmaradnak.»

2. *A 4. hadtestnek (9 ó. éjjel)*: «A három készen álló dandárral azonnal elindulni és a Dolannál álló 8. hadtest mögött táborba szállani».

3. *A 2. hadtest és 2. könnyű lovas-hadosztálynak 8 ó. 45 p.-kor*: «Ma heves ütközet Skalic-nál a 6. hadtest ellen. A hadtest és lovas-hadosztály virradóra indulnak Neu-Pless és Jasenára».

Továbbá meghagyatott a 8. hadtestnek, hogy: ha «holnap Skalicnál ütközetre kerülne a dolog, akkor első sorban a 8. hadtest fejlődik fel, a 6. hadtest a tartalékot képezendi és mindkét hadtest ő cs. fensége *Lipót* főherczeg altábornagy ur parancsnoksága alatt áll».

Míndez intézkedések daczára, fentartá a hadseregearancsnok fentemlített elhatározását: a hadsereg zómével az Iserfelé előnyomulni. Az e mozdulatra vonatkozó fentebb említett menetintézkedés ugyan nem lett elküldve, de *Benedek* tábornaszernagy még az éjjel sürgönyözött a *szász trónörökösnek*, hogy a főhadiszállás 29-én Miletinben, 30-án Jičín-ben leend.*

Báró *Gablenz* altábornagy jelentése a trautenau-i ütközetről éjjel 1 óraker érkezett a hadsereg főhadiszállására.

Gablenz altábornagy e jelentésében ismételten kifejezé aggodalmait jobb oldala iránt és hozzá tevé:

«Mint hogy jobb oldalom és hátam veszélyeztetvék, összes csapataim tűzben valának és a harcztól kimerülvék, sürgősen kérnem kell, hogy *Praussnitz* *Eipelre* való tekintettel egy megfelelő erős csapat által megszállassék».

Erre 2 óraker éjjel utasítva lőn a 4. hadtest, hogy azonnal két zászlóaljat *Praussnitz-Kaile-ra* küldjön, melyek *Eipel* megszállásáról meggyőződést szerezzenek, jelentést tegyenek és továbbra is azon a vidéken megmaradjanak.

Erről, valamint a fentebbi intézkedésekről is, értesítve lőn, a 10. hadtest is.

Benedek tábornaszernagnak közölt intézkedései szerint junius 28-án reggel három hadtest (a 6., 8. és 4.) és az 1. tartalék-lovas hadosztály *Skalic* közelében egyesítendőek voltak. Mindazonáltal

* Lásd a VI. szakaszt is.

nem volt a hadseregarancsnoknak szándékában e hadi erőket a porosz trónörökös ellen alkalmazni. Ez már azon sürgöny tartalmából is kitetszik, melyet *Benedek* tábornaszernagy a szász trónörökösnek küldött. Sőt a hadseregnek az Iserfelé való előnyomulására vonatkozó tervét még megerősíté egy az I. hadtesttől a június 27-ről 28-ra virradó éjjel érkezett sürgöny, melyben egy tetemes ellenséges hadtestnek Rowensko felé — tehát a szász trónörökös alatt álló két hadtest és a főszereg összekötő vonala ellen — való előnyomulása lön bejelentve.

A hadsereg szándékolt előnyomulása, amely a június 27-iki események folytán 28-án beszüntetve lön, tehát június 29-én folytatandó lett volna.

A 10. és 4. hadtest valának kiszemelve, e menetet a porosz trónörökös ellen fedezni.

Ez értelemben lön a szász trónörökös június 28-án 5 órakerreggel utasítva, a főszereghez csatlakozni.* A 10. hadtest pedig utasítva lett a 2. dragonos-ezreddel együtt Praussnitzig vissza vonulni és itt újból állást foglalni.

Ennélfogva a 4. hadtestnek a két zászlóalj kikülönítése végett adott parancs meg lön semmisítve és a hadtesnek d. e. 9 órakerkövetkező intézkedés megküldve:

«A 4. hadtest ma d. e. eszközrendő étkezés után a 6. hadtestet jelenlegi állásában Skalicnál felváltja; a 6. hadtest azután a 4. hadtest által elhagyott felállításba Lančow és Daubrawicnál vonul. A 4. hadtesttől kikülönített *Fleischhacker* dandár holnap az azon irányban menetelő 6. hadtest átvonulásakor hadtestéhez bevonul.

Ha ma d. u. 2 óráig ütközet ki nem fejlődik, akkor a 8. hadtest a 10. hadtest által Salneinál elhagyott felállításba vonul. A keresztülvitel bejelentendő».

Ez intézkedések kibocsátása után *Benedek* tábornaszernagy magát a helyzet iránt tájékozandó, főhadiszállása nagy részével Skalicra ment. Trebesowra érkezve, már ott találta az egész 6. hadtestet mely utóbbi a 8. hadtest által felváltva volt. A 4. hadtest, 3 dandárral és a löveg-tartalékkal éjjeli 12 ó. 30 p.-kor Lančow-ból elindulván, éppen Dolanra érkezett. (9 ó. 30 p. d. e.)

A tábornaszernagy *Ramming* altábornagy jelentését az előbbi napi ütközetről és a skalici állásról fogadván, utját Skalic felé folytatá, merről már ekkor ágyuzás hallatszott és még nem szünetelt, midőn *Benedek* 10 ó. 30 p.-kor Skalicra érkezett. Ekkor mutatkoztak ellenséges csapatok az észak-keleti irányban fekvő Schafbergen is.

* Lásd a VI. szakaszt.

A 8. hadtest némely ütege megkezdé a tüzelést az ellenség tüzérsége ellen.

Minthogy pedig nagyobb ellenséges csapatmozdulatok nem észleltettek, a hadsereg-parancsnok úgy vélte, hogy az ellenség összeköttetéseinek biztosítása céljából jobbra szándékozik az Elbe felé elvonulni.

Benedek tábornaszernagy az ellenségnek e szándékát zavarni nem szándékozván, elhatározásánál megmaradt, hogy a 8. és 6. hadtestet még az nap az Elbe jobb partjára rendeli. Az ágyutűz még folyton tartott, midőn a tábornaszernagy *Krismanic* vezérőrnagynak parancsot adott, hogy a szükséges intézkedéseket kiadja — hangosan ismételvén, — hogy itten komoly harcznak fejlődnie nem szabad, mert egyéb szándékai vannak.

A hadműködési iroda főnöke erre 11 órakor d. e. következő parancsot mondotta tollba :

«Ha ma d. u. 2 óráig Skalicnál ütközetre nem kerül, akkor a 6. hadtest Trebešow-ból Lančow-ra vonul; ezt követi a 8. hadtest és Salnei-nál táborba száll. A 4. hadtest egyidejűleg jelenlegi helyzetében Dolannál állást foglal, előőrsökkel az ellenség ellen.

A 10. hadtest jelenlegi felállításából Josefstadt felé vonul és a 4. hadtest mellett foglal állást. E két hadtest fölötti parancsnokságot báró *Gablentz* altábornagy veszi át. Az I. tartalék-lovas-hadosztály ma estve a 4. hadtest felállításában gyülekezik és holnap Dubenec-re vonul. A többi utasítások következni fognak».

Alig hogy e parancs kiállítva lön, meghagyá *Benedek* tábornaszernagy *Lipót* főherczegnek, hadtestével *azonnal* elindulni; erre Josefstadtba visszatért, az uton a 6. hadtestet is utasítván, az Elbe felé elindulni.

D. u. 1 ó. 30 p.-kor érkezett a hadsereg-parancsnok vissza Josefstadtba, hol 2 órakor már a 8. hadtest azon jelentését vette, hogy az ellenség már Skalicról *nyugotra* áll. Nemsokára érkezének jelentések, hogy a 10. hadtest nem található. Végre kiviláglott egy estve 5 órakor a 3. hadtesttől érkezett jelentésből, hogy a 10. hadtest már d. e. 10 óra tájban nagyon megszorulva vala.

Benedek tábornaszernagy elhatározását az Iser felé nyomulni, e jelentések mind nem tudták megingatni. A hadsereg-parancsnokság d. u. 5 és 6 óra közt elküldé a már 27-én e célból kiállított menetintézkedést azon egy változással, hogy a 6. hadtest helyett a 4. hadtest marad vissza a 10-ikkel Josefstadt előtt.

Ez intézkedés következőkép szólott :

«Az ellenséges hadsereg e pillanatban még meg van

osztva, míg 4 hadtest a II., III., IV. és VIII., északnyugati Csehországba tört be és az Iserhéz közeledik, addig az I. hadtest Trautenau mögött áll, az V. és VI. hadtest, és ezek mögött valószínűleg a testőr-hadtest is Nachod felé nyomultak előre.*

Ennélfogva elhatároztam magamat, a 4. és 10. hadtestnek Josefstadtnál való visszahagyása után, a hadsereg többi részével az előbb említett 4 ellenséges hadtestre vetni és e célból következőket rendeltem:

junius 29-re:

A 3. hadtest 8 órakor reggel elindul, Chotečig menetel és elővédét Jičinig tolja előre.

A 6. hadtest Falgendorf felé indul, hol elővéde állást foglal. Az 1. hadmérnöki ezred I. zászlóalja, mely két lépcsőben 5 ó. és 8 ó.-kor reggel Königinhofban kirakodik, e hadtestnek egyelőre alá rendeltetik és az erre vonatkozó parancsot a hadsereg hadmérnöki főnökétől veszi.

A 8. hadtest reggel 5 órakor indul és Belohrad-ra Mile-tintől nyugatra menetel; vele megy az I. utász-zászlóalj 1. és 2. százada 2 hadihíd-készlettel. Az erre vonatkozó utasítások a hadművelleti iroda által adandók.

A 8. hadtest mögött menetel a hadsereg-főhadiszállás, mely utóbbi Miletinre jut.

Ezt követi a 2. hadtest, mely Lančow és Daubrawic-ig vonul. A 2. hadtesttel megy az I. utász-zászlóalj 3. és 4. százada, 2 hadihíd-készlettel, míg 4 hadihíd-készlet Königrätzre indul, mely erősségben továbbra megmarad.

A 6. illetőleg 4. hadtestnek pillanatilag alárendelt 1. tartalék-lovas-hadosztály e nap a 2. hadtest mögött Dube-necig megyen.

A 2. tartalék-lovas-hadosztály Gross-Bürglitz-re menetel, hova a hadsereg-löveg-tartalék is Bješt-ből vonul.

A 3. tartalék-lovas-hadosztály Hořic-ra vonul.

A 2. könnyű-lovas-hadosztály különítményeit Opočno, Dobruska és Neustadtból magához vonja és Smiřic-en át Sadowa-ra vonul.»

A junius 30-ra vonatkozó rendelkezések után tartalmazá továbbá a menetintézkedés:

* E mondat változatlanul meghagyva lőn, daczára annak, hogy a hadsereg-parancsnokság tudta, miszerint az ellenséges hadseregek már több tért nyertek.

«Turnau és Eisenbrod e pillanatban az ellenség által már meg vannak szállva és ez már Jičín felé is előnyomult.

Valamennyi hadsereg-osztályok a biztosító-szolgálatot úgy menetközben, valamint táborban, e rendeletben foglalt adatok mérve szerint foganatosítják és az összeköttetést egymásközt szakadatlanul fentartják.

A *szász trónörökös* parancsnoksága alatt álló csapatok utasítvák az egyesülést a hadsereg zömével foganatosítani.

Menetközben a 8. hadtest élén fogok tartózkodni.

A 10. hadtest, melyhez a 2. dragonyosezred továbbra is beosztva marad, valamint a 4. hadtest előretolt állásukban, a míg csak lehetséges, kitartsanak és abból csak a legvégső szükség esetén hátráljanak. Ha visszavonulásra kénytelenítetnek, akkor Josefstadt felé hátrálnak, hol vállalva *Gablenz* altábornagy ur parancsnoksága alatt újból állást foglalnak és az erősségre támaszkodva, törekedniök kell az ellenség előnyomulását megakasztani, stb.»

Két órával az intézkedés elküldése után már a 8. hadtestnek, mely időközben Skalic-nál egy véres ütközetet vívott vala, egyes részei Josefstadtra érkezének.

Nemsokára pedig a hadtest-parancsnokság kimerítő jelentése e balsorsu ütközetről is megérkezett, mire a hadsereg-parancsnokság az elküldött intézkedést oda egészítette ki, hogy: *a 4. és 10. hadtest a hadsereg utóvédét képezzék és a 10. hadtest a 4. hadtest állására vonuljon vissza.*

Ő Felsőge főhadsegédi irodájának estve 6 ó. 10 p.-kor jelenté *Benedek* tábornagya :

«A poroszok 28-án déli 12 óráig az előbbi napon elfoglalt állásban Wysokownál valának ; ekkor rövid ágyú-tűz fejlődött ki, mely alkalommal személyesen meggyőződtem nyolcz fontosaink rendkívüli találó képességéről egész 4500 lépésre.

Miután ez irányban csak alárendelt osztagok nyomulának előre és én szándékomat : az Iserhez előnyomulni, még fentartom, elrendelém, miszerint a 4. hadtest Dolan-nál állást foglaljon és előbb a 6. azután a 8. hadtest a 4. által fedezve, a visszavonulást eszközöljék.

Ez a hadsereg összpontosítására szükséges mozdulat a 8. hadtest tüzésére által hathatósan fedezve lőn».

Sem az általános helyzet, sem az eddig beérkezett kedvezőtlen hírek nem valának képesek a hadsereg-parancsnokot terve képtelenségéről meggyőzni.

Még egy gyászos hír vala szükséges arra, hogy a terv fogantathatása iránt táplált hitet megingassa.

Este 8 órakor* érkezett a 10. hadtestnek egy vezérkari tisztje *Gablentz* altábornagynak *Pilnikauban* d. u. 2. ó. 30 p.-kor kelt jelentésével e nap eseményeiről és nevezetesen, hogy a hadtest, mely jobb oldalában megtámadva lőn és *Neu-Rognitz* — *Rudersdorf*-nál egy kemény ütközetet vívott vala, *Neuschlosson* át való visszavonulásra lett kényszerítve. A hadtest-parancsnok jelentésének zárószavai következőkép szóltak:

«Csak mélyen sajnálhatom, hogy e hátráló mozdulatot kénytelen vagyok megtenni.... *Trautenaui* állásom veszélyeztetett volta iránt négy nap előtt tett alázatos felterjesztéseim nagyon is igaznak bizonyultak».

De e napon már az *Iser* felől is oly hírek érkezének, melyek bizonyíták, miszerint az ellenség a terv keresztül vitelére szükséges időt és tért megengedni nem hajlandó. Jöcín már e nap az ellenség által lövetve lőn és az ottani állami távirda-hivatal működését** beszünteté.

Mindazonáltal elsőbben csak a 3. és 6. hadtestek nyerték azon utasítást, hogy a menetet következő napon a szükséges elővigyázattal fogantossítsák. Az esetben ha túlnyomó erőkre bukkanának, álljanak meg és a hadsereg-parancsnokság további intézkedéseit várják be.

Később általánosan útát tört a főhadiszálláson azon meggyőződés, hogy a terv megvalósítása már nem lehetséges.

A hadsereg-parancsnok e szándékától tehát végkép elállván, elhatározá a hadsereget azon állásban összpontosítani, mely első felvonulása számára kilátásba volt véve. E czélból még 28-án 11 órakor éjjel lett a következő parancs kibocsátva:

«A 3. hadtest holnap állásában megmarad. Hasonlóképen megmarad a 6. hadtest *Daubrawic*-nál; a többi hadsereg-részek eszközlik az elrendelt mozdulatot.»

*

Benedek tábornagyrnagy irányeszméje június 27-én és 28-án tehát vala: *hadseregét a belső vonalon összpontosítani és azután túlerővel az osztott ellenfél egyik részét — nevezetesen az egyesített 1. és Elbe-hadsereget — megtámadni.*

* Az osztrák vezérkar műve, «*Österreichs Kämpfe im Jahre 1866.*», ez időpontot különbözően említi; (a 174. lapon 8 ó. estve, a 159. lapon 10 ó. éjjel).

** L. a VI. szakaszt is.

Egy ilyen vállalat sikerülése mindenekelőtt feltételezi, miszerint a már *összpontosított erők* számára meglegyen a szükséges *idő* és *tér* arra nézve, hogy a megtámadásra kiszemelt rész megtámadható és leküzdhető legyen, mielőtt a másik résztől támogatást nyerhet, és hogy a belső vonalon működő fél az ellen legyőzése után még a másik rész ellen fordulhasson és ezt is legyőzhesse, mielőtt a már legyőzött rész a szenvedett csapást kiheverte volna.

Ez esetben a szándék megvalósítására sem az *erő*-, sem az *idő*-, sem pedig a *tér*-viszonyok kedvezők nem voltak.

10. vázlat.

Egy pillantás a június 27-iki helyzetre (10. sz. vázlat), egybevetve a 28-ra kiadott intézkedésekkel, meggyőz arról, miszerint a terv a porosz 2. hadsereg közelsége folytán már keresztülvihető nem vala.

Másrészt kiviláglik e vázlatból, hogy a viszonyok igen kedvezők valának arra, miszerint a támadás a porosz trónörökös hadserege ellen intéztessék. Sőt mentől inkább kedvezőtlenekké alakulának a viszonyok a trónörökös közeledése folytán az elfogadott terv foganatosítására, annál nagyobb veszély fenyegeté hadseregét és annál kedvezőbbé alakulának a viszonyok a porosz 2. hadsereg megtámadására. Ez utóbbi vállalat még elősegítve lón az első porosz hadsereg lassú előnyomulása által is.

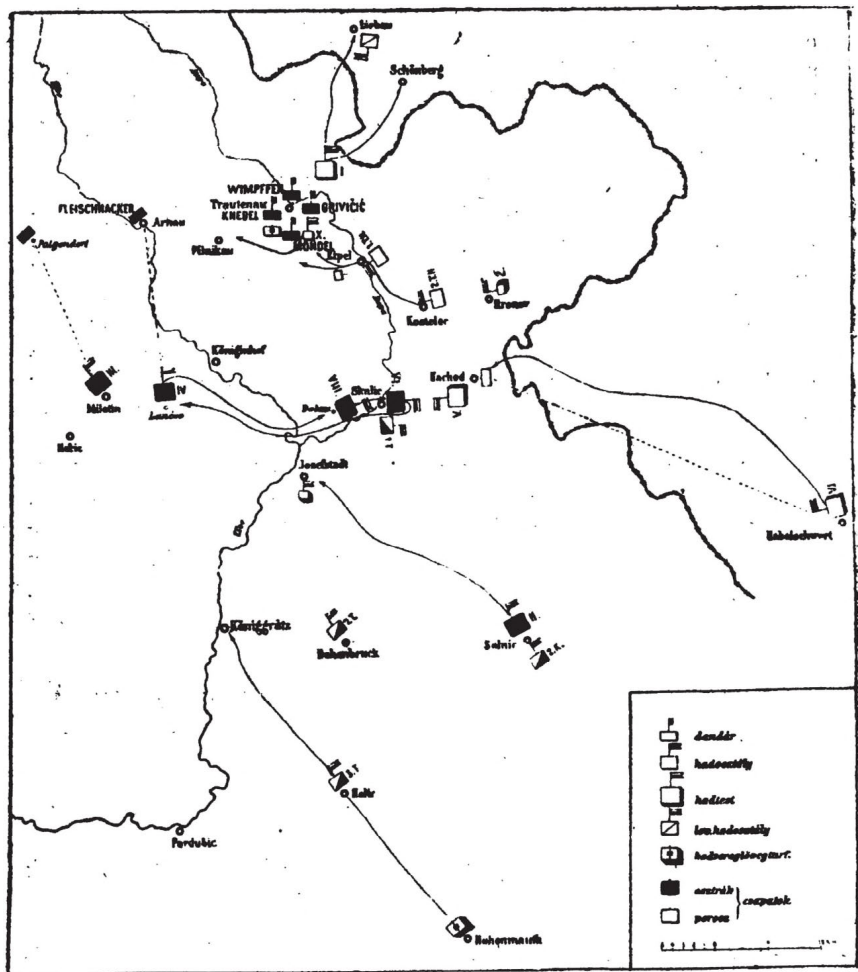
Az osztrák hadsereg-parancsnokság 27-iki és 28-iki intézkedései azonban amellettt tanúskodnak, hogy a főhadiszálláson nagymérvű határozatlanság uralkodott vala.

Ha már a szándék az Iser-hez nyomúlni fennállott, nem lett volna szabad az előnyomulást késleltetni, sőt beszüntetni, hanem ellenkezőleg mentől inkább siettetni. A hadsereg-parancsnok, egyéb körülmények alatt igen dicséretes következetességgel, csak eredeti szándékához ragaszkodott és pedig még akkor is, midőn a helyzet alakulása annak elejtését már parancsolólag követelé.

Meglepő, miszerint a tábornagyszernagy szándékát még akkor is fentartja, midőn, saját intézkedése szerint, előnyomulását egy *utóvéd* által biztosítani szükségesnek látja.

Ez a hadművészet alapelveivel alig egyeztethető össze, egészen eltekintve attól, hogy két hadtest a menet biztosítását egy ellenséggel szemben, mely három hadtestet érzékenyen sújtott vala, alig teljesíthette volna.

A porosz 2. hadsereg megtámadása, miként a viszonyok állának, június 28-án történhetett volna legcélszerűbben. Ekkor *Frigyes Károly* herczeg haderői még 3—4 menetre valának az Elbe-től. De ez esetben sem lett volna szabad 27-én egyes hadtestekkel komoly ütközeteket vívatni, hanem csak az összes alkalmazandó erőket, 4—5 hadtestet a főfeladatnak megfelelőleg csoportosítani.

10. sz. vaslat.
 Helyzet június 27-én este.

Jun. 28. Hogy miért nem határozta el a hadsereg-parancsnok a porosz 2. hadsereg megtámadását, holott az osztrák főhadiszállásra a porosz trónörökös hadi erőről kimerítő hírek érkeztek vala, nem magyarázható meg. Az osztrák vezérkar műve szerint az Iser-átjáróknak az ellenség által történt elfoglalása érlelé meg a tábornagynak azon szándékát,* hogy az Iserhez nyomúljon. Nézetünk szerint e körülmény inkább e szándék elejtésére nyújthatott volna okot!

Miként *Benedek* tábornagynak június 28-án estve Ő Felsége főhadsegédének küldött jelentéséből kiviláglik, a hadsereg-parancsnok azért nem határozta el magát a *porosz trónörökös* megtámadására, mert ez utóbbinak hadi erőt kicsinylette. Milyen világot vet azonban az osztrák legfelsőbb vezetésre azon ellenmondás, mely a legfelsőbb hadúr számára szánt e jelentés közt és az ugyanakkor kiadott; de már 24 órával előbb fogalmazott menetintézkedés első mondata közt létezik? Avagy történt az intézkedés fogalmazása óta olyan valami, ami az ellenségről szóló híreket meghazudtolta volna? Nem! sőt ellenkezőleg az előbbi nap hírei a következő nap eseményei által csak beigazolvá és kiegészítve lőnek.

A vezetés nem számolván azzal, hogy kelet felől egy *hadsereg* vala feltartóztatandó és megsemmisítendő, elszalasztá a kedvező pillanatot a siker kivívására; a határozatlanságnak, mely a szükséges teendőkre nézve uralkodott vala, áldozatul esett az I. hadtest, annak tulajdonítható négy más hadtestnek — a VI., X., VIII. és IV-iknek — kudarcza és megtizedeltetése, az ingatta meg az egész hadseregben a vezetésbe vetett bizalmat és elhintette abban a demoralizáció magvát.

Igy lőn a Morvaországból nagy reményekkel kivonúlt győnyörű hadsereg nehéz feladatára — a döntő csatára — előkészítve.

Junius 28-ika.

Az előbbi szakaszban az eseményeket némileg megelőznünk kellett, azon okból, hogy az osztrák hadsereg parancsnokának szándékait összefüggően előadhassuk.

Most még két kemény ütközetnek a lefolyásáról kell beszámolnunk, melyek mint már említők, a VIII. és X. osztrák hadtestek részéről vívattak Skalic, illetőleg Neu-Rognitz-nál.

* Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. 3. rész, 112. lap.

A skalici ütközet.

(Lásd a 11. számú választot.)

Általános helyzet.

Benedek táborszernagy intézkedéseit június 28-ra már ismer- **Jun. 28.**
jük. (L. a 181-ik lapot és tovább.)

Ez intézkedések foganatosítása után, azaz 28-án d. e. állott Skalic-nál az Aupa bal partján a VIII., Trebešow-nál (Skalie-tól nyugotra) a VI. és e hadtest mögött, Dolannál a IV. hadtest.

Porosz részről az V. hadtest — a VI. hadtest egyik dandára által megerősítve — az előbbi napi ütközet után, mint tudjuk, Wysokow és Altstadt közt táborba szállt.

Az általános hadsereg-intézkedés értelmében az V. hadtestnek június 28-án Gradlitz-ra kellett érkeznie.

Steinmetz tábornok június 27-én estve a menet folytatására következőkép intézkedett:

«A 22. gyalogdandár holnap 5 óraker r. Nachodon át Neustadt felé menetel és felváltja az elővédet. A 8. dragonyos-ezred egyidejűleg kémszemlét tart körülbelül egy mérföldre Neustadttól, anélkül, hogy harcza bocsátkoznék, mi nem zárja ki azt, hogy az ellenséges járőrök fogságba ejtessenek. Az ezred jelentése azonnal írásbelileg beküldendő. Erre lesz a zöm és tartalék menete elrendelve. A menet a nachodskalici úton fog megtörténni.

A király-gránátos-ezred a 4. dragonyos-ezreddel, egy 4 és egy 12 fontos üteggel, és 3 utász-századdal az elővédet képezi. Voigts-Rhetz ezredes vezényli az elővédet; alakzat mint a mai előnyomulásnál stb.»

Továbbá elrendeltetett, hogy a hadihíd-készülék és az egész málna 5 óraker r. Nachodon át Kostecelere meneteljen.

Ez intézkedések szerint június 28-án az összeütközés az V. porosz és a Skalic-nál álló VIII. osztrák hadtest közt igen valószínű volt.

A két hadtest hadrendje.

A VIII. osztrák hadtest hadrendje:

Hadtestparancsnok: Ő cs. és kir. Fensége *Lipót* főherczeg altábornagy. Beosztva *Weber* vezérőrnagy.

Vezérkari főnök: Mainone alezredes.

Tűzérségi főnök: Angerer ezredes.

Dandárok	}	5. vadász-zászlóalj
<i>Fragner</i> vezérőrnagy		15. gyalog-ezred 77. " " " " " "
	}	1/IX. sz. üteg
<i>Schulz</i> vezérőrnagy		31. vadász-zászlóalj 8. gyalog-ezred 74. " " " " " " (1., 2. és 4. zlj.) 2/IX. sz. üteg
	}	24. vadász-zászlóalj
<i>Kreyssem</i> ezredes		21. gyalog-ezred (1., 2. és 4. zlj.)
		32. " " " " " "
		4/IX. sz. üteg

3. dsidás-ezred (1., 2., 3., 5. és 6. század).

Hadtest-löveg-tartalék: 40 löveg.

3/II. utász-század egy hadihíd-készlettel.

Összesen: 21 gyalog-zászlóalj, 5 lovas-század, 64 löveg, 1 utász-század, 1 hadihíd-készlet.

Ehez számítandók még a Josefstadt-ból küldött 36. és 75. gyalog-ezredek 4. zászlóaljai és a 6. hadtesthez tartozó 10. dsidás-ezred, mely utóbbi egyelőre Spitanál megmaradt.

A 8. hadtest 4. dandára — Rothkirch vezérőrnagy — a vasút-biztosítása czéljából Böhmisch-Trübau-ba volt kiküldönítve.

Az V. porosz hadtest hadrendje:

Vezénylő tábornok: *Steimnetz* gyalogsági tábornok.

Elővéd: *Voigts-Rhetz* ezredes. — 3 zászlóalj gyalogság, 1/2 vadász-zászlóalj, 4 lovas-század, 12 löveg, 1 utász-század.

Zöm: *Kirchbach* tábornok. — (19. és 20. gyalogdandár) 12 zászlóalj gyalogság, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

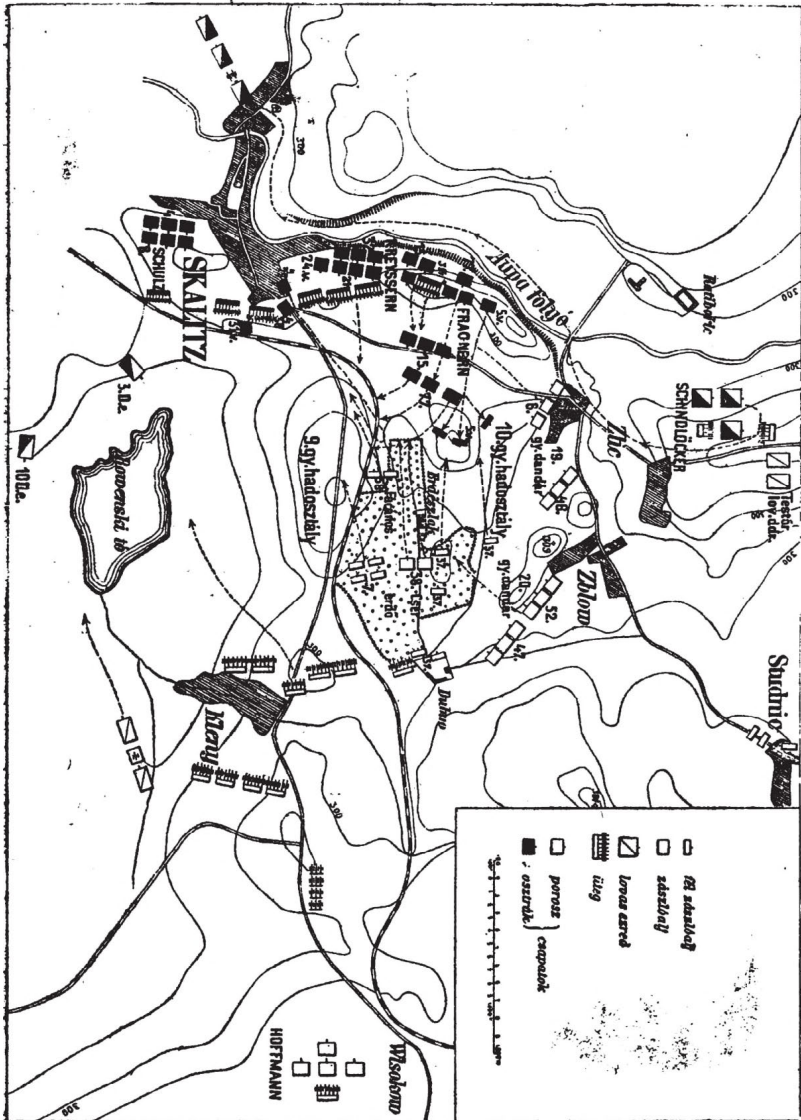
Jobb oldal-különítmény: *Löwenfeld* vezérőrnagy. — (17. gyalog-dandár) 5 zászlóalj gyalogság, 1/2 vadász-zászlóalj, 1 lovas-század, 18 löveg.

A VI. hadtest különítménye: (22. gyalog-dandár) *Hoffmann* vezérőrnagy. — 6 zászlóalj gyalogság, 4 lovas-század, 12 löveg.

Tartalék-tüzérség: 36 löveg.

Nehéz testőr-lovas-dandár: *Albrecht* herczeg. — 8 lovas-század és 6 löveg.

Összesen: 27 gyalog-zászlóalj, 21 lovas-század, 108 löveg, 3 utász-század. (Egy gyalog-zászlóalj és egy utász-század vonat-fedezetül elvezényelve.)

11. sz. vázlat. — A skalici ütközet. 1866. jun. 28-án. Helyzet d. u. 1 órakor.

A VIII. osztrák hadtest állása.

(L. a 11. sz. vázlatot.)

Jun. 28.

11. vázlat.

A VIII. hadtest június 28-án 3 ó. 45 p.-kor reggel indult el Dolan-ról, a 6. hadtestet felváltandó. A felváltás módozatai egy előreküldött vezérkari tiszt által lettek a 6. hadtest-parancsnoksággal megállapítva.

A Schulz dandár, már 6 órakor reggel Skalic-ra érkezvén, az Aupa bal partján álló *Rosenzweig* dandárt váltá fel; é. p. a 31. vadász-zászlóalj a vaspálya-udvart és a közel-fekvő házakat szállta meg, míg a dandár többi részei három harcvezonásban a vasutvonal és Skalic déli szegélye közt fekvő magaslaton foglaltak állást; első harcvezonásban a 8., másodikban a 74. ezreddel és a harmadik harcvezonásban a tízérséggel.

A legközelebb megérkezett *Kreyssern*-dandár a *Waldstätten* dandár helyébe lépett és szintén az Aupa bal partján Skalic-tól északra foglalt állást két harcvezonásban; é. p. az első harcvezonásban a 24. vadász-zászlóalj, a 21. gyalog-ezred és az üteg; a 2-ik harcvezonásban a 32. gyalog-ezred.

A *Fragner*-dandár a hadtest bal szárnyát képezé és az előbbi dandártól észak felé nyuló magaslaton állott; é. p. a jobb szárnyon — a *Kreyssern* dandárhoz legközelebb — a 15. gyalog-ezred, azután az üteg, ez utóbbitól balra a 77. gyalog-ezred és végre az 5. vadász-zászlóalj.

A hadtest-löveg-tartalék Skalic keleti kijárata előtt a műút mindkét oldalán foglalt állást.

A 3. dsidás-ezred a jobb szárny előtt a Rowenski-tó közelében, a 10. dsidás-ezred Spítá-nál állott.

A Josefstadtból szintén megérkezett 36. gyalog-ezred 4. zászlóalja Skalic keleti kijáratánál lévő házakat szállá meg, míg a 75. gyalog-ezred 4. zászlóalja annak közelében állott.

Schindlöcker vezérőrnagy lovasságával Zernow-nál állott.

A VIII. hadtest állásának megbírálása.

A harcászat követeli egy jó állástól, miszerint az természeti erősséggel bírjon, szárnyai biztosítva vagy könnyen biztosíthatók legyenek, kiterjedése a rendelkezésre álló csapat nagyságával összhangzásban álljon, kiterjedéséhez képest *elégy mélységgel* bírjon, a visszavonulási vonalakat fedezze, illetőleg azok az állást lehetőleg a közepén szeljék és ez utóbbi azok irányára merőlegesen álljon, végre különösen nagyobb kiterjedésű állásoknál az erő eltolása még később is fedetten és könnyen lehetséges legyen.

Ha a VIII. hadtest skalici állását e követelményekre nézve **Jun. 28.** megtekintjük, rögtön némely nagy fogyatkozást észlelünk.

Az állás legnagyobb gyengéi kétségtelenül valának: a szükséges *mélység hiánya* és a *visszavonulási viszonyok rendkívüli kedvezőtlen volta*, amennyiben az eszések által megdagadt Aupa mélyen bevágott medrével és meredek partjaival az állás mögött az egyenes visszavonulást majdnem lehetetlenné tevő és az egyetlen Skalicon át vezető visszavonulási vonal a jobb szárny mögött majd 1½ kilométerre az állástól szorosban vezetett.

A folyó ugyan több helyen átgázolható vala, de úgy e gázlók megjelölése és a csapatoknak való kiutalása, valamint ideiglenes átjárók elkészítése elmulasztva lön; — mind ez már a 6. hadtest kötelessége lett volna, annál is inkább, mert annak parancsnoka, báró *Ramming* altábornagy, már az előbbi napon *Lipót* főherczegtől két dandárt erősítésül kért, mely utóbbiaknak a skalici állásban kellett volna felvonulni.

Egy ilyen állás választása esetén, abban *vagy győzni, vagy halni kell!* azért okvetlen szükséges lett volna ez állást megelőzőleg minden lehető módon mesterségesen megerősíteni. Hogy a hadsereg-parancsnok szándékában nem állott, itten komoly harcot vívni, erről csak akkor nyertek a hadtest parancsnokok tudomást, midőn a harcz már megkezdődött; azzal tehát a mulasztás nem menthető é. p. annál kevésbbé, mert a 8. és 4. hadtestnek a megelőző napon Skalic felé történt irányítása az osztrák hadsereg-parancsnoknak azon szándékára engedtek következtetni, hogy még az Aupa bal partján harczolni akar.

A 8. hadtestet az állás kiválasztásáért semminemű felelősség nem terhelheti, mert annak egyáltalában szabad-választása nem volt. Az állás már június hó 27-én lön a 6. hadtest által választva, midőn is a felállítás a szoros előtt az uralkodó hadászati viszonyoknak teljesen megfelelt.

Sőt még e napon a hadsereg-parancsnokság által kiadott intézkedések is követelték a felállítást az Aupa bal partján, amennyiben határozottan elrendelve lön, miszerint a 8. hadtestnek a Skaliconál kitörő harcz esetén első sorban kell felvonulnia és *Lipót* főherczég a 6. hadtest parancsnokságával is megbízott, tehát a támadólagos fellépés szándéka több mint valószínű volt.

Ez utóbbi esetben pedig a szoros nyitva tartása az előtte veendő felállítás által okvetlen szükséges vala.

A 8. hadtest ugyanis terhelhető azzal, hogy az állásból való elvonulásra nem lönnek az intézkedések azonnal megtéve, midőn a hadsereg-parancsnok más irányu szándékairól június 28-án tudomást nyert és nemcsak a megváltozott hadászati viszonyok,

Jun. 28. hanem a hadsereg-parancsnok egyenes szóbeli parancsa is azt követelték.

Az V. porosz hadtest parancsnokának intézkedései jun. 28-án.

Az V. porosz hadtest hadászati helyzete június 28-án annyiban kedvezőtlennek tetszett, amennyiben a hadtest arca előtt a meglehetősen akadályt képező Aupa-vonal erőszakos elfoglalásáról volt szó, míg a hadtestnek esetleges megtámadása déli irányból, tehát baloldaltól, kizárva nem volt.

Tekintettel erre a porosz trónörökös a hadtestnek a 2. testőr-hadosztály által való támogatását június 28-án kilátásba helyezé. E körülményre alapítá — *Steinmetz* tábornok tervét, mely szerint csapatainak egyik részével az osztrák skalici állást arczban megtámadni, másik részével és a 2. testőr-hadosztályal pedig az osztrák baloldalt átkarolni szándékolta.

Ez értelemben nyere *Löwenfeld* vezérőrnagy június 28-án 7 órakor reggel azon parancsot, miszerint különítményével (1. a hadrendet) *nachodi* táborából Studnic-ra induljon azon czélből, hogy onnan majd a 2. testőr-hadosztályal együtt Skalic felé előnyomuljon. (L. a 11. sz. vázlatot.)

8 ó. Az elővéd reggeli 8 órakor előbbre lön rendelve, mire az *Starkoč* helység és a vasut közt vett 3 harczvonalban felállítást.

Ugyanis 8 órakor reggel indult el a hadtest zöme és szorosán felzárkózott oszlopokban nyomult előre a széles *wysokowi* úton. A zömöt követte a tartalék-tűzéség.

Hoffmann vezérőrnagy különítménye és egy dsidás-ezred *Wysokow* helység és a liget közt állott.

Steinmetz tábornok délelőtt 9 órakor következő intézkedést bocsátott ki:

«*Löwenfeld* vezérőrnagy Studnic-ba érkezve, balra kanyarodik, hogy az irányt Skalic-ra megnyerje. A *Schafberg*-re érkezve *Dubno*-tól északkeletre oly felállítást vegyen, hogy a *Voigts-Rhetz* ezredes és *Hoffmann* vezérőrnagy által elfoglalt állásokkal szemben támadó oldalt képezzen az ellenséges bal szárny ellen.

Ha *Löwenfeld* vezérőrnagy előnyomul, *Voigts-Rhetz* ezredes nyugoti irányban megindul. *Kirchbach* tábornok követi *Voigts-Rhetz* ezredet, ötet balra túlszárnyalván, a *wysokow-kleny-i* úttól északra. *Hoffmann* vezérőrnagy egyelőre állásában megmarad és a támadást a körülményekhez képest és saját belátása szerint támogassa. A támadás pillanata elrendeltetni fog».

11 óra tájban, midőn *Benedek* táborszernagy a 8. és 6. Jun. 28. hadtestnek parancsot adott a visszavonulásra, a porosz hadi- 11 ó. erők fenti intézkedésekhez képest már csoportosítva valának. (Lásd a 11. vázlatot.)

Schindlöcker vezérőrnagy Zernow-nál állván és észlelvén, miszerint egy nagy ellenséges lovas-tömeg a kosteleci úton közeledik, míg jobboldalát a Studnic-ról megjelenő ellenséges gyalogság fenyegeti, elhatározá Zlič-re visszavonulni.

Alig hogy az osztrák lovasság a Zlič-nál levő hidon átkelt, a porosz tüzérség a Schafberg-ről megkezdte ellene a tüzelést, mely utóbbira a beosztott két löveg felett. A lovasság nevezetes veszteség nélkül elérte az Aupa-hidat és Skalic mögé vonult.

Steinmetz tábornok 10 ó. 45 p.-kor Studnic-ban lévén, itten a porosz trónörökösnek azon értesítését vette, hogy tekintettel a szerencsétlenül végződött trautenau-i ütközetre, a 2. testőrhadosztály fölött másként intézkedett és csak a testőr-lovas-dandárt küldhette támogatására.

Steinmetz tábornok mindazonáltal elhatározásánál megmaradt és ennél fogva d. e. 11 óraker *Löwenfeld* tábornoknak személyesen, a többi csoportoknak pedig segédtisztek által kiadta a parancsot a támadásra.

A két hadtest helyzete. Megjegyzések.

Az általános helyzet és a június 28-ra kibocsátott intézkedések szerint az öt gyalog és egy lovas dandár fölött rendelkező V. porosz hadtest három osztrák hadtesttel, tehát egy nagy túlerővel állott szemben.

Kétséget nem szenvedhet tehát, hogy az V. porosz hadtest az esetben, ha a három osztrák hadtest a hadsereg parancsnokság által 27-én kibocsátott eredeti intézkedések értelmében alkalmaztatik, nagy veszteséggel a nachodi szorosba visszaszorítható let volna. Ezen porosz részről, se az előbbi nap győzelméből eredő erkölcsi túlsúly, se pedig a jobb lőfegyver változtatni alig lettek volna képesek.

Másként áll azonban a dolog, ha *Benedek* táborszernagy későbbi, nevezetesen június 28-án délelőtt kibocsátott intézkedéseit vesszük számításba. Ez intézkedések értelmében a 8. hadtestnek a 6. és 4. hadtest általi támogatása ki volt zárva és hála ez intézkedéseknek *Steinmetz* tábornok nem csak nem állott túlerővel szemben, hanem saját haderői a három dandárból álló 8. hadtest fölött tetemes túlerővel bírtak. E szerint az ütközet kimenetelen kétséges nem lehetett.

Jun. 28. Tekintettel arra, hogy báró *Ramming* altábornagy a wisokowí ütközet után jelenté, miszerint túlnyomó erők által lön megtámadva, a 8. hadtestnek 28-án legalább ugyanazon, de a győzelem folytán erkölcsileg erősbödött erőkkel kellett szükségkép dolgának lenni; a 8. hadtest parancsnokának a megváltozott viszonyokkal szemben ennél fogva az lett volna helyes elhatározása: mihelyt a hadsereg-parancsnok szándékairól értesült vala, a csapatokat egy erős utóvéd fedezete alatt, melyhez első sorban az egész hadtest löveg-tartalék beosztandó lett volna, az Aupa jobb partjára azonnal visszarendelni és innen az ellenségnek az akadályon való áthatolását illetőleg a szorosból való kilépését hathatósan megnehezíteni.

A csapatok elosztása a skalici állásban ez utóbbi sajátosságai által volt előírva és erre való tekintettel általában megfelelő volt.

A mélységben való tagozás az állás sekély voltánál fogva ki vala zárva, a mi meglehető hátránnyal járt az ütközet-vezetésre.

Teljesen megfelelő volt a *Schulz*-dandár és a tűzérség felállítása, a lovasság csak a szárnyakon nyerhetett alkalmazást.

A porosz részről kiadott intézkedések teljesen megfeleltek a helyzetnek. *Steinmetz* tábornok intézkedése június 27-én csak annyit tartalmazott, amennyit az uralkodó viszonyok alatt elrendelni lehetett. Támadási terve június hó 28-án világos és a helyzetnek teljesen megfelelő vala.

Az annak alapúl szolgáló hadászati gondolat volt: a fő előnyomulási vonalát erőinek egy nagy részével tartani, erőinek egy másik részével pedig a támogatására kilátásba helyezett 2. testőr-hadosztályal szoros érintkezésbe lépni, hogy ez által esetleg az Eipel felé való hátrálást is magának biztosítsa. Ez értelemben történtek is az intézkedések a málhával.

Hogy *Steinmetz* tábornok e tervét még akkor is változtatlanúl fentartá, midőn a 2. testőr-hadosztály más irányban való alkalmazásáról értesült volt, ez nem csak a tábornok vaserejű akaratára és következetességére, hanem nagy merészségre is vall, mert az éj folyamán az előőrsöktől beérkezett jelentések arról szóltak, hogy számos vasutvonal Skalicnál elhaladt, minél fogva erősítések megérkezése annál is inkább valószínű vala, amennyiben a reggeli jelentések szerint csapatok szakadatlanúl zenezővel Skalicon áthatlaktak és újtjokat észak-keleti irányban folytatták.

Harcz az osztrák állás előtt ; d. e. 11 ó.-tól d. u. 2 ó.-ig.

a) *A Fragnern-dandár harcza, d. u. 1 ó.-ig.*

Mihelyt *Löwenfeld* vezérőrnagy a parancsot a támadásra vette, különítményével azonnal 11 ó.-kor d. e. 7 félszázlőaljal két harczzvonalban a Dubno-tól nyugotra fekvő csererdő felé megindult. Jun. 28.
11 ó.

Az *elővédnek* nyugoti irányban kellett volna előnyomulni, miután pedig *Voigts-Rhetz* ezredes látta, hogy *Löwenfeld* vezérőrnagy csapatai délnyugoti irányban haladnak, «balra át»-tal által ment a vasuton és a vasut és műút közt Kleny-re vette az irányt.

Csapatai a vasúttól délre az osztrák lövegek által érzékeny veszteségeket szenvedtek, mi az ezredet arra indítá, hogy két üteget, $\frac{1}{2}$ zászlóalj és egy lovas ezred kíséretében előreküldve, Kleny-től nyugotra felvonultasson ; ezek az osztrák tűzérség tűzét magukra vonván, a gyalogság előnyomulását az erdő déli szegélye felé elősegíték. Az elővéd két vadász-százada a jobb oldal biztosítására volt kirendelve és a Schafberg-en maradt.

Hoffmann vezérőrnagy, kinek saját elhatározására lön bízva a támadást belátása szerint támogatni, már a tűzérségi harc kezdeténél két zászlóaljat Wenzelsberg-ről a támadás támogatására előreküldött. E két zászlóalj a vasutat keresztezve nyomult előre és irányát a cserjés délkeleti sarkára vette.

A *hadtest zöme* szintén azonnal a parancs vétele után felfejlődött é. p. a 19. dandár Wysokow-tól nyugotra, a 20. dandár pedig e helységtől északra.

Ez intézkedések szerint tehát az általános támadás a cserjésre, valamint a dubnoi fázós és erdész-lakra irányult. E támadásra közvetlenül 9 zlj. állott rendelkezésre é. p. *Löwenfeld* vezérőrnagy különítményétől $4\frac{1}{2}$, az elővédtől $2\frac{1}{2}$ és *Hoffmann* tábornok dandárától 2. Az erdő megtámadott szegélyének kiterjedése csak 1200—1300 lépés vala.

Egy zászlóaljra e szerint átlag csak körülbelül 140 lépés esett.

Osztrák részről — mint már említők — a 75. ezred 4. zászlóalja lön ide előretolva, mely utóbbinak egyik osztálya éppen e pillanatban érkezett az erdő keleti szegélyéhez, míg a másik két osztály még az erdész-laknál állott.

Az előretolt gyenge osztrák csapatok a védelemre kedvezőtlen terepszakaszokban nem tudtak a túlnyomó porosz csapatok támadásának ellenállni. A porosz csapatok ugyan a szűk fedett téren teljesen összekeveredtek, oly annyira, hogy a felsőbb vezetés úgy szólván megszűnt ; a támadás azonban hála a porosz alparancs-

Jun. 28. nokok — nevezetesen zászlóalj-parancsnokok — képzettsége és ügyességének, csorbát nem szenvedett, daczára annak, hogy az osztrák lövegek az egész erdőt ürlövedékeikkel elárasztották.

Megjegyzendő azonban hogy ez ürlövedékek, daczára a lövegek találó biztosságának, sok kárt nem okozának, mert nagyobb részt nem repedtek szét. Ennek oka az vala, hogy a gyújtó működhetése céljából a lövedékről a töltés előtt egy kaucuk kötést kellett volna leoldani, ami nagyobb részt elmulasztva lön.

Az osztrák zászlóalj a porosz csapatok heves tüzében vala kénytelen a főállásra visszavonulni, mely alkalommal tetemes veszteségeket szenvedett.

A 75. gyalog-ezred 4. zászlóaljának kedvezőtlen helyzete az osztrák állás bal szárnyát képező dandár parancsnokát — *Fragner*n vezérőrnagyot — arra indítá, hogy annak megsegítésére és felvételére a szélső bal szárnyon állott 5. vadász-zászlóaljat előre rendelje. E zászlóalj, bal oldalát a porosz testőr-lovas-dandár ellen biztosítandó, egy osztályt Zlič felé különített ki, a másik két osztálylyal pedig az irányt a kis magaslat felé vette, a melyiken most a porosz emlék áll. Innen a vadászok nyugodt és jól célzott tüzeléssel visszautasították az akkor a cserjés nyugoti szegélyét átlépő ellenséges csapatokat és az előnyomulást arcváltással dél felé folytatván, az irányt a vasutra vették.

12 ó. 30 p.

*Fragner*n vezérőrnagy az 5. vadász-zászlóalj sikere által felbátorítva, 12 ó. 30 p.-kor d. u. parancs nélkül egész dandárával támadásra indult. A zászlóaljak — *a nélkül hogy ellenséget maguk előtt láttak volna* — a bal szárnyról kezdték az előnyomulást és mind inkább jobbra tartva, egész téves irányba jutottak a vasuti kanyarulat felé.

Az osztrák zászlóaljak a porosz csapatok zömét valószínűleg a vasuti töltésen túl tételezték föl, miért is a töltést átlépni szándékolták. E szándékuk azonban meg lön akadályozva az első, a műúthoz érkezett, porosz csapatok heves tüzelése által.

Időközben megérkeztek a porosz csapatok a fáczános nyugoti szegélyén és a vasuti töltés mögött felfejlődött *Fragner*n-dandárt oldalba és hátba heves tüzeléssel megtámadták.

A 15. ezrednek egyik, a második harcvezonásban lévő, zászlóalja ugyan azonnal arczot az ellenség felé fordított, de az ellenség heves kereszttüzben megállni nem vala képes és meglehetősen rendetlenségben az eredeti állásba visszavonult.

A *Fragner*n-dandár így igen válságos helyzetbe jutott. A tábornok sok más tiszttel és nagy számú legénysége elesett; a mi pedig az ellenség gyilkos tüzének nem esett áldozatul, az Skalica visszavonult.

A dandárral egyidejűleg még a dandár-üteg is elhagyta a

dandár-parancsnok rendeletére az eredeti állást; a skalic-zliői **Jun. 28.** műúthoz érkezvén és a mélységben lemozdonyozni szándékolván, itten egyes a műút közelébe előrenyomúlt ellenséges lövész-osztagok heves tűzébe került, minek folytán a kezelő legénység és a fogatok nagy része elesett. Csak három löveget és 2 lőszerkocsit sikerült megmenteni, míg 5 löveg és 2 lőszertaliga az ellenség kezében maradt. A kísérletek, melyek egyes osztagok által a lövegek visszafoglalására nézve történtek, megghiusultak az ellenség gyilkos tüze folytán.

b) *A Kreyssern-dandár harcza, d. u. 1 ó.-tól 2 ó.-ig.*

A *Fragner*n-dandár balsorsa báró *Wöber* ezredest, aki a pilanatilag szemrevételezés céljából távol volt *Kreyssern* ezredest helyettesíté, arra indítá, hogy ezredével (21. sz.) és a budapesti 32. ezred első zászlóaljával — összesen 4 zászlóaljjal — szintén az állást elhagyja és támadásra induljon.

Az ellenség részéről ekkor a vasút kanyarulatához a műutat keresztezve, körülbelül 6 félzászlóalj érkezett, a vasuttól északra állott 2 zászlóalj és tovább még 4 félzászlóalj.

Az osztrák csapatok a támadást önfeláldozással foganatosították és sikerült is az ellenséget visszaszorítani; de végre megtörte a támadást a gyútús puska pusztító tüze. *Kreyssern* ezredes, ki dandárához érkezett, midőn az a vasuti töltésen áthatolt, e támadásnál halálosan találva elesett. A 32. ezred első zászlóalja, mely előbb a második harcvonalban állott, időközben az első harcvonal bal szárnyán felvonult; de amint az erdő szegélyéhez közeledett, az ottan elhelyezett két ellenséges zászlóalj pusztító tüzével oldalba lőn megtámadva. A zászlóalj ugyan álló tűzharcot kezdett vívni, ez utóbbi azonban az ellenség tüzével szemben nagyon egyenlőtlen vala, minek következtében a zászlóalj roppant veszteségeket szenvedett.

A budapesti ezred parancsnoka, *Kopal* ezredes, erre indítatva érzé magát az ezred második zászlóalját is előre rendelni.

E zászlóalj messze elhangzó «*Éljen a császár*» kiáltásokkal érkezett meg az előbbi zászlóaljhoz és a számos ellenséges csapatok által legott oldalba és hátba lőn tüzrel megtámadva. Halálmegevetéssel fordultak most e magyar csapatok az ellenség oldal-támadása ellen; ez utolsó erőfeszítésük azonban szintén megghiusult, az ellenség gyilkos puskatüze folytán.

A *Kreyssern*-dandár ez öt zászlóaljának hősie támadása teljesen megghiusulván, azok kénytelenek valának az ellenséges puskatűzben Skalic-ra visszavonulni.

A 32. ezrednek a magaslaton visszamaradt 3. zászlóalja innen

Jun. 28. egyetemben a 24. vadász-zászlóaljjal és az 5. vadász-zászlóalj maradványaival nemkülönbén a még a fensíkről vissza nem rendelt ütegekkel igyekezett az öt zászlóalj visszavonulását fedezni és az ellenség további előnyomulását megakadályozni, ami annyiban sikerült is, amennyiben úgy a *Fraggnern*-, valamint a *Kreyssern*-dandár csapatai is meglehetősen rendben eszközölhették a visszavonulást az Aupa jobb partjára.

c) *A porosz hadtest zömének támadása a skalici állás ellen.*

Az 5. porosz hadtest zöme — 10. gyalog hadosztály *Kirchbach* tábornok parancsnoksága alatt — a 19. dandárral Wysockotól nyugotra, a 20. dandárral e helységtől északra fejlődött fel. A dandárok azután két harcvezetési vonalban nyomultak előre Dubno felé. A mélyedésnek az áthatolása és a hadosztálynak további felvonulása az osztrák lövegek heves tüzelése közben történt és nagy idővesztéssel járt.

A hadosztály parancsnoka meggyőződve arról, hogy az előtte lévő erdő saját csapatok által megszállva volt és hogy a vett intézkedés értelmében történendő előnyomulás nagy veszteségekkel járand, megengedte, miszerint a 19. dandár a fáczánost megkerülve, az irányt Zlič-re vegye. E dandár előbb a málhát lerakván, két lépcsőben alakult a támadásra. Az első lépcső — 6. gránátos ezred — balra kanyarodván, a jobb szárnyal az Aupa mentén nyomult előre Skalic felé. A támadás közvetlen a 314-es magaslat felé volt irányítva, mely utóbbin a 32. gyalog-ezred 3. zászlóalja, a 24. vadász-zászlóaljjal és az 5. vadász-zászlóalj maradványaival állott.

A 20. gyalog-dandár szintén lerakta már Dubno előtt a málhát és a hadosztály-parancsnoktól azon meghagyást vette, hogy ne kövesse a 19. dandárt Zlič-re, hanem a csererdő északi szegélyén, előnyomulva, e dandárral egyenlő magasságban maradjon. A dandár két harcvezetési vonalban alakulva, az erdészlelőn át Skalic keleti kijáratára vette az irányt.

d) *Az osztrák 8. hadtest visszavonulása.*

Lipót főherceg, kinek intenciói ellen lőn az egész ütközet megindítva, felhasználta az időközt, mely alatt az ellenség rendezkedni látszott, az ütközet félbeszakítására.

A *Schulz*-dandár, mely a harcban nem vőn részt, legelőbb kezdte meg a visszavonulást. Ezt követték a szűk szorosban a *Fraggnern*- és *Kreyssern*-dandár csapatai. Skalic keleti kijáratánál és a vaspályaudvarnál csak a 31. vadász-zászlóalj, a 36. és 75. ezrek

4. zászlóaljai és a budapesti 32. ezred 1. és 2. zászlóalja maradtak vissza; utóbbiak dandáruk visszavonulásának fedezése céljából itten újból állást foglaltak. Jun. 28.

Az általános visszavonulás az ellenség által nem lön háborgatva. Időközben azonban felfejlődött, a skalici állást megtámadandó, a hadtest zöme, valamint az egész tartalék-tűzéréség is. Ez utóbbi Kleny-nél foglalt állást, honnan a támadást előkészítendő, heves tüzelést kezdett.

Majd egyidejűleg e tűzéréségi harczzal, indult a porosz gyalogság is támadásra. Körülbelül 14 zászlóalj vala észak és kelet felől előnyomulásban, az alig öt osztrák zászlóalj által még megszállva tartott állás ellen.

Bár ilyen kedvezőtlen erőviszonyok mellett hosszabb ellenállás kifejtése úgy szólván kizárva volt, az osztrák csapatok még is önfeláldozással igyekeztek az ellenség előnyomulását megakadályozni, illetőleg késleltetni. Ez által ujab makacs harc fejlődött ki és a porosz csapatok csak nagy veszteségek mellett jutottak az égő házak birtokába. D. u. 3 óra volt.

Az osztrák jobb szárnyon a 3. dsidás-ezred 2. százada is megkísérelte a porosz gyalogságot megtámadni, mely alkalommal oly heves puskatűzbe jutott, hogy egy pillanat alatt 50 embert vesztett, minek következtében kénytelen vala gyorsan visszavonulni.

A pályaudvart erélyesen megvédelmező osztrákcsapatok annak elfoglalása alkalmával kénytelenek valának nagyszámu foglyot visszahagyni.

Az ellenség előnyomulását a skalici pályaudvar elfoglalása után beszüntetvén, a 8. osztrák hadtest további visszavonulásában Trebešow felé csak gyenge, majdnem egészen hatás nélküli lövegtűz által lett nyugtalanitva.

A hadtest az éj folyamán Salneira érkezett.

A Schweinschädl közelében állott IV. hadtest a harc teljes elnémulása után kelet és észak felé előrsöket állított ki.

A porosz V. hadtest Skalictól keletre gyülekezett és hadosztályai a műut mindkét oldalán fektáborba szálltak; előrsökeit az Aupa jobb partjára tölta előre.

Veszteségek.

Jun. 28. A skalici ütközetben mindkét részről szenvedett veszteségek valának:

Oszták részről:

Csapattest	Halott és eltűnt		Sebesült		Fogságba esett				Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	sebesülve		sebesületlen		tiszt	legény
					tiszt	legény	tiszt	legény		
8. hadtest.										
<i>Fragnerd dandár</i>										
dandártörzs ---	1	1	.	.	.	.	.	.	1	1
5. vadász-zászlóalj	9	130	1	15	8	143	1	158	19	446
15. gyalogezred ---	12	320	2	41	12	199	2	188	28	748
77. gyalogezred ---	8	287	9	210	25	450	4	393	46	1340
<i>Schulz dandár</i>										
31. vadász-zászlóalj	.	13	4	25	2	16	.	.	6	54
8. gyalogezred ---	1	6	1	10	.	.	1	2	3	18
74. gyalogezred ---	.	31	.	4	.	.	.	1	.	36
<i>Kreyssern dandár</i>										
dandártörzs ---	2	1	3	1	.	.	.	.	5	2
24. vadász-zászlóalj	4	166	5	57	3	176	.	23	12	422
21. gyalogezred ---	18	439	14	197	9	208	5	203	46	1047
32. gyalogezred ---	10	237	11	232	4	157	.	34	25	660
3. dsidásezred ---	.	34	1	15	.	2	.	.	1	51
9. tűzérezred ---	.	13	1	15	.	30	.	3	1	61
8. egészsz. ügyi száz.	.	4	.	1	.	.	.	.	.	5
Egyéb csapatok ---	4	116	4	2	2	81	2	282	12	483
Összesen	69	1798	56	825	65	1462	15	1287	205	5372

Porosz részről:

Fegyvernem	Halott és eltűnt		Sebesült		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
Gyalogság ---	17	292	45	1006	62	1298
Lovasság ---	.	.	.	.	.	.
Tűzérosz ---	.	.	.	5	.	5
Összesen	17	292	45	1011	62	1303

Visszapillantások.

A skalici ütközet lefolyásánál különösen azon események **Jun. 28.** kötik le figyelmünket, melyek a választott állás *előtt* lefolytak.

Mindenek előtt harcászati hibának jelzendő csapatoknak, mint a 75. gyalogezred 4-ik zászlóaljának, a választott állás elé rendelése azon czélból, hogy egyes az arcz előtt lévő tereptárgyakat megszálljanak és mulékony ellenállást gyakoroljanak. Ilyen csapatok sorsa könnyen előre látható és e rendszabály mindig a főállásban kifejtendő szívós védelem rovására esik. De ilyen előretolt csapatok magatartása gyakran, miként ez Skalicnál is történt, még nagyobb veszélylyel jár; elterelvén a többi csapatokat is tulajdonképeni feladatuktól t. i. teljesen megbénítják a választott állás szándékolt megvédelmezését.

Hasonlóképpen harcászati hibának jelzendő az, ha egyes csapatok saját kezdeményezésükből ösztönszerűleg a megszállt védelmi állást elhagyják és támadásnak indulnak.

A védő által foganatosítandó ellentámadások csak akkor számíthatnak sikerre, ha azok a legfelsőbb parancsnok rendeletére a kellő pillanatban és lehetőleg meglepően a védő tüze által már visszautasított, vagy nagy veszteségeket szenvedett támadó ellen és lehetőleg friss csapatok (tartalékok) által tervszerűleg hajtathatók végre.

A *Fragern*-dandár lökeme mind e feltételeknek legkevesebbé sem felelt meg és a levegőbe intéztetett, minélfogva a dandár feláldozásával egyértelmű volt.*

A VIII. hadtest visszavonulásánál feltűnik, hogy azt a legkevesebbé fenyegetett és még teljesen harcukész *Schulz*-dandár kezdi meg, míg a visszavonulás fedezését már nagyobbára tetemes veszteséget szenvedett, részben hátráló csapatok teljesítik.

Ezen intézkedés okát valószínűleg azon körülmény képezé, hogy harcban álló csapatok felváltása, mindig nehézséggel jár, nemkülönben azon törekvés, hogy a még érintetlen dandár ép állapotban megtartassék. Minden körülmény között czélszerű lett volna azonban a visszavonulás fedezését tűzérség által az Aupa jobb partján lévő állásokból támogatatni.

* Jellemző miszerint a skalici lakosságnál még ma is azon balhit van elterjedve, hogy *Fragern* vezérőrnagyot saját legénysége terítette volna le azért, mert a dandárt oly veszélyes helyzetbe vezette. E téves fel fogásra bizonyára azon körülmény szolgáltatott okot, hogy a tábormokot halálosan megsebesítő lövés hátulról érte, mert az ellenség meglepően a dandár hátában jelenvén meg, azt hátulról támadta meg a leghevesebb tüzzel.

A Neu-Bognitz és Rudersdorf melletti ütközet.

(L. a 12. sz. vázlatot.)

Általános helyzet.

Jun. 28. Említők (l. a 183. lapot), miszerint *Benedek* tábornagy
 12. vázlat. június 28-án 5 órakor reggel *Gablenz* báró altábornagynak azon parancsot küldé, hogy a 10. hadtest összes csapataival és a 2-dik dragonyos ezreddel Prausnitz-ra vonúljon vissza és itten újból állást foglaljon.

Porosz részről a *porosz trónörökös* parancsnoksága alatt lévő II. hadsereg jobb szárnyát képező, I. hadtest az előbbi napon Trautenau és Schömberg-ig vonúlt vissza.

A bal szárnyon levő V. és VI. hadtest június 28-án a skalici ütközetet vívták vala.

A hadsereg középhadának, a testőr-hadtestnek, melynek 1-ső hadosztálya június 27-én Eipel-re, 2-ik hadosztálya Kostelec-re érkezett, a hadtesthez beosztott nehéz testőr-lovasdandár pedig, Starkstadt-ot és a tartalék-tüzérség Dittersbach-ot elérte, a trónörökös 2 órakor éjjel, miután a trautenau-i ütközet kedvezőlen kimenetelének híre beérkezett, következő parancsot küldött:

«Mint hogy az I. hadtest ütközete Trautenau-nál határozatlan kimenetelű volt, parancsolom, hogy a testőr-hadtest elrendelt előremenetét Kaileig folytassa és onnan, ha a trautenau-i ütközet még tart, Trautenaúra meneteljen és azonnal az ütközetbe befolyjon. Lehetőleg korán kell elindulni.»

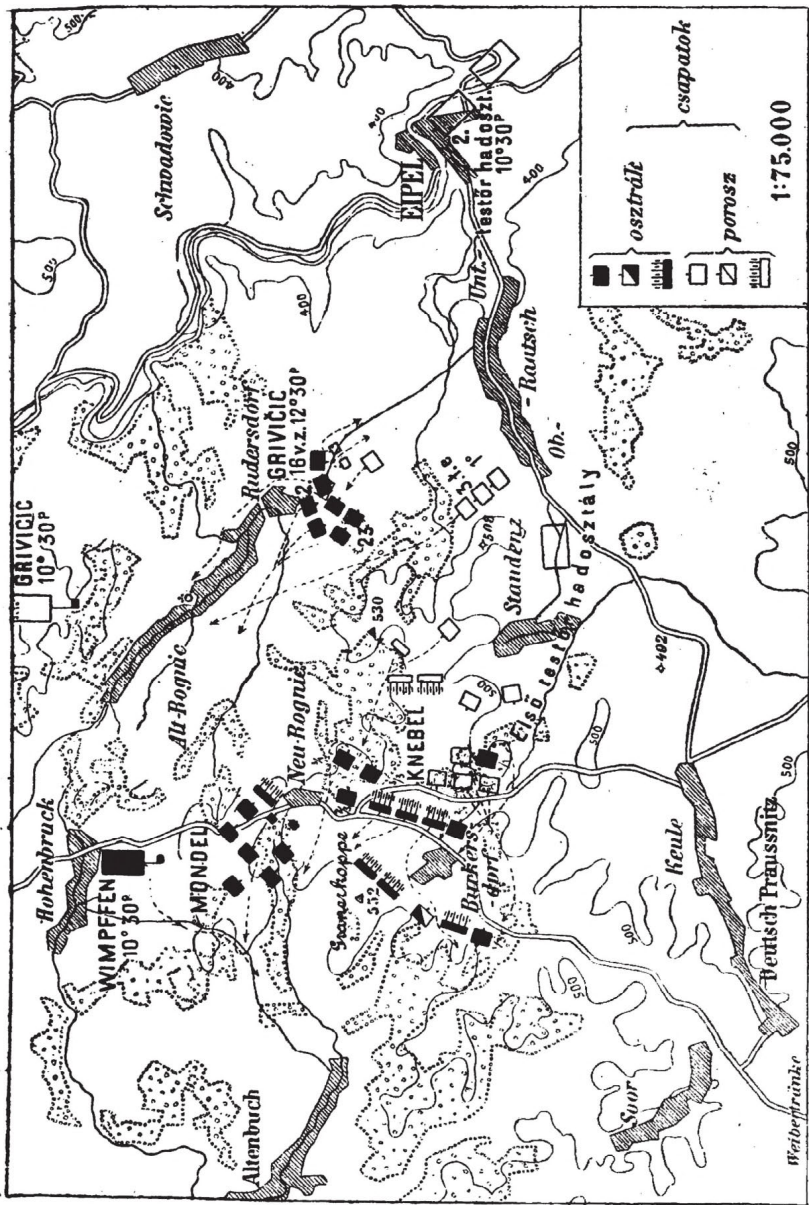
Mint hogy tehát a 10. osztrák hadtestnek Prausnitz-Kaile-ra kellett visszamenni és itten állást foglalni, a porosz testőr-hadtest pedig Kaile-ra volt irányítva, ennél fogva az összeütközés a két hadtest közt Prausnitz-Kaile-nál kikerülhetetlen vala.

Hogy ezen összeütközés milyen idő, tér- és erő-viszonyok közt történt, ez a két hadtest-parancsnok intézkedéseitől és ezek fogantatásától függend.

*A két hadtest-parancsnok intézkedései.**Osztrák részről:*

Gablenz altábornagy *Benedek* tábornagnak fentebb említett meghagyását 7 ó. 30 p.-kor reggel vette és azonnal elrendelé az elvonulást.

A hadtest törzs-hadiszállás vonatát, a csapatok kis vonatát

12. sz. vázlat. — A Neu Rognic-Rudersdorf melletti ütközet. 1866 június 28-án.

Jun. 28. és a hadtest löszertelepet egy törzs-század fedezete alatt azonnal elindítá és utasítá szünet nélkül és lehető gyorsan Weiberkränkén át Rettendorf-ig visszamenni.

E vonatot követendő volt a hadtest-löveg-tartalék, azután a *Knebel*-dandár (Hohenbruckból), a *Wimpffen*-dandár az előőrsök bevonása után (Trautenauból) a műuton Praussnitz-Kaile felé. E menetet biztosítandó, a 2. dragonyos-ezred és a hadtest-löveg-tartaléknak egy lovas ütege utasítva lettek Alt-Rognitzon át Staudenz felé nyomulni és az itenni magaslatokon Eipel felé állást foglalni.

A *Mondel*-dandár, amely tudvalevőleg Neu-Rognic-tól északra szállt táborba, utasítva lön, a hadtest menetét, Trautenauf felé fedezni és csak akkor elindulni, ha a zöm már megfelelő tért nyert.

A *Grivičić* dandár végre azon parancsot vette, hogy a Katzauer hegyről Alt-Rognic és Rudersdorfon át Raatsch felé menjen és ottan vagy elővéd gyanánt arczzal Eipel felé foglaljon állást, vagy pedig az esetleg Kaile felé előnyomuló ellen jobb oldalára hasson.

Felemlítendő még, miszerint *Gablentz* altábornagy szándéka vala: a *Knebel*-dandárt Burkersdorf-tól keletre, a *Wimpffen* dandárt pedig a Kaile-től keletre levő magaslatokon felfejlődtetni.

Ezen intézkedéseket *Gablentz* altábornagy azon feltevéssre alapítá, hogy Praussnitz-Kaile 6 zászlóalj és $\frac{1}{2}$ üteg által Eipel ellen megszállva vannak.*

Hogy két zászlóalj e vidéken van, ezt hinni a hadtest-parancsnok feljogosítva volt, a mennyiben ő a hadsereg-parancsnok által nem lett értesítve arról, hogy a 4. hadtestnek a két zászlóalj kiküldönítésére adott parancs (l. a 183. oldalt) vissza lett vonva. A mi azonban a többi 4 zászlóaljat és a fél üteget illeti, a feltevés tévedésen alapult, mert a Praussnitz-Kaile-nál feltételezett csapatok, *Fleischhacker* vezérőrnagytól június 27-én estve beérkezett jelentés szerint, Ober-Praussnitz-nál Königinhoftól észak-keletre állottak.**

Porosz részről:

A porosz testőr-hadtest vezénylő tábornoka, herczeg *Württemberg Ágost* kir. fenség, a trónörökös parancsának megérkezése után Kostelec-ben boosátá ki intézkedéseit, melyek szerint a 2-ik testőr-hadosztály, melynek törzse Kostelec-ben volt, 4 ó. 30 p.-kor reggel felriasztva lön és Eipel irányában elindítva lett, hová 7 óra

* Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. 3. B. pag. 142.

** *Fleischhacker* vezérőrnagynak e jelentése, melyből kivehető lett volna, hogy mennyiben szolgáltatott az okot e téves feltevésre, nem volt márfeltalálható.

45 p.-kor az 1-ső testőr-hadosztály mögött megérkezett. Az első Jun. 28. testőr-hadosztály elővéde akkor Ober-Raatsch felé menetelt, míg a zöm éldandára Eipel-en vonult át.

A két hadtest hadrendje.

(Az osztrák 10-ik hadtest hadrendét lásd a 158. oldalon.)

A porosz testőr-hadtest hadrendje:

Vezénylő tábornok: *Württemberg Ágost* herceg lovassági tábornok.

1. Testőr-gyalog-hadosztály: *Hiller* altábornagy.

<i>Elővéd: Kessel</i> ezredes	{ 4 ¹ / ₄ zászlóalj gyalogság 1 lovas-század 1—4 fontos üteg 2 utász-század 1 könnyű táborig kórház }
<i>Zöm: Alvensleben</i> vezérőrnagy	
<i>Tartalék: Obernitz</i> ezredes	
	{ 4 ¹ / ₄ zászlóalj gyalogság 1 lovas-század 1—6 fontos üteg 3 zászlóalj gyalogság 2 lovas-század 1—12 fontos üteg és 1—4 fontos üteg }

2-ik testőr-gyalog-hadosztály: *Plonski* altábornagy.

<i>Elővéd: Fabeck</i> ezredes	{ 3 zászlóalj gyalogság 2 lovas-század 1—4 fontos üteg 1 utász-század }
<i>Zöm: báró Loën</i> vezérőrnagy	
<i>Tartalék: Pritzelwitz</i> ezredes	{ 6 zászlóalj gyalogság 2 lovas-század 1—6 fontos és 1—12 fontos üteg 1 könnyű táborig kórház 4 zászlóalj gyalogság 1—4 fontos üteg }

Összesen: 24¹/₂ zászlóalj gyalogság, 8 lovas század, 48 löveg, 3 utász század.

Megjegyzések az intézkedésekhez.

Gablenz báró altábornagy intézkedéseinek alapul szolgált vezéreszme a 10. hadtest, nemkülönben az általános hadászati helyzetnek teljesen megfelelt.

Jun. 28. A *Grivičić*-dandárnak elővéd gyanánt a szoros kijáratáig való előre tolása által egyrészt remélhető volt az ellenségnek a szorostól való kibontakozását megakadályozni, másrészt pedig időt nyerni arra, hogy a hadtest zöme t. i. a *Knebel*- és *Wimppfen*-dandár, a Burkersdorf illetőleg Kaile-től keletre fekvő magaslatokat megszállhassák, harcához fejlődhessenek. Ez állás által, úgy a Rettendorf-on át Josefstadt, illetőleg Königinhof felé, valamint a Kaile-ből Chwalkowitz-on át Josefstadt és Horickán át Skalic felé vezető útvonalak is biztosíthatók voltak.

Hogy a hadtest-parancsnok Trautenau felől is megtámadásra számított, arról tesz tanuságot, hogy osztrák részről június 28-án reggel a hírszerző szolgálat nem teljesítetett kellőképp; mert különben meggyőződést kellett volna az iránt nyerni, hogy a porosz I. hadtest még éjjel a határon túl visszavonult, minélfogva a 10. osztrák hadtest prausnitzzi állásának aggodalomra okot nem szolgáltatott.

A 10. hadtest számára választott állás *harcászati szempontból is igen jónak mondható*. Ha a *Grivičić*-dandárnak sikerül a Raatschtól nyugotra fekvő hegyhátat idejekorán elérni, akkor az ellenségnek kibontakozása a szorostól nagy nehézséggel járt volna.

A főállás Burkersdorf és Kaile-től keletre körülbelül 2500 lépés kiterjedéssel birt, tehát a két dandár és egész tüzérség számára megfelelt, és a védelemre igen jól alkalmas volt. Az osztrák tüzérség mely a porosz tüzérséget úgy minőségileg, mint mennyiségileg is felülmulta, az állás bal szárnyán teljesen érvényre jutott volna, miután onnan az előterep egész a raatschi magaslatokig belátható. Az ellenség nem talál fedezéket, míg a tartalékok az állás közepén lévő erdőrészekben fedetlen felállíthatók és a harcban ideje korán alkalmazhatók lettek volna. A visszavonulás végre úgy Königinhof, mint Josefstadt felé veszély nélkül foganatosítható lett volna.

A szándék megvalósítására irányuló intézkedéseket illetőleg ugyan nem mondható, hogy ezek teljesen a helyzetnek megfeleltek volna. Tökéletesen megfelelők voltak a vonat visszaindítására és irányítására vonatkozó intézkedések. Kevésbé czélszerűnek mondható azonban a csapatok sorrendje a hátra illetőleg oldalmenetnél.

Mindenek előtt feltűnik, hogy a dandárok nem természetes sorrendben indítottak vissza. A *Mondel*-dandár Neu-Rognitztól északra táborozván, Kaile-től, illetőleg az itten elfoglalni szándékolt állástól nem volt másfél órai távolságra; ha tehát e dandár, melynél a hadtest-parancsnok tartózkodott vala, azonnal elindítva lesz, az kevéssel 9 óra után az állást Kaile-től keletre megszállhatta volna. E rendszabály az oldalmenet biztosításának is inkább megfelelt volna, mint a 2. dragonos ezrednek egy lovagló üteggel Staudenz-re való irányítása. Célirányos lett volna azonban e lovas-

ezredet a terep felderítése céljából és esetleg az úteget is e dandárhoz beosztani. A *Mondel*-dandár által biztosítva az egész hadtest-lövegtartalék előrevonható és felfejlődhető lett volna. A hadtest-parancsnok intézkedése szerint Kaile-ra a *Wimpffen* dandár volt irányítva, mikor foglalhatta volna el ez a kijelölt állást? Jun. 28.

A távolság Trautenaun-tól Kaile-ig két óra; a *Wimpffen*-dandár Trautenaun-tól északra előörsökön lévén, Trautenauból csak az előörsök bevonása után indulhatott el; ez utóbbi célra bizonyára szükséges volt egy óra. Ha tehát a hadtest-parancs szerkesztésére és kézbesítésére, továbbá a dandár-parancs szerkesztésére és kézbesítésére szükséges időt 1½ órával számítjuk, mi semmi szín alatt nem sok, akkor kitűnik, miszerint a *Wimpffen*-dandár csak körülbelül 12 órakor délben érhetne volna el menetcélját.* E dandárra az utóvéd szerepe aggodalom nélkül lett volna bízható.

Igen fontosnak látszik az intézkedések kiadására nézve azon feltevés, melyre *Gablenz* altábornagy azokat az osztrák vezérkar műve szerint alapította. Már említők, miszerint a hadtest-parancsnokság csak arra volt jogosítva, hogy Kaile-nál két zászlóaljat tételezzen föl, mely feltevés nézetünk szerint nem volt oly súlyos következtetésű, hogy fenti megjegyzéseinket érdemlegesen megváltoztatná. A mi azon téves feltevést illeti, mely szerint a *Fleischhacker* 4 zászlóalja és egy fél úteg szintén Praussnitz-Kaile-nál állna, megemlítjük, miszerint e téves feltevés a 10. hadtest-parancsnokságnál soha sem létezhetett vala, mert a 4. hadtestnek a 10. hadtesthez június 27-én a *Fleischhacker*-dandár felállítására vonatkozó értesítés következőkép hangzott:

«*Fleischhacker* vezérőrnagy parancsot kapott 4 zászlóaljjal, 4 löveggel és fél huszár-századdal Neuschloss-ra előnyomulni és Arnau-t megszállni, és 3 zászlóalj gyalogsággal, 4 löveggel és fél huszár-századdal Mastig-nál felállítást venni».**

Ez értesítés kétségtelenül kijelölé azon vonalat, melyen a *Fleischhacker*-dandár állott. *Fleischhacker* vezérőrnagynak már nem található azon jelentése, hogy egy féldandárral Neuschloss-nál, a

* *Fidler* cs. és kir. vezérkari ezredes a *Streffleur*-féle folyóirat 1867 évfolyamának 14. számában erre vonatkozólag következő érdekes adatokat közli: a hadtestparancsnokság intézkedése Trautenauban 8 ó. 30 p.-kor reggel érkezett meg; 9 ó. 15 p. és 9 ó. 30 p. közt, midőn az előörsök bevonása és a csapat-járművek gyülekeztetése még nem vala befejezve, Neu-Rognitz-tól hallatszott az ágyúzó. *Koller* vezérőrnagy riadót fuvatott és a *Wimpffen* dandár elvonult Neu-Rognitzra, anélkül hogy az előörsök teljesen bevonultak volna.

** L. a *Streffleur*-féle katonai folyóirat 1873-ki évfolyamában *Hotze* cs. és kir. vezérkari őrnagytól megjelent «Ober-Praussnitz vagy Praussnitz» című cikket.

Jan. 28. másikkal Praussnitz-nál vett felállítást, június 27-én 6 ó. 45 p.-kor estve érkezett a 10. hadtest-parancsnoksághoz.

E jelentéseket egybe vetve kitűnik, miszerint a tévedés legalább is igen könnyen kideríthető lett volna; de tekintetbe jön fenti állításunk helyessége mellett még azon körülmény, hogy *Fleischhacker* vezérőrnagy imént említett jelentésének a 10. hadtest-parancsnokságnál előbb kellett volna megérkeznie, mielőtt az utóbbi a hadsereg-parancsnokságot sürgősen kérte, hogy:

«Praussnitz, Eipel-re való tekintettel, egy megfelelő erős csapat által megszállassék».

E kérelem, mely feltételezi azt, hogy Praussnitz-Kaile megszállva *nincsen*, tudvalevőleg június 28-án 1 órakor éjjel érkezett a főhadiszállásra Josefstadtbá.*

De a 10. hadtestparancsnokságánál azért sem tételezhettek fel Praussnitz-Kaile-nál 6 zászlóaljot, mert a hadsereg-parancsnokságnak értesítése szerint, melylyel a 10. hadtest-parancsnokságnak fenti kérelme elintézve lett, ez utóbbi értesítve lón, hogy a 4. hadtesttől két zászlóalj és nem *hat* rendeltetett Praussnitz-Kaile-ra.

Hogy a hadsereg-parancsnokság ez intézkedése később megsemmisítve lett ezt, ugyan a 10. hadtestnek a visszavonulásra vonatkozó intézkedésben felemlíteni czélszerű lett volna; ennek elmulasztása valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a hadsereg-parancsnokság akkor, midőn az egész 10. hadtestet rendelte Praussnitz-Kaile-ra, nem fektetett többé arra súlyt, hogy az a 4. hadtestnek két zászlóalját ottan találandja-e vagy sem, mely két zászlóalj különben is alig érkezhett volna reggeli 7—8 óra előtt a kijelölt helyre.

A *porosz testőrhadtest* parancsnokának intézkedései a vett hadsereg-intézkedésből közvetlenül folytak. Ez utóbbi azon feltevésen alapult, hogy Trautenau-nál a harcz még folyik, feltűnő tehát, hogy a hadtestnek meghagyatik, miszerint Kaile-ig menjen és *innen* forduljon Trautenau felé, *ha az ütközet itten még tart*. E feltevés ugyancsak feltételelesen említetik fel, mindazonáltal azon kérdés merülhet fel: nem lett volna-e czélszerűebb nem *Kaile-tól*, hanem már *előbb* Trautenau felé venni az irányt és általában az I. hadtesttel az összeköttetést felkeresni, vagy e lehetőséget a hadtest-parancsnok belátására bízni?*** Mi e parancsban nem találjuk a hadtest-parancsnok elhatározásának szükségtelen korlátozását kifejezve, hanem azon fontos körülménynek az érvényre jutását, hogy a hadsereg középhadának a győzelmes V. és VI-ik hadtesttel

* L. a 182. oldalt.

** L. Kühne Wanderungen stb. 4. füzet (2. kiadás) 8. oldal.

való összeköttetése ne kockáztassék, mely minden esetre fontosabb **Jun. 28.** volt, mint a bizonytalan összeköttetés a vereséget szenvedett I. hadtesttel, melyről az sem volt tudva, hol van e pillanatban. Az összeköttetésnek az V. és VI. hadtesttel való fentartására pedig, melyre tudvalevőleg június 28-án *Steinmetz* tábornok is törekedett,* nagy fontossággal bírt Kaile-nak mint útesomó pontnak birtoka.

A mi a porosz testőrhadttest menetrendjét illeti (l. a hadrendet), megjegyzendő, miszerint egy tartaléknak a menetről való kikülönítése nem csak céltalan, hanem azon veszélyt is magában rejt, hogy a csapatoknak egy nagy része esetleg nem érvényesíthető az ütközetben ideje korán és a többi csapatok annak vannak kitéve, hogy túlerő által megtámadtatnak és megveretnek.

*A Knebel-dandár és hadtest-lövegtartalék harcza
d. e. 9 órától 11-óráig.*

Gablenz altábornagy az intézkedések kibocsátása után, hadtestét megelőzve, előre sietett és *Burkersdorf* közelében már a vonat élénél azon jelentést vette, hogy a bal oldalon ellenséges lovasság mutatkozik. Csakhamar személyesen is meggyőződött az altábornagy arról, hogy porosz testőr-huszárok kisebb gyalog-osztagok által követve, körülbelül 1500 lépés távolságra bal oldalán kísérik. A hadtest-parancsnok erre a *Burkersdorf* közelében lévő vonatot azonnal *Pilnikau*-ra irányítja és az út közelében lévő erdő-részeket a vonatot fedező század által megszállatta. Az élén menetelő hadtest-lövegtartalék, nemkülönben, a Kaile-ra vezető út elágazásához érkezett *Knebel*-dandár utasítva lettek balra fejlődni, mely fejlődés az ellenség részéről nem zavartatott meg.

Az osztrák csapatok 9 óra tájban ennek folytán következőkép 9 ó. állottak (l. 12. sz. vázlatot).

A *Burkersdorf* és Kaile-ra vezető két út közt két 4 fontos és egy lovas üteg (5/III., 3/III. és 7/III.); ezektől balra az erdőben három gyalog zászlóalj é. p. az első harcvezonalban az első és harmadik gyalog-ezred harmadik zászlóaljai, a 2-ik harcvezonalban pedig a 3-ik ezred 2-ik zászlóalja. A tüzérségtől jobbra állott az első gyalog-ezred 2-ik és előretőlva az erdőrészekben ezen ezred első zászlóalja és a vonatfedezet gyanánt kikülönített század.

Második vonalban állott három 8 fontos üteg (8/III., 10/III. és 9/III.); a jobb szárnyon pedig a hadtest-löveg-tartalék fedezete gyanánt kikülönített első zászlóalja a 3. gyalog-ezrednek.

A *Windischgrätz* dragonyos-ezred a hadtestiintézkedés értel-

* L. a 198. oldalt.

Jun. 28. mében Alt-Rognitz-ra érkezvén, délnyugotról ágyúörgést hallott, minek következtében gyors ütemben Neu-Rognitz-ra nyomult, hol a 7/III. lovas üteg hozzá csatlakozott. Az ezred Burkersdorf-tól nyugotra fejlődött a második vonalban. A *Mondel*-dandár, táborhelyén arczzal délkeletre, a *Wimppen*-dandár még Trautenau-nál állott.

Grivicic ezredes a hadtest-intézkedést csak 9 ó. 30 p.-kor kapta, tehát az ütközet kezdetén szintén még nem indult el a Katzauer Berg-en lévő tábor helyéről.

Porosz részről az első testőr-hadosztály elővédje elérte 8 ó. 30 p.-kor Raatsch nyugoti kijáratát, egy lovas-század Neu-Rognitz és Burkersdorf felé volt előre küldve és ez utóbbtól azon jelentés érkezett a hadtest-parancsnokhoz, hogy erős ellenséges oszlopok Königinhof-tól Trautenau felé menetelnek. A Raatsch-tól nyugotra fekvő magaslatokon tartózkodott hadtest-parancsnok erre az első testőr-hadosztálynak azon parancsot adta, miszerint egy megfelelő állásban további parancsot bevárjon. *Hiller* tábornok véleménye szerint egy ilyen állás csak az Aupa mögött látszott lenni, minélfogva ő hadosztályának zömét oda visszairányítá míg az elővédet utasítá a hátramenetet fedezendő, a Raatsch-tól nyugotra fekvő magaslatokon állást foglalni.

Időközben felderítették a hadtest-parancsnokságnál a tévedést, miért is a hadtest-parancsnok elrendelé az előnyomulást a «Graner Koppe» irányában. Ez utóbbi a hadtest-parancsnokság állásáról olyan pontnak látszott, melyről a Neu-Rognitz és Trautenau közti terepre és az ellenség viszonyaiba bepillantás nyerhető.

Hiller tábornok ennélfogva az elővédnek parancsot adott Staudenz-en át a műút felé Burkersdorf-ig előnyomulni, hová a zöm is követendi.

Az elővéddel — 4 $\frac{1}{4}$ zászlóalj, 1 üteg, 2 utász-század — majd egyidejűleg a zöm élén lévő, de a hátramenetet nem foganatosított két további zászlóalj és egy üteg is előre nyomult, úgy, hogy az osztrákok fentebb vázolt állásukban 6 $\frac{1}{4}$ gyalog zászlóalj és két üteg által lettek megtámadva.

A *Knebel*-dandár zászlóaljainak czélszerűtlen elosztása folytán a porosz csapatok úgy az előretölt I/1. zászlóaljat, valamint az osztrák állás jobb szárnyán lévő II/1. zászlóaljat is nagy túlerővel támadták meg és így sikerült nekiök az osztrák lövegek heves tüzelése daczára a Staudenz-től nyugotra fekvő fontos magaslatok birtokába jutni.

A Burkersdorf-tól keletre levő erdőrészeteknek, nemkülönben az útszéli ároknak a porosz csapatok által történt megszállása folytán a jobb szárnyon állott 7/III. üteg igen veszélyeztetve vala és miután emberek és lovakban nagy veszteségeket szenvedett, a 10/III. nyoloz.

fontos ütegnek a Granner-Koppé-n lévő állására visszament. A Jun. 28. porosz-csapatok az elfoglalt állásban befészkeltek magukat és a két fél közt nyugodt és tartós tűzharc fejlődött ki, mely azonban 500—600 lépés távolságra és mindkét fél jó fedezékeinél fogva, csekély hatású volt. A porosz-csapatok tűzfegyelméről és kiképzéséről kedvező tanúságot tesz azon körülmény, hogy egy századnál az emberek gyorstüzelő puskáikból ezen 1—1½ órai tűzharc alatt csak 1—18 töltenyt tüzeltek el.

Gablenz altábornagy 11 órakor egy Praussnitz-ből érkezett 11 ó. utásztiszttól megtudván, miszerint ott osztrák csapatok nem állanak, de igen is porosz csapatok vannak már ott, a Knebel-, Mondel- és Wimpffen-dandárokat a helyzetről értesíté, és azoknak az Elba mögé való visszavonulására a Pilnikau-n át vezető vonalat jelölé ki.

A Knebel- és Mondel-dandár és a hadtest-lövegtartalék harcza.

A porosz elővédnek a Knebel-dandárral és hadtest-lövegtartalékkal vívott harcza közben kifejlődött porosz részről az első testőrhadosztály főcsapatának még hátralevő két gránátos zászlóaljja. A hadosztályparancsnok elrendelé, miszerint e két zászlóalj az elővéden áttörjön és a Burkersdorftól délre fekvő erdőrésztelre vegye az irányt.

A hadosztály-tartaléknak két élzászlóaljja szintén még idejekorán érkezett, hogy a főcsapat támadásában részt vegyen. Az I. zászlóaljja a 3. testőrezrednek az előbb jelzett erdőrésztel felé vette az irányt, míg a II. zászlóalj Burkersdorft balra hagyva, a Burkersdorf-tól északra fekvő magaslat felé nyomult előre. A tartaléknak III-ik zászlóaljja a hátramenet alkalmával már elfoglalta volt állását az Aupa bal partján, midőn a parancs az újbóli előmenetre ki lett adva; miután pedig ekkor már a második testőrhadosztály lépett el az Aupa-hídon, kénytelen volt a bal parton várni, minélfogva az ütközetben részt nem vehetett. E zászlóaljnál a 12 fontos üteg is volt.

Hiller tábornoknak azon parancsa, hogy a főcsapat zászlóaljai az elővéden áttörjenek, nem lett foganatosítva, mert az elővéd a főcsapat és tartalék megérkezésekor feltartóztathatlanul szintén támadásnak indult. Nevezetesen megemlítendő, miszerint gróf Waldersee alezredes, ki csapatainak a főcsapat megérkezése előtt minden támadást, tekintettel a hiányzó tartalékokra, egyenesen megtiltott, azok megérkezése után azonnal a jelet adatta a rohamra és csapatai előtt lovagolva, «hurrah»-kiáltással vezeté őket rohamra.

A porosz csapatok majd egyidejűleg elfoglalták az erdőrészt-

Jun. 28. letet Burkersdorf-tól délre és Burkersdorfot, az osztrákokat visszavonulásra kényszerítvén.

Osztrák részről az első ezred II. zászlóalja visszament Burkersdorf-ra és a helységet megszállván, azt addig tartotta, míg az ezred I-ső zászlóalja a helységtől délre fekvő erdőrészekből egy magasságra vissza nem ment; azután pedig az első zászlóalj részeivel Altenbuch felé hátrált.

A bal szárnyon az erdőben lévő három osztrák zászlóalj öt porosz század által lett megtámadva és, miután szívós ellenállás nem szándékoltatott, részint Rognitz felé, részint pedig nyugoti irányban visszavonult. Az első vonalban álló veszélyeztetett két üteg a Graner Koppe körül Altenbuch felé ment vissza.

Miután az ellenség Burkersdorfot elfoglalta, a második vonalban volt ütegek is hátráltak és pedig részint egyenesen Altenbuch felé, részint pedig Hainwiese-n át ugyanoda.

12 ó.

A *Mondel*-dandár, mint említők, az ütközet kezdetén parancs nélkül arcczal délkelet felé felfejlődött; azután Neu-Rognitz felé előrenyomult és 12 óra tájban e helységtől északnyugotra a traute-nauai műutat keresztezve állott. Az üteg az úttól keletre foglalt állást.

A dandár állása szívós ellenállás kifejtésére nem vala kedvező, amennyiben az erdőben kis távolságra megközelíthető volt. A tüzéségnek igen korlátolt kilövése vala. Neu-Rognitz maga védelemre általában kedvezőtlen.

A dandárnak ezen állása ellen indult 11 és 12 óra közt az a bizonyos öt porosz század támadásra, mely elől a három osztrák zászlóalj az erdőből hátrált.

A porosz századok eleinte sikeresen működtek és a dandár első harcvezetési vonalában állott 10. ezred visszaszorítva lett. Osztrák részről azonban *Haigenwelder* alezredes, első sorban az elkésett hadtestvonat egy részének veszélyeztetése folytán, ellentámadásra indult és a porosz csapatokat Neu-Rognitz-ból újból visszaszorította. Az osztrák csapatok azonban a poroszokat nem követték és a *Mondel*-dandár a hadtestparancsnok rendeletére 1 órakor d. u. megkezdte a visszavonulást Altenbuch és Pilnikau felé, következő sorrendben: 10. ezred, 12. vadász-zászlóalj, I/3. és II/3. üteg; a 24. ezred és a 28. vadász-zászlóalj 2¹/₂ százada csak a vonat elvonulása után hátráltak a későbbi délutáni órákban, anélkül, hogy az ellenség őket zaklatta volna.

A *Knebel*-, *Wimpffen*- és *Mondel*-dandárok Pilnikau-ban egyesültek és azután Kottvic-on át az Elbe mögé Neuschloss-ba vonultak, hol fektáborba szálltak.

A hadtestvonatnak az ütközet kezdetén Weiberkränke-ig jutott része Josefstadt-ra ment vissza; a hadtest-lőszertelep Soor

és Pilnikaun át Neustadt felé. Ez utóbbinak egy löszerkocsija, Jun. 28. továbbá a pénztárkocsi és a Mensdorff dsidás-ezred vonatának egy része az ellenség kezébe került.

Míg a hadtest zöme teljes visszavonulásban volt, addig a *Grivičić*-dandár egész elszigetelt harcztot vívott és igen válságos helyzetbe jutott.

A Grivičić-dandár harca.

(L. a 12. sz. vázlatot.)

Már említők, miszerint *Grivičić* ezredes a hadtestintézkedést, mely szerint Alt-Rognitz és Rudersdorf-on át Raatsch-ra lett irányítva, hogy itten vagy elővéd gyanánt arczezal Eipel felé állást foglaljon, vagy pedig a Kaile felé előnyomuló ellenség jobb oldalára hasson, csak 9 ó. 30 p.-kor d. e. vette. Ez idő szerint, mint láttuk, a Knebel-dandár és a porosz I. testőrhadosztály elővéde közt javában folyt a harc.

A dandár 10 óraker d. e. indult el lovasság és tüzérség nélkül 10 ó. fektáborából. A dandár ütege az éjjelt a *Wimppfen*-dandárnál tölté és még nem érkezett vissza dandárjához. A dandár létszáma az előbbi nap veszteségei után 5000 ember volt.

11 óraker d. e., midőn a hadtestparancsnok az új intézkedéseket a visszavonulásra kibocsátá, a *Grivičić*-dandár Alt-Rognitz északi részében volt. A dandár számára kiadott parancs volt: *«egy esetleg megkezdett ütközet félbeszakítandó, a dandár — ha másképp nem lehet — Trautenaun át hátráljon, a hadtesttel való egyesülést foganatosítsa és minden körülmény alatt Pilnikaun át az Elbe mögé Neuschloss-ra menjen.»* 11 ó.

Grivičić ezredes ezen parancsot nem kapta meg.

Porosz részről a hadtest-parancsnokság 11 ó. 30 p.-kor d. e. megtudta járőröktől, hogy ellenséges csapatok Alt-Rognitz-ra érkeztek.

Ekkor a 2-ik testőrhadosztály éle még Raatsch-ban vala. A hátbőröndök harácsolt fuvarok által lettek szállítva.

11 ó. 30 p. és 11 ó. 45 p. közt a főcsapat élén menetelő zászlóalj parancsot kapott jobbra kikanyarodni és Rudersdorf-on át Alt-Rognitz felé menetelni. A zászlóalj feladata volt az oszlop jobb oldalát a bejelentett ellenség ellen biztosítani. 11 ó. 30 p.

12 óra tájban bukkant a *Grivičić*-dandár elővédje Rudersdorftól délre ezen ellenséges zászlóaljra. 12 ó.

Grivičić ezredes elővédjét — a brassói 2. sz. gyalogezred 3 ik zászlóalját — a helységhez vezető vízmosás déli szélén fej-

Jun. 28. lödteté; az ezred 1. zászlóalja követé az előbbit, míg a 16. vadász-zászlóalj a 3. zászlóaljtól balra szállta meg a vizmosás szélét.

A zombori 23. gyalog-ezred három zászlóalját pedig az ezredes a Staudenz felé vezető úton előreküldé és utasítá, miszerint két zászlóaljjal az első és egy zászlóaljjal a 2-ik harcvezetvényben az út irányában arcczal délkelet felé, tehát az előbbi zászlóaljak arcvonalához kamót képezve fejlődjenek. A 2-ik ezred 2-ik zászlóalja a dandár tartalékát képezte az arccsoport jobb szárnyán kívül.

Alig hogy a 2. ezred 3-ik zászlóalja és a vadász-zászlóalj felállítási helyeikre érkeztek, a porosz zászlóalj — parancsnoka által lóháton vezetve — rohamra indult. E zászlóalj az osztrák csapatok tüze által tisztjeinek nagy részét és legénységének több mint egy harmadát elvesztvén, hátrálni vala kénytelen.

A zászlóalj-parancsnok azon jelentésére, hogy az ellenségre bukkant, a porosz hadosztály főcsapata élén volt következő zászlóalj Raatsch-tól nyugotra parancsot kapott szintén Alt-Rognitz felé kikanyarodni. Ezen zászlóalj parancsnoka ez utóbbi helység irányából hallván a lövéseket, a zászlóalj előnyomulását, amennyire csak a legénység ereje megengedé, meggyorsította. E zászlóalj hasonló sorsban részesült, mint az előbbi és szintén kénytelen vala a szuronyral és puskatusával vívott, makacs harc után visszavonulni.

Grivičic ezredes most támadásnak indult a kőkereszt irányában és elfoglalta a magaslatot, mely alkalommal vagy 30 porosz gránátos hadifogságba esett és a szintén előrerohant zombori ezred egy zászlót hatalmába kerített.

Az ezredes azon véleményben lévén, miszerint az Eipel felől előnyomuló ellenség élével dolga, a megvett állást biztosítani akarta és e célból azon szándékkal, hogy a hadtest zöméhez, melynek sorsáról biztos tudomással nem bírt, kedvezőbb helyzetbe jusson, jobb szárnyát előretolta.

E mozdulat alig lőn megkezdve, midőn úgy a dandár oldala, valamint háta ellen egy új, igen erélyes és meglepő támadás lett intézve.

A porosz 2-ik testőr-hadosztály t. i. Kaile-ra való előmenetele közben parancsot kapott az irányt Trautenau-ra venni.

Mindenekelőtt a 3. gránátos-ezred három zászlóalja lett Rudersdorf-ra irányítva, az ott harczoló két zászlóalj támogatására; ezen három új zászlóalj részben a *Grivičic*-dandár hátába jutott.

Grivičic ezredes csak most jutott azon meggyőződésre, miszerint a hadtest zöme az ellenség által megtámadva lett és valószínűleg Pilnikau felé kitért. Az ezredes tehát elhatározta, hogy szintén oda visszamegy. E hátramenet rendes keresztülvitele azonban nagy akadályokba ütközött.

A csapatok 24 óra óta élelem nélkül lévén, 3 órán át **Jun. 28.** derekasan vívtak, miután azonban az ellenség által hátban meg-támadva lettek, rendetlenségbe jutottak és egy ideig egymásra tüzeltek.

Grivičić ezredes d. u. 3 óra tájban rendelte el a visszavonulást, és ekkor maga is egy lövés által leterítettett, mire a dandár teljesen felbomlott. 3 ó.

Egyes osztagok az előnyomuló ellenségnek még ellenálltak, de eredmény nélkül és hadifogságba jutottak. A hátráló csapatok legnagyobb része pedig a Trautenau-ra irányított 2. testőr-hadosztály zömének kezeibe esett; csak körülbelül 2000 embernek sikerült Pilnikau-n át Neuschloss-ba eljutni. A hadi foglyok közt a helyettes dandárnok *Gamerra* ezredes, a 23. ezred parancsnoka is volt, aki egy nagyobb osztaggal áttörni akarván, június 29-én kényszerítve lett a fegyvert letenni.

A dandár útege csak Neuschloss-ban csatlakozott újra a dandár romjaihoz.

Veszteségek.

A két fél veszteségei ezen az osztrákok részére gyászos kimenetelű ütközetben voltak:

Porosz részről:

Fegyvernem	Halott		Sebesült		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
Gyalogság	9	139	19	518	28	657
Lovasság	.	2	.	3	.	5
Tüzérség	.	7	.	16	.	23
Összesen	9	148	19	537	28	685

Jan. 28.

Osztrák részről:

Csapattest	Halott		Sebesült		Fogságba esett				Összesen	
					sebesülve		sebesületlen			
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
Hadtest hadi szállás	.	1	.	.	.	.	.	.	.	1
<i>Knebel</i> dandár										
1. gyalogezred ---	3	110	1	50	3	134	.	71	7	365
3. gyalogezred ---	1	37	3	5	.	71	.	9	4	129
28. vadász-zászlóalj	1	22	.	19	.	13	.	9	1	63
<i>Mondel</i> dandár										
10. gyalogezred ---	1	19	1	9	.	16	1	71	3	115
24. gyalogezred ---	2	135	5	36	.	48	.	76	7	295
12. vadász-zászlóalj	.	.	.	.	.	.	1	6	1	6
<i>Grivičić</i> dandár										
dandár-törzs. ---	.	1	.	.	4	.	.	.	4	1
2. gyalogezred ---	2	69	1	103	7	60	32	992	42	1224
23. gyalogezred ---	1	44	.	57	3	215	20	553	24	869
16. vadász-zászlóalj	6	134	8	.	.	29	10	432	24	595
9. dsidásezred ---	.	.	.	.	1	4	.	2	1	6
2. dragonyosezred	.	.	1	4	.	.	.	.	1	4
3. tüzérezred ---	.	11	1	7	.	8	.	.	1	26
egészségügyi intézet	.	.	.	.	.	.	3	4	3	4
Összesen	17	583	21	290	18	598	67	2225	123	3696

Visszapillantások az ütközet lefolyására.

Az osztrák legfelsőbb vezetést illetőleg feltűnik e napon annak passzív magatartása. Ez részint annak volt a kifolyása, hogy a harcstérhez legközelebb levő *Mondel*-dandár legkésőbb alkalmaztatik. A passzív magatartás vádját megállapítja ezen körülményen kívül az is, hogy a hadtest-parancsnok a későbbben megérkező csapatok által állást foglaltat menetvonala, illetőleg visszavonulási vonala mentén és magát attól elszorítani engedti. Az ellenség egy szorosból kibontakozván, annál inkább indokolt lett volna e kibon-

takozást erélyes támadólagos fellépéssel megakadályozni; de követelte ezt a hadtest hadászati helyzete is. **Jun. 28.**

A *Knebel*-dandár állása a menetvonal közvetlen közelében többféle harcászati hátránnyal bírt és a hadtest hadászati helyzetének sem felelt meg. Hogy a csapatok elosztása sem volt czélirányos, megfelelő helyen már megemlítők. Nevezetesen kifogásolandó harcászati szempontból három zászlóaljnak a bal szárnyon az erdőbe való előretolása. Ezek szívós ellenállás kifejtésére nem valának képesek, a puszta felderítő szolgálatra pedig aránylag gyengébb osztagok is megfeleltek volna.

A *Mondel*-dandár magatartása, amennyiben az a dandárparancsnok hatáskörében lehetséges vala, a helyzetnek teljesen megfelelt. A dandárnak határozott parancsa lévén a hadtestet Trautenau felé biztosítani, felállítási helyét saját felelősségére annál kevésbbé hagyhatta el, amennyiben térileg a hadtestparancsnok közvetlen parancsadási körletében állott. Az által, hogy a dandár arczát délkelet felé megváltoztatá és a harctérhez némileg közeledett, kifejezésre jutott a szándék és akarat a harcba beavatkozni. Visszavonulását a dandár szintén csakis a hadtestparancsnok egyenes parancsára kezdé meg. Megállása Neu-Rognitznál és a Hohenbrucknál levő vonat felszabadítására foganatósított ellenlökeme a helyzetnek teljesen megfeleltek.

A *Grivič*-dandár válságos helyzetét nagyrészen azon körülmény okozta, hogy az összeköttetést e dandárral előállítani, mire elég lovasság állott rendelkezésre, teljesen el lett mulasztva.

Feltűnő azon körülmény is, hogy ezen teljesen elkülönítve fellépő dandár se tüzéséggel, sem pedig lovassággal nem rendelkezett, minélfogva egyrészt helyzetének felderítésére, másrészt önálló harc keresztülvitelére képtelen vala. A dandárnak, úgy látszik, a visszavonulásra vonatkozó parancs is elkésve lett megküldve; e parancs megküldése pedig nem történt a közvetítést biztosító feltételek mellett.

Junius 29-ike.

Általános helyzet junius 28-án este és intézkedések junius 29-re.

Az osztrák főszereg és a II. porosz hadsereg helyzete jun. 28. este a 13. sz. vázlatban van feltüntetve. **Jun. 29.**
13. vázlat.

Már említők, miszerint *Benedek* tábornoszernagy a skalici és neu-rognici ütközetek gyászos kimenetele után szándékáról, az Iser felé elenyomulni, elállott és elhatározá magát a hadsereget azon állásban összpontosítani, mely fejlődése számára eredetileg kilátásba volt véve.

Jan. 29. Ez elhatározás folytán június 28-án 11 ó.-kor éjjel kiadott intézkedés szerint a 3. hadtest utasítva lett felállításában, a 6. hadtest pedig Daubravic-nál megmaradni; a többi seregrészek az elrendelt mozdulatot (l. a. 187. oldalt) foganatosítják.

A június 30-ka számára már 28-án délután elküldött intézkedés a 4. és 10. hadtest számára következő utasításokat tartalmazta.

«A 10. hadtest, melynél a 2. dragonyos ezred továbbra is megmarad, nemkülönben a 4. hadtest a meddig csak lehetséges, kitartsanak előretölt állásaikban és abból csak a végszükség esetén hátráljanak. Hátrálásra kényszerítve, Josefstadt-ra vonulnak vissza, hol egyesülve *Gablentz* báró altábornagy parancsnoksága alatt, újból állást foglalnak és az erősségre támaszkodva igyekezniök kell az ellenség előnyomulását megakasztani.»

Az intézkedés, amely a hadsereg felfejlődését az Elbe mögött szabályozá, június 29-én 7 ó. 45 p.-kor d. e. lett kiadva és következőkép szólt:

«A hadsereg a mai nap folyamában következő felállítást foglaljon el:

6. hadtest Silberleuten és Liebthal;¹

8. hadtest Sibojed és Kaschow;²

2. hadtest a 8.-tól jobbra Kaschow és Salnei közt;³

az 1. tartalék-lovas-hadosztály és 2. könnyű lovas hadosztály szintén Salnei-nál;

10. hadtest Litic-nél, tartalék gyanánt;

2. tartalék-lovas-hadosztály Gross-Bürglitz;

3. tartalék-lovas-hadosztály Daubravic-nál a 6. hadtest

bal szárnyán;

Hadsereg-főhadiszállás Dubenec;

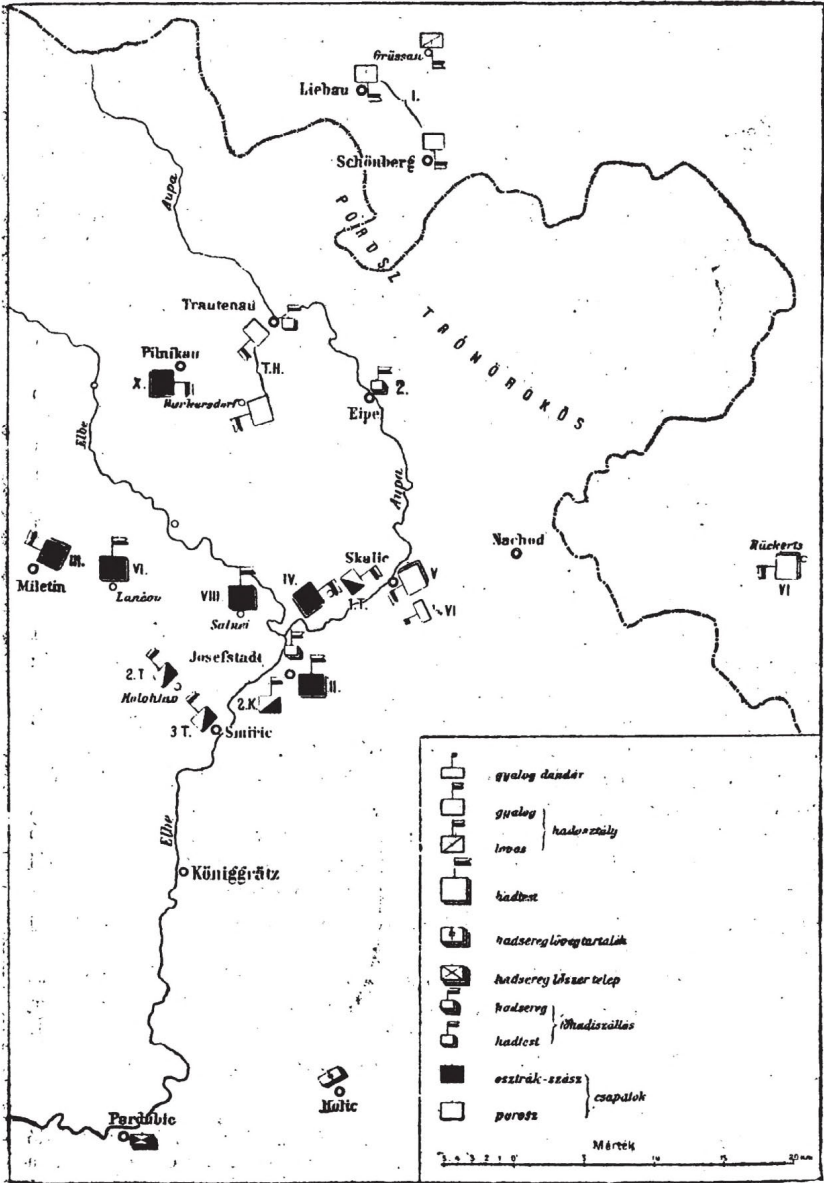
3. hadtest felállításában Miletin-nél megmarad;

a Dolan-nál álló 4. hadtest utasítva van, azon esetben, ha túlnyomó erők által megtámadva lesz, Salnei-ra visszamenni és a 2. hadtesttől jobbra állást foglalni;

¹ Egy későbbi parancs szerint a hadtest Sibojed és Kaschow-ra lett irányítva; arcz észak felé.

² Egy, későbbi parancs szerint (d. u. 2 ó. kor) a hadtest egy dandárnak a 6. hadtesthez arczozal észak felé kellett csatlakoznia, két dandárnak azonban Kaschow és a Westec-Litic-i műút közt kellett állást foglalni arczozal kelet felé.

³ Egy későbbi parancscsal a hadtest utasítva lett részint kelet felé arczot képezni.

18. sz. vázlat.
Helyzet június 28-án este

Jun. 29.

a hadsereg-lőszertelep ma Chlumec-re megy;
 a hadsereg-lövegterület ma Gross-Bürglitz-ba megy.
 Valamennyi hadtest a nagy málhát az Elbe jobb part-
 jára Smiřic és Trotina közé küldi.

Az 1. utász-zászlóalj a hadi hid-készülékekkel, a
 6. utász-zászlóalj azok nélkül, Smiřic-en át Lochenic-ra
 mennek.

Valamennyi hadtest a kiutalt állásban, minden annak
 megerősítésére alkalmasnak mutatkozó előkészületet meg-
 tegyen.

A hadsereg-hadbiztosság holnap Pardubic-ra jut».

A közölt intézkedésben említett, a 4. hadtestnek már reggeli
 6 ó. 45 p.-kor kiadott utasítás szólott:

«A 4. hadtest ne bocsátkozzék haszon nélküli har-
 czokba, hanem túlnyomó erők által megtámadva, vonuljon
 vissza Josefstadtra és foglaljon állást a 2. hadtesttől jobbra
 Salnei-nál.

Az 1. tartalék lovas-hadosztály a hadtestnél megmarad
 és azzal vonuljon el vagy — ha már menetfélben van —
 innen fog megállásra utasíttatni».*

Még meg kell említenünk, miszerint a *szász trónörökös* a
 hadsereg-parancsnok megváltozott szándékáról tájékozó értesítés
 (l. a 113. oldalt) szintén kiállítva lett, de csak délután lett elküldve.

Míg a reggel kiadott intézkedés a hadtestekhez eljutott, több
 csapat már az előbbi kiutalt menetcélok felé útban vala, és azok-
 nak újból megfordulni és más irányban elvonulni kellett. Ennél-
 fogva a napi meneteredmények csökkentek és úgy ez okból,
 valamint az ellenségnek Königinhof- és Schweinschädl-nél való
 megjelenése folytán a kiadott intézkedések foganatosítása újból
 megzavarva lön, minélfogva több rendbeli változások váltak szük-
 ségessé, nemkülönben a hadsereg-parancsnok szándéka ellen új
 harcok keletkezének.

A *porosz trónörökös* június 29-re elrendelte, miszerint az
 I. hadtest Schönberg és Liebau-ból Trautenu-n át Pilnikau-ig,
 a testőrhadtest Königinhof-ig és az V. hadtest Gradlitz-ig nyomul-
 jon; a VI. hadtest az V-*ket* Skalic és Gradlitz-ig volt követendő.

* Az 1. tartalék lovas-hadosztály t. i. a 28-án d. u. az Iser felé való
 előnyomulásra 29-re kiadott intézkedés szerint utasítva volt e napon a
 2. hadtest mögött Dubenec-ig menni. (L. a 185. oldalt.) Ez intézkedés az
 este megváltozott szándék mellett is érvénybe maradt.

A königinhofi ütközet.

Jun. 29.
Benedek tábornagynak június 29-re eredetileg kiadott intézkedése értelmében a 10-ik hadtestnek és a 4-ik hadtesthez tartozó, de még *Mastig* és *Kottwic*-nál állott *Fleischhacker* dandárnak *Josefstadt* felé kellett visszavonulnia, hogy majd a 4. hadtesttel a hadseregnek az *Iser* felé szándékolt menetét a porosz trónörökös hadserege ellen fedezze.

Báró *Gablentz* altábornagy intézkedései szerint e menet következőképen volt végrehajtandó: az élen a *Fleischhacker* dandárnak *Mastigban* levő fele az egész vonattal, azután a *Grivicic* dandár maradványai, a löszertelep, lövegtartalék, egészségügyi és utászszázad, a *Knebel*- és *Mondel*-dandárok és végre a *Fleischhacker*-dandár második fele *Kottvicból* a 2. dragonyos ezreddel; valamennyi *Ober-Praussnic-on* és *Königinhof-on* át. A *Wimpffen*-dandár *Ketzelsdorf-Königinhof-on* át volt irányítva. E dandár *Königinhof-ot* elérte a nélkül, hogy az ellenséggel találkozott volna és az *Elbén* átkelven, *Salnei* felé folytatta menetét.

A *Wimpffen*-dandár után érkezett *Königinhof-ra* a főoszlop élén menetelő féldandára a 4. hadtestnek *Stocklin* ezredes parancsnoksága alatt, a ki 4 ó. 30 p.-kor reggel indult el.

E féldandár *Gablentz* altábornagytól parancsot kapott, hogy a hadtest elvonulását biztosítandó, a város északi oldalán állást foglaljon.

Porosz részről a testőrhadtest, amely *Trautenaunál* éjjelezett, e napon útját *Königinhof felé* folytatván, elővéd dandárával 12 ó.-kor indult el *Burkerdorfból* és d. u. 2 ó.-kor érkezett *Königinhof* alá. Mihelyt az előreküldött lovasság osztrák csapatok jelenlétét bejelenté, az elővéd támadásra indult: ekkor vonult a 10. hadtest zöme éppen a városon át.

Stocklin ezredes egy fél órai harc után kénytelen vala visszavonulni; de csapatai csak a keletkezett utcái harcok okozta nagy veszteségek árán bírtak az *Elbán* átkelni.

A poroszok erre megszállták a várost.

Az osztrák csapatok veszteségei ez ütközetben valának: 207 halott és eltűnt, 36 sebestült, 367 fogoly;

a poroszok vesztesége volt: 18 halott és eltűnt, 52 sebestült.

*

A *Knebel*-dandár *Westec*, a *Mondel*-dandár *Stern*, a *Wimpffen*-dandár és a hadtest hadiszállás *Litic-nél* szálltak táborba: *Fleischhacker* vezérőrnagy dandárával estve 9 órakor *Salnei* felé vonult el, hová éjjeli 2 ó.-kor érkezett meg.

A hadtest-lövegtartalék *Mirejowban* szállt táborba.

A Schweinschädl melletti ütközet.

(L. a 14. sz. vázlatot).

JUN. 29.

14. vázlat.

Az osztrák 4. hadtest* három dandárral Dolannál állott. A hadtestparancsnok, gróf *Festetics* altábornagy, Skalic-től délre ellenséges csapatmozdulatokat észlelvén, a hadtestlöveg tartalékot délre Schweinschädl-ig előretolta.

A hadtest dandárai az első délutáni órákban következő állásokban voltak:

Poeckh-dandártól: a nagyváradi 37. gyalog-ezred 3 zászlóalja Schweinschädl-ben, amely részben védelemre volt berendezve; a kolozsvári 51. gyalog-ezred Sebuc előtt; a 8. vadász-zászlóalj és a dandár-üteg Trebešow-nál.

József főherczeg dandárától az eperjesi 67. gyalog-ezrednek egy zászlóalja és a 30. vadász-zászlóalj Schweinschädl déli szegélyénél voltak előretolva; a 67. ezred többi részei és a szolnoki 68. gyalog-ezred valamint a dandárüteg tartalék gyanánt második vonalban állottak; A 67. ezrednek egy osztálya Daubravice-ban volt kikülönítve.

A *Brandenstein*-dandár Sebuc-nál állott tartalék viszonyban. A 7. huszár-ezred a *József* főherczeg dandár mögött állott. Porosz részről *Steinmetz* tábornok csapatainak 29-én délelőtt

* A 4. hadtest hadrendje:

Hadtestparancsnok: gróf *Festetics* altábornagy; beosztva: lovag *Mollinary* altábornagy. Vezérkari főnök: *Görs* ezredes.

Dandárok:

Poeckh ezredes

József főherczeg vezérőrnagy

Brandenstein vezérőrnagy

Fleischhacker vezérőrnagy

}	8. vadász-zászlóalj
	37. és 51. gyalog-ezred
	3/V. 4 fontos gyalog-üteg.
}	30. vadász-zászlóalj
	67. és 68. gyalog-ezred
	4/IV. 4 fontos gyalog-üteg.
}	27. vadász-zászlóalj
	12. és 26. gyalog-ezred
	1/IV. 4 fontos gyalog-üteg.
}	13. vadász-zászlóalj
	6. és 61. gyalog-ezred
	2/IV. 4 fontos gyalog-üteg.

7. huszár-ezred 3., 4., 5. és 6. századai.

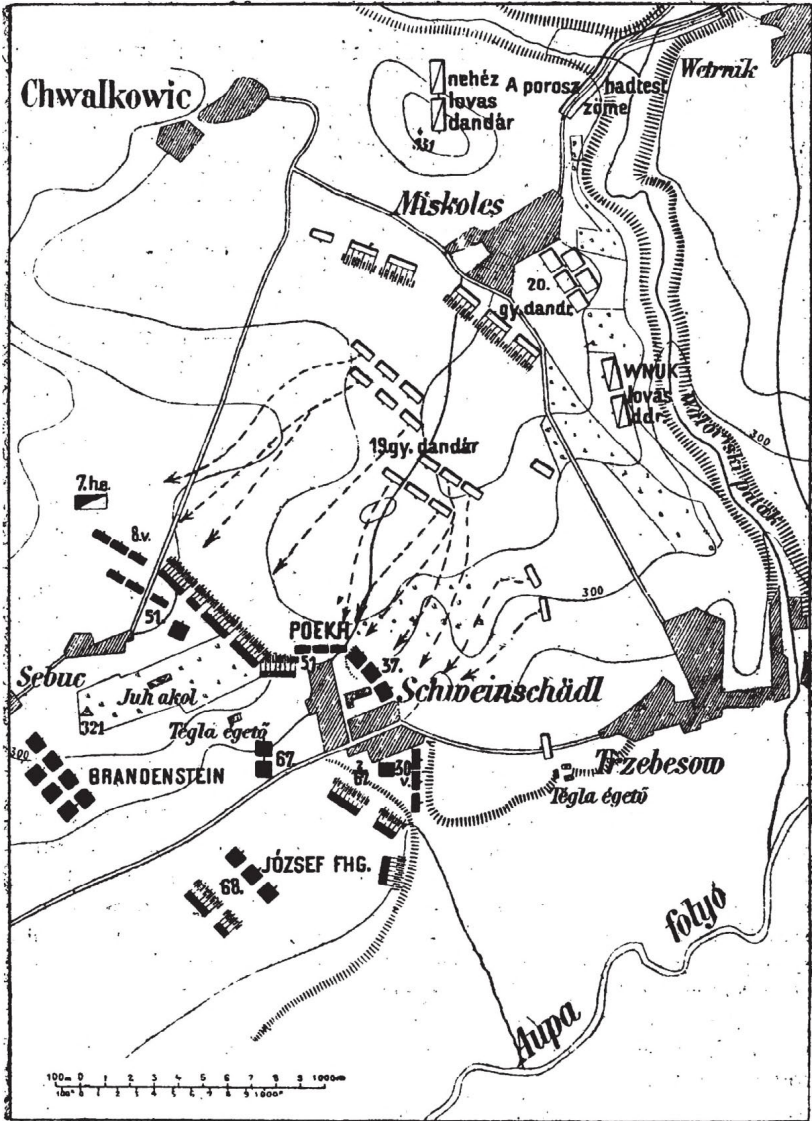
hadtestlöveg-tartalék,

1 utász-század és egy hadihíd-készlet.

Összesen: 28 gyalog-zászlóalj, 4 lovas-század, 80 löveg, 1 utász-század és 1 hadihíd-készlet.

Megjegyzés: A *Fleischhacker* dandár 29-én a 10. hadtestnél volt.

14. sz. vázlat.
 A Schweinschädl melletti ütközet.
 1866. június 29-én.

Jan. 29. pihenőt adott. A menet folytatása a kitűzött menetczél — Gradlitz — felé délután volt szándékolva.

Feltalált iratokból kitűnt, miszerint június 28-án már három osztrák hadtest állott Skalic közelében. Hogy a hadtest Gradlitz-ot lehetőleg harc nélkül elérhesse, elhatározá *Steinmetz* tábornok az osztrák előőrsök bal szárnyát Zliő, Ratiboric Wettnik-en át megkerülni és így a Chwalkovic-gradlitzai műtutat elérni.

Az ötödik hadtesthez e napon a *Hoffmann*-dandáron kívül a nehéz testőr-lovas-dandár is beosztva volt.

A bal oldal biztosítása végett a *Wittich* gyalog- és *Wnuk* lovas-dandár az Aupa jobb partjára volt irányítva és utasítva lettek Miskoles-nél a hadtesthez csatlakozni.

A porosz elővéd — *Kirchbach* tábornok — d. u. 2 ó. kor indult el, midőn a VI. porosz hadtest Skalic-ra érkezett. A bal oldal különítmény 2 ó. 30 p. kor indult el és legelőbb bukkant osztrák csapatokra.

Wittich tábornok az osztrák csapatok figyelmét Miskoles-tól elterelendő, lövegtűzet kezdetett meg, mely utóbbi a Schweinschädl-től délre álló osztrák ütegek által viszonzva lett. Trzebesow-ra érkezvén, különítményével észak felé kanyarodott és a Walowski patak völgyében fedezve folytatá menetét, melynek biztosítása végett a 47. ezredet Trzebesow nyugoti kijáratáig előreoltá.

Mihelyt ezen ezred a helység nyugoti kijáratát elérte, a téglaégetőnél lévő 30. vadász-zászlóalj által tűzzel lőn megtámadva. A puskatűz hallatára a *Wittich* tábornok különítményéhez tartozó 52. ezrednek egy zászlóalja is felfejlődött a Trzebesow-Miskoles féle út mentén arcczal nyugot felé.

Ez idő szerint a porosz V. hadtest elővédje a mély útban Wettnik-nél volt.

A délről jövő löveg- és puskatűz hallatára *Kirchbach* tábornok, az elővéd parancsnoka, előresietett és észrevette, miszerint több osztrák üteg Schweinschädl-nél állásban volt. Belátván, hogy a hadtest menete Chwalkowitz-ra — körülbelül 2500 lépés távolságban az ellenséges ütegektől — addig nem foganatosítható, míg a magaslatok elfoglalva nem lesznek, elhatározá magát Miskoles-től a Schweinschädl-nél lévő magaslatok ellen előnyomúlni.

A támadás Schweinschädl-re öt porosz üteg által lőn-előkészítve, illetőleg támogatva és a 19. porosz gyalog-dandár által foganatosítva.

A csapatok kölcsönös helyzete d. u. 4 óra tájban a 14. vázlatban van feltüntetve.

Körülbelül 5 óra d. u. lehetett midőn a porosz lövészek Schweinschädl északi és keleti oldalát átkarolólag és a magas vetések által fedezve, megtámadták.

Gróf *Festetics* altábornagy elhatározta magát a porosz hadtest **Jan. 29.** támadását előbb visszautasítani és csak azután a visszavonulást megkezdeni, nehogy csapatait a korai hátrálás által demoralizálja.

A nagyváradi 37. gyalog-ezred 2-ik zászlóalja a nagy majort a helység északi oldalán tartotta megszállva, míg a másik két zászlóalja attól balra a gyümölcsösökben és a mély útban állott.

Midőn a porosz gránátos ezred oszlopai a helység északi szegélye ellen előnyomulának, a 37. ezred első zászlóalja ellenökemet kísérelt meg. Egy teknyőben jól fedezve oly meglepőleg tört előre, hogy kézi tusára került a sor. Porosz részről azonban csakhamar a jobb szárnyon lévő század felfejlődött és pusztító gyorstüzével a zászlóaljat hátrálásra kényszeríté, mely alkalommal ez utóbbi rendkívüli veszteségeket szenvedett.

Ezen balsorsu ellenökem folytán a *Poekh*-dandár, amelynek bal szárnya az ellenség által átkarolva lőn, nemkülönbön az útegek is a *Brandenstein* dandárra visszavonultak. Több porosz zászlóalj most benyomult a helységbe, hol *Terstyánsky* alezredes a nagyváradi ezred 3. zászlóaljával a majort vitézül védte. Csak miután a porosz csapatoknak sikerült a kerítést több helyen áthágni és a nagyváradiakat minden oldalról körülfozták, üritették ki ez utóbbiak a majort, ami azonban csak nagy nehezen és igen súlyos veszteségek árán sikerült. Közel 200 halott maradt a színhelyen és vagy 300-an kerültek ellenséges fogságba.

A porosz 46. ezred majd egyidejűleg nyomult előre a gránátos ezreddel, irányt a nagy juh-akolra és az attól délkeletre fekvő téglaegetőre véve, mely utóbbihoz a *József* főherczeg dandárhoz tartozó perjesi 67. ezred 1. és 3. zászlóalja segítségül előre nyomult.

Rövid, de heves harc után ez utóbbiak is kénytelenek valának hátrálni, mire az ellenséges csapatoknak egy része *Schweinschädl* felé fordult és a helységből hátráló osztrák csapatokat oldalba fogva, nevezetesen a 37. ezred 1. zászlóaljának gyorstűzzel nagy veszteségeket okozott; a zászlóalj zászlótartója ez alkalommal szintén elesvén, a zászló az ellenség kezébe jutott.

A *Schweinschädl*-be benyomult porosz csapatok az előnyomulást a helység déli szegélyéig folytatták, hol állást foglaltak és a hátráló osztrák csapatokat gyorstűzzel üldözték.

A *József* főherczeg dandár időközben Dolanra vonult vissza és több zászlóaljjal megszállta ezen helységet; a *Brandenstein*-dandár balra *Grabsic* felé foglalt újból állást; a két dandár közt a hadtest-löveg-tartaléknak egyrésze és a dandár-útegek helyezkedtek el, míg a *Poekh* dandár az első harczvonal közepe mögött tartalék viszonyba vonult.

A *Schweinschädl*-nél lévő magaslat megvétele után a porosz

Porosz részről:

Fegyvernem	Halott		Sebesült		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
Gyalogság	7	81	7	282	14	363
Lovasság	1	2	.	9	1	11
Tüzérség	.	.	.	5	.	5
Összesen	8	83	7	296	15	379

VIII. Események a hadszínhely legszélsőbb keleti részén. Az oswiecimi ütközet.

Junius 27-én a hadszínhely legszélsőbb keleti szélén is, Oswiecim-nál, komolyabb összeütközés volt osztrák és porosz csapatok közt, melyben magyar csapatok is részt vettek.

Gróf *Stolberg* vezérőrnagy, különítményével Nikolainál állván, jun. 26-án a II. porosz hadsereg parancsnoksága részéről felszólított Slézia fedezését, mely feladattal megbízva volt, inkább támadólagos fellépéssel fogantatosítani. A tábornok a támadást 27-én szándékolta Oswiecim ellen keresztülvinni és e célból *Knobelsdorff* vezérőrnagytól, aki hasonló feladattal megbízva, Ratibornál állott, 2 gyalog-századdal és 2 löveggel megerősítve lett.

Osztrák részről a határ megfigyelése végett itt a Krakó erősség védőőrségét képező hadosztálytól egy a 2-ik, 40-ik, 57-ik és 64-ik gyalog-ezredek 4. zászlóaljaiból, 4 dsidás-századból és egy 4 fontos ütegből álló különítmény volt felállítva *Trentinaglia* vezérőrnagy parancsnoksága alatt.

E csapatok junius 27-én reggel következőképen állottak:

A Visztulától északra: Javorzno-nál a 64. ezred 4. zászlóalja, Byczyna és Libiaznál egy-egy dsidás század. Chrzanownál a 40. ezred 4. zászlóalja, négy százada a 2. gyalog-ezrednek és egy fél üteg. Chelmek-nél és a Visztulán Gorzownál a 2. gyalog-ezred egy osztálya.

A Visztulától délre: Oswiecimnél az 57. ezred 4. zászlóalja, két dsidás század és egy fél üteg.

Gróf *Stolberg* tábornok $4\frac{3}{4}$ gyalog zászlóalj, 4 lovas-század és 2 lövegből álló különítményét még junius 26-án gyülekeztetve a Jedlini erdőben, körülbelül $\frac{3}{4}$ mérföldnyi távolságban az osztrák határtól, és innen 27-én 4 órakor reggel támadásra indult.

Az elővéd, amelyet az egész lovasság követett, Jablunkánál átlépte a Visztulát és Plawyn át Oswiecim felé vette az irányt; a

zöm a Visztulán Jedlinnél kelvén át, Brzczinkán át ugyanoda lett irányítva.

Osztrák részről éjjel tudták meg az ellenségnek az előbbi napon foganatosított mozdulatait.

Junius 27-én 6 órakerreggel vette az Oswiecimnél parancsnokló Ziegler ezredes a lovasság jelentését arról, hogy az ellenség a Visztulán átkelt — és valamivel későbbben, hogy az ellenség túlerővel az oswiecimi pályaudvar felé tart.

Ziegler ezredes a pályaudvart az 57. ezred három százada által megszállatta és a lövegek attól délre foglaltak állást.

Az 5. dsidás-század a vasút mentén az ellenség közeledéséről nyert első hirre Oswiecim felé nyomult előre, hol a 4-ik lovas-század két szakaszával egyesült.

Az ellenséges zászlóaljnak, az osztrák előőrsöket visszaszorítván, elfoglalták meglehetősen heves harc után Brzczinkát. Az ellenségnek e helységből való kilépése az osztrák gyalogság és tüzérség tüze által egy ideig megakadályoztatott. Időközben az ellenséges lovas-ezred átlépte a vasúti töltést és úgy a hidat, valamint Oswiecim helységet komolyan veszélyezteté. E pillanatban Lehmann százados az 5-ik osztrák dsidás-századdal, a fél 4-ik század által követve, habozás nélkül az ellenséges lovas-ezredre tört. A hősiesség eredménye az ellenség tetemes túlerejénél fogva nem lehetett kétséges; az osztrák század a kézi tusa okozta nagy veszteségek után a 4-ik század fedezete alatt Lazy és Raycko közt gyülekezett, honnan, anélkül, hogy az ellenség részéről üldözve lett volna, Oswiecim-re vonult el. Az ellenséges lovas-ezred az osztrák lövegek hatásos tüze által szintén csakhamar visszavonulásra lett kényszerítve.

A porosz gyalogság időközben ismételt kísérleteket tőn a pályaudvar birtokba kerítése végett, de támadásai visszautasítva lettek, minek következtében 8 ó. 30 p.-kor reggel szintén visszavonult.

Az osztrák dsidások 7 szakasszal követték a hátráló ellenséget, amely lovassága fedezete alatt a Visztulán átkelt és Urbanovic-ra vonult.

Az oswiecimi ütközetben osztrák részről szenvedett veszteségek voltak:

Fegyvernem	Halott és eltűnt		Sebesült.		Fogoly		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
Gyalogság	2	14		30			2	44
Lovasság	2	10	1	5	2	12	5	27
Összesen	4	24	1	35	2	12	7	71

A poroszok vesztesége volt: 6 tiszt és 166 legény.

**IX. Az osztrák hadsereg visszavonulása Königrätzre. —
A porosz hadseregek hadászati egyesülése és az előnyomulás
folytatása.**

Junius 30-ika.

Benedek tábornaszernagy hadserege *junius 30-án* ugyan a szá- Jun. 30.
mára eredetileg kiszemelt helyzetben az Elbe mögött vala (l. a 15. 15. vázlat.
sz. vázlatot), de igen kedvezőtlen feltételek közt.

Az első hadtest, amely az előbbi napon és éjjel oly kedvezőt-
len viszonyok közt harczolt *Jicin-nél*, teljes felbomlásban volt.

7 ó. 30 p.-kor reggel, midőn az első osztagok *Miletinre* érke-
tek, következő jellemző sürgönyt küldött az itten álló 3-ik had-
testnek a parancsnoka, *Ernö* főherczeg, a főhadiszállásra:

«Az első hadtest osztagai már érkeznek; a hadtest
harczképtelen; löszertelep üres; hadtest élelem nélkül. Egy-
előre mögöttünk táborba száll.»

Későbbben a főherczeg helyettesét, *Baumgarten* vezérőrnagyot
küldé a főhadiszállásra, a megérkezett csapatok állapotáról jelen-
tést teendő. Délután pedig a főherczeg a következő táviratot intézte
a hadtest-parancsnoksághoz:

«Első hadtest jelenti egy tiszt által: a poroszok élei
Horitz felé nyomulnak előre; I. hadtest, miként már jelen-
tém, mögöttem van! Jobb szárnyammal *Daubrowic-nál*, bal
szárnyammal *Miletinnél* állók; kérem, mi történjék?»

Erre 2 óraker d. u. a következő válasz érkezett:

«Harmadik hadtestet *Miletinnél* összpontosítani!»

Ez utolsó hírek, egyetemben az előbbi napok balsikereivel,
meggyőzték a hadsereg-parancsnokot arról, hogy tervei keresztez-
vék és teljes kudarczot vallottak.

A nyolcz hadtest közül hat (az 1., a száz, a 6., 10., 8. és 4-ik)
nagyobbszabású vállalatokban vettek részt és szenvedett vesztesé-
geik meghaladták a 30,000 embert; erkölcsileg pedig lehangolva
valának.

Ilyen körülmények között a hadsereg-parancsnoknak le kelle
mondania arról a gondolatról is, hogy ez állásban az ellenséggel
szembeszálljon és elhatározá a visszavonulást *Königrätz* irá-
nyában.

Ez elhatározás következtében d. u. 3 óraker következő intéz-
kedés lőni a főhadiszállásból elküldve:

Jun. 30.

«Parancsolom: Holnap július 1-én a 3. és 10. hadtest, a 3. tartalék- és 1. könnyű lovas-hadosztály, ha ez utóbbi már a hadsereghez csatlakozott, Lančow, Gr.-Bürglitz, Cerekwie, Sadowá-n át Lipá-ra menetel;

a 6. hadtest és mögötte a 2. tartalék lovas-hadosztály a Dubenec, Chotěborek, Žiželowes és Hořenowes-en át vezető műúton Wšestar-ra;

a 8. és 4. hadtest és a hadsereg-lövegtartalék, utóbbi a két hadtest közt, Litic, Welchow, Nežnašow, Račie és Sendrašic-en át Nedělist-re;

az 1. tartalék lovas-hadosztály, a 2. hadtest és a 2. könnyű lovas-hadosztály Salnei és Jezbin-on át Trotinára.

Indulás 1 órakor éjfél után. A vonatok azonban azonnal a menet-irányokban előreküldendők. Az egy és ugyanazon menetvonalon menetelő osztagok kölcsönösen megállapodjanak.

A szükséges biztosító rendszabályok szigorú megtételét ajánlom, nevezetesen azon oldal irányában, melyről ellenséges támadás várható.

A hadsereg-főhadiszállás holnap Königrätz közepébe jut.

A 3. hadtest Miletin-nél foganatosított összpontosítása után a 10. hadtestet követi és lovasságát oldalainak és hátának felderítésére alkalmazza.

A 4. hadtest a Jaroměr-nál lévő hidat az esetben elrombolni tartozik, ha ellenséges támadás ezt szükségessé teszi.

Az elvonulás teljes csöndben, minden zajos előkészületek, dob- és kürtjelek nélkül történjék.»

Továbbá még következő sürgönyök lettek elküldve: A hadsereg-hadbiztosságnak Pardubic-ba 5 ó. 30 p.-kor d. u.

«Hadsereg holnap reggel Königrätz-re jön; dús élemezésről, kenyér, pálinka, bor és húsról előgondoskodni!»

A várparancsnokságnak, Königrätz-ben:

«A csapatok nagy málhait és az utászokat Smiřic-ről azonnal Königrätzre vonni.»

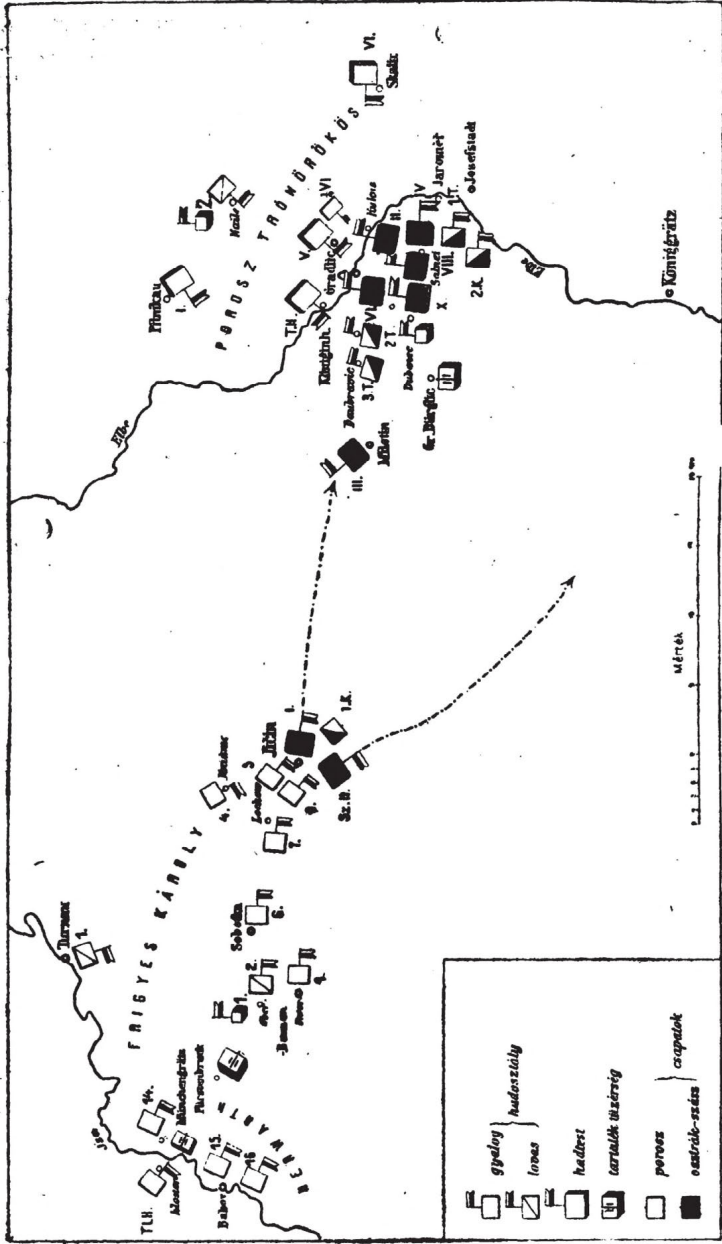
A hadsereg-lőszertelepnek, Sadowa-ban:

«Hadsereg-lőszertelep és vonat azonnal Königrätz-re induljon.»

A szász trónörökösnek. 8 ó. 15 p. estve:

«Az 1. hadtest sorsa engem arra kényszerít, hogy hol-

15. sz. vázlat. — Helyzet június 29-én este,

Jun. 30.

nap Königrätz-re visszavonuljak. Midőn szerencsém van az illető intézkedésnek egy másolatát mellékelni, kérem Fenségedet, ha csak lehetséges, csapatainak hadsereggel való egyesülésére Neu-Bydżow és Nechanic-on át törekedni.»

Ő Felsége a császár főhadsegédének. 5 ó. 30 p.-kor d. u.

«Az 1. és száz hadtest kudarcza kényszerít engem Königrätz irányában visszavonulni. Főhadiszállás holnap ott közel.»

Miután június 30-án reggel a távirati jelentés, hogy a II. porosz hadsereg az Elbe vonal birtokába jutott, Berlinbe érkezett, *Vilmos király — Moltke* vezérkari főnök és gróf *Bismarck* külügyér kíséretében — a hadsereghez elindult és még az úton a következő távirati parancsot küldötte a két hadsereg-parancsnokságnak :

«A II. hadsereg tartsa magát a felső Elbe bal partján ; jobb szárnya készen álljon az előnyomuló I. hadsereg bal szárnyához Königinhofon át csatlakozni. Az I. hadsereg fennakadás nélkül Königrätz irányában előrenyomul. Nagyobb ellenséges csapatokat ezen előnyomulás jobb oldalában támadja meg *Herwart* tábornok és szorítsa el az ellenséges főerőtől.»

Frigyes Károly herceg erre elrendelése, miszerint a hadsereg a főzés után elinduljon és 8 órakor estve következő állásokat foglalja el :

A 6. hadosztály Chotec, előbőrsőkkel Miletin felé ;

a 7. hadosztály Konechlum, előbőrsőkkel Horitz és Chomutic felé ;

az 5. hadosztály Aulibic ;

a 8. hadosztály Butowes és Milicowes ;

a II. hadtest Jicin és Podhrad ;

a lovas hadtest Dworec és Robous.

Az Elbe-hadsereg a következő menetzélokot érte el :

Schoeler tábornok elővédje Liban ;

a 14. hadosztály Sedlic ; a 15. hadosztály Detenic és a 16. hadosztály Rokitan ; a testőr-landwehr-hadosztály Jung-Bunzlau-ba érkezett.

A porosz trónörökösnek június 29-én estve kiadott hadseregparancsa értelmében a II. hadsereg számára 30-ra pihenő lett elrendelve. Az Elbe folyón való átkelésre az átkelési pontok következőkép lőnek kiutalva : az V. és VI. hadtest számára Burg és

Schurz; a testőr-hadtest és a lovas-hadosztály számára Königinhof; az I. hadtest számára Neustadt és környéke. Egyszersmind el volt rendelve, hogy a hadtestek csak akkor vegyék birtokba a pontokat, ha az harcz nélkül lehetséges, mert, úgymond a parancs: az I. hadsereg előnyomulása, ami már kétségbe nem vonható, ez átkelesi pontokat nekünk magától kell, hogy megnyissa.

Továbbá elrendelé mindkét hadsereg-parancsnok, miszerint az összeköttetés a lovasság által felkeresendő. Ez utóbbi tényleg helyre is lőn állítva, az által, hogy az I. hadseregtől kiküldött 1. testőr-dragonos-ezred az I. hadtest elővédjét Arnau-ban megtalálta.

A porosz hadierők hadászati felvonulása Csehországban ezzel tényleg megtörtént. Annak foganatosítása azonban csak a győzelmes ütközetek egész sorozata árán vált lehetségessé.

A mondottakból kiviláglik, miszerint az osztrák hadsereg június 30-án már megszünt akadály lenni a két ellenséges hadsereg tényleges egyesülése tekintetében. Mindazonáltal látni fogjuk, hogy ezen egyesülés foganatosítására porosz részről sem június 30-án, sem pedig később — a döntő csata előtt — nem törekzenek, mert míg egyrészt az elkülönítés semminemű veszéllyel nem járt, másrészt az élelmezést elősegíté, nemkülönben úgy a mozgás, valamint a harcz tekintetében tetemes harczászati előnyöket biztosított.

Julius 1-je.

A császári hadsereg foganatosítá a visszavonulást, miként az elrendelve volt. Azon körülmény azonban, hogy egyes menetvonalak több hadtest számára közösen kiutalva valának és részletesebb intézkedések a menet mikénti foganatosítását nem szabályozták, továbbá, hogy a vonat az idő rövidege végett a szükséges tért nem nyerhette és a kedvezőtlen időjárás folytán a közlekedési vonalak állapota is rossz vala, a foganatosítandó meneteket nagy mérvben megzavará és késlelteté. Ennek következménye egyrészt az vala, hogy a kiutalt menetezőlok csak elkésve érettek el, másrészt pedig, hogy a csapatok teljesen kimerültek.

A hadsereg-főhadiszállás 2 ó. 30 p.-kor reggel Dubeneceből Horenowes, Chlum és Nedelist-en át Königrätzre ment, mely alkalommal a hadsereg-parancsnok a vidéket szemrevételezte. Azon benyomás, melyet a hadvezér ez alkalommal a meglehetősen rendtelenségben visszavonuló hadsereg egyes részeinél nyert, mélyen megrendíté őt; a tábornaszernagy elveszté a magába, környezetébe és hadseregébe vetett bizalmát és reménytelenül nézett

Jul. 1. a jövőbe. Ezen kedélyállapotban érkezett Königrätzre, hol válaszul a hadsereg visszavonulására vonatkozó jelentésére, *Ő Felségének* következő táviratát vette:

«Habár m. hó 27. és 28-án Josefstadtból kelt jelentései, nemkülönbén f. hó 29-én Dubeneceből kelt távirati jelentése óta a hadműveletek eredménye előttem ismeretlen, mindazonáltal — daczára a Königrätzre szükségessé vált visszavonulásra vonatkozó jelentésének — szilárd bizalmam van az iránt, hogy erélyes vezetése mielőbb kedvező eredményeket érend el és ereje a rendet fentartandja.»

Egyúttal megérkezett Königrätzre *Beck* alezredes *Ő Felsége* hadsegéde, magának a dolgok állapotáról személyesen meggyőződést szerzendő.

De *Ő Felségének* eme nagylelkű szavai sem bírták a szerencsétlen hadvezér bizalmatlanságát a jövő iránt megmásítani, minélfogva a táborszernagy d. e. 11 ó. 30 p.-kor következő sürgönyt intézett a császárhoz:

«Sürgösen kérem Felségedet, mindenáron békét kötni; a katasztrófa a hadsereg számára elkerülhetetlen. *Beck* alezredes azonnal visszamegy.»

Ő Felsége nem fogadhatta el a hadsereg-parancsnok tanácsát; az ellenséggel alkudozásokba bocsátkozni, mielőtt egy csata a hadsereg és állam sorsa fölött döntött volna, semmikép sem volt indokolva.

Ő Felsége ennélfogva d. u. 2 ó. 10 p.-kor válaszola a hadsereg-parancsnoknak:

«Békét kötni lehetetlen. Parancsolom — ha elkerülhetetlen — a visszavonulást a legnagyobb rendben megkezdeni. Vívott-e egy csata?»

Benedek táborszernagy e sürgönyre 11 órakor éjjel kimerítőbb távirati jelentést küldött *Ő Felségének*, amelyben kiemeli, miszerint az összes nyolcz hadtestből csak kettő vala ez idő szerint érintetlen, míg a többiek többé-kevésbé súlyos veszteségeket szenvedtek már; továbbá jelenti, hogy a visszavonulás alkalmával nyert benyomásai szerint a hadsereg a katasztrófát ki nem kerülhetett volna esetleges ellenséges támadás esetén. Miután pedig az ellenség nem szorított, elhatározta magát a hadsereget június 2-án pihentetni, június 3-án a visszavonulást Pardubic-ra folytatni és azután — ha erre alkalom nyílik — egy támadó lökemet foganatosítani, vagy pedig a hadsereget, amennyire lehetséges, Olmütz-ba visszavezetni.

A hadsereg-parancsnok jelentései és *Beck* alezredes benyomásai folytán *Ő Felsége* táviratilag elrendelé *Henikstein* altábornagynak, a hadsereg vezérkari főnökének, *Krismanic* vezérőrnagynak, a hadművelleti iroda főnökének és gróf *Clam* lovassági tábornoknak, az első hadtest parancsnokának, állásaik alól való felmentését.

Jul. 1.

A vonatkozó, *Benedek* tábornagyhoz intézett rendelet következőkép szólott:

«Legfelsőbb parancsra *Henikstein* altábornagy és *Krismanic* vezérőrnagy alkalmazásuk alul felmentendők és ide Bécsbe küldendők; Nagyméltóságod maga válasszon ki a hadseregből egy vezérkari főnököt, akinek tehetségeibe és erélyébe Ön alapos reményeket vet. Gróf *Clam* lovassági tábornok hadtest-parancsnokságától felmentendő és szintén Bécsbe küldendő. Az első hadtest parancsnokságát bizza Ön egy erre alkalmas tábornokra. Mindhárom tábornoknak elindulása Bécsbe táviratilag bejelentendő. *Crenneville.*»

Benedek tábornagy e távirat vétele után jelenté *Ő Felségének*:

«Mielőtt a Legfelsőbb parancsnak eleget tennék, következő legalázatosabb javaslatot bátorkodom előterjeszteni: báró *Henikstein* altábornagy 1-ső hadtest, *Baumgarten* vezérőrnagy vezérkari főnök, báró *Ringelsheim* vezérőrnagy besztva a 3-ik hadtesthez.»

Ő Felsége azonban csak a *Baumgarten* és *Ringelsheim* tábornokokra vonatkozó javaslatot fogadta el; a három tábornoknak a fentebb közölt sürgőnyel elrendelt visszaküldését pedig fenntartotta.*

A hadseregtől visszarendelt tábornokok *Ő Felsége* elhatározásáról csak július 3-án reggel értesültek; ugyanekkor érkezett a hadsereg újonnan kinevezett vezérkari főnöke, *Baumgarten* vezérőrnagy a hadsereg-főhadiszállásra.

*

A hadsereg-főhadiszálláson mindazonáltal már június 2-án a délután folyamában a viszonyok higgadtabban ítéltettek meg

* *Ő Felsége* az említett három tábornok ellen vizsgálatot rendelt el, amely később, midőn a hadsereg a Dunához érkezett, *Benedek* tábornagyra és több más tábornokra is kiterjesztve lett. E vizsgálat gróf *Clam* lovassági tábornok irányában minden terhelő tényálladék hiányát eredményezvén, nevezett tábornok *Ő Felségének* október hó 13-án kelt Legfelsőbb kéziratával állásába visszahelyeztetett.

Benedek tábornagy, *Henikstein* altábornagy és *Krismanic* vezérőrnagy a vizsgálat befejezésével a tényleges szolgálat alól felmentettek.

Jul. 1. és a hadsereg-parancsnokság már 2 óraker elrendelte, miszerint az ellenség állásairól és mozgulatairól biztos híreket szerzendő, minden irányban járőrök küldessenek.

Estve pedig a főhadiszálláson következő parancs lön kiadva :

«A hadsereg holnap a ma elfoglalt állásban marad. A csapatok nagy málhái még a mai éjjel folyamában visszaküldendők és pedig a Trotina és Nedelist-nél álló csapatoké Kuklena és Opatowic-on át az ottan helyreállított hadi-hídon Bukowina és Sezemic-be, hol azok a Mauthner patak jobb partján alkalmas helyen felállnak. A többi csapatok málhái Kuklena, Opatowic, Pardubic-on át Jesnican-ra hajtanak, hol rendben táborba szállnak. A hadsereg-főhadiszállás vonata holnap Raudnicka-ban marad.

A löszertelep Königrätz-nél az Elbe bal partján áll.

A 3. számú hadsereg-vágómarha-telep holnap 10 ó.-kor d. e. Libisan-ban, az 5. sz. ugyanakkor Opatowic-ban van, mi a hús kézvényelése végett tudtúl adatik.

A hadsereg-hadbiztosság f. hó 3-án Brunnbe helyeztetik át.

A hadsereg-főhadiszállás Königrätz prágai külvárosában, a Prága városához czimzett vendégfogadóban van.»

Egyéb intézkedés, amely a hadtestek harcászati alkalmazását egy esetleges ellenséges támadással szemben szabályozta volna, avagy a hadsereg-parancsnokság szándékát ez esetben a hadtest-parancsnokokkal közölte volna, nem lön kibocsátva.

Porosz részről az első hadsereg d. u. 3 óraker elindulván, következő pontokat érte el és pedig :

az ötödik hadosztály Miletin-t,

a hatodik hadosztály Dobes-t,

a hetedik hadosztály Hořic-t, elővéde Gr.-Jeric-t,

a nyolczadik hadosztály Gutwassert, elővéde Milovic-t,

a harmadik hadosztály Aujezd-et,

a negyedik hadosztály Wostroměř-t,

a két lovas-hadosztály Bašnic, illetőleg Liskowic-ot.

Az Elbe-hadsereg elővédje Hochwesely-re, a 14. hadosztály Zeretic-re, a 15. hadosztály Cešow-ra és a 16. hadosztály Jicinowes-re jutott.

A testőr-Landwehr-hadosztály Jung-Bunzlau-ban maradt.

A porosz trónörökös az I. hadtestet e napon elővéd gyanánt Arnau-ról Ob.-Praușnic-ra és a VI. hadtestet Gradlitz-ra irányította.

Vilmos király főhadiszállását Sichrow-ba tette át, hol már **Jul. 1.** *Benedetti* francia követnek a megérkezése bejelentve volt. Ez utóbbi körülmény az ellenséget a katonai műveletek gyorsítására serkenté.

Julius 2-ika.

Valamint *Benedek* tábornaszernagy cselekedetei az előbbi **Jul. 2.** napon nem tanúsították azt, hogy nagyfontosságú feladatának megfelelő nagyszabású szándéokra eltökélte volna magát, úgy június 2-án d. e. sem tapasztaljuk, hogy a hadvezér felelősségterhes állása magas színvonalára felemelkedni képes lett volna.

Még a harcztérnek beható szemrevételezése egy esetleges harcra való tekintettel sem történt meg.

A hadsereg hadmérnöki főnökének ugyan meghagyatott, hogy Lipa és Nedelist közt észak felé némi erődítéseket telepítsen. Báró *Pidoll* tábornok a kiutalt terepet szemügyre is vette és még d. e. 9 óra előtt jelenté, hogy öt gátonyt kiszemelt, de az állás nem mondható jónak, mert a maslowédi magaslatok fölötté uralkodnak. A hadmérnöki főnök mindazonáltal nem érzé magát jogosútnak a határozottan kijelölt vonaltól eltérni, mert Maslowéd-nek bevonása egy sokkal nagyobb kiterjedésű állásnak az elfoglalását vonta volna maga után.

Déli 12 órára végre magához rendelé *Benedek* tábornaszernagy az összes hadtest-parancsnokokat és hozzájuk beosztott tábornokokat, a lovas-hadosztály-parancsnokokat, vezérkari-főnököket, valamint a hadsereg-lövegteralék és hadsereg-lőszertelep-parancsnokait.

Tekintettel a súlyos helyzetre, melyben a hadsereg vala, mindenki fontos nyilatkozatokat várt a hadvezér részéről a szándékolt hadműveleteket illetőleg. A hadsereg-parancsnok azonban csak a belszolgálatra vonatkozó ügyeket tárgyalta a megjelentekkel és végül kijelenté, miszerint a hadseregnek az általa elfoglalt állásban néhány napi pihenőt szándékozik adni.

Báró *Edelsheim* vezérőrnagy ez utóbbi kijelentésre megjegyzé, miszerint «a hadsereg a szándékolt pihenőt alig élvezendi, hanem talán még ma este, de biztosan holnap reggel megtámadtatni fog.»

A hadsereg-parancsnok e megjegyzéssel továbbá nem foglalkozván, elbocsátá a parancsnokokat; ez utóbbiak tehát semmi nemű felvilágosítást az iránt nem nyertek, vajjon a hadsereg-parancsnok ez állásban az ellenséggel szembezállni szándékozik-e, vagy pedig a visszavonulást az Elbe mögé folytatni akarja.

A hadtest-parancsnokok részéről, a csapatok állapotára és az

Jul. 2. őket átható szellemre vonatkozólag nyert tájékozások mindazonáltal a hadsereg-parancsnok önbizalmát megszilárdíták és ez utóbbi d. u. 3 ó. 30 p.-kor sürgönyözé Ő Felségének:

«A hadsereg holnap megmarad felállításában Königgrätz-nél; az egy napi nyugalom, a dús élelem jó hatással voltak. *Remélem, miszerint további visszavonulásra nem lesz szükségem.*»

Ha e jelentésből ugyan következtetni lehet, miszerint *Benedek* tábornagy végre azon elhatározásra jutott, hogy az Elbe jobb partján az ellenséggel szembeszálljon, az e szándékát, valamint annak mikénti keresztülvitelét tartalmazó harczintézkedés még estig sem lön kibocsátva. A hadsereg-parancsnok határozatlanságának a következményei pedig valának: hogy az alárendelt parancsnokok szándékát és abból kifolyólag feladatukat nem ismervén, a maguk részéről szükséges előkészületeket megtenni képesek nem valának és így el lön mulasztva a csata előtti napot a harczképesség és ellenálló képesség lehető fokozására kiaknázni; a határozatlanság, tájékozatlanság és kölcsönös bizalom hiánya pedig lefelé fokról-fokra terjedvén, megteremtették a biztos kudarcz alapfeltételeit.

Porosz részről e napon mindkét hadsereg szintén megmaradt felállításában, csak az Elbe-hadsereg vonult az elővéddel *Smidar*-ig, a 14. hadosztály elérte *Chotelic*-t, a 15. *Lhotá*-t, a 16. *Hochwesely*-t és a testőr-Landwehr-hadosztály *Kopidlno*-t.

A két ellenfél haderőinek csapatai tehát e napon alig egy mérföldnyi távolságban álltak egymással szemben, anélkül, hogy egyike a másikkal összpontosított jelenlétéről tudomással bírt volna.

A poroszok általában sem az osztrák hadsereg zömének *Dubenec*-ig történt előnyomulásáról, sem pedig a hadsereg visszavonulásáról tudomással nem bírtak, és a hadsereg zömét az Elbe mögött egy állásban tetelezték föl, amelynek szárnyait a két erőség: *Josefstadt* és *Königgrätz* képezé.

Estve 6 és 7 óra közt azonban a porosz első hadsereg hadiszállítására fontos hírek érkeztek, amelyekből kiderült, hogy a 3. hadtest *Sadowa*-nál, a 10. *Langenhof*-nál, az 1. az utóbbi mögött, a szászok és 10 lovas-ezred *Probus*-nál állanak, továbbá, hogy *Benatek* mögött is nagy fektáborok vannak.

Frigyes Károly herczeg e hírekre, amelyekből inkább a támadás, semmint a visszavonulás szándékára következtetett, azonnal elhatározá az osztrákokat *Julius* 3-án reggel megtámadni és elrendelé összes erőinek az összpontosítását.

Egyszersmind felszólítja a *trónörökös*t, miszerint a második Jul. 2. hadseregnek lehető nagy részével támogassa.

Benedek táborszernagy szándéka lévén a következő nap az elfoglalt állásban megmaradni, a két fél összeütközése elkerülhetetlen vala és a hírneves *königgrätzi* csatához vezetett, amelyben egy fél milliót megközelítő embertömeg egy egész napon át elkeseredett harcot vívott vala.

HARMADIK FEJEZET.

A königgrätzi csata július hó 3-án.

(L. a második mellékletet.)

X. A hadviselő felek helyzete június 2-án este. Intézkedések július 3-ra.

16. vázlat. A hadviselő felek helyzete a döntő csatát megelőző estén a 16. sz. vázlatból kivethető.

Július 2-án délután mind sűrűbben érkezének az osztrák hadsereg főhadiszállására jelentések, amelyekből egy, a következő napra tervezett támadásra porosz részről következtetni lehetett.

Estve 7 ó. 30 p.-kor a *szász trónörökös*től Přim-ből a következő jelentés érkezett:

«Az 1. könnyű lovas-hadosztály jelentései szerint közeledik az ellenség Sucha felől Nechanic felé. Kérek utasítást, miután holnapra átkaroló támadást kell várnom.»

Jäger alezredes a 10. huszár-ezredtől közvetlenül jelenté, miszerint csapatai Sucha, Kobylic és Trnawa-ból kénytelenek visszavonulni.

Estve 9 órakor ugyanattól következő jelentés érkezett:

«Az ellenség ereje Neu-Bydzow-ban: 2 huszár-ezred és egy erős gyalog-osztag, amelyek a várostól jobbra és hátra állást foglaltak; Bašnic-nál minden fegyvernemből álló osztag áll. Balról Petrovic-nál gyalogság és tüzérség van felállítva. Túlnyomó ellenséges lovasságra foganatosított roham közben báró *Nopcsa* hadnagy megsebesült és fogságba esett. A *Wallis*-dandárnak egy parancsa folytán az előre kiküldött századokat visszavonom és az ezreddel a Lubno-Hradek vonalban a *szász* lovasság mögött foglalok állást.»

Hasonló jelentések érkezének a *szász* lovasságtól is, és ha mindjárt világos képet az ellenség helyzetéről nem is nyújtottak, mégis kétségtelenné tették azt, hogy az ellenséges előcsapatok már

Helyzet

Junius hó 2-án estve

Jicin

Jamnic

KAROLY DOBES

FRIGYES KARDLY

Velhozi

Hochweseli

HERWARTIN

Smidar

Porosz csapatok

a király főhadiszállása

hadisereg főhadiszállása

gyalog hadosztály

lovas

hadtest tartalék tüzérség

Miletin

Herric

Lisbauc

Rasnic

Milauc

Orchani

Probitza

Szilona

Prubias

Stezero

Rukena

Königsgrätz

Josefstadt

Neustadt

transsic

Hublejono

Schwarz

Daubrawnic

Probitza

Orchani

Probitza

Szilona

Prubias

Stezero

Rukena

Königsgrätz

Josefstadt

Josefstadt

Josefstadt

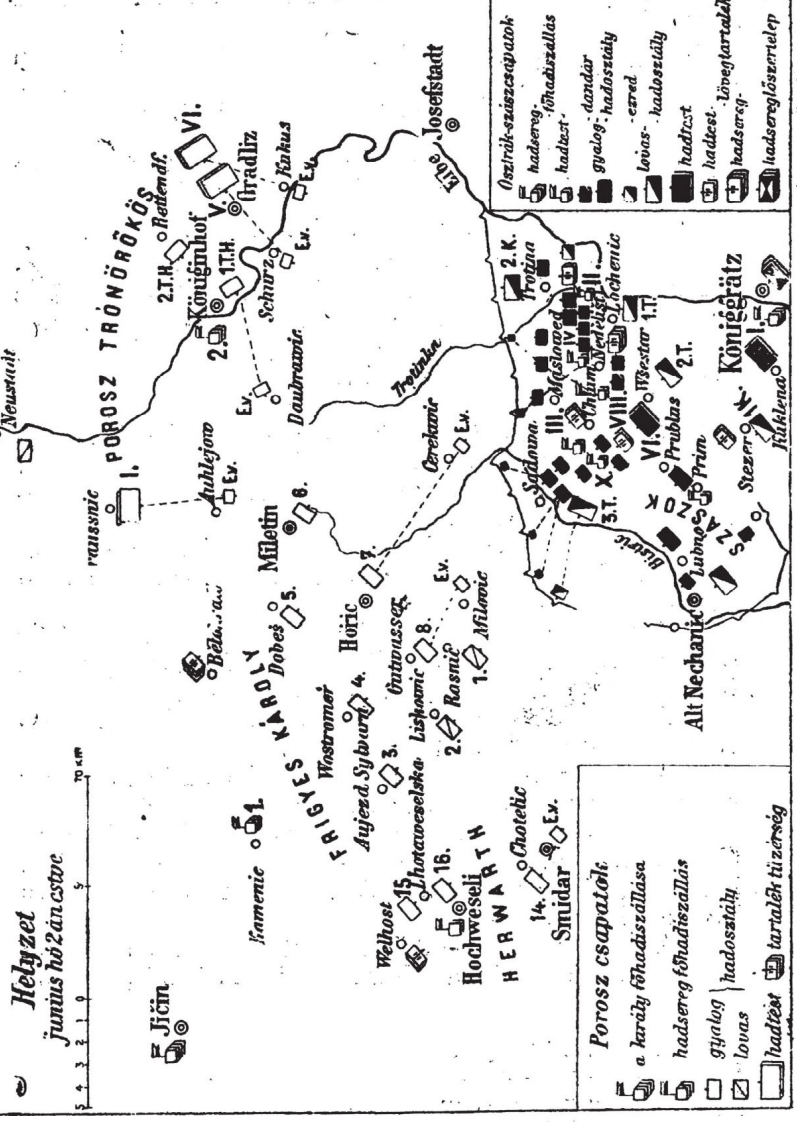
Josefstadt

Josefstadt

Josefstadt

Josefstadt

Josefstadt

- Osztrák-szász csapatok
- hadisereg főhadiszállás
  - hadtest
  - gyalog dandár
  - hadosztály
  - lovas ezred
  - hadosztály
  - hadtest
  - hadtest lövegterület
  - hadisereg
  - hadisereg lövésztelep

az osztrák-szász hadsereg állásai előtt valának. A hadsereg-parancsnoknak tehát — ha egyáltalában szándéka volt harcza bocsátkozni — a szükséges harczintézkedések kibocsátására ökvetlen gondolnia kellett.

Mindazonáltal azt látjuk, hogy az osztrák főhadiszálláson csak még éjjeli 11 órakor szerkesztik ezen a hadsereg sorsát a nehány órával később kitörő harcban, intéző okmányt.

E *csataintézkedés*, amely még a hadtestparancsnokok kezéhez sem jutott idejekorán, következőkép szözlott:

«Königgrätz, július 2-án 11 órakor éjjel.

Ma beérkezett hírek szerint erősebb ellenséges csapat-tömegek Neu-Bydzow, Smidar, Horic vidékén állanak; a saját és ellenséges előcsapatok közt már összeütközések történtek.

Az ellenség állása szerint holnap támadás lehetséges, amely mindenekelőtt a szász kir. hadtest ellen lesz irányítva.

Ez esetre a következőket parancsolom:

A szász kir. hadtest¹ a Popowic és Tresovic-féle magaslatokat szállja meg, a bal szárnyat kissé visszahúzza és saját lovassága által fedezve. Ezen állás arcvonala elé csak előcsapatok tolandók előre.

Ettől balra és kissé hátra a legszélső bal szárnyon az *első könnyű lovashadosztály*² foglal állást alkalmas terepen Problus és Přim-nél.

A 10-ik hadtest³ a szász hadtesttől jobbra foglal állást és végre a 10. hadtesttől jobbról a 3-ik hadtest,⁴ amely a Lipa és Chlum mellett levő magaslatokat szállja meg.

A 8-ik hadtest⁵ első sorban a szász hadtest támogatására szolgál és e mögött foglal állást.

Az itten nem említett csapatok, addig, míg a támadás bal szárnyunkra szorítkozik, csak készségben állnak.

Ha pedig az ellenséges támadás nagyobb terjedelmű volna és állásunk közepe, vagy éppen jobb szárnyunk ellen irányúlna, akkor az egész hadsereg csatarendbe lép és ez következőkép történik:

A 4-ik⁶ hadtest a 3-ik hadtesttől jobbról a Chlum és Nedelist közt levő magaslatokon fejlődik és a legszélsőbb

¹ Hadrendjét l. a 76. lapon.

² Hadrendjét l. a 75. lapon.

³ Hadrendjét l. a 158. lapon.

⁴ Hadrendjét l. a 249. lapon.

⁵ Hadrendjét l. a 192. lapon.

⁶ Hadrendjét l. a 226. lapon.

jobb szárnyon a 4-ik hadtesttől jobbra a 2-ik hadtest,¹ a 2-ik könnyű lovas-hadosztály² Nedelist mögé vonúl és ott készültségben marad.

A 6-ik hadtest³ a Wsestar melletti magaslatokon gyülekezik, az első hadtest⁴ Rosnic-ra vonúl; mindkét hadtest összpontosított felállításban.

Az első és 3-ik tartalék-lovas-hadosztály Swěti-re vonúlnak, a 2-ik Břiza-ra.⁵

Az általános támadás esetén az első és 6-ik hadtest, az öt lovas-hadosztály, végre a hadsereg-löveg-tartalék, amely az 1. és 6. hadtest mögött vesz felállítást, a hadsereg tartalékát képezendik, kizárólagos saját rendelkezésemre.

Holnap reggel az egész hadsereg csatára készen legyen. Az előbb megtámadott hadtest ezt haladéktalanul az ezen intézkedés szerint szomszédos hadtestekkel közli, amelyek a nyert értesítést tovább küldik.

A 8. hadtest jelenlegi táborából haladéktalanul elindul; a zász hadtest-hadiszállásra egy tisztet küld előre, ki a körülmények szerint — ha a harcz már megkezdődött, vagy pedig kilátásban volna — a 8. hadtest elejébe siet és azt a számára megjelölt felállításba a zász hadtest mögé vezeti.

Ha pedig ellenséges támadás kilátásban nem volna, akkor a 8-ik hadtest a számára Charbusic-nál kijelölt táborba száll.

Ha csak a hadsereg bal szárnya támadtatik meg, ennél, általános csata esetén pedig a chlumi magaslaton fogok tartózkodni.

Ha a hadsereg visszavonulásra kényszerítettnek, akkor ez utóbbi a műúton Holic-on át Hohenmauth felé fogantositattik, anélkül, hogy a vár érintetnék.

A 2-ik és 4-ik hadtest ezen parancs vétele után azonnal ponton-hidakat építtetnek az Elbén át és pedig a 2-ik hadtest két hidat Lochenic és Předmeric, a 4-ik hadtest szintén két hidat Placka-nál.

A még hiányzó anyag a 6-ik zászlóalj hadihíd-készleteiből adandó.

Netán szükséges közlekedések az átjáróknál szintén előállítandók.

¹ Hadrendjét l. a 249. lapon.

² Hadrendjét l. a 248. lapon.

³ Hadrendjét l. a 127. lapon.

⁴ Hadrendjét l. a 75. lapon.

⁵ Az 1-ső tartalék lovas-hadosztály hadrendjét l. a 127. lapon; a 2. és 3. tartalék lovas-hadosztály hadrendjét l. a 248. lapon.

Az első hadtest, hidászai által azonnal egy hidat épített Swinar-nál az Adler on át.

Ezen rendelkezés foganatosítása tiszték által szóbelileg és írásbelileg bejelentendő és a választott átjáró-pontok megjelölendők.

Az intézkedés az esetleges visszavonulásra holnap fog következni.»

A hadsereg-lőszertelepnek egyúttal meg lett hagyva három főoszlopot Bejst-ben hagyni, a többi főoszloppal pedig Holic-ba elindulni.

A 2. könnyű, 2. és 3. tartalék lovas-hadosztály hadrendje :

Hadosztály	Dandár	Csapattest	Lovas század	Löveg	Megjegyzés
2. könnyű l. hadoszt. Parancsnok: hg. Thurn és Taxis vezérőrnagy. Vezérkari főnök: Rodakovsky ezredes.	gróf Bellegarde ezredes	4. huszárezred (Csah) 12. „ „ (Haller) 2/XI lovas üteg	10	8	
	gróf Westphalen vezérőrnagy	6. huszárezr. (Württemberg) 14. „ (Pálffy) 3/XI lovas üteg	10	8	
2. tartalék l. hadoszt. Parancsnok: Zaitsek vezérőrnagy. Vezérkari főnök: Joelson alezredes.	báró Boxberg vezérőrnagy	3. és 11. vértesezred 2. dsidásezred 4/XII lovas üteg	13	8	
	gróf Soltyk vezérőrnagy	1. és 5. vértesezred 5. dsidásezred 5/XII. lovas üteg	13	8	
3. tartalék l. hadoszt. Parancsnok: gróf Coudenhove vezérőrnagy. Vezérkari főnök: báró Knobloch alezredes.	herceg Windisch- grätz vezérőrnagy	2. és 8. vértesezred 2/XII lovas üteg	9	8	
	Mengen vezérőrnagy	10. és 12. vértesezred 11. dsidás-ezred 3/XII lovas üteg	13	8	

A II. és III. osztrák hadtest hadrendje:

Hadtest	Dandár	Csapattest	Gyalog zászlóalj	Lovas század	Löveg	Műszaki század	Hadinté-készlet	Megjegyzés	
II. Parancsnok: gróf Thun altábornagy. Beosztva: báró Philippovics vezérőrnagy. Vezérkari főnök: báró Döppner ezredes.	lovag Thom ezredes	40. gyalogezred	3						
		69. " " "	3						
		2. vadász-zászlóalj	1						
	lovag Henriquez vezérőrnagy	1/II gyalog üteg	.	.	8				
		14. gyalogezred	3						
		27. " " "	3						
		9. vadász-zászlóalj	1						
	báró Safran vezérőrnagy	2/II gyalog üteg	.	.	8				
		64. gyalogezred	3						
		80. " " "	3						
	herceg Württemberg vezérőrnagy	11. vadász-zászlóalj	1						
		3/II gyalog üteg	.	.	8				
		47. gyalogezred	3						
		57. " " "	3						
		20. vadász-zászlóalj	1						
		4/II gyalog üteg	.	.	8				
		6. dsidásezr. (Ferencz J.)	.	4	.				
	2. tüzérezred	.	.	48					
	2. utász-zászlóalj	.	.	.	1	1			
Összesen			28	4	72	1	1		
III. Parancsnok: Ernő főherceg altábornagy. Beosztva: báró Ringelshaim vezérőrnagy. Vezérkari főnök: báró Catty ezredes.	lovag Appiano vezérőrnagy	46. gyalogezred	3						
		62. " " "	3						
		4. vadász-zászlóalj	1						
	Benedek ezredes	3/VIII gyalog üteg	.	.	8				
		52. gyalogezred	3						
		78. " " "	3						
	Kirschberg ezredes	1. vadász-zászlóalj	1						
		4/VIII. gyalog üteg	.	.	8				
		44. gyalogezred	3						
	báró Proháčka ezredes	49. " " "	3						
		3. vadász-zászlóalj	1						
		5/VIII gyalog üteg	.	.	8				
		13. határőr gyalogezred	3						
55. és 56. gy.-ezr. 4. zlja		2							
33. s 34. vadász-zászlóalj		1	3						
6/III gyalog üteg		.	.	8					
	9. dsidásezr. (Mensdorff)	.	2						
	8. tüzérezred	.	.	32					
	2. utász-zászlóalj	.	.	.	1	1			
Összesen			27 ³	2	64	1	1		

Porosz részről, minthogy a király főhadiszállásán az osztrák hadsereg hollétéről tudomással nem bírtak és azt az Elbe mögött a két szárnynyal Josefstadt és Königgrätz erősségekre támaszkodva tételezték föl, július 3-án a hadsereg jobb szárnyával a Chlumec—Neu-Bydżow—Horíč vonalbaszándékoztak előrenyomulni; egyúttal pedig az Elbe felé való szemrevételezés mellett a Pardubic-nál lévő átjárókat birtokba keríteni; a második hadseregnek az Aupa és Mettau felé kellett volna szemrevételezni.

Ha a szemrevételezések annak lehetőségét eredményezték volna, hogy az osztrák hadsereg arczban és oldalban megtámadtassék, akkor ez a legközelebbi napokra lön tervezve. Ha pedig az állás igen erősnek mutatkozott volna, akkor annak kikerülése — egy, az egész porosz hadsereggel Pardubicon át foganatosítandó, oldalmenet által — volt szándékolva.

A király főhadiszállásából július 3-ra kibocsátott intézkedés-ennélfogva az említett mindkét eshetőséggel számolt.

Miután pedig július 2-án délután és este az első hadsereg főhadiszállására beérkezett hírek * a helyzetet felderítették, amennyiben körülbelül négy osztrák hadtestnek a jelenléte az Elbe jobb partján megállapítva lön, *Frigyes Károly* herceg, miként említők, a kiadott intézkedéstől függetlenül elhatározá a bejelentett osztrák hadtesteket július 3-án reggel megtámadni és e célból még július 2-án este a következő intézkedést bocsátotta ki:

«Az első hadsereg** holnap reggel virradatkor ütközet-hez alakúl a Sadowa-nál — a horic-königgrázi úton — lévő Bistritz melletti állás ellen.

1. A Horn-(8.)hadosztály 2 ó.-kor reggel a milowici állásban áll.

2. A Fransecky-(7.)hadosztály Gr.-Jeric-on át Cerekwicz vonúl és 2 ó.-kor reggel az ottani kastély melletti állásban áll.

3. A Manstein-(6.) és Tümpling-(5.)hadosztályok Manstein tábornok parancsnoksága alatt 1 ó. 30 p.-kor indulnak és egy tartalék-állásba vonulnak Horic-tól délre; a Manstein-hadosztály a horic-königgrázi úttól keletre, a Tümpling-hadosztály nyugotra. Elvárom, miszerint mindkét hadosztály 3 ó.-kor reggel állását elérte legyen.

4. A II. hadtest egy (3.) hadosztálylyal Psanek-ra, a másikkal (4.) Briston ra vonúl. Mindkét hadosztály 2 ó.-kor reggel nevezett állásokban álljon.

* Lásd a 242. lapon.

** A porosz 1-ső és Elbe-hadsereg hadrendjét l. a 71—74. lapon.

5. A lovas-hadtest virradóra nyergeljen és táborában rendelkezésre álljon.

6. A hadsereg-tartalék-tüzérség Hořic-ig vonúl és pedig a III. hadtest tartalék-tüzérsége a hořic-miletini útat, a II. hadtestté a hořic—jičín—libonici útat keresztezve foglal állást.

7. *Herwarth* gyalogsági tábornok annyi csapattal, amennyivel csak lehet, Nechanic-ra vonúl és ottan lehető korán megérkezzék.

8. Ó királyi fensége a *trónörökös* fel lett szólítva egy, esetleg két hadtesttel Josefstadt, egy másik hadtesttel Gr. Bürglic felé előnyomulni.

9. A csapatok az összeköttetést egymás közt, nemkülönbén *Herwarth* gyalogsági tábornokkal a jobb és a II. hadsereggel a bal szárnyon mielőbb helyreállítsák.

10. A vonatok stb. virradóra következő felállításokba vonulnak és az útat *mellett* letelepülnek; stb.

11. Én virradótól kezdve Milowic-nál tartózkodom.

Frigyes Károly, lovassági tábornok.»

A porosz *trónörökös* egyszersmind felszóllított, miszerint a testőr-hadtesttel, vagy még több erővel az első hadsereg bal szárnyának biztosítása végett, az Elbe jobb partján Königinhof-tól Josefstadt irányában előnyomuljon.

Miután ezen intézkedések megtörténtek, az I. hadsereg vezérkari főnöke, *Voigts-Rhetz* tábornok a *király* főhadiszállására, Jičín-be ment, azokról, valamint a beérkezett hírekről jelentést teendő.

A *király* azonnal elhatározá az ellenséget az Elbe előtt az összes erőkkel megtámadni, miről a II. hadsereg következőkép lön értesítve:

«Az I. hadsereghez érkezett hírek folytán az ellenség körülbelül három hadtesttel, amelyek azonban még megerősíthetők, Sadowa-nál a Bistritz szakaszon túl előnyomult és ennélfogva ottan holnap korán reggel egy összeütközés az I. hadsereggel várható.

Az I. hadsereg holnap július 3-án 2 ó.-kor reggel két hadosztályal Hořic-nál, egygyel Milovic-nál, egygyel Cerekwic-nél, kettővel Psanek és Bristán-nál és a lovas-hadtest Gutwasser-nál áll.

Királyi Fenséged sziveskedjék azonnal a szükséges intézkedéseket megtenni, hogy az összes erőkkel az I. hadsereg támogatására az előrelátható ellenséges előnyomulás jobb oldala ellen előnyomulhasson és mentől előbb beavatkozassék.

A ma délután más viszonyok közt kiadott intézkedések
immár nem érvényesek. v. Moltke.»

Ezen parancs éjjeli 12 ó.-kor lön elküldve és pedig fontos-
ságánál fogva, egy példány Kamenic-on át, egy másik pedig közvet-
lenül Miletin-en át Königinhof-ba.

Hogy a II. hadsereg legalább egyik részének mielőbbi közre-
működése másnap reggel biztosíttassék, e parancs átvivőjének,
gróf *Finkenstein* alezredes hadsegédnek egy második parancs
az útba eső első porosz hadtest parancsnoka, *Bonin* gyalogsági
tábornok számára is lett átadva, mely következőkép szólott:

«Holnap korán reggel az első hadsereg előreláthatólag
Sadowa vidékén (a műúton, Königrätz és Hořic közt),
a Bistritz mellett, három ellenséges hadtesttel fog össze-
ütközni, Nagyméltóságod szíveskedjék hadtestét azonnal össz-
pontosítani, hogy teljesen készen álljon, ha a trónörökös ő kir.
fenségének parancsai megérkeznek, esetleg pedig a körülmé-
nyekhez képest önállóan avatkozzék be. v. Moltke.»

Gróf *Finkenstein*, daczára annak, hogy az öt mérföldnyi
távolságot Jičín-től Königinhof-ig éjjel, teljes ismeretlen vidéken
kellett megtennie, már 3 ó. 5 p.-kor kézbesítette a *Bonin* tábornok
számára kapott iratot Zabreš-nél egy előbbsön lévő tisztnek; ezen
irat 4 ó. 45 p.-kor reggel jutott az első hadtest vezérkari főnöke
kezeihez. A trónörökös számára szóló parancs 4 ó.-kor reggel volt
a II. hadsereg vezérkari főnöke kezeiben.

Az első hadtest parancsnoka ennél fogva Ob.-Prausznitz-ban
5 ó. 45 p.-kor reggel kiadott intézkedésével elrendelé, miszerint
a csapatok Sadowa irányában foganatosítandó előnyomulásra
harckész helyzetbe helyezkedjenek.

A porosz trónörökös pedig öt óraker reggel a következő
parancsot bocsátotta ki Königinhof-ban:

«Ide beérkezett hírek szerint ma ellenséges támadás
várható a Hořic, Milowic és Cerekwic-nél álló első hadseregre
és a II. hadsereg ez utóbbi támogatására következőkép fog
előrenyomulni:

1. Az első hadtest két oszlopban Zabreš-en és G.-Tro-
tin-on át Gr.-Bürglic-re menetel.

2. A lovas-hadosztály az első hadtestet követi ugyanoda.

3. A testőr-hadtest Königinhof-ból Jeriécék és Lhotá-ra
nyomul.

4. A VI. hadtest Welchow-ra, honnan egy osztagot
Josefstadt erősség megfigyelésére állít fel.

A mai napra elrendelt demonstratio elmarad.

5. Az V. hadtest a VI. hadtestet két órával később követi és Choteborek-ig menetel.

A csapatok oly korán indulnak, amennyire csak lehet és vonataikat és málháikat hátrahagyják, azok csak a főparancsnokság külön parancsára vonhatók a csapatokhoz.

A főparancsnokság részéről:

Blumenthal, vezérőrnagy,
vezérkari főnök.

Visszapillantások.

Az osztrák főhadiszállásból július 2-ről 3-ára virradó éjjel kiadott intézkedés szerint *Benedek* tábornagy a 12-ik órában elhatározá magát Königrätz-nél döntő csatát vívni.

A hadsereg-parancsnoknak ez elhatározása fokozatosan fejlődött ki, mely körülménynek a megállapítása alkalmas az osztrák fővezetőségnél uralkodott viszonyokat kellőleg megvilágítani. Ugyanis *július 1-én d. e. Benedek* tábornagy a katasztrófától tartván, Ő Felségének sürgős békekötést tanácsol; *július 1-én d. u.* Ő Felségének, a helyzet nyugodtabb megítélése után, küldött jelentése szerint szándéka július 3-án Pardubic-ra visszavonulni; *július 2-án délben* közli a hadsereg-parancsnok a hadtest-parancsnokokkal, miszerint szándéka a hadsereget egy néhány napig még pihentetni, tehát ekkor még szándéka nem lehetett július 3-án harcolni: *július 2-án d. u.* jelenti *Benedek* tábornagy Ő Felségének, miszerint «reméli, hogy további hátrálása nem lesz szükséges»; e jelentéssel mintegy a *Felség* előleges szentesítését kívánja megnyerni a csata elfogadására irányuló esetleges elhatározása számára, amely elhatározásra végre kényszeríteti magát — az ellenség feltartóztatatlan előnyomulása által.

Ezek után bizonyításra nem szorúl, hogy a königrätzi döntő csata osztrák részről nem vala a hadászat diktálta követelmények tervszerű és természetes folyománya.

Sőt hadászati törvények követelték volna, miszerint a csata e helyen kerültessék, mert a hadsereg az ellenség átkaroló támadásának volt kitéve. A hadsereget tehát előbb kedvezőbb harcászati helyzetbe kellett volna juttatni. Ezen kedvezőbb harcászati helyzetet megtalálta volna a hadsereg Pardubic-nál és e szempontból *Benedek* tábornagy eredeti szándéka, a visszavonulást ide folytatni, a helyzetnek megfelelt.

Miután porosz részről az osztrák hadsereg az Elbe folyó mögött, szárnyaival Josefstadt és Königrätz erősségekre támaszkodva, lőn feltételezve, azon kérdés merülhet fel, vajjon ez állás nem felelt volna-e meg szintén a helyzetnek. Válaszunk erre határozott: *nem!* Ezen állás arczbán ugyan igen erősnek mondható,

de éppen ezen körülmény kényszerítette volna az ellenséget arra, hogy azt megkerülje, ami a győztes porosz hadseregeknek annál kevésbé járt volna nehézségekkel, amennyiben ezen állás — nem szegvén a berlin-bécsi súlyvonalat — excentrikusan fekszik és Pardubic-on át való megkerülésére irányuló szándéka az ellenségnek, abból meghiúsítható nem lett volna.

Az osztrák hadseregeknek tehát ez esetben sietni kellett volna állását odahagyni, hogy kénytelen ne legyen arcczal dél felé csatát vívni, mi kétségtelen nagy veszélyvel járt volna.

Ami magát a csataintézkedést illeti, az szintén nem felelt meg a helyzetnek teljesen. A harcászatiilag erős és egy hadsereg védő harcza számára éppen nem kedvezőtlen vidék kellő megszállása és az egyes harc-csoportok feladatainak világos megjelölése mellett, nem lehet mondani, hogy eredményes harcra kilátás éppenséggel nem lett volna. Bizonyítja ezt a csata tényleges lefolyása is.

A Bistritz-patakon való átkelés átjárók nélkül általában nehézséggel járván, annak medre e napokban erős esőzések folytán tetemes menetakadálylá lön, minélfogva a hadsereg állásának arczát nyugot felé fedezé. Északról a terep az állás megközelítésére csak körülbelül $\frac{3}{4}$ mérföldnyi szélességben vala a Bistritz és Trotinka patakok közt nyitva. Az említett patakok és az Elbe közt fekvő vidék egy számos helység által fedett, minden irányban valamennyi fegyvernem számára jól járható, fensík jellegével bír, amelynek legmagasabb pontjai a Hradek—Problus, Lipa—Chlum, Maslowéd—Hořenowes vonalban vannak. A terep e vonaltól nyugot és észak felé meredekebb, az Elbe felé pedig enyhe lejtőkkel esik le. Lipa és Wšestar közt a mütút egy enyhe, minden oldalról belátható teknyőben vezet.

Fontos pontok és vonalak különösen valának a bal szárnyon: Nechanic a Bistritz mellett, a középben a Lipa—Cistowes—Maslowedi vidék és a jobb szárnyon a terepemelkedés Hořenowes-tól kelet felé a Trotinka patakig.

A csataintézkedés sem az első ponttal, sem pedig ez utóbbi vonallal egyáltalában nem számolt és a hadsereg zömét a fölötté kis téren Lipa—Chlum és Nedelist közt szándékolta összeszorítani.

Az intézkedés tehát egyrészt a terep előnyeivel nem számolván, másrészt pedig a harc-csoportok feladatait tüzetesen meg nem jelölvén, a hadtestek a fővezénylet szándéka és akarata ellen meddő harcokba sodortattak, amelyekben elvérzettek, anélkül, hogy az általános harcczél elérésére nevezetesebb előnyt biztosítani képesek lettek volna.

A hat lovas-hadosztálynak az intézkedés által kiutalt szerep sem felelt meg a helyzetnek, amennyiben e tekintélyes lovas-tömeg

a szűk csatatéren belül e fegyvernemnek megfelelő cselekvőleges alkalmazást nem nyerhetett. E lovassági erők által az ellenség jobb oldala és háta ellen foganatosítandó vállalatoktól kétségkívül jobb szolgálatot lehetett volna várni.

*

A porosz intézkedések a helyzetnek teljesen megfeleltek.

Ha mindjárt *Frigyes Károly* herczeg részéről a helyzet anynyiban nem egészen helyesen lett megítélve, amennyiben a herczeg az első és Elbe-hadsereg feladatát tetemesen könnyebbnek vélte, ennek hátrányos következményei nem lehettek, mert e felfogás a király főhadiszállásán a kellő correctióját meglelte és így az összes erők közreműködése a következő napra biztosítva vala.

Miután az erre vonatkozó intézkedés azonban csak éjféltkor volt a főhadiszállásról elküldhető, nem lehetett arra számítani, hogy a trónörökös még délelőtt a harciba beavatkozhatik; mindazonáltal az első és Elbe-hadsereg oly erővel rendelkeztek, hogy a legkedvezőtlenebb esetben is a gyorstüzelő puskával túlnyomó támadást is visszaütasítani és a harcztéren a trónörökös megérkezéséig, miről biztos tudomásuk volt, kitartani képesek voltak.

A trónörökös által vezényelt II. hadsereg hadtesteinek a csatatérig 2—2 $\frac{1}{2}$ mérföldnyi útat kellett megtenni és előreláthatólag csak reggeli 7 és 8 óra közt indulhattak el.

Az első hadseregnek feladata az adott körülmények között tehát főképp vala: az osztrák haderőket foglalkoztatni, lekötöni, hogy a szándékolt kettős átkaroló támadás teljesen érvényre jusson.

A csatában résztvett haderők.

Az osztrák hadsereg a csatába indult: 192 $\frac{2}{3}$ zászlóaljjal, 150 lovas-századdal és 91 üteggel; a harczoló létszám vala: 156,654 gyalogos, 21,224 lovas és 712 löveg.

A szász. kir. hadtest létszáma volt: 18,248 gyalogos, 2,574 lovas és 58 löveg.

A szövetkezett hadseregek összes létszáma ennél fogva volt: 174,902 gyalogos, 23,798 lovas és 770 löveg.

Ezek közül voltak harczolandók:

a bal szárnyon: 32,952 gyalogos, 7,600 lovas, 140 löveg.

a középben: 43,276 " 642 " 134 "

a jobb szárnyon: 51,361 " 4,121 " 176 "

tartalék: 47,313 " 11,435 " 320 "

A porosz hadseregek létszáma harczosokban volt és pedig:

a jobb szárnyon: az Elbe-hadsereg 39,088 ember.

a középben: az első hadsereg 84,830 "

a bal szárnyon: a második hadsereg 97,066 "

Összesen 220,984 ember.

XI. A königgrätzi csata a porosz trónörökös megérkezéséig.

(Reggeli 6 órától déli 12 óráig.)

1. A porosz első és Elbe-hadsereg előnyomulása július hó 3-án és felfejlődése a Bistritz vonalon.

Jul. 3. Az első hadsereg főparancsnoka, *Frigyes Károly* herceg, reggeli 1 ó. 30 p.-kor Kamenic-ből Milovic-ba indult, hol 5 ó. 45 p.-kor *Herwarth* tábornoknak, az Elbe-hadsereg parancsnokának azon jelentését vette, hogy ő 7 és 9 óra között 36 zászlóaljjal Nechanic-ra érkezik.

Frigyes Károly herceg ennél fogva 6 óraker az egész hadsereg előnyomulását elrendelé.

A *Horn*-(8.)hadosztály utasítva lön a műúton és attól balra, a középheben Sadowa ellen előnyomuló csapatok elővédjeként, előre-menni; a *II. hadtest* pedig (3. és 4. hadosztály), hogy a műúttól jobbra az előbbivel egy magasságban maradjon. Az 5. és 6. hadosztály a 8.-at a műút mentén volt követendő; a műúton pedig a *tartalék-tüzérség* volt előrenyomulandó; a *lovas-hadtest*, amely 4 óra 30 p.-kor reggel Gutwasser-től Petrowic-ra lett elindítva, a jobb szárnyat volt követendő és az összeköttetést az Elbe-hadsereggel fenntartandó.

A *Fransecky*-(7.)hadosztály végre parancsot kapott Cerekwic-ről előnyomulni és mihelyt Sadowa-nál az ütközet kifejlődik, ez utóbbiba a körülményekhez képest beavatkozni.

Még megemlítendő, miszerint az 5. és 6. hadosztályok lovaságából egy dandár lön alakítva gróf *Bismarck* vezérőrnagy parancsnoksága alatt és a *Goltz* I. dandár a lovas-hadtesttől a *II. hadtest*hez osztatott be.

Az Elbe-hadsereg elővédje — *Schoeler* vezérőrnagy — 6 óra 30 p.-kor r. lépett ki a Kobilic-től keletre fekvő erdőből és Alt-Nechanic-nál egy ellenséges táborn észrevevén, két zászlóalj azonnal átkaroló támadásra a falu ellen előnyomult.

Rövid csatár-haroz után a 8. szász zászlóalj kiürítette a falut és — annak keleti kijáratánál levő épületeket és a hidat felgyújtván — Nechanic-ra hátrált. A szász előőrsök felvételére a nechanici temetőnél felállítva volt üteg tüzét az égő hidra összpontosítván, ennek átlépése a poroszok részéről csak az üteg visszavonulása után vált lehetségessé. A szász 8. zászlóalj megszállta Nechanic-ot.

Időközben az első hadsereg csapatai is foganatosíták az előnyomulást és érintkezésbe léptek az osztrák csapatokkal.

A *Horn-(8.)hadosztály*, melynek elővédje 4 ó.-kor reggel **Jul. 3.** Milovic-ből Klenic-ig lett előretolva, 6 ó.-kor fejlődött fel és megkezdte az előnyomulást az osztrákok által megszállva tartott Sadowa ellen. Egy osztrák üteg a Hola és Swiep-erdő közt még 7 óra előtt megkezdé a tüzelést. Porosz részről két üteg a Rozko-hegyen foglalt állást; ezek 7 ó. 30 p.-kor kezdték meg a tűzharcot.

Az *5-ik és 6-ik hadosztály* 7 ó.-kor érkezett Klenicre, hol az előbbi az úttól nyugotra, utóbbi pedig attól keletre felfejlődött.

A hadsereg-tartalék-tüzérség ekkor menetközben volt a Sadowa-tól északnyugotra fekvő tégláégető felé.

A *Fransecky-(7.)hadosztály* 3 órakor reggel állott Cerekwicznél és mihelyt a 8-ik hadosztálynál az első lövés megtéetett, 7 óra 30 p. tájban megindult Benatek felé. E helységtől északra állott osztrák előőrsök a falu felé hátráltak. A horenowes-maslowédi magaslaton állott osztrák ütegek megkezdtek a tüzelést.

A *Werder-(3.)hadosztály* Pšanek-ről Lhotán át, Zawadilkárament; a *Herwarth-(4.)hadosztály* pedig a II. hadtest tartalék-tüzérségével Bristanról Mžan-ra nyomult előre és két ütege 8 óra tájban Mžan-tól délre állást foglalván, megkezdte a tűzharcot a Dohalicka közelében állott osztrák ütegek ellen.

A *lovás-hadtest* 8 óra tájban Suchára érkezett és ott fejlődött, arczzal a Bistritz felé. Ütegei ugyan állást foglaltak tovább előre, de a nagy távolságnál fogva nem jutottak lövéshez.

Az összeköttetés az Elbe-hadsereggel már 7 óra előtt helyreállítva vala.

Vilmos király 8 óra tájban kíséretével a Dub mellett lévő magaslatra érkezett, hol *Frigyes Károly* herczeg jelentését fogadván, elrendelé a Bistritz vonal birtokbavételét; ennél fogva az első porosz hadsereg azonnal megkezdé a támadást.

Megjegyzendő, miszerint a második hadsereg részéről ekkor — t. i. 8 ó.-kor reggel — a VI. hadtesten kívül, egyéb csapat még nem kapott parancsot az indulásra.

2. Az osztrák-szász hadsereg fejlődése a csatához.

Az osztrák hadsereg számára kiadott csataintézkedés szerint a hadtesteknek a kiutalt állást csak az ellenség közeledése esetén kellett elfoglalni; ez tehát csak 7 ó. 30 p.-kor reggel történt meg, midőn a lövegek Sadowa-nál már megszólaltak.

A hadsereg felfejlődése következőkép történt:

Bal szárny :

Jul. 3. A hadsereg bal szárnyát a *szász hadtest*, a *8-ik hadtest* és az *első könnyű lovas-hadosztály* voltak képezendők.

A *szász trónörökös* a felállítást Nieder-Prim és Problus-nál alkalmasabbnak találván, a hadsereg-parancsnok jóváhagyása után hadtestével az ottani fensíkot szállatta meg. A *Schimpff*-hadosztály egyik dandára megszállta Problus és Nieder-Prim helységeket; a második pedig Lubno, Popovic és Trěsovic helységek és az ottan levő Bistritz-átjárók megszállására lőn előreküldve. A *Stieglitz*-hadosztály és a tartalék-tüzérség Nieder-Prim és Problus közt, a lovas-hadosztály Nechanic-tól keletre foglaltak állást.

A *8-ik hadtest* * a *Schulz*- és *Roth*-dandárokkal és a 3. dsidás-ezreddel 3 ó.-kor reggel indult Nedelist-nél volt táborából és 8 óra 30 p.-kor érkezett Charbusic-ra.

A *Wöber*-dandár, melynek két zászlóalja előrsökön állott, csak még 1 ó. 30 p.-kor d. u. érkezett 4 zászlóaljjal és a dandár-üteggel Charbusic-ra. A *szász trónörököstől* vett parancs szerint a hadtest körülbelül 9 ó.-kor d. e. következőkép állott: a *Schulz*-dandár Problustól keletre; a *Roth*-dandár fektáborba szállt Stežirek-nél; a hadtest-löveg-tartalék a Problustól délkeletre fekvő magaslaton; a 3. dsidás-ezred Charbusictól nyugotra.

Közép had :

A hadsereg középhadát a *3-ik és 10-ik hadtestek* voltak képezendők.

A csataintézkedés csak még 6 ó.-kor reggel érkezett a 3. hadtest hadiszállítására és miután a hadtest számára a hátüllevő Lipa-Chlum vonal lett kiutalva, a visszavonulás e vonalba csak már harc közben vala foganatosítható. *Ernő* főherczeg ennél fogva a *Prohászka*-dandárnak parancsot adott Sadowa-t utóvéd gyanánt addig védelmezni, míg a hadtest a kiutalt vonalat meg nem szállta.

A *Kirchsberg*-dandár Lipától délnyugotra, a *Benedek*-dandár Lipa és Chlum és a köztük lévő erdő megszállására lőnek kirendelve. Az *Appiano*-dandár jobb szárnya a visszavonulásra vonatkozó parancs vételekor már ütközetben volt és ennél fogva gyorsan visszarendelhető nem lévén, a *Swieb*-féle erdőben maradt, szándékolván visszavonulását a körülmények és a többi, a Bistritz-nál álló dandárokéhoz képest foganatosítani. A hadtest-löveg-tartalék ütegei

* A 8-ik hadtestet június 28-ka óta *Weber* tábornok vezényelte.

részint a Chlumtól nyugotra fekvő magaslaton, részint pedig az **Jul. 3.** előkészített ütegsánczokban foglaltak állást.

A *10. hadtestnél* a *Knebel*-dandár *Unter-Dohalic*, a *Wimpffen*-dandár *Dohalička* és *Mokrowous* helységek megszállására lőn utasítva, míg a *Mondel*-dandár a 3. hadtest mellett, a *Langenhof*-tól nyugotra lévő magaslaton volt állást foglalandó.

A hadtest-löveg-tartalék *Lipától* délnyugotra foglalt állást.

Jobb szárny.

A hadsereg jobb szárnyát a *4-ik és 2-ik hadtestek* és a *2-ik könnyű lovas-hadosztály* voltak képezendők.

A *4-ik hadtest* a csataintézkedést 4 és 5 óra közt vette és midőn 8 órakeredő nedelisti táborából elindult, hogy ezen helység és *Chlum* közt felfejlődjék, előrsdandára már egy félóra óta harczolt vala. Miután továbbá a kiutalt állás a *Maslowéd* és *Hořenowes* előtt fekvő terepre kilátást nem nyújtott, gróf *Festetics* altábornagy a hadtestet *Maslowéd* felé előnyomultatá. A *Fleischhacker*-dandár *Cistowesre*, a *József főherczeg* és *Poeckh*-dandárok *Maslowéd*-re lőnek irányítva. Ezen helységtől délnyugotra állott a *Brandenstein*-dandár zöme. A hadtest-löveg-tartalék a hadtest élére előrevonatván, annak két ütege a *Brandenstein*-dandárnak harczban lévő ütege mellett foglalt állást, míg a többi üteg a 7. huszár-ezred fedezete alatt a magaslat mögött tartalékviszonyban maradt.

A *2. hadtest* sem fejlődött a hadseregintézkedés rendelkezése szerint *Nedelist* és az *Elbe* közt a mélységben, mert a *Sendrasic*-nál lévő magaslatokat nem engedhette át az ellenségnek; de a *4-ik hadtest* előnyomulása is kényszeríté gróf *Thün* altábornagyot arra, hogy dandárait a *Hořenowes* melletti magaslatokon fejlődtesse.

A *Thom* dandár ennek következtében *Hořenovestól* délkeletre, a *Württemberg* dandár *Maslowéd* és *Hořenowes* közt fejlődött; a *Saffran* dandár *Maslowéd*-től keletre vett felállítást, míg a *Henriquez* dandár és a 6. uhlánus-ezred tartalék gyanánt lőnek kikülönítve és a jobb oldal biztosítása végett a *Sendrasic*-től keletre fekvő magaslatokra előrevonva. A hadtest-löveg-tartalék a *Hořenowestól* délkeletre fekvő magaslatokon foglalt állást.

A *2. könnyű lovas-hadosztály* a csataintézkedés értelmében 8 és 9 óra közt *Nedelist* mögött foglalt állást.

A hadsereg-tartalékok.

A hadsereg tartalékát a *6-ik és 1-ső hadtest*, a *három tartalék-lovas-hadosztály* és a *hadsereg-lövegtartalék* képezék.

A két hadtest utasítva lett *Langenhof*-tól délkeletre továbbá

Jul. 8. parancsot bevárni, minélfogva azok itten tömegben és pedig a 6-ik hadtest jobbról, 11 óra után, összpontosítottak.

Az 1-ső tartalék-lovas-hadosztály parancsot kapott Chlum-tól délre állást venni, hol 9 ó. 30 p.-kor megérkezett. A 2. tartalék lovas-hadosztály Briza-tól délkeletre foglalt állást. A 3. tartalék lovas-hadosztály *Benedek* tábornagy parancsára a 10. hadtest mögött fejlődött fel.

A hadsereg-lövegtartalék 7 ó. 30 p.-kor reggel megérkezett a 6. hadtest mögött kijelölt felállításba, hol a hadsereg-parancsnoktól azon parancsot vette, hogy két üteg-osztálylyal Chlum-nál foglaljon állást; a másik két üteg-osztály felállításában maradt.

*

Benedek tábornagy, mihelyt az első ágyúlövések elhangzottak, 7 ó. 30 p.-kor reggel, Königrätz prágai külvárosában lóra ült és kíséretével gyors ügésben Sadowa felé lovagolt.

A hadsereg újonnan kinevezett vezérkari főnöke, Baumgarten vezérőrnagy éppen a főhadiszállásra érkezvén, a hadsereg-parancsnokot a csataterre kísérte és csak ott tájékozhatta magát a kiadott intézkedésekről. *Henikstein* altábornagy és *Krismanic* vezérőrnagy még a hadsereg-parancsnok kíséretében valának.

3. Harcz a Bistritz vonalon.

Az Elbe-hadsereg előnyomulása. A Nechanic-ban állott 8-ik zász zászlóalj rövid harcz után Lubnóra hátrált. A porosz Elbe-hadsereg az elrombolt átjárót helyreállítá és követé az ellenséget; Lubno-t csak hevesebb harcz árán sikerült a poroszoknak birtokba venni. 11 ó. tájban a porosz elővéd következő állást foglalt el: 2 zászlóalj a jobb szárnyon Hradek-nál, 2¹/₂ zászlóalj, a *Goltz*-huszár-dan dár — 10 lovas-század — és 3 üteg a Hradek és Lubno közt levő magaslaton, 2¹/₂ zászlóalj végre a bal szárnyon Lubno-nál. Az e őretől zász csapatok a Probus és Nieder-Prim közt levő főállásra vonultak vissza.

Az Elbe-hadsereg elővédje által elfoglalt állás biztosítá a hadseregnek a Bistritz patakon leendő átkelését, nemkülönb az azon teret, mely a hadsereg fejlődése számára megkívántatott. Minthogy pedig *Herwarth* tábornok több hidat nem készítettett, ez átkelés és fejlődés az egész délelőttöt igénybe vette.

Az I. hadsereg előnyomulása. Az I. hadsereg részéről legelőbb a 7. hadosztály, mely Cerekwic-től Benatekre vette az irányt, foglalt a Bistritz bal (keleti) partján állást, ennélfogva a had-

sereg előnyomulása a bal szárnytól a jobb felé fokozatosan történt; **Jul. 3.** követvén a 7. hadosztályt, a 8-ik, 4-ik és a 3-ik, míg az 5-ik és 6-ik hadosztály, valamint a lovas-hadtest mindvégig rendelkezésre vissza lőnek tartva.

Az összeköttetést a 8-ik és 7-ik hadosztály közt biztosítandó, a gróf *Bismarck* tábornok parancsnoksága alatt összevont lovasdandár küldetett ki, azonban csakhamar a 7. hadosztály külső (bal) szárnyának a fedezésére lőn alkalmazva.

9 óra d. e. volt, midőn *Frigyes Károly* herceg, tekintve, **9 6.** hogy a 7. hadosztály Benatek-ot megszállta és löporfelhők *Nechanic* felől az Elbe-hadsereg haladását tanusíták, előbb a 8. (Horn) hadosztálynak, később a II. hadtestnek, melynek hadosztályai *Mžan* és *Zawadilka*-nál felfejlődtek, parancsot adott a *Bistritz-átjárókat* birtokba venni, a patak tulsó oldalán pedig heves harczt, illetőleg támadást kerülni. *Manstein* tábornok utasítva lett, az 5-ik és 6-ik hadosztálylyal *Sowetic*-ig. *Schwarz* tábornok pedig a tartalék-tüzérséggel az úton a *Rozkos* hegy magasságáig előrenyomulni; *Horn* tábornok ennélfogva elrendelé, miszerint a hadosztály zöme a *Bistritz*-patakot azonnal átlépje, a 7. hadosztálylyal az összeköttetést helyreállítsa és azután a *Königrätzi* műút felé forduljon.

Osztrák részről *Sadowát*, mint említők, a 3-ik hadtesthez tartozó *Prohászka* dandár tartotta megszállva, de ez utóbbi a fenyegető átkarolás folytán a *Lipai* főállásra visszavonult.

A porosz 8. hadosztály ennélfogva ellenállásra nem találván, a *Bistritz* patakon átkelt és a *Hola* erdő felé nyomult előre, miközben osztrák tüzérség részéről ugyan tüzet kapott, de ennek csekély hatása vala.

A hadosztály tartalékától két zászlóalj a *Skalka* ligettől a már kedvezőtlen viszonyok közt harczó 7-ik hadosztály támogatására lőn kikülönítve, a tartalék fennmaradó része pedig a *Hola* erdő mögött lőn felállítva.

A 8. hadosztálynak a *Hola* erdőben volt csapatai a *Lipától* délnyugotra felfejlődött hatalmas osztrák tüzérségi tüztől ugyan igen sokat szenvedének, mindazonáltal ottan megmaradtak, de a további előnyomulás onnan a magaslat ellen teljesen lehetetlen volt.

Időközben a porosz II. hadtest is előnyomult *Mžan* és *Zawadilká-ról* a *Bistritz* felé és miután osztrák részről a mélységben hevesebb harc nem szándékoltatott, az ellenség itten is csak a 10. osztrák hadtest gyengébb csapataira bukkant, amelyek nevezetesebb harc nélkül hátráltak. Az ellenség erre megszállta a *Bistritz* bal partján levő helységeket, *Dohalická-t* és *Mokrowous-t*.

A *Manstein* tábornok parancsnoksága alatt egyesített 5-ik és

Jul. 8. 6-ik hadosztályok parancs folytán Ober-Cernutek és a Rozkos hegy közt megálltak.

11 ó. D. e. 11 órakor még csak 12 porosz üteg állott a Bistritz bal partján.

4. Események az osztrák jobb szárnyon d. e. 12 óráig.

8 ó. 30 p. A 7. porosz hadosztály (*Fransecky*) elővédje (4 zászlóalj) Benatek elfoglalása után reggeli 8 ó. 30 p.-kor *Gordon* tábornok a látszólag erősen megszállott Swieb erdő ellen fejlődött. A hadosztály zöme parancsot kapott a Benatek-tól északra fekvő teknyőben fejlődni, hova a tartalék is irányítva lett. Egy lovas-század kiküldetett az összeköttetést a 8-ik hadosztályal felkeresni, míg 3 lovas-század és később a *Bismarck* lovas-dandár is a bal szárnyat Hořenowes irányában biztosítsák. $2\frac{2}{3}$ üteg Benatek-tól keletre, $1\frac{1}{3}$ üteg a helységtől délre foglalt állást.

Osztrák részről e hadosztályllyal szemben egyelőre csak a 4-ik hadtesthez tartozó *Brandenstein*-dandár és pedig következőkép állott; az olaszthoni 26. gyalog-ezred II. zászlóalja a Swieb erdőben, a 27-ik vadász-zászlóalj öt százada és a 26-ik ezred első zászlóalja Hořenowes-nál, a dandár zöme (4 zászlóalj és 4 löveg) a maslowéd-nedelisti útat keresztezve az előbbi helység délkeleti kijáratánál. Négy löveg a maslowédi magaslaton foglalt állást.

Mihelyt az ellenség támadásának iránya felismerve lőn, *Brandenstein* vezérőrnagy még a 26-ik ezred és a komáromi 12-ik ezred 3-ik zászlóaljait is a Swieb erdőbe irányította, amelynek északnyugoti részében ez idő szerint még a 3-ik hadtesthez tartozó *Appiano*-dandár két zászlóalja is állott; a dandárüteg második fele végre a már harcban lévő félhez csatlakozott és megkezdé a tüzelést.

A szabálytalan külső alakkal bíró Swieb erdő a cistowes—maslowédi hegyhátnak észak-nyugot felé eső, számos vízszakadások által átszegdelt lejtőjét borítja; kiterjedése nyugot-keleti irányban mintegy 2000 lépés, szélessége 1000 lépésen felül volt. Az erdő nyugoti része szálas fákból állott, míg a keleti része fiatal alfával volt ellepve és száz meg száz öles rakásokban voltak rajta a vágott öreg törzsek felhalmozva. Az erdő keleti szegélye a magaslat legmagasabb pontján át húzódott dél-észak irányban. Ez volt az általános jellege ezen erdőnek, amelyben ezer meg ezer vitéz harcros makacs küzdelemben halálát lelé, és melyet a benne lefolyt harcok által híressé lett.

Közvetlenül a porosz támadás előtt visszavonta *Appiano* vezérőrnagy két zászlóalját az erdőből, miután dandárával a chlumi magaslaton kellett állást foglalnia.

A porosz zászlóaljoknak ennél fogva könnyű szerrel sikerült az erdőbe bejutni, míg az ott állott egyetlen osztrák zászlóalj (II/26.) makacs harcz után az erdő belsejébe vala kénytelen hátrálni. A 26. ezred 3-ik zászlóaljának megérkezése után az ezred 2-ik zászlóalja újból igyekezett állását visszafoglalni, de mindkét zászlóalj az ellenség által úgy arczban, valamint bal oldalban, heves tüzzel megtámadtatván, azok kénytelenek valának az erdő keleti szegélye felé visszavonulni, hol időközben a komáromi ezred 3-ik zászlóalja is állást foglalt.

Az erdei harcz fokozott hevessége *Appiano* vezérőrnagyot arra indítá, hogy a 4-ik vadász-zászlóalj négy századát, nemkülönbén a 62-ik ezrednek az erdőből éppen kilépő két zászlóalját abba újból visszarendelje; de az ellenség hatásos tüze ezen csapatokat is hátrálásra kényszeríté. A porosz 27-ik ezred három zászlóalja követé a hátráló osztrák csapatokat és *Cistowes* helységet is birtokába ejté.

Az elveszett erdőrészeket birtokba veendő, *Brandenstein* vezérőrnagy új erőlködéseket tett, a komáromi (12-ik) ezred 1. és 2-ik zászlóalját és a 27. vadász-zászlóalj 4-ik századát rendelvén előre. A két előbbi az utóbbtól balra, a műút és a *Maslowéd-tól* *Benatek-ra* vezető járút közt osztály-tömeg-vonalban felfejlődött és innen arczczal nyugot felé az erdő északi része ellen előnyomultak.

Fransecky tábornok időközben két friss zászlóalját az erdőbe előretolván, ezek az előnyomuló osztrák zászlóaljakat gyors tüzzel fogadták, mely honfiainkat tömegestől leterítvén, a *Brandenstein-dandár* újabb erőlködéseit is megsemmisité.

Brandenstein vezérőrnagy egy új támadást megkísértvén, tisztjeinek és legénységének nagy számával elesett, mire a dandár csapatai az erdőből kiszorítottván, *Maslowéd-ra* visszavonultak és a helységtől délkeletre gyülekeztek.

De a *Brandenstein-dandár* elvérzése után sem szűnt meg az erdő birtoka miatt vívott ádáz küzdelem; sőt ezen erdő oka lőn annak, hogy a 4-ik és 2-ik hadtest a hadsereg-parancsnok szándéka ellen harczokba keveredtek, amelyek őket eredeti rendeltetésüktől elterelvén, a csata kimenetelére végzetes befolyással valának.

A 4-ik hadtest, melynek két lovas-ütege már 8 ó. 30 p.-kor a *Brandenstein-dandár* üteget megerősíté, t. i. 9 óra tájban közeledett a harcztérhez. A hadtest felfejlődését fedezendő 9 óra után a hadtest-lövegtartalék két másik ütege *Maslowéd* északnyugoti kijáratánál foglalt állást. Fejlődés közben elveszté a hadtest 9 óra 30 p.-kor parancsnokát, gróf *Festetics* altábornagyot; egy elleneséges lövedék az altábornagy közelében szét pattanván, elszakítá annak bal lábát.

Jul. 3.

9 ó. 30 p.

Jul. 3. 10 órakor d. e. a hadtest új parancsnoka — *Mollinary* altábor-
 10 ó. d. e. nagy — intézkedései folytán, következőképen fejlődve állott készen a támadásra és pedig: a *Fleischhacker*-dandár körülbelül 1000 lépésre Cistowes-tól keletre, arczczal nyugotra, az újvidéki gyalog-ezreddel az első, a temesvári 61-ik ezreddel a második harcvezonalban; a dandár-üteg a bal szárnyon (a 13. vadász-zászlóalj a dandár zömét megelőzvé, már a *Brandenstein*-dandár harczaiban vett részt); a *Poekh*-dandár szintén két harcvezonalban, — a 8-ik vadász-zászlóalj és a kolozsvári 51. ezred az 1-ső, a nagyváradi 37-ik ezred a 2-ikban — arczczal északnyugot felé a Swieb erdő keleti szegélyével állott szemben; a *József* főherceg-dandár végre a hadtest tartalékát képezvé, a Maslowéd-tól Chlum-ba vezető járútig nyomult előre és ottan a hadtest-parancsnok rendelkezése folytán megállott.

A két utóbbi dandár ütegei a hadtest-lövegtartalék ütegeinek vonalában foglaltak állást.

Porosz részről ez időtájban állott: 3 zlj — 27-ik ezred — Cistowes-ban és ezen helység körül; körülbelül öt zászlóalj a Swieb erdőben és négy zászlóalj Benatek-nél.

Az erdőben levő porosz csapatok az osztrák ütegek hatása folytán elhagyták az erdő keleti részét és annak belsejébe, valamint a déli részébe húzódtak vissza.

Az osztrák dandárok támadása valamivel 10 óra után történt.

A *Fleischhacker*-dandár, ütege által tett néhány lövés után, Cistowes felé nyomult előre, miután bal szárnya biztosítása végett előbb az ellenséget innen visszaszorítani kellett; a 6-ik ezred 2-ik és 3-ik zászlóaljának nagy veszteségek árán sikerült is a helységbe benyomulni; az ellenség részint hátban meglepettetvén, nagy rendetlenségben menekült minden irányban; egy része fogságba esett; csak a Cistowes-tól nyugotra fekvő épületek maradtak még birtokában. A temesvári ezred *Fleischhacker* vezérőrnagy által az erdő déli szegélye ellen lőn rohamra indítva; de a roham nem sikerült és az ezred az ellenség gyors tüze által elárasztatván, visszavonulásra Cistowes felé lőn kényszerítve.

A *Poekh*-dandár időközben az erdő keleti szegélye ellen irányítá támadását; a 8. vadász-zászlóalj és a kolozsvári gyalog-ezred, melyekhez a hadtestüktől elszakadt 1-ső zászlóalja a budapesti és 2. zászlóalja a 21-ik ezrednek is csatlakoztak vala, zenészó mellett és az ágyúörgést elnémitő *hurrah* és *éljen*-kiáltásokkal behatoltak az erdőbe; az ellenség hátrált, de csak lépésről-lépésre és a farakások mögött megállván, gyorstöltő puskáját újból meg újból elsüté az előnyomuló osztrák csapatokra. E derék csapatok már az erdő nyugoti szegélyét megközelíték és majd az egész erdőt birtokba ejtétek, midőn *Fransecky* tábornok utolsó ép zászlóaljait Benatekról,

elővezetése, amelyek az osztrák csapatokat jobb oldalba támadták **Jul. 3.** meg. Egyidejűleg a 8-ik porosz hadosztálytól két zászlóalj Sadowa felől lőn az erdőbe irányítva.

A kimerült osztrák csapatok ekként arczban és oldalban megtámadva, borzasztó veszteségeket szenvedtek az ellenség gyilkos puskatüze által. A dandárnok és valamennyi törzstiszt — *Bartha* őrnagyot kivéve — elesetek. A csapatok kénytelenek voltak hátrálni, de csak keveseknek sikerült elkeseredett kézi tusa után az időközben hátban is megjelenő ellenségen áttörni.

A maslowédi magaslaton álló osztrák ütegek, amelyek a tüzet az imént vázolt harcok alatt beszüntetni kénytelenek valának, újból megkezdték a tüzelést és az erdőből kitörő ellenséges osztagokat visszautasíták.

A 4-ik hadtest további támadásoktól az erdő ellen most elállott, de időközben a 2-ik hadtestnek több dandára érkezett a harcztérre és a harcot ezek folytatták.

A 2-ik hadtest 9 ó. után fejlődött három dandárral Maslowéd és Hořenowes közt. A *Württemberg*-dandár Maslowéd előtt, a *Thom*-dandár Hořenowes-ban és az attól délre fekvő ligetben, a *Saffran*-dandár Maslowéd mögött 2-ik harczzonalban állott.*

Körülbelül 11 ó.-kor felszólította a 4-ik hadtest parancsnoka herceg *Württemberg* vezérőrnagyot, miszerint támadólagos fellépéssel a *Poekh*-dandár jobb szárnyát támogassa. Gróf *Thun* altábornagy, szintén a 4-ik hadtest parancsnokának ismételt felszólítására, a még Maslowér mögött álló *Saffran*-dandárt is előrendelé a *Württemberg*-dandár támogatására. A hadtest-löveg-tartalék három ütege a Hořenowes-tól délkeletre fekvő magaslatról szintén Maslowéd-re vonatott; ez utóbbi helységnél tehát összesen 15 üteg állott és pedig 10 a 4-ik és 5 a 2-ik hadtesttől. E hatalmas tűzérierő azonban nem tudott kellő érvényre jutni, amennyiben a gyalogság csakhamar újból az erdőbe benyomult.

Körülbelül 11 ó. 30 p. volt, midőn a *Württemberg* és *Saffran*-dandárok megkezdték az előnyomulást. **11 ó. 30 p.**

Valamennyi zászlóalj, egyetlen kivétellel, rohammal behatolt az erdőbe és az erdei harc rettentő színjátéka újból kezdődött. Az ellenség lassan hátrált, de gyorstüzelő puskájával nagy veszteségeket okozott az előnyomuló osztrák csapatoknak. Gróf *Thun* altábornagy herceg *Württemberg* vezérőrnagy kérésére még a *Thom*-dandár utolsó zászlóaljait is előre rendelé.** Végre sikerült

* A hadtest 4-ik dandára — *Henriquez* — *Trotina* és *Racic* közt állott a legszélső jobb szárnyon.

** Kivéve két zászlóalját a 69-ik ezrednek, a melyek még *Racic*-től délre állottak.

Jul. 3. az ellenséges hadosztály közepén áttörni, mire annak megtizedelt zászlóaljai a Bisritz patak és Benatek felé hátráltak. Az osztagaik-tól elszakadt egyes ellenséges csoportokat végre a *József* főherczeg által előrerendelt 30. vadász-zászlóalj részint elfogta, részint az erdőből kiűzte és az ellenséget egész Benatek-ig üldözte. Déli 12 óra 12 óra elmúlt.

5. *Visszapillantások.*

A königráti csata imént letárgyalt első részét áttekintvén, az erőviszonyokat illetőleg következő eredményt állapíthatunk meg (1. a második mellékletet):

Porosz részről a harcshoz felfejlődött, illetőleg abban részt vett:

a jobb szárnyon egyelőre csak az Elbe-hadsereg elővédje; a hadsereg zöme háborítatlanul fogatosította felvonulását a Bisritz patak bal partján;

a középsőben felfejlődött és a harcban részt vett két hadtest (a 3., 4., 7. és a 8-ik hadosztály), egy hadtest (5-ik és 6-ik hadosztály) még tartalék-helyzetben volt;

a bal szárnyon a *porosz trónörökös* az összes hadi erőknél majd a felével azaz négy hadtesttel (a testőr-, I., V. és VI-ikkal) a csatatérhez közeledett.

Nagyobb veszteségeket az eddigi harcok folytán csakis a 7-ik hadosztály szenvedett; e hadosztályt az elkeseredett erdei harcok egyelőre harcképtelenné tevék.

Osztrák részről felfejlődött és a harcban részt vett:

a bal szárnyon a szász és a 8-ik hadtest; a harcban egyelőre csak az előbbinek egy dandára vőn részt;

a középsőben a 10-ik, a 3-ik hadtest és a hadsereg-löveg-tartaléknak egy része; az 1-ső és 6-ik hadtest itten tartalékviszonyban állott;

a jobb szárnyon a 4-ik és 2-ik hadtest, nevezetesen a Swiebrdőben lefolyt harcok folytán, már tetemesen szenvedtek.

Eltekintve az előbbi napok harczaitól, amelyekben az osztrák hadtestek nagyobb része rendkívüli veszteségeket szenvedett, a 2-ik és 4-ik hadtestek július 3-án délelőtt lefolyt harcok folytán már úgyszólván elhasználva voltak, míg *porosz* részről ily kedvezőtlen sorsban csak a 7-ik hadosztály részesült.

Benedek tábornagy a fentebbiek szerint július 3-án délelőtt a *porosz trónörökös* négy hadtestével szemben tulajdonképen csak a két tartalék-hadtesttel rendelkezett, amelyek közül az 1-ső Jüdnél, a 6-ik Wysokow-nál rendkívülien szenvedett.

A hadvezér rendelkezésére állott még továbbá az öt lovas-hadosztály és a hadsereg-lövegtartaléknak egy része.

Az osztrák bal szárnyon és a középén volt hadierők általában a kibocsátott csataintézkedés értelmében lőnek alkalmazva.

Lényeges eltérést ez intézkedéstől csupán az osztrák jobb szárnyon alkalmazott 2-ik és 4-ik hadtest fellépésében látunk.

Minthogy a csataintézkedés rendelkezéseivel megfelelő helyen már bővebben foglalkoztunk, a kritikának e helyen csak e két utóbbi hadtest magatartásával kell foglalkoznia. Nevezetesen meg kell állapítania *a két hadtest tervellenes fellépésének az okait, továbbá vajjon megfelelt-e ezen hadtestek magatartása a hadsereg-parancsnok intencióinak és végre minő következményei valának a két hadtest tervellenes alkalmazásának.*

Hogy e kérdésekre tüzetes választ adhassunk, vissza kell térnünk a csataintézkedésnek idevágó rendelkezésére, ez utóbbi következőképen szölt:

«A 4-ik hadtest a 3-ik hadtesttől jobbról fejlődik a magaslatokon Chlum és Nedelist közt, és a legszélsőbb jobb szárnyon a 4-ik mellett a 2-ik hadtest.»

Megjegyzendő még, miszerint e szűkszavú intézkedés is feltételes volt, t. i. azon esetre vonatkozott, ha az ellenséges támadás a hadsereg közepe és jobb szárnya ellen is irányúlna, egyébiránt e két hadtestnek a táborhelyeken készülségben kellett volna maradni.

Bővebb felvilágosítást a két hadtest-parancsnok a hadsereg-parancsnok szándékairól nem nyert.

Midőn tehát a 4-ik hadtest július 3-án 8 órakor reggel táborhelyéről elindult, hogy a csak reggel vett harcintézkedés által kiutalt téren felfejlődjék, parancsnoka, gróf *Festetics* altábornagy Maslowéd felé előresietett, lévén elővéd-dandára ekkor már egy fél óra óta harcban az ellenséggel.

Festetics altábornagy meggyőződven, miszerint a hadtest számára kiutalt tereprészről az ellenséges viszonyokba Benatek és Hořenowesnál még bepillantás sem nyerhető, elhatározá a hadtesttel Maslowéd felé előnyomulni.

Ez elhatározás a helyzetnek teljesen megfelelt.

A 2-ik hadtest a mélységben Nedelist és az Elbe közt nem fejlődhetvén és helye a csataintézkedés szerint különben is a 4-ik hadtesttől jobbról lévén kiutalva, a Hořenowes-tól délre fekvő magaslatokra nyomult előre, hol jeles állást talált. *Ez a pillanatnyi helyzetnek szintén megfelelt.*

Benédek tábornagy a két hadtest előnyomulásáról 9 óra tájban értesült és — miként a vezérkar könyve mondja — az erre

vonatkozó jelentést nem vette szívesen.* A hadsereg-parancsnok ez eltérést a csataintézkedéstől mindazonáltal, egyelőre legalább, helybenhagyta és csak 10 óra után küldi a 4-ik hadtestparancsnokság vezérkari főnöke javaslatára a parancsot, hogy a hadtest Chlum és Nedelist között fekvő állásba visszatérjen.

E parancs *Mollinary* vezérőrnagygyal, aki az időközben megsebesült *Festetics* altábornagyot helyettesíté, csak dél felé közöltetett szóbelileg egy vezérkari tiszt által, midőn annak teljesítése már nagy nehézségekbe ütközött.

Hogy tehát a 4-ik és 2-ik hadtest a hadsereg-parancsnok inteniói ellen a Swieb erdőért oly végzetes harcokba sodortattak, ezért nagyrészben a hadsereg-parancsnokság okozandó.

Ha a csatater szemrevételezése június 2-án a hadsereg-parancsnok részéről a hadtest-parancsnokok kíséretében megtörténik vala, valószínű, hogy a csataintézkedés e nagyfontossággal bíró maslowédi és hořenowesi magaslatokkal számol és az itten működő hadtest-parancsnokok feladataikat illetőleg kellő tájékozást nyernek.

A Swieb erdő, amelynek legnagyobb része a mélységben az elfoglalandó állástól nagyobb távolságra fekszik, az osztrák állásba bevonandó nem lett volna; ez állás megvédelmezésére annak birtoka nem is volt szükséges. Az ellenségnek az erdőből való előtörésére irányuló kísérletei a kellőleg megszállott magaslatról mindig megghiúsíthatók lettek volna.

Az erdő birtokáért vívott elkeseredett harcok osztrák részről tehát a tényleges helyzet félreismerésén alapúllak. E harcok csak úgy keletkeztek, hogy a hadtest-parancsnokok a hadseregparancsnoknak a csata miként való vívására vonatkozó szándékairól felvilágosítást nem nyertek.

A Swieb erdő, az osztrák jobb szárnyon küzdő erők ezen Eris almája, végre ugyan az osztrák csapatok birtokában vala; de sem az erdőből felhangzott győzelmi kiáltások, sem pedig annak belsőjében megszólalt katonai zenekar hangjai nem valának képesek az osztrák hadsereg súlyos helyzetét e pillanatban enyhíteni; a königgrätzi katasztrófa hirdetői valának e hangok, amelyekbe az erdő áldozatainak jajkiáltásai vegyültek.

A 7-ik porosz hadosztály csapatai hősie magatartásukkal megvetették az alapot ama páratlan győzelem számára, amelyet a porosz fegyverek e napon kivívtak. 14 porosz zászlóalj lebilincselve tartott a csataternek e részén 49 osztrák zászlóaljat.** Két osztrák hadtestet eltereltek tulajdonképeni feladatától és meg-

* Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. 3. kötet, 310. lap.

** Ezek közül csak 11 volt részint érintetlen, részint megfogyva ugyan, de még harcképes; a többi 38 a vívott harcok folytán annyira meg volt gyöngítve, hogy azokra egyelőre alig lehetett számítani.

nyiták ez által az utat a második hadsereggel észak felől közeledő **Jul. 3. porosz trónörökös számára.**

Valamint osztrák részről e pillanatban nyert azon benyomás, mintha *a dolgok jól állanának*, tehát csak látszólagos vala, úgy ama nyugtalanság, amely a dubi magaslaton lévőket — *Moltke* kivételével — elfogta, szintén indokolva nem volt, ha mindjárt a 7-ik hadosztály szenvedte veszteségek még oly súlyosak valának is.¹

XII. A königgrätzi csata a porosz trónörökös megérkezése után.

1. A második porosz hadsereg előnyomulása.

A *testőr-hadtest*² elővédje Daubravic-ban az erős ágyúdörgést hallván, 8 ó. 30 p.-kor parancs nélkül Jeriček felé elindult, hol előbbi hírek szerint az ellenség jobb oldalát vélte.

A zöm számára jelentést visszahagyván, egyúttal tudatta parancsnoka, *Alvensleben* tábornok, *Fransecky* tábornokkal, hogy 11 ó. 30 p.-kor az elővéd Jeriček-nél leend.

Az első testőr-hadosztály a daubravici fensíkről balra, Dube-nec felé vette az irányt és 11 ó.-kor Choteborek-ra érkezvén, a menetet a meghatározott menetzélon túl folytatta.

A második testőr-hadosztály zöme az Elbé-n csak 11 óra után kelt át.

A *VI. hadtest*³ már útban volt Josefstadt felé, midőn az új parancs megérkezett. A 12-ik hadosztály a szélső bal szárnyon *Értiná-n* át Roznow felé nyomult előre. 9 ó. 30 p.-kor észrevette *Welchow-nál* a 11-ik hadosztályt, amelylyel összeköttetésbe lépve, a hadtest-parancsnoktól következő parancsot kapott:

«Az ellenség szemmel tartandó. Az összeköttetés a 11-ik hadosztálylyal fentartandó, ez utóbbi az ágyúdörgés felé menetel.

Mutius.»

¹ *Moltke*, aki némán figyelte meg a csata lefolyását, csendes magatartásával a türelmetleneket és idegeseket, akikhez gróf *Bismarck* a külügyér is tartozott, megnyugtanni nem volt képes. Végre a magán uralkodni nem tudó külügyér *Moltke*hez akart fordulni, nézetét a csata állásáról meg tudandó. Hozzá közeledvén oda nyújtotta szivartárczáját, amelyből *Moltke* több darabnak megropogtatása után egyet kiválasztott és reágyujtott. *Bismarck* erre némán távozott és a *Királyhoz* visszatérve, mondá: a dolgok nem állhatnak rosszul, mert *Moltke* megropogtatja a szivarokat; — és így is volt.

² Hadrendjét l. a 209. lapon.

³ Hadrendjét l. a 270. lapon.

Jul. 3.

A VI. porosz hadtest hadrendje:

Vezénylő tábornok: Mutius lovassági tábornok.						
Vezérkari főnök: Sperling ezredes.						
Hadosztály	Dandár	Csapattest	Gyalog zászlóalj	Lovas század	Löveg	Műszaki század
Megjegyzés						
11. gyalog hadoszt. Parancsnok: Zastrow altábornagy. Vezérkari főnök: Falkenhausen őrnagy.	21. gyalog	10. gránátos-ezred	3			
		50. gyalog	3			
	22. gyalog	38. füzilír	3			
		51. gyalog	3			
		8. dragonyos	.	4		
		6. tüzér	.	.	18	
	utász-zászlóalj	.	.	.	4	
12. gyalog hadoszt. Parancsnok: Prondzynski al- tábornagy. Vezérkari főnök: Lescinszky százados.	Kombinált gyalog	22. gyalogezred	3			
		23. " " "	3			
		6. vadász-zászlóalj	1			
		6. huszárezred	.	4		
		6. tüzérezred	.	.	12	
/.		4. huszárezred	.	4		
		6. tüzérezred	.	.	30	
Összesen			19	12	60	4

A II. porosz hadsereg lovas hadosztályának hadrendje.

Dandár	Csapattest	Gyalog zászlóalj	Lovas század	Megjegyzés
Vértés dandár	1. vértés ezred	4		
	5. vértés ezred	4		
Könnyű dandár	2. huszárezred	4		
	10. dsidásezred	4		
Landwehr dandár	1. landwehr dsidásezred	4		
	2. landwehr huszárezred	4		
/.	5. tüzérezred (lovagló ütég)	.	6	
	6. tüzérezred (lovagló ütég)	.	6	
Összesen		24	12	

A 12-ik hadosztály még 11 óra előtt elérte a Račic-tól észak-keletre fekvő Hořicka hegyet. Jnl. 3

A 11-ik hadosztály Welchow-tól, mely helységet 9 ó. 15 p.-kor elérte, Hustiřan felé vette az irányt és Zastrów tábornok parancsára 10 ó.-kor felfejlődött. A Trotina patak mocsaras völgyével tetemes akadályt képezett; mindazonáltal elrendelé a hadosztálynok az átkelést, széles arczvonaltban, miután csak egy híd vezetett át a patakon, a Hustiřanka patak befolyásánál.

Mellig érő vízben történt az átkelés az első harczzvonal részéről, míg a második harczzvonalt a hidat használta fel.

Midőn a hadosztály 11 ó.-kor d. e. a jobbpárti magaslatokat Račic-tól északra elérte, már az első őrlövedékek is becsapódtak.

Az V. hadtest¹ élosztagai ez idő tájban Choteborek felé közeledtek.

Az első hadtest² parancsnoka, Bonin tábornok, 5 ó. 45 p.-kor reggel Moltke értesítésére ugyan elrendelé, miszerint a csapatok menetkészen álljanak Sadowa felé való előnyomulásra, de elinudlása előtt a trónörökös parancsát bevárni szükségesnek vélte. Ez utóbbinak vétele után d. e. 9 órakor rendelé el az előnyomulást. Az elővéd 9 ó. 30 p.-kor indult és 11 órakor Gr.-Bürglitz-hez közeledett.

A lovas-hadosztály³ a trónörökös parancsát 8 ó. 15 p.-kor reggel vette Neustadt-ban; 9 órakor elindult és az I. hadtestet követte.

A trónörökös Choteborek-ra előresietvén, arról nyert meggyőződést, miszerint a csata az első hadsereg egész arczzvonaltában folyik. A Bistritz völgye felé jó kilátás nyílt és habár a borúlt, esős nap nem engedé a csapatfelállításokat felismerni, mindazonáltal a felvillanó lövegek jelzék körülbelül azon vonalat, amelyben az ütközet folyt.

Arczban a kilátás a Hořenowes-tól Trotina felé húzódtó hegyhát által volt korlátoltva, mely a további előnyomulást megakasztó hatalmas gát gyanánt mutatkozott vala. A legmagasabb ponton álló hársfa-pár egy messzire látható iránytárgyat képezvén, az oszlopok számára közös iránytárgyul lőn kijelölve.

2. A porosz testőr- és VI. hadtest támadása; az osztrák II. és IV. hadtest visszavonulása.

Az első testőr-hadosztály elővédje már 11 ó. 30 p.-kor megszállta Zelkowic és Wrchownic helységeket; a két útege állást 11 ó. 30 p.

¹ Hadrendjét l. a 128. lapon.

² Hadrendjét l. a 158. lapon.

³ Hadrendjét l. a 270. lapon.

Jul. 3. foglalt e két helység közt és megkezdte a tüzelést a Wrohownic-ból Maslowéd felé vezető út mentén látható volt osztrák útegekre.

Württemberg herceg mindenekelőtt szükségesnek találta a Hořenowes-féle magaslatot birtokba ejteni.

Az első testőr-hadosztály zöme az elővéd mögött és attól balra fejlődött a Choteborek—Jericek-féle műút mellett. A 2-ik testőr-hadosztály Choteborek-tól egyenesen irányt vett a hořenowesi hársfa-párra Lhota és Lužan-on át. A nehéz testőr-lovasdandár az első hadosztály előtt folytatta előnyomulását Jericek-től; a tartalék-tüzérség 12 órakor Jericek-től délre állott.

A VI. hadtest felszólítva lőn, hogy a 7-ik hadosztály támogatása céljából a támadást — legalább tüzérséggel — mielőbb megkezdje. Ennélfogva 4 üteg a Trotina-patakon Lužan-nál átkelt és Račić előtt a magaslaton egy huszár-ezred fedezete alatt állást foglalván, 11 ó. 30 p.-kor megkezdte a tüzelést a Hořenowes-től délkeletre felvonuló osztrák tüzérségre. A gyalogság egyidejűleg Račić ellen támadásra indult.

Osztrák részről a harcztérnek ezen részén — mint tudjuk — a második hadtest elvonulása után csak a *Henriquez*-dandár és két zászlóalja a 69. ezrednek a *Thom*-dandártól maradt vissza.

Benedek tábornoszernagy, miként már említők, 9 órakor d. e. vette a jelentést, hogy a 2-ik és 4-ik hadtestek nincsenek azon vonalban (Lochenic—Nedelist—Chlum), melyet számukra a csataintézkedés kijelölt; de csak 10 óra után küldte vezékari főnöke — *Baumgarten* vezérőrnagy — javaslatára a 4-ik hadtestnek a parancsot, hogy a kiutalt állásba visszatérjen.

Miként tudjuk, ekkor már megkezdte a 4-ik hadtest támadásait a Swieb erdőben állott 7-ik porosz hadosztály ellen, miért is a kiadott parancs most alig volt teljesíthető. Midőn pedig 11 órakor az elrendelt visszavonulás még észrevehető nem volt, sőt a harc a Swieb erdő körül fokozott hévvel megújulni látszott, *Baumgarten* vezérőrnagy a hadsereg-parancsnok jóváhagyásával báró *Ramming* altábornagynak parancsot küldött, miszerint a VI. hadtesttel azonnal a chlum—nedelisti állásba, a 4-ik és 2-ik hadtest mögé vonuljon. De alig kezdé meg a hadtest a mozdulatot, *Benedek* tábornoszernagy a kiadott parancsot személyesen visszavonta és a VI. hadtestet utasítá állásában megmaradni.

Ez utóbbi intézkedés a helyzetnek nem felelt meg és súlyos következményei valának.

Körülbelül 11 ó. 30 p.-kor d. e. a hadsereg főhadiszállására a következő sürgöny érkezett Josefstadt-ból:

«V. porosz hadtest Gradlic-ról Salnei-on át hadseregünk jobb oldala ellen látszik működni. Nagyobb oszlopok vonul-

nak el erre, némelyek a várlövegek hatáskörében, mely utóbbiak jó eredményyel lőnek.»

E hírre a 4-ik és 2-ik hadtestek újból parancsot kaptak a csataintézkedés által kijelölt térre visszamenni és a Chlum, Nedelist és Sendrašic közt lévő magaslatokat akként megszállni, hogy a jobb szárny az Elbé-re támaszkodjék.

A 4-ik hadtest ezen parancsot 11 ó. 45 p.-kor, a 2-ik hadtest 12 óra után vette.

A 2-ik könnyű lovas-hadosztály egyidejűleg utasítva lett a két hadtest visszavonulását egy Sendrašic-nál veendő felállítás által fedezni.

Mollináry altábornagy, a 4-ik hadtest parancsnoka, azon véleményben lévén, hogy a folytatólagos támadás az ellenséges bal szárnyra, a győzelem kivívását eredményezné, azonnal a hadsereg-parancsnokhoz sietett, ellenjavaslatokat teendő, és kérte a kiadott parancs visszavonását. *Benedek* tábornoszernagy azonban a kibocsátott parancsot fentartá.

A 2-ik hadtest, mely az ellenség közeledéséről szintén értesítve lett, 12 ó. 15 p.-kor gróf *Thun* altábornagy parancsára megkezdé a visszavonulást a *Saffran*-dandárral. A visszavonulás fedezése céljából a hadtest-parancsnok utasítására a *Thom*-dandár Maslowéd és Sendrašic közt, a *Henriquez*-dandár a Sendrašic melletti magaslaton voltak állást foglalandók.

A 2-ik hadtest lövegtartalékának és a *Thom*-dandár ütegei a hořenowesi magaslaton észak felé fordultak.

A porosz második hadsereg élhadosztályai 12 órakor délben 12 ó. követhető helyzetben voltak :

Az első testőr-hadtest elővédje előnyomulásban Wrchownic-tól Hořenowes felé; a 11-ik hadosztály éle Račic-ban; a 12-ik hadosztály előnyomulásban a Hořicka-hegyről; 48 löveg megkezdte a tüzelést.

Az osztrák 2-ik és 4-ik hadtest visszavonulásával egyidejűleg történt a porosz csapatok támadása a hořenowesi állásra.

Az 1-ső testőr-hadosztály elővédje elfoglalta 1 órakor Hořenowest és a helységtől délre fekvő fázánost; innen a gyalogság a két hársfa magaslatára nyomult, hová az egész hadosztály az irányt vette.

A szélső jobb szárnyon a 11-ik porosz hadosztály Račic elfoglalása után a tulsó magaslatok felé megindult, amelyek még a két székesfehérvári zászlóalj által megszállva voltak. E zászlóaljok a túlerős arc- és oldaltámadásnak ellenállni nem bírván, tetemes veszteségek után Sendrašic és Nedelist felé hátráltak. Ekkor — 12 ó. 30 p. — vette a *Henriquez*-dandár a hadtest-parancsnok 12 ó. 30 p.

Jul. 3.

azon meghagyását, hogy a sendrašici magaslaton állást foglaljon; minthogy pedig az erdő délkeleti sarkán álló 9-ik vadász-zászlóalj is a porosz 12-ik hadosztály által megtámadva lett és *Henriquez* vezérőrnagy a jusefstadti úton nagyobb oszlopokat látott közeledni, a dandárral következő állást foglalt:

A 27-ik ezred és a dandárüteg az első harczvonalban a jusefstadt—königrätzi műutat keresztezve; a 14. ezred egy zászlóalja a Trotina helységet és Trotinka-patakot az Elbé-ig volt védelmezendő, egy zászlóalj a lochenici és p̄dmeriči Elbe-hidakhoz lőn kikülönítve és egy zászlóalj a 2-ik harczvonalban maradt.

A 9-ik vadász-zászlóalj az ellenség túlerős támadása folytán elhagyta az erdőt és Sendrašic-ra hátrált, hová az ellenség követte; miután a *Henriquez*-dandár bal szárnya most veszélyeztetve volt, továbbá a porosz 12-ik hadosztálynak egy része Rodow-on át előnyomulván, a Trotinka-patakot a vasúti töltésen átlépte, az egész dandár a bal szárnytól lépcsőkben visszavonult Lochenic felé. E helységet megszállta a 27-ik ezred, míg a dandár többi része az Elbe mögé vonult. (2 ó. 30 p. d. u.)

Porosz részről az 1-ső testőr-hadosztály ekkor a maslowédi fensíkon, a 11-ik hadosztály és 2 zászlóalja a 12-iknek Sendrašic-ban, a 12-ik hadosztály hátralevő része Lochenic előtt állottak.

A *Henriquez*-dandár visszavonulását fedezendő, herczeg *Taxis* vezérőrnagy a 2-ik könnyű lovas-hadosztály két lovas-ütegét Sendrašic-tól délre felvonultatá, de miután a porosz csapatok Sendrašic-ból már kiléptek és a löveg-fedezetnek nem sikerült őket feltartóztatni, az ütegek kénytelenek valának — két löveg hátrahagyásával — visszamenni.

A vázolt események nyomán könnyen megérthető, miszerint a 2-ik és 4-ik hadtestnek a visszavonulása már nagy nehézségekbe ütközött.

A *Thom*-dandár már nem foglalhatta el a kijelölt állást Sendrašic-nál, ennél fogva visszament és 3¹/₃ zászlóaljjal az I. sz. sáncznál vett állást; a dandár többi zászlóaljai az ellenség által részint Maslowéd, részint Nedelist és Plotišť-*ra* lőnek szorítva.

A 2-ik hadtestnek a Swieb erdőtől Nedelist-ig egy órát meghaladó útja volt. Midőn a *Saffran*-dandár a Swieb erdőt elhagyta, a porosz 1-ső testőr-hadosztály a hořenowesi magaslatra nyomult; a dandárnak egyes zászlóaljai előretörő ellenséges csapatok által szétugrasztatván, a dandár csak Maslowéd-nál volt gyülekezhető.

A további visszavonulás közben a dandár vége — a 64-ik ezred 3. zászlóalja — a Bismarck lovas-dandár három százada által megrohanva lett; a zászlóalj négyezőket alakítván, az ellenséges lovasságot nyugodt tüzzel nagy veszteséggel visszautata-

sítá. A dandár a visszavonulást folytatván, 2 óra tájban Nedelist-től Jul. 3. délkeletre gyülekezett.

A *Württemberg*-dandár visszavonulása a Swieb erdőből később történt; a dandár ennél fogva csak harczolva üríthette már ki az erdőt, amennyiben a 7-ik porosz hadosztály gyülekezett osztagai abba újból benyomultak, de a dandár-üteg és a 4-ik hadtest-lövegtartalék két ütegenek fedezete alatt sikerült a dandárt Nedelist felé visszavezetni. Nedelist előtt a dandár szintén ellenséges lovasság által megtámadva lön, mely támadásokat határozottsággal visszautasítá. A dandár d. u. 2 óra után Nedelist-nél állott.

A második hadtest nem igen volt már azon állapotban, hogy nevezetesebb ellenállást kifejteni képes lett volna.

A *Saffran* és *Württemberg*-dandárok rendkívülien szenvedtek, a *Thom*-dandárnak csak csekély része volt együtt; a tűzéség már nagyobbrészt löszer nélkül vala.

A 4-ik hadtest d. u. 1 ó. 30 p. és 2 ó. közt foganatosítá visszavonulását a *József* főherczeg-dandár fedezete alatt, mely útból e célból észak felé fordult és egy zászlóaljjal Maslowédet megszállta.

Komolyabb harczra csak a nagyváradi 37-ik gyalogezred engedé magát elragadtatni, midőn a *Württemberg*-dandár az ellenség által üldözve lett. Az ezred, daczára annak, hogy támadása két ízben meghiúsult, még harmadszor is ismétlé azt és az ellenséget visszaszorítá, de csakhamar oly túlnyomó erő által lön megtámadva, hogy hátrálni kénytelen volt, mely alkalommal a saját ütegek tüze által is szenvedett.

A 4-ik hadtest csapatai 2 órakor d. u. következőkép állottak; 2 ó.

A *Brandenstein*-dandár Chlum-tól délkeletre közel a helységhez két harczvonalban; a dandár-üteg a dandár jobb szárnyán a hadtest-lövegtartaléknak időközben Chlum és Nedelist közt felvonult ütegei mellett foglalt állást és megkezdte a tüzelést.

A *Poekh*-dandártól az 51. gy.-ezred maradványai Swety-nél, a 37. ezred pedig a II. és III. sáncz mögött, a 8-ik vadász-zászlóalj a II. számú sáncznál, a dandár-üteg Nedelist-től nyugotra állottak.

A *József* főherczeg-dandár egyik zászlóalja Maslowéd-ben, öt zászlóalj egy harczvonalban a II. és III. számú sáncz közt, a 30-ik vadász-zászlóalj részint a II. számú sáncz, részint a III. sáncz mögött állottak; a dandár-üteg a III. számú sánczban állott.

A *Fleischhacker*-dandár még Cistowes helységben állott, miután parancsnoka szükségesnek vélte ezen helységet a hadseregtartalékok esetleges támadó mozdulata számára támpont gyanánt lehetőleg sokáig tartani.

Jul. 3. A hadsereg tüzérségi igazgatója, *Vilmos főherceg* a 2-ik és 4-ik hadtest visszavonulását fedezendő, a hadsereg-lövegteralék két osztályát *Hofbauer* alezredes alatt szintén utasítá a Chlum-Nedelist vonalba vonúlni.

Hofbauer alezredes mind a nyolcz üteggel a sánczoktól délre és a Chlum-tól Nedelist felé vezető mély úttól északra foglalt d. u. 2 órakor állást.

3. A döntő harc a középben és az osztrák jobb szárnyon.

A porosz első testőr-hadosztály, melynek azon szerencse jutott osztályrészül, hogy merész támadásával a csata eldöntéséhez már az első délutáni órákban nagy mérvben hozzájáruljon, d. u. 2 ó. -kor következőkép állott:

7¹/₂ zászlóalj az első harczvonalban Maslowéd és a III. számú sáncz között, 4¹/₂ zászlóalj a második harczvonalban Maslowéd-tól északkeletre. A tartalék-tüzérség négy ütege és a hadosztály 3 ütege körülbelül 1400 lépésre az osztrák tüzérségi vonaltól foglalt állást és a támadást előkészítendő, 2 ó. 30 p.-kor megkezdték a tüzelést. Az első testőr-hadosztály negyedik ütege Maslowéd-tól délre lévő állásából Cistowes ellen működött.

A hadosztály zöme Maslowédet körülbelül 1000 lépésre jobbra hagyván, egyenesen a chlumi toronyra nyomult előre.

A terepmélyedések és a magas vetések lehetőségessé tévők, hogy az egész első testőr-hadosztály majd észrevétlenül folytatta előnyomulását az osztrák állás ellen.

A III. számú sáncz minden oldalról meglepőleg lön megtámadva. A sánczban levő üteg megkísérlette az ellenséget kartácsokkal visszaszorítani és azután visszamenni, de a fogatoknak nagy része az ellenséges tűz által leterítettvén, úgy ezen üteg, valamint a *József* főherceg-dandár ütege, két löveget kivéve, az ellenség kezébe esett. A sáncz közelében álló gyenge osztagok nem bírván ellenállni, Wsestar felé hátráltak.

A sáncztól tovább kelet felé álló öt zászlóalja a *József* főherceg-dandárnak, mely csapatok már egy idő óta az ellenséges löveg-tűz által szenvedének, most arczban a testőr-hadosztály csapatai által lőnek megtámadva és az egyidejűleg Nedelist ellen előnyomuló 11-ik hadosztály (VI. hadtest) által jobb oldalban veszélyeztetve, minélfogva szintén kénytelenek valának Swéty felé visszavonúlni.

A dandárral a 37-ik gyalog-ezred is visszament.

Az ellenséges csapatok most a hadsereg-lövegteralék ütegei előtt jelentek meg és ezek csak egy néhány kartács-össztűz után

nyertek időt a Rozberic-tól Nedelist felé húzódó mély út mögé **Jul. 8.** visszavonulni.

Most $2\frac{1}{4}$ ellenséges zászlóalj Chlum helység keleti és déli szegélye ellen fordult.

Ezen helység megvédelmezése a 3-ik hadtest parancsnoka által az *Appiano*-dandárra volt bízva.

Az utóbbi dandár csapatai közvetlenül az ellenség megjelenése előtt következésképp állottak: A szegedi 46. gyalogezred 2-ik zászlóalja báró Schimmelpenning alezredes parancsnoksága alatt a faluban. A falu nyugoti szegélye futólagosan eltorlaszolva vala; északi kijáratát egy sáncz (IV.) zárta le. Keleti oldala gyenge kerítésekkel körülvett faházakból állván, teljesen nyitva volt.

A zászlóalj arczzal nyugot felé állott és pedig két osztály a szegélynél, egy osztály tartalék gyanánt a helység közepén.

Az ezred 3-ik zászlóalja a templomtól keletre a magaslaton állott osztálytömegekben alakúlva. Az előbbi mögött balra állott a marosvásárhelyi 62-ik ezred 3-ik zászlóalja, ettől jobbra a 4-ik vadász-zászlóalj és e csapatok tartaléka gyanánt a szegedi és marosvásárhelyi ezred első zászlóaljai. A dandár-üteg a 46-ik ezred 3-ik zászlóalja közelében volt. A 62-ik ezred 2-ik zászlóaljának 4 százada Cistowes-nál a *Fleishhacker*-dandárnál, 2 százada pedig a 3-ik hadtest két ütegének lövegfedezete vala.

A porosz csapatok észrevétlenül benyomultak a helységbe, az ott álló zászlóaljat meglepték és visszavonulási vonalát elvágták. E zászlóaljtól csak kevesen menekültek; parancsnoka nehezen megsebesülve fogságba esett.

Csakhamar egy új ellenséges zászlóalj nyomult elő a helység keleti szegélyén, ezt megtámadta a szegedi ezred 3-ik zászlóalja; támadása az ellenséges tűz okozta nagy veszteségek folytán azonban meghiúsult és a zászlóalj hátrálni vala kénytelen.

Az ellenséges zászlóaljak megszállták Chlum déli részét és a körülfekvő terepet.

Benedek tábornagy ez események alatt Chlum közelében a lipai magaslaton állott.

Chlum megvételének első hírének egy véletlenül arra küldött vezérkari tiszt jelentéséből tudta meg. A hír alig látszott hihetőnek, de a tábornagy csakhamar meggyőződött annak valóságáról, midőn kíséretével Chlum felé lovagolván, onnan heves puskatűz fogadta, mely kíséretéből több tisztet leterített.

A hadsereg-parancsnok most a legközelebb álló csapatokat — a baranyai 52-ik gyalog-ezred 1. és 3-ik zászlóaljait — amelyek arczzal nyugot felé Chlum és Lipa közt állottak, fordultatta és Chlumra indította.

A 3-ik zászlóalj be is hatolt a falu déli részébe, de az

Jul. 3. Ellenséges tűz által annyira szenvedett, hogy hátrálni vala kénytelen.

Az ellenség már a helységből az attól északnyugotra álló ütegek ellen elkart előnyomulni; mire *Groeben* tüzér-százados üteget gyors elhatározással megfordultatta és a helységtől 200 lépés távolságra lemondonyozván, kartácsokkal megakadályozá az ellenségnek kitörését a helységből; ez által két nyolczfontos üteg visszavonulása lehetővé vált ugyan, *Groeben* ütege azonban az ellenséges puskatűz által rendkívülien szenvedett és csak 10 lövést volt képes megtenni. Parancsnoka, 1 tiszt, 52 ember és 68 ló majdnem egy pillanatban elesetek és csak egy löveg volt elszállítható, míg a többi hét az ellenség kezében maradt.

2 ó. 45 p. d. u.

Chlum helység 2 ó. 45 p.-kor d. u. a porosz első testőrhadosztály birtokában volt és ezen, a csatátér legmagasabb részén fekvő helységnek a megvételeivel a königgrätzi csata sorsa ugy szólván el vala döntve.

Minden későbbi, a helység visszafoglalására irányuló erőlködés osztrák részről, megghiúsult a porosz gyalogság gyilkos puskatüze folytán.

A *Brandenstein*-dandár nagy veszteségek után *Rozberic* mellett *Placka* felé vonult vissza.

Az első tartalék lovas-hadosztály Chlum-tól délre állván, szintén sokat szenvedett az ellenséges tüztől; a 4-ik uhlanuszred, báró *Scholley* ezredes vezetése alatt támadást intézett, miközben borzasztó veszteségeket szenvedett és maradványai csak *Swety*-nél gyülekezhettek; a hadosztály e támadás közben *Langenfeld* felé vonult el.

Appiano vezérőrnagy belátván annak lehetetlenségét, hogy a már sokat szenvedett, még rendelkezésre álló három zászlóaljával Chlum felé előnyomúlhasson, e zászlóaljakat *Rozberic* felé visszavezeté, azon szándékkal, hogy ezen helységet megszállja. De az egyidejűleg megérkezett porosz 2-ik testőr-ezreddel szemben ezen helységet sem sikerült megtartani és a zászlóaljak *Swety* felé hátráltak.

Az ellenség további előnyomulását feltartandó, a hadsereg lövegtartalék első 5 osztálya a *Rozberic*-től keletre kartács-lőtávolságra felvonult, de célját nem érhette el, mert az ellenség az *Appiano*-dandár csapatait követvén, az ütegekbe is behatolt és azoknak nagy veszteségeket okozván, hátrálásra kényszeríté *Wesstar* felé.

Időközben még a Chlum-tól nyugotra álló *Benedek*-dandár is kísérletet tön Chlum visszavívására. *Benedek* ezredes személyesen vezeté a baranyai 52-ik és eszéki 78-ik ezred két-két zászlóalját előre, de a dandárnok súlyosan megsebesülvén, elesett és a merész.

vállalat a saját fatorlaszok és a mögöttük álló ellenséges csapatok gyilkos tüzén meghiúsult. A dandár osztagai Langenhof irányában vonultak vissza. Jul. 9.

A porosz trónörökös Chlum és Rozberic megvételének hírére a hořenowesi magaslaton vette azon hozzáadással, hogy az első testőr-hadosztály e helységekben az erős osztrák tartalékokkal szemben igen veszélyes helyzetben van. A trónörökös ennél fogva a Maslowédra érkezett 2-ik testőr-hadosztályt utasítja Chlum felé gyorsan előnyomulni; a tartalék-tüzérség parancsot kapott Chlumtól keletre állást foglalni; a VI. hadtest utasítva lett Rozberic-Swety irányban előnyomulni; az első hadtest — Wrchownic és Benatek közt lévén — parancsot kapott előnyomulását Chlum felé siettetni, hasonló parancsot kapott a Lužan-ra érkezett V. hadtest és a lovas-hadosztály.

Az ellenségnek Chlumig való előnyomulása folytán a Cistowes-nél visszamaradt *Fleischhacker* dandár és a 7-ik huszár-ezred igen veszélyes helyzetbe jutott. *Fleischhacker* vezérőrnagy parancs nélkül nem akarta Cistowest elhagyni; midőn azonban látta, hogy az összes osztrák csapatok jobb oldalában elvonultak, magát a visszavonulásra elhatározni kellett. Azon véleményben, hogy Maslowéd kezünkben van, a dandár-üteget három lovasszakasszal arra irányította. Ezek a Maslowéd felé vezető mély útban az ellenség keresztútjába jutván, a huszárok és fogatok nagy része elesett és két löveg elveszett. A többi huszárok megrohanták az ellenséges üteget és azon keresztül Maslowéd felé előretörttek, de itt újból a gyalogsági tűzbe jutván a helység mellett az irányt a kíséretével Maslowéd felé közeledő porosz trónörökösre vették és ez utóbbi kénytelen vala a 2-ik testőr-hadosztály élzászlóaljaira visszamenni; a vitéz huszárok innen az előresietett porosz 2-ik testőr-huszárszázad által nagyobbrészt lekaszaboltattak, vagy elfogattak. E halálmegevető roham közben a dandár-üteg többi hat lövege menekülni igyekezett, de azok az ellenséges gyalogság kezébe esvén, szintén elvesztek.

A dandár a két testőr-hadosztály elővédjei által szorongatva a lipai erdő felé vonult vissza és onnan a hadtestéhez bevonult.

Az ellenséges osztagok követték a dandárt és elfoglalták igen makacs harc árán a lipai erdőt, valamint Lipa helységet, amelyeket a baranyai ezred 2-ik zászlóalja védelmezett meg. Cistowes a 7-ik porosz hadosztály osztagai által lett újból megszállva.

Lipának az ellenség által történt elfoglalása után a 3-ik hadtest másik két dandára — *Kirchsberg* és *Prohaska* — sem állhatott többé meg és azok *Ernö* főherczeg parancsára Langenhof-on át Rosnič felé vonultak vissza.

A 7-ik huszár-ezred visszavonulását Chlumtól északra akarta

Jul. 3. foganatosítani. Parancsnokával, gróf *Degenfeld* ezredessel az élén, a helység közelében álló porosz osztagokra tört és azokon át a Cistowes-től Nedelist felé huzódó mélyedésig hatolt. Itten azonban egy üteg és egy ellenséges zászlóalj tüze által megtámadtatván, az élszakasz majd egészen leterítve lőn; az ezred kénytelen vala megfordulni és a Chlumnál álló ellenséges osztagok tüzébe jutott. Az ezred mindazonáltal Chlum-tól északra fejlődött és a II. és III. számú sáncz között az ellenséges vonalat áttörvén, utat nyitott magának Nedelist felé, mely helységtől délre a 4-ik hadtesthez csatlakozott.

Miközben ezen események a középben lefolytak, a porosz VI. hadtest (11. és 12. hadosztály) Sendrašic-ból Nedelist felé előrenyomult és erélyes támadásával a Nedelistre érkező 2-ik osztrák hadtestnek az Elbe felé szándékolt visszavonulását fenyegeté.

A *Thom* dandárnak egy része Nedelist-től nyugotra állott, midőn a porosz 50-ik ezred e helység közelében vala. A dandár visszavonulását lehetővé teendő, gróf *Bellegarde* ezredes a 12. Haller huszár-ezred 3 századával rohamot intéztetett az ellenséges ezredre; e roham a négyszögeket alakított gyalogság tüze által ugyan visszautasítva lett, de a dandár időt nyert az elvonulásra.

A *Saffran* és *Württemberg* dandárok visszavonulását az Elbe bal partjára szintén elősegíté a 2-ik könnyű lovas-hadosztály. Herczeg *Taxis* vezérőrnagy a hadosztályt előbb Nedelist és Lochenic közt fejlődteté két harcvezonalban. Az ellenség a Nedelisttől északra fekvő magaslaton öt üteget fejlődtetett és azok biztosítására a Wichmann lovas-dandárt a 2-ik könnyű lovas-hadosztály ellen nyomultatta elő. A porosz 4-ik huszár-ezred, balról a 8-ik dragonyos-ezred által követve, fejlődött vonalban rohamra indult Předmeric irányában. A terepviszonyok folytán elvált a két ellenséges ezred egymástól és a huszárezredet hevesen megtámadta az osztrák 14-ik Pálffy huszár-ezred; azt Sendrašic felé visszavonulni kényszerítvén.

Miközben a II. porosz hadsereg ezen eredményeket az osztrák állás jobb szárnyán és közepén kivívta vala, az Elba-hadsereg hasonló szerencsével vívott az osztrák-szász állás bal szárnyán.

4. Események az osztrák bal szárnyon d. e. 10 óra után.

Az Elba-hadsereg hosszadalmas fejlődése közben a szász hadtest következő állást foglalt el: a 2-ik *Stiglitz* hadosztály jobb szárnyával Problus mögött állott, és pedig jobbról a testőr-, balról az első dandárral; a hadosztály-lovasság fentartotta az összekötte-

tést az osztrák 10-ik hadtesttel; az első — *Schimpff* — hadosztálynak 2-ik dandára Problus és Strešetic mögött egy tartalék állást foglalt el; a 3-ik dandár pedig részint Problus, részint Nieder-Prim-ben állott; a tartalék tüzéség az 1-ső hadosztálytól balra és hátra a Problus és Charbusic közt elterjedő erdőnél állott, úgy-szintén a lovas-hadosztály is. A 8-ik osztrák hadtesttől a *Schulz* és *Roth* dandárok, valamint a 3-ik uhlanus-ezred és a hadtest-löveg-tartalék Problus és Stežirek közt fejlődtek fel. A *Roth* dandár 11 ó. után parancsot kapott a Břiz erdő megszállására; ennélfogva megszállták az 5. vadász-zászlóalj és a 15. gyalog-ezred az erdő déli szegélyét; a 77. gyalog-ezred egy tisztáson tartalékhelyzetben maradt; a dandárúteg az első harczzvonalon jobb szárnyán foglalt állást. A megszállás 12 órakor befejezve volt. Az erdő szé- 12 ó.
gelye fatorlaszok és lövész-árkokkal megerősítettet.

Herwarth tábornok, az Elba-hadsereg parancsnoka, Problus megtámadására határozta el magát; minthogy pedig az arcztámadás az erős tüzéségi vonallal szemben a fedetlen terepen nem volt tanácsos, elrendelék mindkét szárnynak a megtámadását.

Már 11 ó. 30 p.-kor d. e. vette a még átkelő félben levő 15-ik *Canstein* hadosztály a parancsot a gróf *Goltz* huszár-dandárral Hradek-on át Ob. Prim felé előrenyomulni. A 14-ik — gróf *Münster* — hadosztály, amely ez időtájban még a Bistritz jobb partján vala, utasítva lett a popovici hegyhátat keletre hagyva és azután a popovici erdőn át, Problus-ra előrenyomulni. A 16-ik hadosztály és a tartalék lovas-dandár még rendelkezésre maradtak.

Az ellenséges erőknek *osztott* előnyomulása a *szász trónörökös*t támadó fellépésre Hradek felé össztökélte. A támadás keresztülvitelével a testőr-dandár lett megbízva, mely utóbbi e célból 12 óra tájban Nied. Prim keleti kijárata irányában előnyomult és eleinte az ellenséges csapatokat viaszorítá; de miután csakhamar ellenséges oszlopok a bal oldalban Ob. Prim felé előnyomulásban észleltettek, a támadás folytatása be lett szüntetve és a dandár a problusi fensíkra visszament.

Az Ob. Prim felé előnyomuló ellenséges csapatok a 8. hadtesthez tartozó *Schulz* dandár által lettek megtámadva és viaszorítva. A *szász trónörökös* erre 1 ó. 30 p.-kor d. u. újbóli támadást rendelt el. Az előnyomulást a testőr és 2-ik dandár egyidejűleg foganatosították; a 8-ik hadtest a bal oldal biztosítására lett felszólítva. Az ellenség az erdőbe viaszorított és az utóbbiban heves harc fejlődött ki, mely eleinte szintén előnyösen vívatott osztrák-szász részről; midőn azonban a porosz 30-ik dandár 1 óra után megérkezve, felfejlődött, az osztrák előnyomulás csakhamar megakadt; *Schulz* vezérőrnagy, több golyó-által találva elesett és a dandár csapatai arczban és oldalban megtámadva, nagy rendetlen-

1 ó. 30 p.

Jul. 3. ségben hátráltak. A dandár Ob. Prim-nél gyülekezett és innen folytatta a visszavonulást a brizi erdőbe. A két százsz dandár parancsot kapott a problusi magaslaton gyülekezni.

A tüzéségnek egyik része — 3 üteg — arcczal dél felé fordult és megakadályozta tüzével az ellenségnek Ob. Primből való előnyomulását. Az 1-ső százsz dandár a Problustól délkeletre fekvő erdőbe rendeltetett és megszállta a déli szegélyén előkészített fatorlaszokat.

Az első könnyű lovas-hadosztály és egy százsz lovas-dandár egy üteggel báró *Edelsheim* vezérőrnagy parancsnoksága alatt most az ellenség előnyomulását veszélyeztetendő, annak jobb oldalá ellen lett kirendelve. A másik százsz lovas-dandár a jobb szárny biztosítása és az összeköttetésnek a 10-ik hadtesttel való fentartása végett, a jobb szárny mögött visszamaradt.

Időközben új ellenséges csapatok érkeztek a harcztérre. A 14-ik hadosztály — *Münster* tábornok — csak d. u. 1 ó. 30 p. tájban alakulhatott a lubnói magaslat mögött, honnan a 27. dandár a Popovic és Problus közt lévő erdő felé fordult, míg a 28. dandár jobb szárnyával a Lubnóról Nied. Prim felé vezető útvonalra támaszkodva, nyomult előre.

Délután 2 ó. 30 p.-kor lön megindítva a támadás Problus ellen, mely az osztrák-szász állás kulcspontját képezé a bal szárnyon.

2 ó. 45 p.

Délután 2 ó. 45 p.-kor, tehát ugyanakkor, midőn Chlum az első testőr-hadosztály birtokába jutott, Problus makacs harc árán a porosz 27. dandár kezében vala. Nehezebb volt a 28-ik dandár helyzete, mely Problus és Nied. Prim között a brizi erdő ellen foganatosította a támadást. E dandár előnyomulása közben támadást intézett a *Kotze* lovas-dandár az osztrák-szász ütegek ellen Problusnál. A dandár a popovici erdőből jöve, majd 1000 lépés távolságban fejlődött és a fedetlen terepen oly veszteségeket szenvedett, hogy alig 400 lépés után visszafordulni volt kénytelen. Rendetlen tömegben összezsúfolva iramodtak a lovasok a popovici magaslat felé, míg a tűzből menekültek. A dandár, mely e napra elhasználva volt, *Tresovic*-nál gyülekezett. A 28. porosz dandár támadása közben előfordult azon eset is, hogy körülbelül 200 méter távolságban az osztrák fatorlaszoktól az egész vonalon a «Lovasság» jel fúvatott. A rajok csoportokat, a zárt osztagok négyszögeket alakítottak és $\frac{1}{2}$ —1 perczig várakoztak, de a lovasság nem jelent meg. Egy százsz lovas-század, mely a brizi erdőben eltévedett vala és egy pillanatban a szegélyen megjelent, okozá a félreértést, melynek folytán a támadók nagy veszteségeket szenvedtek a fedetlen terepen a védő puská tüze által. A támadás folytatása után igen makacs küzdelem fejlődött ki a fatorlaszoknál, de szurony-

harczra itten sem került a dolog. A brizi erdő 3 ó. 30 p.-kor délután Jul. 3.
a porosz 28. dandár birtokában volt, úgyszintén Bor. 3 ó. 30 p.

A *Wöber* dandár 1 és 2 óra közt érkezett 4 zászlóaljjal és az üteggel hadtestéhez és Charbusic-tól északra foglalt állást; midőn az ellenség a *Schulz* és *Roth* dandárokat üldözvén; az erdőből kilépni akart, a *Wöber* dandár zászlóaljai vele szembe szálltak; az ellenség előnyomulását azonban ezek sem valának képesek megakasztani.

Herwarth tábornok a csata állásáról a vezérkar főnöke által következőkép lón értesítve:

«Trónörökös Žiželowes-nál, az osztrákok visszavonulása Josefstadt felé elvágva. A legnagyobb fontossággal bír, hogy *Herwarth* tábornok az ellenkező szárnyon előnyomuljon, míg az osztrákok a középben még ellenállnak.

Sadowánál 1 ó. 45 p.

Moltke.»

Midőn az első hadtest parancsnoka — gróf *Gondrecourt* vezérőrnagy — a szászok hátrálását Problusból észrevette, 2 ó. 45 p.-kor d. u. a *Piret* dandárt a szász királyi csapatok felvételére a problusi magaslat felé előbreirányítá.

3 óra után érkezett meg a dandár Bor-nál, mely az osztrák-szász csapatok által már kiürítve volt. Báró *Piret* vezérőrnagy felszólítására a 2-ik és 3-ik szász dandár egyes részei dandárához csatlakoztak és sikerült úgy az erdő északi részét, valamint a magaslatot Bor és Probus közt visszafoglalni. Az előnyomuló porosz csapatok azonban a dandárt arcban és oldalban megtámadván, visszavonulásra kényszeríték. Miután ekkor az osztrákok közepe is már hátrálásban vala, a dandár visszament és a téglavetőkre vette az irányt.

Báró *Edelsheim* vezérőrnagy sem fejthetett ki hatalmas lovas-tömegével nevezetesebb működést, mert midőn erre alkalma nyílt volna és a szükséges intézkedéseket meg akarta tenni, valamivel 4 óra után parancsot kapott a lovas-hadosztálylyal a közép felé fordulni.

A porosz Elbe-hadsereg helyzete d. u. 4 óra tájban volt: 4 ó. d. u.
14-ik hadosztály Probus (27. ddr.) és a brizi erdőben (28 ddr.);
15-ik hadosztály gyülekezett Ob. Prim-nál a fensíkon; a tartalék-tüzérség állást foglalt Problusnál; a *Goltz* lovas-dandár Hradek-nál, a *Kotze* lovas-dandár Třesovic-nál állott; a 16. hadosztály még átkelésben volt Nechanic-nál; az *Alvensleben* lovas-hadosztály előnyomulásban Lubnón át Strešetic felé.

5. Az osztrák tartalékok támadása.

Jul. 3.

3 ó. d. n.

Benedek tábornaszernagy látván, miszerint az ellenség *Chlum*-ból könnyű szerrel elűzhető nem vala, báró *Ramming* altábornagnak parancsot adott a VI. hadtesttel a chlumi magaslatokat megtámadni. Délután 3 óra volt.

Ramming altábornagy, ki a hadtest-lövegtartalékokat és a 10. dsidas-ezredet már előbb a 4-ik hadtest parancsnokának felszólítása folytán a *Wsestar* és *Swety* közti magaslatra irányítá, hadtestét a támadáshoz két harcvezonalban fejlődteté, é. p. első harcvezonal *Wsestarra* támaszkodva jobbról a *Waldstätten*, balról a *Rosenzweig* dandár; 2-ik harcvezonal jobbról a *Hertweck*, balról a *Jonák* dandár.

A fejlődés heves ágyútűzben történt, miután nyolcz ellenséges üteg már a chlumi magaslaton állott.

A hadsereg-parancsnoktól vett parancs értelmében *Ramming* altábornagy a *Rosenzweig* dandárt *Chlum*, a *Waldstätten* dandárt pedig *Rozberic* ellen irányítá. A két dandár-üteg állást foglalt a dandárok közt és a rohamot némileg előkészítendő, megkezdte a tüzelést.

A *Rosenzweig* dandár a vett parancs ellenében *Chlum* helyett *Rozberic* ellen nyomult előre és e helységet, az ellenséges heves puskatűz daczára, egy futamban elfoglalá. Az ellenség hátrált *Chlum* felé. *Rosenzweig* vezérőrnagy a 17. vadász-zászlóalj és 4-ik gyalog-ezrednek parancsot adott *Rozberic* megszállására, míg ő személyesen az 55. ezreddel a támadást *Chlum* ellen folytatá. A *Chlum*tól délre álló ellenséges ütegek és a *Chlum* előtt zsúfolva állott gyalogság pusztító tüze fogadta az előretörő ezredet; mindazonáltal sikerült az égő falu felső részét a templomnál elfoglalni. Az ellenség rendetlenségben hátrált, tűzérsege egy hátrább fekvő állást foglalt el, három löveg a támadók kezében maradt.

A császári csapatok sikere azonban nem volt tartós. A *Rosenzweig* dandár a támadást elszigetelve foganatosítá és midőn a chlumi templomhoz érkezett, a *Waldstätten* dandár csak még *Rozbericig* jutott, minélfogva nem támogathatta. Báró *Ramming* altábornagy ugyan személyesen vezeté előre az egri ezred 2-ik és 3-ik zászlóalját (*Jonák* dandár) *Rozberic*-en át az ellenség ellen, de ezen segítség gyenge vala.

A porosz II. hadsereg új csapatai megérkezének és az első testőrhadosztályt kritikus helyzetéből felszabadíták. Mindenekelőtt a *Chlumra* érkezett elővédje az első hadtestnek avatkozott be a harcba öt friss zászlóaljával.

Rosenzweig vezérőrnagy e csapatok által, a két testőrhadosz-

tály elővédeinek részeivel egyetemben oldalban megtámadva és Jul. 5. visszaszorítva lőn. Az összes foglyokat és az elfoglalt lövegeket vissza kellett hagyni. Porosz részről egyúttal a 11-ik és 12-ik hadosztály (6-ik hadtest) a testőröktől balra, a nedelišti magaslatokon fejlődött és számos löveg pusztító tüze árasztotta el a visszavonuló csapatokat.

Báró *Ramming* altábornagy most, daczára a sikerre való csekély kilátásra, a *Jonák*, *Hertweck* és *Waldstätten* dandár maradványainak adott parancsot Chlum megtámadására. E parancs folytán meg is indult a *Jonák* dandár $6\frac{3}{4}$ zászlóaljjal, de az ellenséges tűz a magaslatról borzasztó veszteségeket okozott az előnyomuló csapatoknak és midőn a visszavonuló 3-ik és 10-ik hadtest csapatai és ütegei a dandáron keresztülhatolának, azt is magukkal ragadták. A *Hertweck* dandár csapatai szintén kénytelenek valának hátrálni; a *Waldstätten* dandárnak a hadtestparancsnok maga adta a parancsot a visszavonulásra és Wšestár megszállására. Porosz részről a 11-ik hadosztály Nedelišt felől 3 ó. 45 p.-kor előrenyomulván, veszélyezteté a VI. osztrák hadtest visszavonulását és kényszeríté a Swety-től északra állott ütegeit a hadsereg-lövegtartaléknak Swetyra visszamenni, mi a *József* főherczeg dandár fedezete alatt végre is hajtatott.

3 ó. 45 p. d. a.

Időközben az első osztrák hadtest is felfejlődött harczhoz jobbra és még egy utolsó erőlködést tőn Rozberic és Chlum visszavívására. Az előbbi helysége a *Poschacher* dandár vette az irányt, míg a *Ringelsheim* és *Leiningen* dandárok az előbbitől balra egyenesen Chlum ellen nyomultak előre. Az *Abele* dandár és a Miklós huszár-ezred a hadsereg-parancsnok rendelkezése folytán állásukban megmaradtak; a hadtest-lövegtartalék a Wšestártól északkeletre fekvő magaslatokra lőn irányítva.*

A *Poschacher* dandár részéről a kassai 34. és a 30. gyalogezredek nyomultak elő Rozberic felé, a 18. vadász-zászlóalj pedig Chlumra vette az irányt.

A kassai ezred elfoglalta Rozberic helységet, visszaveté az ellenséget és daczára annak, hogy az ellenség tüzét reá összpontosítá, folytatta az előnyomulást Chlum ellen, miközben borzasztó veszteségeket szenvedett; de elősegíté derék magatartásával a chlumi magaslatnak a 30. ezred és 18. vadász-zászlóalj által való elfoglalását.

A *Ringelsheim* dandár két harczvonalban zászlóalj-tömegekben alakulva nyomult előre.

A *Leiningen* dandár, melyhez a 10. hadtesthez tartozó

* A hadtest ötödik dandára — *Piret* — mint tudjuk, Problasra rendeltetett.

Jul. 8. *Knebel* dandár önkényt csatlakozott, tartalék gyanánt követte az előbbieket.

A dandárok a leghevesebb ellenséges tűzben nyomultak előre, mindazonáltal sikerült a *Ringelsheim* dandárnak Chlum közelébe jutni. A *Leiningen* és *Knebel* dandárok a Langenfeldtől északkeletre fekvő hegyhátára érkezve, meglepően megjelenő ellenséges lovasság által megállítva lettek és négyszögeket alakítottak, mely alkalommal részint egymásra is tüzeltek. E pillanatban a 11-ik porosz hadosztály csapatai által is megtámadtattak. Az összezsúfolt zászlóaljok a három oldalról ellenük intézett ellenséges tűz által borzasztó veszteségeket szenvedtek és kénytelenek valának hátrálni. A visszavonulást fedezék a 6-ik hadtest és a hadsereg lövegtartalékának még *Wäestar* és *Swetynél* állott ütegei.

Az első hadtest a vázolt harcban, mely alig 20 perczig tartott és visszavonulása közben 20,000 embere közül, 279 tisztet, 10,000 legényt és 23 löveget veszített el.

4 ó. d. u. Ez időtájban — körülbelül 4 óra d. u. — e szerint az egész osztrák hadsereg, kivéve a lovas-hadosztályokat, visszavonulásban vala az *Elba* felé.

Az első porosz hadsereg elfoglalta a 3-ik és 10-ik hadtest által elhagyott magaslatokat.

A VI. porosz hadtest 12-ik hadosztálya elfoglalta *Lochenic*-ot és az *Elba-átjárókat*.

Az osztrák gyalogság visszavonulását a jobb szárnyon a 2-ik, a bal szárnyon az 1-ső könnyű lovas-hadosztály és egy száz lovásdandár fedezék.

6. Az osztrák hadsereg visszavonulása az *Elbán* át. Az üldözés.

4 ó. 30 p. 4 ó. 30 p. d. u. volt, midőn az ellenséges lovasság az üldözés céljából nagyobb tömegekben a csatatérre érkezett.

A 3-ik tartalék lovas-hadosztály — gróf *Coudenhove* vezérőrnagy — *Strešetic*-től keletre visszavonulásban vala, midőn az ellenséges lovasság részint *Strešetic*-nél, részint a műút mentén *Lipa* és *Rozberic* közt megjelent.

A *Strešeticre* érkezett 2-ik porosz lovas-hadosztály (*Hann* vezérőrnagy) három harcvezonalban fejlődött é. p. 3 századdal az első, 4 századdal a 2-ik harcvezonalban (az első harcvezonalat jobbra 3, balra 1 századdal túlszárnyalva), 6 század követte lépcső gyanánt a 2-ik harcvezonal jobb, 2 század pedig a bal szárnyát.

Az *Alvensleben* lovas-hadosztály a mélyedésben *Problustól* nyugatra közeledett *Strešetic* felé.

Gróf *Coudenhove* vezérőrnagy az ellenséges lovasság meg-

jelenését tudató első jelentésre hadosztályát azonnal fordultatá és **Jul. 3.** annak parancsot adott a támadásra. A hadosztály három harczvonalonban fejlődött 6. p. az első és második harczvonalonban a *Windischgrätz* dandár egy-egy ezrede, ezt követé jobbról-balról a *Mengen* dandár egy-egy ezrede (ezredoszlopokban). A Sándor dsidás-ezred egy osztálya a *Windischgrätz* dandár előtt és balra támadó oldalt képezett, míg a 2-ik osztálya tartalék gyanánt követte a hadosztályt.

A két lovas-tömeg egymásra törvén, igen makacs kézi tusa fejlődött ki, melyben az *Alvensleben* hadosztály éle is részt vett és mely a porosz lovasság hátrálásával végződött. Midőn a Sándor dsidások 2-ik osztálya a harcz színhelyére érkezett egyetlen porosz lovas ott nem volt látható. A *Coudenhove* hadosztály az ellenséget a Bištric felé üldözé, de puskatűzbe jutott, melyben tetemes veszteségeket szenvedvén, megfordult. Herczeg *Windischgrätz* vezérőrnagy, dandára élén súlyosan megsebesülvén, a harcztéren maradt. A hadosztály, visszavonulása közben is, nagy veszteségeket szenvedett az ellenséges tűz által és részint Briza, részint *Klacow*-nál gyülekezett.

A műút mentén megjelent ellenséges lovasság ellen a *Schindlöcker* dandár fordult és azt a kézi tusában szintén visszaszorítá; az ellenséges puskatűz azonban kényszeríté a dandárt visszafordulni és az *Wsestar*-nál gyülekezett. A *Holstein* lovas-hadosztály második, *Solms*, dandárának is alkalmá nyílt egy porosz huszárezredet elűzni.

A *Coudenhove* és *Holstein* lovas-hadosztályok nem hiába áldozták fel magukat. A hadsereg ezáltal háboríthatlanul folytathatta visszavonulását az Elba felé és a folyón át.

Az érintett lovassági harczok közben elfoglalta az első porosz hadtest elővédje makacs harcz után Rozberic helységet; az e helységet védelmező Poschacher dandár legnagyobb része ez alkalommal fogságba jutott, mivel visszavonulási vonalát a *Wsestar* felé előnyomuló 11-ik porosz hadosztály elvágta. Ez utóbbi hadosztály a *Wsestar* és *Swety* közt állott osztrák útegeket is hátrálásra kényszeríté, mely utóbbiak, a szenvedett nagy veszteségek daczára, újból állást foglaltak Briza magasságában, feltartóztatván ez állásból az ellenség utánnyomulását.

Az osztrák bal szárnyon báró *Edelsheim* vezérőrnagy fedezé a visszavonulást az 1-ső könnyű lovas-hadosztályal, mely csak 5 ó. 30 p.-kor kezdte meg teljes rendben a hátramenetet déli irányban Stežer és Ribsko felé.

A porosz 11-ik hadosztály előnyomulását *Wsestartól* Rosnic **5. ó. 30 p.** és Briza felé folytatá, mely helységeket, szintén makacs harcz után, elfoglalta. Az e helységek birtokba vétele végett vívott küzdelem

Jul. 3. véget vetett a gyalogság harcának és a mindinkább elnémuló lövegtűz jelzé a csata befejezését.

A porosz seregek beszüntették az előnyomulást a Světy-Břiza-Charbusic vonalban, minélfogva az osztrák hadsereg e vonal és az Elba közt az ellenség részéről mit sem szenvedett. A hadtestek mindazonáltal éppen ezen a téren jutottak a legnagyobb rendetlenségbe; a még megőrzött harczászati kötelékek itten teljesen megbomlottak.

Königgrätz kapui a hadseregpáncsnokság intézkedései folytán sokáig el lévén zárva, a terep az erősség körül egy órányira mesterségesen vízzel elárasztatván, a közlekedés csak a kevés és a megelőző járműoszlopok által eltorlaszolt utakon és töltéseken vala lehetséges.

E térség a hadsereg nézve kártékonyabb vala a csatánál.

*

A *2-ik hadtest* zöme Lochenic és Předemeřic közt kelt át az Elbán. Gróf Thun altábornagy a hadtestet Pauchow-nál gyülekezteté és innen Hohenbruckba vonult el, hol éjféltkor érkezett meg.

A *2-ik könnyű lovas-hadosztály* legnagyobb része 5 ó. 30 p.-kor Předmeřicnél kelt át az Elbán, gyülekezett Sprawčic-nál és Swinarek-nál táborba szállt.

A *4-ik hadtest* csapatainak legnagyobb részével Plotistravenév az irányt Placka és Wekošnál kelt át az Elbán. Két dandára József főherczeg és Brandenstein másnap reggel Swinareknél voltak. A Poekh dandár csak július 6-án gyülekezett Landskronban. A Fleischhacker dandár, melynek osztagai részint Placka, részint Königgrätz és Pardubicnál keltek át az Elbán, szintén július 6-án gyülekezett Wildenschwertnél.

A *3-ik hadtest* részint Königgrätz, részint Opatovicnál kelt át az Elbán és másnap reggel nagyobbbrészt Holicnál gyülekezett.

A *10-ik hadtest* csapatai szintén több helyen keltek át a folyón és azok legnagyobb része július 4-én Hohenmauthnál gyülekezett.

A *6-ik hadtest* nagyobb része Königgrätznél kisebb része Pardubicnál ment az Elba bal partjára és július 5-én majd teljesen együtt volt Hohenmauthnál.

Az *1-ső hadtest*, amely Chlumnál vezetőinek legnagyobb részét elveszté, részben Königgrätz, részben Opatovic és Pardubiera vette az irányt és legnagyobb része július 4-én Hohenmauthnál gyülekezett.

A *8-ik hadtest* részint Königgrätznél, részint Pardubicnál kelvén át az Elbán, július 5-én gyülekezett Chrastban.

A száz hadtest szintén teljesen megbomlott az Elbánál; egy része Königrätznél, más részei pedig Opatovic és Pardubicnál kelvén át a folyón, a hadtest gyülekezése csak július 7-én történt meg Zwittanánál.

A hadsereg löveg-tartalék maradványai Hohenmauthnál egyesültek.

A 2-ik tartalék lovas-hadosztály majd valamennyi meglévő hidon kelt át és július 4-én Hohenmauthnál gyülekezett.

Az 1-ső tartalék lovas-hadosztály 5 ó. 30 p.-kor d. u. Kuklenánál gyülekezvén, innen Pardubiera vonult el, hol éjjeli 11 órakor érkezett meg.

Az 1-ső könnyű lovas-hadosztály szintén Pardubic felé folytatta visszavonulását, hol utolsó lépcsője csak reggel érkezett ugyan meg, de a hadosztály mindazonáltal teljesen harcckész állapotban volt.

A porosz hadseregek a csatatéren szálltak táborba.

7. Veszteségek.

A königrätzi csatában szenvedett veszteségek voltak:

Porosz részről:

Seregtest	Halott		Eltűnt		Sebesült		Összesen	
	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény	tiszt	legény
Első hadsereg ...	52	1013	.	120	154	3921	206	5054
Elba hadsereg..	23	333	.	57	49	1185	72	1575
Második hadsereg	25	489	.	101	57	1593	82	2183
Összesen	100	1835	.	278	260	6699	360	8812

Továbbá elveszett: 939 ló.

Osztrák-szász részről:

Seregtest	Halott		Elkünt		Sebesült		Fogságba esett				Összesen		
	tiszti	legény	tiszti	legény	tiszti	legény	sebesülve		sebesületlen		tiszti	legény	
							tiszti	legény	tiszti	legény			
Hadsereg főhadiszállás	1	.	.	.	3	.	.	.	.	.	.	4	.
1. hadtest	67	704	19	2148	75	1111	78	2167	51	3469	290	9599	.
2. hadtest	52	1003	5	435	57	842	29	1744	7	1077	150	5101	.
3. hadtest	49	921	3	847	66	1238	48	1062	25	2503	191	6571	.
4. hadtest	72	1097	5	1437	92	2072	53	1618	59	2211	281	8435	.
6. hadtest	29	399	3	1069	34	451	49	927	23	1886	138	4732	.
8. hadtest	28	636	1	462	32	428	16	729	15	558	92	2813	.
10. hadtest	13	169	3	526	16	539	16	366	17	605	65	2205	.
1. könnyű lovas hadosztály	.	6	1	27	1	5	.	5	.	2	2	45	.
2. könnyű lovas hadosztály	.	12	.	28	7	35	.	8	.	1	56	8	139
1. tartalék lovas hadosztály	9	180	.	89	15	172	3	92	2	60	29	593	.
2. tartalék lovas hadosztály	.	16	.	36	2	13	.	14	.	9	2	88	.
3. tartalék lovas hadosztály	4	116	2	131	22	85	13	221	2	112	43	665	.
Hadsereg löveg-tartalék	6	69	1	119	9	151	2	31	.	27	18	397	.
Műszaki csapatok	.	.	.	13	.	1	.	.	.	2	.	16	.
Vonatcsapat	.	.	.	.	.	.	.	.	.	100	.	100	.
Összesen	330	5328	43	7367	131	7143	307	8984	202	12677	1313	41499	.
Szász hadtest	15	120	.	426	40	900	.	.	.	.	55	1446	.

Továbbá elveszett: 6010 ló, 187 löveg, 662 jármű.

NEGYEDIK FEJEZET.

Események a königgrätzi csata után a nikolsburgi békekötésig; július 4-től 27-ig.

XIII. Az osztrák hadsereg visszavonulása Olmütz és Bécs felé július 4-től 12-ig. — A poroszok előnyomulása.

Július 3-án az osztrák hadsereg számára a csata kedvezőtlen kimenetele esetére az esetleges visszavonulásra az irány általában Holic—Hohenmauthra adatván meg, a legtöbb seregrész ez irányban összezsufolódott, ami igen zavarólag hatott.

A hadsereg-parancsnokság legfontosabb teendője vala tehát: a további visszavonulás irányára nézve határozni és az egyes seregtesteknek különböző menetvonalakat kiutalni.

A visszavonulás folytatása általában két irányban történni lehetett meg és pedig a legrövidebb úton Bécs felé, vagy pedig Olmütz táborára felé.

Az első irány választásának azon előnye lett volna, hogy a hadsereg Béctől nem lett volna elszorítható és a fővárosnál gyülekező csapatok által felvéve és megerősítve, az ellenséggel újból szembeállhatott volna.

Az excentrikus visszavonulás Olmütz felé azon reménnyel kecsegtetett, miszerint a hadsereg a táborvár erődeinek oltalma alatt magát kipihenheti és ezen oldalállásból a porosz hadsereg háta ellen fog működhetni, ha az az erösséget figyelmen kívül hagyná és előnyomulását egyenesen Bécs felé folytatná.

Egy ilyen művelet keresztülvitele azonban mindenekelőtt feltételezi azt, hogy az erösségben oltalmat kereső hadsereg azt tetszése szerint elhagyni és támadólag fellépni képes legyen; e feltétel hiányzott *Benedek* hadseregénél a königgrätzi csata után. Különbön Olmütz hiányos felszerelése nem is nyujthatta a hadsereg számára mindazt, amit az erösségtől vártak.

Benedek tábornoszernagy mindazonáltal a visszavonulást Olmütz felé határozta el és csak az 1-ső könnyű és három tar-

talék lovas-hadosztályt irányítá Brünnön át a Duna felé; a 10-ik hadtestet pedig a floridsdorfi hídfő megszállására vasúttal Brünnön át Bécsbe szállíttatá el.

A hadsereg zöme három nagy oszlopban folytatta a visszavonulást Olmütz felé és pedig

Az első oszlop, az 1-ső, 3-ik, 6-ik és 10-ik hadtest, a hadsereg-lövegtartalék, a hadsereg-lőszertelep és a műszaki csapatokból képezetvén, Holic-on át 4-én Hohenmauth-ra, 5-én Leitomischl-re, 6-án Zwittau-ra, 7-én Mährisch-Trübau-ra volt irányítva.

A második oszlop, a 2-ik és 4-ik hadtest és 2-ik könnyű lovas-hadosztályból állván, 4-én Tynist-re, 5-én Wamberg-re, 6-án Wildenschwert-re, 7-én Landskron-ra volt irányítva. Itt hozzácsatlakozott a Rothkirch-dandár, melynek feladatává lön Wildenschwert vidékén a hadsereg északi oldalát a glatzi grófság felé esetleges ellenséges műveletek ellen fedezni.

A harmadik oszlop, a 8-ik és százsz hadtestből és egyelőre az 1-ső könnyű és három tartalék lovas-hadosztályból állván, 4-én Chrast-ra, 5-én Krouná-ra, 6-án Poličká-ra és 7-én Zwittau-ra lett irányítva.

A csatatértől Holic, Tynist és Chrast felé vezető úton vezérkari tisztek lettek felállítva, kiknek feladata vala a visszavonuló csapatteket a megfelelő irányba útba igazítani.

A főhadiszállás az első oszloppal menetelt és Zwittau-ban kibocsátotta az intézkedést a további visszavonulásra Olmütz és Bécs felé.

Az első könnyű és három tartalék lovas-hadosztály a további visszavonulásra egy lovas-hadtestté lön egyesítve, melynek parancsnokságával herczeg *Holstein* altábornagy bízott meg.

Az említett intézkedés szerint a hadsereg hátramenete következőképen volt végzendő:

Oszlop illetőleg seregtest		Julius					
		7-én	8-án	9-én	10-én	11-én	12-én
10. hadtest		Brüsaui	Lettowitz	vasuttal Bécsbe			
1. oszlop		Mährisch-Trübau	Gewitsch	Konitz	Olmütz	.	.
2. oszlop		Landskron	Hohenstadt	Müglitz	Littau	Olmütz	.
3. oszlop		Zwittau	Mährisch-Trübau	Müglitz	Littau	Olmütz	.
A lovashadtest visszavonulása a Dunához							
1.	tartalék	Iovas hadosztály	Policka	Brüsaui	továbbá: Zwittawka, Cernahora, Lipuwka, Brünnon át		Bécs felé herceg Holstein altábornagy rendelkezése szerint.
2.			Bistrau	továbbá: Öls, Nedwetie, Tischnowic, Bitischka és Bonicon át			
3.			Dugrowie	továbbá: Ronoch, Straschkau, Gr. Bittesch, Namiesten át			
1.	könnyű	Saar	Ravostin	Gross Meseritsch	továbbá: Trebitsch, Jarmeric, Mährisch-Budwitzon át		

Porosz részről, miként tudjuk, július 3-án nem történt üldözés a csatatéren túl, sőt a fővezérlet csak a következő napon délelőtt nyerte a kellő benyomást a kivívott győzelem nagyszerűségéről. Egyébiránt a nagyarányú küzdelem többrendbeli intézkedést tett szükségessé, amelyek július 4-én délelőtt lettek foganatosítva.

A különböző seregtestek összevegyült osztagai egymástól elkülönítendőek voltak, a csapatoknak rendezkedniök kellett, a csatatér eltakarítandó, a visszamaradt oszlopok és vonatok előrerendelendőek, a lőszer pótlandó és a rendkívüli sok hadifogoly biztonságba hozandó vala.

Julius 4-én d. u. Vilmos király főhadiszállására érkezett báró Gablenz altábornagy Benedek tábornagszernagynak azon megbízásával, hogy az ellenségeskedések beszüntetését javasolja. Porosz részről késznek nyilatkoztak a végleges békekötésre politikai alapon, de a porosz hadseregek műveleteinek beszüntetését megtagadták. Mindazonáltal azon lehetőségnek adtak kifejezést, hogy Königrätz, Josefstadt és Theresienstadt erősségek kiszolgáltatása fejében egy három napi fegyverszünet megkötésére hajlandók volnának. Miután Gablenz altábornagy azonban sem katonai, sem politikai felhatalmazást felmutatni képes nem volt, e válaszszal visszatért a hadsereghöz.

Julius 4-én este 8 ó. 30 p.-kor Vilmos király főhadiszállásá-

ban kiadott intézkedés szerint a II. hadsereg Pardubic—Chrudim, az I. hadsereg Bela-Prelauc és az Elba-hadsereg Chlumec-ra lett irányítva. A II. hadseregnek Sléziával való összeköttetései és az I. és Elba-hadsereg hadtáp-vonala Turnau-n át megfelelőleg biztosítva tettek; a testőr-Landwehr-hadosztály végre a hadsereg jobb oldalának Prága felé való fedezése céljából Podjebradra lett eltolva.

Az osztrák hadsereget közvetlenül követendő és visszavonulásának irányát megállapítandó, egy lovassággal ellátott elővéd Leitomischl felé irányítottatott.

Julius 5-én a Rosenberg-hadosztály utasítva lett két menetben Podjebradból Prágába menni és e várost elfoglalni, azon célból, hogy segélyforrásai kiaknáztassanak. Egyszersmind utasítva lett az első tartalék-hadtest parancsnoka, Mülbe tábornok, aki eddig Szászország katonai helytartója volt, hogy a Bentheim-hadosztálylyal Drezdából Prágába elinduljon és hadtestét az utóbbi városnál egyesítse.

Julius 6-án tisztában voltak a porosz főhadiszállásban az iránt, hogy az osztrák hadsereg legnagyobb része Olmütz felé hátrál és Vilmos király elhatározá: azt csak a bal szárnyon lévő II. hadsereggel oda követni, a másik kettőt azonban egyenesen Bécs felé vezetni, hogy a hadjáratot a legrövidebb idő alatt eldöntesse.

Olmütz ostromlása nem volt szándékba véve, sem pedig körülzárólása; a II. hadsereg feladata csak az volt: hogy az I. és Elba-hadsereg előnyomulását az osztrák főváros ellen az Olmützben levő osztrák hadsereggel szemben fedezze.

Az osztrák hadsereghez legközelebb levő II. porosz hadsereg a Hartmann lovas-hadosztálylyal tartotta fenn az összeköttetést az osztrákokkal. Hartmann tábornok július 7-én megtudván, miszerint az ellenség 4-én és 5-én szétbomlott állapotban hagyta el Hohenmauthot és azt csak lovasság követi, amelynek végei csak 7-én reggel hagyták el e várost, délben egy különítményt állított össze 700 lovas és két lovagló ütegből Barnekow alezredes parancsnoksága alatt, meghagyván neki: az ellenséget, amennyire csak lehet, megközelíteni és annak mentől nagyobb kárt okozni.

Barnekow alezredes a beállott sötétséggel esti 8 ó. 30 p.-kor Zwittau elé érkezett, hová ugyanaz nap az osztrák hadsereg harmadik oszlopa — a 8-ik és szász hadtest — megérkezett és táborba szállván, annak biztosítását elmulasztotta.

Barnekow alezredes lemozdonyoztatá két üteget és a két hadtestet felriasztván, az osztrák vonatnál nagy rendetlenséget idézett elő. Egy még menetközben lévő vonatoszlop a porosz lovasok által megtámadtatott és annak fedezete rövid ellenállás után fogásba ejtetett.

A két — különben is kifáradt — hadtest e rajtaütés következtében az egész éjjelt fegyver alatt töltötte.

Az osztrákok vesztesége e rajtaütés folytán volt: 1 tiszt, 102 ember és 21 ló. Halott nem volt köztük.

A zwittauai rajtaütéstől eltekintve, az osztrák hadsereg zöme zavartalanul folytatta visszavonuló menetét és július 10-én és 11-én érkeztek az egyes hadtestek Olmütz táborvárába.

A lovas-hadtest július 10-én érte el Brünnt és menetét a Duna felé folytatván, július 12-én lépte át a Thaya folyót.

Július 8-án Abtsdorf és Rudelsdorfnál, július 10-én Saarnál, 11-én Tischnowitz és 12-én Martinkau-nál csekélyebb összejövetkezők voltak az öt követő ellenséges lovassággal.

A porosz I. hadtest július 12-én vonult be Brünnebe, Morvaország fővárosába.

XIV. A) A politikai helyzet ; szándékok a hadjárat folytatására nézve.

Még a königgrätzi csata előtt elhatározta *Ő Felsége Benedek* tábornagynak július hó 1-én kelt ismeretes távirata folytán, a harcot Olaszországgal beszüntetni és a Velenczében június 24-én Custozánál a háromszoros olasz hadsereggel szemben diadalt aratott hadsereget az északi had-színhelyen alkalmazni, hol a dynastia aránytalanul fontosabb érdekei valának megvéendőek. Július 2-án ennél fogva a francziák császára, *III. Napoleon* felkérte, hogy Olaszországgal fegyverszünetet közvetítsen.

Napoleon császár július 3-án késznek nyilatkozott Veneczia föltétlen átengedése fejében Ausztriának a francia közvetítésre vonatkozó formális javaslatát elfogadni, de a fegyverszünetet nemcsak Olaszország, hanem Poroszországgal szemben is kieszközölni.

A francia uralkodó válaszával egyidejűleg érkezett Bécsbe a königgrätzi csata szerencsétlen kimenetelének első híre; az osztrák kabinet ennél fogva Franciaország jó szolgálatait Poroszországgal szemben is elfogadta.

Az osztrák külügyér, gróf *Mensdorff* altábornagy, *Ő Felsége* parancsára július 5-én báró *Fejérváry* őrnagy kíséretében az északi hadsereg főhadiszállására érkezvén, meglehetősen kedvezőtlen képet nyert a hadsereg állapotáról és még az nap ajánlá táviratilag az ellenség követeléseinek elfogadását, azon föltétel mellett, hogy az ellenségeskedések beszüntetése a nyugot-német hadszínhelyre is kiterjesztessék.

Ezen javaslat folytán báró *Gablenz* altábornagy *Ő Felsége* rendeletére július 8-án újból a porosz főhadiszállásra küldetett,

azon czélból, hogy a fegyverszünetet kieszközölje; fel lévén hatalmazva Josefstadt és Königrätz erősségeket, esetleg Theresienstadt átadását is felajánlani.

Báró *Gablenz* altábornagynak gróf *Mensdorff*-tól nyert írásbeli utasítása azonban nem tartalmazta az alapfeltételeket a *végleges békekötés* számára, hanem csak egy 14 nap alatt felmondható fegyverszünetről szólt, amely legalább nyolcz hétre és legfőljebb három hónapig terjedne.

Báró *Gablenz*, anélkül, hogy *Vilmos* király részéről audienciát nyert volna, értesítve lett, hogy a fegyverszünet csakis politikai engedmények fejében, amelyek béketárgyalások alapjául szolgálni alkalmasak, engedhető meg és óhajtására a következő választatot nyerte:

«Főhadiszállás, Pardubic, 1866. július 8-án.

Excellenciád megengedte, miszerint a fegyverszünet megkötésére vonatkozó utasításába betekintsek és nem késtem annak tartalmát a király Ő Felségének előadni. Ő Felsége oda nyilatkozott, miszerint szívesen hajlandó volna fegyverszünetet oly tárgyalások czéljából engedélyezni, amelyek tartós békéhez Ausztria és Poroszország közt vezethetnének.

Nyilatkozatok, amelyek ennek politikai alapját képeznék, azonban velünk szemben nem tétettek és viszonyunk Olaszországhoz azonkívül ezen hatalommal való értekezést követeli, mielőtt véglegesen határoznánk. Ő Felsége azonban semmi körülmények közt nem volna jelenleg azon helyzetben, hogy a fegyverszünet oly feltételeihez hozzájáruljon, amelyek excellenciád utasításában foglalvák.

Fogadja excellenciád stb.

Moltke,
gyalogsági tábornok.»

Mint hogy *Napoleon* császár lépései sem vezettek azonnal a kellő eredményre, habár közbenjárását úgy Olaszország, valamint Poroszország is elvileg szívesen fogadta, és a porosz hadseregek feltartóztatlanul folytatták az előnyomulást Bécs felé, a szükséges intézkedéseket a hadjárat folytatására meg kellett tenni.

Eleinte az volt a terv, hogy az Olaszországban lévő hadseregnek nagyobb része és az északi hadsereg 2—3 hadteste Bécsnél összpontosítsák, az utóbbinak nagyobb része pedig Olmützben meghagyassák, hogy majd onnan a poroszok háta ellen működjenek. Miután azonban *Albrecht* főherczeg július 9-én táviratilag véleményét oda nyilvánította, hogy a birodalom hatásos megvédelmezése immár csak az összes erőknek a Dunánál való összponto-

sítása által képzelhető, az egész északi hadseregnek a Dunához való visszavonulása lön elhatározva.

Benedek tábornaszernagy ez értelemben július 9-én és 10-én utasítva lett, hogy Olmütz védőrségének kellő megerősítése után az összes csapatokat, amíg csak lehet, vasúton, különben pedig gyalogmenetekben, Bécs felé útba indítsa.

Ugyancsak július 10-én bocsátá ki Ő Felsége a következő kiáltványt Magyarország népeihez:

«Népeimhez!

A súlyos szerencsétlenség, mely északi hadseregemet a vitéz ellenállás daczára érte, a veszélyek, melyek ennek folytán a hazát fenyegetik, a háború-szülte szorongattatások, melyek szeretett Csehországomban pusztítólag terjeszkednek és birodalmam más részeit is fenyegetik, ezer meg ezer család pótolhatlan és fájdalmas veszteségei szívemet, mely népeim javáért oly atyailag melegen dobog, rendkívül megdöbbsentek.

De bizalmam, melyet július 7-iki manifestumomban* nyilváníték, bizalmam megtörhetlen hűségtek és áldozatkészségtekben, bizalmam hadseregem bátorságában, melyet

* E manifestum következőképpen szólt:

Felhívás Magyarország hű népeihez!

«A gondviselés keze súlyosan nehezedett reánk.

A harcban, melybe nem önakaratom, hanem a viszonyok kényszerűsége ejtett, minden emberi számítás meghíúsult, egyedül azon bizalom nem, melyet derék hadseregem hősi vitézségébe fektettem.

Annál fájdalmasabb ama súlyos veszteség, mely a bátrak sorait érte, és atyai szívem minden érdeklött családdal együtt érzi az e csapás feletti fájdalom keserveit.

Hogy az egyenetlen küzdelemnek véget vessék, hogy időt és alkalmat nyerjek a hadjárat által támadott hézagokat pótolni és a haderőt birodalmam északi részein dülő ellenséges csapatok irányában összpontosíthatni, nagy áldozattal fegyvernyugvás megkötése iránti tárgyalásokba egyeztem.

És most teljes bizalommal fordulok Magyarországom hű népeihez, — nehéz időkben ismételtan tanusított áldozatkészségükhöz.

Ennek birodalmam minden népei erőfeszítésével kell találkoznia, hogy az óhajtott békének méltányos feltételek alatti megkötése biztosítva lehessen.

Erős a hitem, hogy Magyarország harczképes fiai, az ősköltől öröklött hagyományos hűség érzete által vezéreltetve, önként fognak sietni zászlóim alá véreik segélyére és a hadi események által közvetlenül veszélyeztetett hazájuk oltalmára.

Seregljetez tehát minél számosabban a megtámadt birodalom védelmére, legyetek méltó fiai vitéz elődeiteknek, kik hős tetteik által hervadhatlan babékoszorút fűztek a magyar név dicsőítésére.

Bécsben, 1866. július hó 7-én.

Ferencz József s. k.*

a szerencsétlenség nem képes megtörni, bizalmam Istenben és szent jogomban, bennem egyetlenegy percze sem ingadozott.

A francia császárhoz fordultam egy olaszországi fegyvernyugvás kieszközlésére. Nemcsak a legnagyobb készséget találtam, hanem Napoleon császár saját ösztönéből s azon nemes szándékból is, hogy a további vérontást megátolja, közbenjáróul ajánlkozott a Poroszországgal való fegyvernyugvásra és békealkudozások bevezetésére is.

Én elfogadom ezt az ajánlatot, kész vagyok a békére, becsületes feltételek alatt, hogy vége szakadjon a vérontásnak és a háború pusztításainak; de sohasem fogok oly békekötésbe egyezni, mely által birodalmam hatalmi állásának alapfeltételei megingattatnának.

Ebben az esetben a végsőig való harcra kész, s népeim helybenhagyásában bizonyos vagyok.

Minden rendelkezhető csapatok egyesítettnek s a megrendelt ujonczozás a számos önkénytes által, kiket az újonnan feléledt hazafias szellem mindenütt fegyverre szólít, a sereg hézagai kiegészítődnek.

Ausztriát súlyosan éré a szerencsétlenség; de nincs elcsüggedve és megtörve.

Népeim!

Bizzatok császártokban!

Ausztria népei sohasem mutatták magukat nagyobbaknak, mint a szerencsétlenségben.

Magam is követni akarom őseim példáját, s az Istenben való rendíthetlen bizalommal, elszántsággal és kitartással fogok példát mutatni.

Kelt birodalmi fő- és székvárosomban, Bécsben, 1866. július 10-én. *Ferencz József, s. k.*

Egy hasonló manifestumot bocsátott ki a császár Ausztria népeihez.

*

Albrecht főherczeg július 11-én utasított a Veneciában nélkülözhető hadierőket a Dunához irányítani és az összes hadierők fölötti parancsnokságnak átvétele végett személyesen is Bécsbe elindulni.

A főherczeg, vezérkari főnöke, báró *John* altábornagy kíséretében, július 13-án érkezett meg Bécsbe és a következő hadseregparancsral vette át a reábizott parancsnokságot:

«Főhadiszállás, Bécs, 1866. július 13-án.

A császár Ő Felsője az összes működő hadseregek parancsnokságát legkegyelmesebben reám bízni méltóztatott és azt mai nappal átveszem.

Vitézek északról és délről! hű és derék szövetségeseink Szászországból! Működésünk ezentúl egyesült leendő, miként érzelmeink mindig voltak. Hatalmasabban mint valaha előbb, gyülekezik egy harcgyakorlott, vitézségben és kitartásban kipróbált hadsereg, amely — részint a már kivívott győzelem tudatában, részint pedig azon vágytól áthatva, hogy meg nem érdemelt balsorsot megbosszuljon — az alkalmat keresi, hogy az ellenség dolyfénék véget vessen.

Hadd végezzük a nagy művet egyesült erővel és emlékezzünk meg mindig arról, hogy az eredményben az válik részessé, akinek szíve és feje egyidejűleg helyén van, aki egyidejűleg nyugodtan gondolkozni és erélyesen cselekedni tud, és hogy — akárkinek is kedvez a szerencse — csak az van elveszve, aki önmagát feladja.

Bizzunk tehát tántoríthatatlanul Istenben, ki az igazságos ügyét védi, uralkodóinkban, akik tőlünk népeik jóllétének megőrzését kívánják, bizzunk saját erőnkben, amely minden új feladattal fokozódik és azután menjünk nyugodtan a döntő harcba azon régi kiáltással:

Eljen a császár!

Albrecht főherczeg.»

Az *Albrecht* főherczeg parancsnokságára bízott és Poroszország ellen alkalmazandó hadierők ez idő szerint következőképen valának elosztva:

1. Az északi hadsereg zöme Olmütz környékén:

1-ső hadtest	---	---	---	---	15,027 ember,	42 löveg.
2-ik	"	---	---	---	22,498	" 80 "
4-ik	"	---	---	---	17,146	" 46 "
6-ik	"	---	---	---	15,875	" 60 "
8-ik	"	---	---	---	18,884	" 70 "
2-ik könnyű lovas-hadosztály	---	---	---	---	2,696	" 13 "
hadsereg-lövegtartalék (10 üteg)	---	---	---	---	—	" 53 "

Összesen 92,126 ember, 364 löveg.

2. Olmütz-ből Bécs felé vasúti szállítás közben:

3-ik hadtest	---	---	---	---	21,324 ember,	49 löveg,
szász	"	---	---	---	19,930	" 57 "

Összesen 41,254 ember, 106 löveg.

3. Visszavonulásban Brünnből Bécs felé a morva—alsó-ausztriai határ közelében :

1-ső könnyű lovas-hadosztály	---	---	2,000 ember,	24 löveg,
1-ső tartalék	"	---	2,000 "	16 "
2-ik	"	---	3,400 "	16 "
3-ik	"	---	2,000 "	16 "
		Összesen	9,400 ember,	72 löveg.

4. Bécs környékén :

10-ik hadtest	---	---	16,700 ember,	56 löveg.
(A Mondel-dandár Lundenburg-nál.)				

5. Menetközben Olaszországból a Dunához :

5-ik hadtest	---	---	25,334 ember,	48 löveg,
9-ik	"	---	31,233 "	64 "
Pulz lovas-dandár	---	---	1,380 "	8 "
		Összesen	57,847 ember,	120 löveg.

Továbbá megszálló csapatok a következő erősségekben :

Olmütz : 10 gyalog-zászlóalj, 10 műszaki század, 2 lovas-század, 1 üteg	11,617 ember,	8 löveg,
Theresienstadt	8,325 "	8 "
Josefstadt	6,130 "	8 "
Königrätz	3,386 "	— "
Krakó : 10 gyalog-zászlóalj, 7 műszaki század, 5 lovas-század, 2 üteg	11,485 "	16 "

A megszálló csapatok összege 40,943 ember, 40 löveg.

Ez erőkön kívül az összes csapatok póttestei még a monarchia belsejében állottak. Minden gyalog-ezrednek 2 pót-osztálya, minden vadász-zászlóaljnak 2 pótszázada volt.

A magyar ezredek első pót-osztályai nagyobbrészt Buda és Komárom erősségeiben lettek összpontosítva ; a cseh és morva ezredeké az ellenséges invázió folytán Magyarországra lettek áthelyezve ; a többi ezredek pótcsoportjai — az olasz ezredeké, továbbá a 2., 31., 41., 51., 62., és 63-ik ezredeké és a 23. és 28-ik vadász-zászlóaljat kivéve — hadkiegészítő területeik közelében voltak ; a 7. olasz ezred Ausztriában, a 41. ezred Csernowic-ban és a többi felsorolt csapattesteké Erdélyben voltak.

60 második pót-osztályból 20 zászlóalj lett alakítva és ezekből megint három dandár összeállítva, amelyek egyike Olmütz-nél, a másik kettő pedig Bécsnél állott.

A második pót-osztályok később a csapattestekben előállott veszteségek pótlására lettek felhasználva. 10 huszár-ezred pótszázadai Karinthiában és Steyerhonban, 4 huszár- és egy dsidás-

ezredé Gácsországban, a többi dsidás- és dragonyos-ezredé pedig Magyarországon állottak.

Egy második ujonczozás — 83,000 ember — lett már júniusban elrendelve; mely Veneciában június 15-én, az örökös tartományokban július 2-án és a magyar szt. korona országaiban július 15-én lön foganatosítva.

Julius közepe táján a népfölkelés felhívása is elrendeltetett és azonkívül önkéntes csapatok is szerveztettek.

B) Műszaki rendszabályok a Dunánál.

17. vázlat.

Már említők, miszerint Bécs biztosítása céljából a Duna bal partján Floridsdorf és Stadlau helységeknél egy nagyszabású hídfőnek az állandó erődítészet elvei szerint való telepítése rendeltetett el.

E hídfő magvát (noyau, l. a 17. sz. vázlatot) két nagyszabású, összefüggő erődökből telepített erődítvény képezé, amelyek egyikének — Floridsdorfnál — feladata vala a vasuti és a Tábor-híd, a másikénak pedig a stadloui hadihíd közvetlen biztosítása. E két mag-erődítvényt egy erődöv vette körül, mely a Bisam-Bergtől Aspern helységen át a Lobauig terjedt.

Az egész hídfő 8700 ember, 274 táborig- és 173 várloveget igényelt védőőrségtől.

A hídfő parancsnoksága július 3-án gróf *Degenfeld* táborszer-nagyra lett bízva, akinek *Albrecht* főherczeg megérkezéséig az összes a Dunánál összpontosított hadierők is alárendeltettek.

Julius 4-én elrendelte Ő Felsőge, miszerint az erődök a legnagyobb erélylyel befejeztessenek és fölszereltessenek; augusztus 3-án az összes erődök 431 löveggel voltak ellátva.

Az ellenség megfigyelése és a jelentések és parancsok gyors továbbítása végett három tág kilátást biztosító erődben, továbbá Aspern, Stadlau és Floridsdorfban megfigyelő állások és optikai távirók lettek berendezve; a Bécsben székelő hadsereg parancsnokság pedig Floridsdorf és Stadlauval elektromos táviróval volt összeköttetésben.

A bécsi hidakon kívül, a fenyegetett Dunaszakaszon még Pozsonynál, Mautern és Linznél léteztek hidak a Dunán át.

A pozsonyi hajóhid az északi hadseregnek a Duna jobb partjára való átkelése számára nagy fontossággal bírt, miért is az fenn-tartandó és csapatok által biztosítandó volt. Szükség esetén pedig az utolsó pillanatban könnyen lebontható vala.

A Mautern és Stein között lévő állóhid, amelynek biztosítására csapatok nem álltak rendelkezésre, elrombolásra lett berendezve.

A linzi híd egyelőre sértetlenül fentartandó volt; szükség esetén pedig fölgújtás által hasznavehetetlenné volt tehető.

Továbbá elrendeltetett, miszerint az összes hidépítésre alkalmas anyag Linz és Pozsony között biztosíttassék vagy megsemmisíttessék.

A balpart megfigyelése végett a hadsereg-parancsnokság rendelkezésre megfigyelő állások lettek berendezve Traismauer, Zwettendorf, Tulln és Greifensteinban, továbbá a Leopoldsberg, Bisamberg, a bécsi István-tornyos és a Hainburg melletti Hundsheim hegyen; e megfigyelő állomások a hadsereg-parancsnoksággal elektromos táviró összeköttetésben voltak.

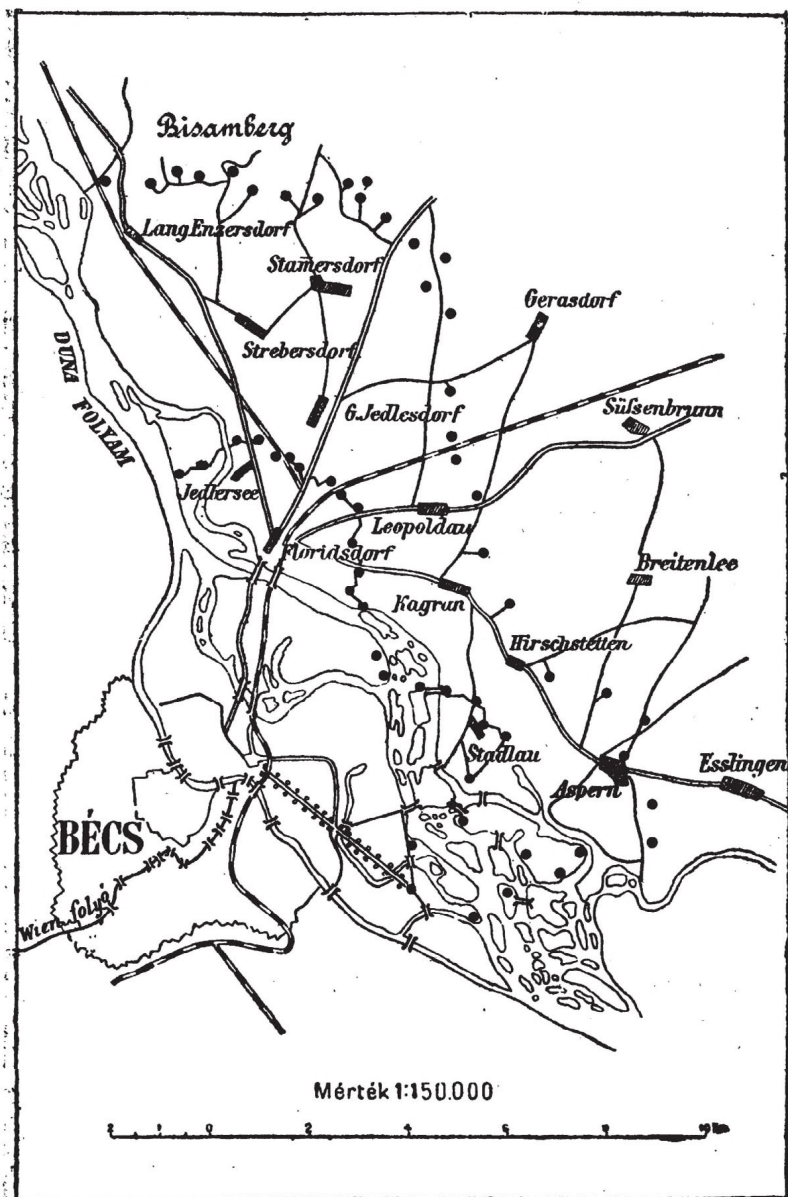
Ez előkészületek segítségével a hadsereg-parancsnokság részéről elrendelendő rendszabályoknak a foganatosítása az egész szakaszban Melk és Pozsony között 2—3 órával az ellenséges műveletek megfigyelése után megkezdhető volt.

XV. Események július hó 13-tól a fegyverszünetig.

1. *A porosz hadseregek előnyomulása július 13-tól 15-ig.*

Vilmos király július 13-án délután 2 órakor bevonult Morvaország fővárosába. Az Elba-hadsereg elővédje megszállta e napon Znaymot és itten az elégetett Thaya híd mellett egy tábori hidat veretett.

A francia császár békeközzvetítéseivel szemben Vilmos király szándéka vala a hadjáratot mielőbb eldönteni. Olmütz ostromlásával a döntés kétségkívül elhalasztatott volna; ez utóbbi csak az I. és Elba-hadsereg előnyomulásának folytatása által volt siettethető. Ennélfogva elhatározatott a Thaya és Duna közötti tért lehető gyorsan áthaladni és eszközöket keríteni a Dunán való átkelésre. Ez elhatározás foganatosítása végett július 14-én elrendelve lett, miszerint az I. hadsereg az engedélyezett két napi pihenő lefolyása után az előnyomulást Bécs felé folytassa és e célból a következő három útvonal lett számára kiutalva é. p. 1. Eibenschütz—Laa—Ernsbrunn, 2. Dürnholz—Ladendorf és 3. Muschau—Nikolsburg—Gainersdorf. Egy különítmény azonkívül Lundenburgra volt irányítandó, melynek feladata volt az északi vasutat az ellenség számára mielőbb hasznavehetetlenné tenni. Az Elba-hadseregnek két útvonal bocsátatott rendelkezésre é. p. 1. Jetzelsdorf—Ober-Hollabrunn és 2. Joslowic—Enzersdorf i. T. Egy különítmény Meinaura volt irányítandó, azon célból, hogy későbbben onnan a felső Duna felé Tulln és Krems között működjen. A két hadsereg összműködésének biztosítása végett továbbá elrendeltetett, miszerint mind-

17. sz. vázlat.

A floridsdorf-stadlauer hídfe.

két rész főerői a Thayát Muschau, illetőleg Znaymnál július 17-én lépjek át.

A Rosenberg testőr-landwehr-hadosztály egyuttal Prágából Pardubic felé útba indított.

A trónörökös elérte július 14-én az I. hadtesttel Prosznitzot, az V-ikkel Neustiftet, a testőr-hadtesttel Opatovic és Jaromeřicet és a VI. hadtesttel Mährisch-Trübaud.

A Kostelecra előre küldött lovas-hadosztály Hluchownál nagyterjedelmű porfelhőket észlelt, melyek nagyobb seregtestek menetére engedtek következtetni; vajon a Morván túl vagy innen, nem lehetett megállapítani.

Miután a trónörökös délután azon jelentést vette, hogy osztrák csapatok Tobitschaunál táboroznak és hogy az összes észleletekből kiviláglik, miszerint az osztrák hadsereg visszavonulásban van déli irányban, megengedte *Hartmann* tábornoknak, hogy a lovas-hadosztálylyal július 15-én Prerau irányában előretörvén, az osztrákok visszavonulási vonalát veszélyeztesse, egyidejűleg elrendelék, miszerint az I. hadtest még estve (július 14-én) egy gyalogdandárt egy üteggel Tobitschau felé küldjön és az átjárókat Tobitschau és Traubeck között azon célból megszállja, hogy a lovas-hadosztály vállalatát Prerau felé támogassa, esetleg a lovasság visszavonulását biztosítsa.

2. Az osztrák északi hadsereg zömének elvonulása Olmützből dél felé. Ütközetek Kralic, Biskupic, Tobitschau és Roketnicnél július 14-én és 15-én.

Benedek tábornoszernagy a Bécsből vett parancs értelmében már július 11-én elrendelék a menetkészültséget. A 6-ik hadtestet Olmützből visszahagyni szándékolta és a július 11-ről 12-re virradó éjjel kibocsátotta a menetintézkedést, melynek értelmében a lovas-ezredek, hadsereg löveg-tartalék és a vonat a következő nap, a 4-ik hadtest július 14-én volt elindulandó. E menetintézkedés a következő napokon azonban több rendbeli változásokat szenvedett.

Albrecht főherczeg szilárdul elhatározva lévén, az összes erőket a Dunánál összpontosítani, július 13-án következő az északi hadsereg parancsnokságához intézett távirati parancsával kezdé meg működését:

«Bécs, 1866 július 13-án 11 ó. 25 p. d. e.

Ma átvettem a hadseregparancsnokságot. Parancsolom, miszerint ellenmondás nélkül az összes csapatok, a szükséges védőőrség — 10 zászlóalj, egy lovas-ezred és egy üteg — visszahagyásával, holnap és holnapután a Morva mögött Pozsonyba útba indíttassanak és az ellenség által való veszé-

lyezettetés esetén, Holicon át a Vág völgybe és innen vagy Pozsonyon át, vagy pedig a Csallóközön Komáromba vezetessenek.»

Benedek tábornoszernagy erre jelenté, miszerint a 2., 4., 8. és 1-ső hadtestet még a fenti távirat vétele előtt a Morva jobb partján Gödingig és innen Stomfán át Pozsony felé útba indította. Ezen tehát változtatni nem lehetett, de a fenti parancs folytán még a 10-ik hadtest utólag az irányítási tervbe felvétellett. Az ekként helyesbített menetterv szerint a hadsereg főtömege a menetet két nagy lépcsőben volt foganatosítandó é. p. a 2. és 4. hadtest és az ehhez beosztott százsz lovas-hadosztálynak július 14-én kellett Olmützből elindulnia, július 17-én Gödingre és 21-én Pozsonyba érkeznie; a 2-ik lépcső, az 1-ső és 8-ik hadtest a 2-ik könnyű lovas-hadosztály által képeztetvén, ugyanazon uton egy nappal később volt az 1-ső lépcsőt követendő.

A 6-ik hadtest, amely Olmützt július 15-én volt elhagyandó, Leipnik, Wsetin, a Vlár-szoros, Trencsénen és a Vág-völgyön át lett Pozsony felé irányítva, hol július 24-én volt megérkezendő.

Míg tehát egyrészt az osztrák hadsereg július 14-én menetét dél felé az Olmütz-tobitschani úton megkezdé, addig a porosz trónörökös előcsapatai ez útvonalhoz e napon annyira közeledtek, hogy a menetet már is veszélyeztették.

Az első lépcső Olmütz környékéről korán reggel elindulván, még komolyabb háborgatás nélkül foganatosíthatá menetét. Csak a második hadtest részéről jobb oldalvéd gyanánt kikülönített *Safran* dandár és néhány százsz lovas-osztag bukkantak az ellenségre és vívtak csekélyebb mérvű harcokat *Kralic* és *Biskupicnál*.

Nem úgy a 2-ik lépcső, amely Olmütz környékét csak július 18. vázlat. 15-én hagyta el.

A 18. sz. vázlatból, melyben a két fél helyzete július 14-én estve feltüntetve van, kitetszik, miszerint a kölcsönös intézkedéseknél fogva július 15-én egy komolyabb összeütközés az Olmütz-tobitschani uton elkerülhetetlen volt.

A részletes menetintézkedések szerint a 8-ik hadtest éldandára — *Rothkirch* vezérőrnagy — július 15-én 4 órakor reggel indult el Olmützből, miután már 3 órakor reggel a kis málna és 3 óra 30 p.-kor három lovas-század útba indítva lett. A hadtest többi részei az éldandárt következőkép követték, é. p. az egészségügyi század (4 ó. 30 p.), a hadtest löveg-tartalék (5 ó.), a hadtest-hadiszállítás vonata (5 ó. 15 p.), a *Roth* (Fragern) dandár (5 ó. 30 p.) és a *Kirchmayr* (Schulz) dandár (6 órakor).

A menet rövidített oszloppal — századok egyenlő magasság-

ban — lett fogánatosítva. A dandárok kis málhája azok élén volt beosztva. A hadtest nagy vonata, melyhez a hadtesttel menetelő hadsereg főhadiszállás vonata is csatlakozott, már Olmützban a Morva bal partjára lett irányítva.

Az oldalbiztosítás a két lovas-századdal megerősített *Wöber* (Kreyssern) dandárra lett bízva; ez utóbbi utasítva volt a főoszlop élével egyidejűleg elindulni.

Porosz részről az első hadtest parancsnoka a porosz trónörökösnek fentebb említett rendeletéből kifolyólag a *Malotki* dandárt bízta meg a Tobitschau ellen szándékba vett vállalattal.

E dandár július 15-én reggel 4 órakor indult el stichovici táborából és Prosnitzon át folytatta útját Tobitschau felé. Kralicot elhagyva, csakhamar észrevette a dandárhoz csatlakozott lovas-század a Blatta folyó tulsó partján menetelő osztrák oszlopokat.

Malotki vezérőrnagy Tobitschau fontosságát felismerve, azonnal támadásra indult azon czélból, hogy e helységet még az osztrák hadtest zöme előtt megszállja.

Gr. *Rothkirch* osztrák vezérőrnagy alig egy fél órai távolságban Tobitschautól szintén észrevett minden fegyvernemből álló elleneséges csapatokat Klopoticnál, de azokat a *Wöber* dandárnak tartván, további szemrevételezés nélkül elrendelé a menet folytatását. Ezen megmagyarázhatatlan tévedés csak akkor lön felderítve, midőn a porosz osztagok a dandár oldalvédje ellen megkezdtek a tüzelést.

Igy fejlődött ki a *tobitschauer ütközet*, melyben az osztrák 8-ik hadtest részéről a *Rothkirch* dandár, a hadtest löveg-tartalék és későbbben az oldalvéd gyanánt kikülönített *Wöber* dandár is résztvett; porosz részről az ütközetben a *Malotki* dandár és a *Hartmann* lovas-hadosztály részei vettek részt.

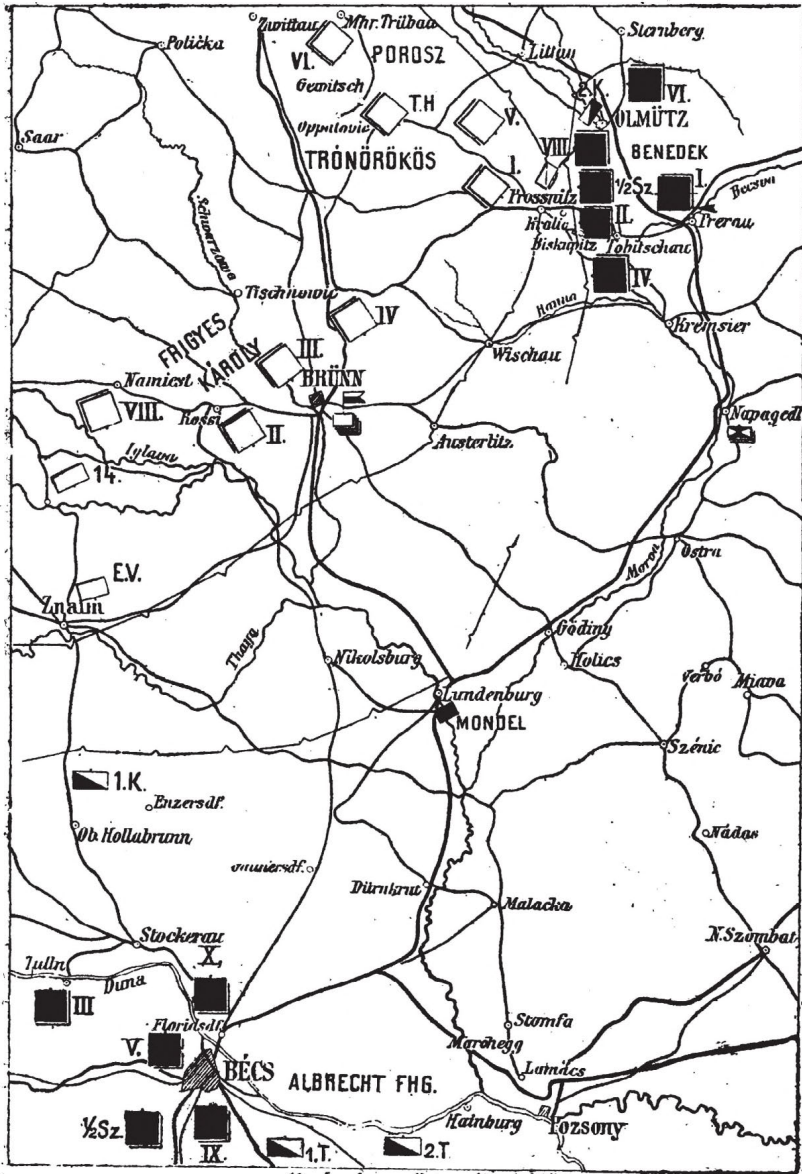
Körülbelül 10 órakor d. e. megrohanta három porosz lovas-század a nem eléggé biztosított osztrák ütegeket és sikerült 2¹/₂ üteget elvenni, míg a többiek gyors hátrálással megmenekültek.

Benedek tábornaszernagy, aki az ütközetnél személyesen jelen volt, az ütegek elvesztése után elhagyta a harcsteret és Preraura indulván, *Lipót* főherczegnek, a ki éppen a hadtest zömével támadásra akart indulni, a következő parancsot küldte:

«A hadsereg főhadiszállás Preraura megyen. A 8-ik hadtest azon esetben, ha túlnyomó erők hátrálásra kényszerítik, a Morva bal partjára húzódjék és Brodeken át Preraura meneteljen.»

E parancs folytán *Lipót* főherczeg, aki legalább egy erős ellenséges hadtestet vélt maga előtt, elrendelte a visszavonulást a Morva mögé, mely művelet a 2-ik könnyű lovas-hadosztály fede-

18. sz. vázlat.
Helyzet július 14-én.

zete alatt foganatosítva lőn. A hadtest dandárai a Morvát Dub és Rakodaunál lépték át és a hidakat leégették.

Julius 15-én d. u. az első osztrák hadtest némely csapatai szintén összeütköztek a Tobitschauból Prerau felé előnyomuló *Hartmann* vezérőrnagy szemrevételező különítményével. Roketnic és Dluhonicnál; ezen ütközetben a porosz lovasok eleinte több rendbeli előnyöket vívtak ki, de végre a 12. huszár-ezred három százada báró *Marburg* ezredes vezetése alatt igen merész és sikerült rohammal az ütközetet helyreállítá, mire a porosz lovasság az osztrák csapatokat többé nem háborgatta.

A kölcsönös veszteségek július 15-én voltak:

Osztrák részről:

	tiszt	ember	ló
Halott	8	257	15
Eltűnt	3	178	69
Sebesült	24	356	4
Sebesült fogságba esett	9	285	3
Sebesületlen „ „	14	483	186
Összesen	58	1559	277

Porosz részről:

	tiszt	ember	ló
Halott	—	10	48
Sebesült és eltűnt ...	12	225	75
Összesen	12	235	123

A tobitschauti ütközet közben elérte az első porosz hadtest Tobitschaut, az V. hadtest Prossnitz, a testőr és VI. hadtest Boskovic és Lettovicot; a trónörökös főhadiszállása pedig Konicot. Együttal elhatározatott, hogy Olmütz megfigyelésére csak az első hadtest hagyatik vissza, a testőr és VI-ik hadtest pedig Blanskon át akként irányittatik Brünn felé, hogy július 17-én itt megérkezzenek; az V. hadtest és lovas-hadosztály pedig a Morva felé volt irányítandó azon célból, hogy az osztrák hadsereg további elvonulását megakadályozza.

Az első porosz hadsereg folytatta előnyomulását Bécs felé. A 8-ik hadosztály utasítva lett július 16-án Göding helységet birtokába keríteni és a vasutat a saját használatra biztosítani. *Horn* tábornok arról értesülvén, hogy osztrák részről e vasuton már több nap óta szállítmányok menesztetnek, elhatározta a forgalmat, a vasutvonal könnyen helyreállítható megszakítása által, megakadályozni és még július 15-én 150 válogatott lovast egy utász-sza-

kaszszal a vasútig előre küldött; e különítmény estve 6 órakor rendeltetési helyére érkezett, több sint eltávolított és a távirót megszakította. E munka közben közeledett egy vonat szász csapatokkal; de a fenyegető veszélyről idejekorán figyelmeztetvén, visszatért.

Osztrák részről csak a VI. hadtest foganatosíthatta július 15-én menetét a menetintézkedés szerint Leipnikre.

A július 15-ki ütközetek, nemkülönbön porosz osztagoknak Gödingnél való megjelenése következtében, az osztrák hadsereg zömének a Morva völgyében való elvonulása, illetőleg a kiadott menetintézkedés foganatosítása lehetetlenné vált.

Benedek tábornagya ennél fogva Preraura megérkezvén, azonnal elrendelé új menetintézkedéseknek a szerkesztését, a melyekben következő menetvonalak lettek kiutalva:

az 1-ső hadtestnek, melylyel a főhadiszállás menetelt, Prerau, Holleschan, Wisowic, Vlár szoros, Nemsova;

a 8-ik hadtestnek, a 2-ik könnyű lovas-hadosztályal és a főhadiszállás kis vonatával az 1-ső hadtesttel közösen Wisowicig, azután Boikovic, Hrozenkau, Kostolna;

a 2-ik hadtestnek, Kremsier, Magyar-Hradisch, Strany szoros, Vágújhely;

a 4-ik hadtest és a szász lovasság számára Zdaunek, Welka, Mijava.

Az 1-ső, 2-ik és 4-ik hadtestnek az egyelőre megjelölt végállomásokon 18-án, a 8-ik hadtestnek 19-én kellett megérkezni.

A 6-ik hadtest menetterve érvényben maradt és menetoszlopához a szász *Stiglitz* hadosztály is beosztva lett. A szász *Wagner* dandár az 1-ső hadtest oszlopához lón csatolva.

A 10-ik hadtesttől *Albrecht* főherczeg parancsára Lundenburg környékén visszahagyott *Mondel* dandár a július 15-ki eseményekről értesülvén, *Mondel* ezredes azokról táviratilag jelentést tön *Albrecht* főherczegnek, minek következtében még az nap azon parancsot vette, hogy a Lundenburgnál lévő híd elrombolása után az éjjel vasuton Gänserndorfon át Marcheggre menjen vissza és az ottani hidakat az Olmützből jövő északi hadsereg elvonulásáig tartsa. A dandár július 16-án 6 órakor reggel Gänserndorfban volt és egy utóvéd visszahagyása után folytatta hátramenetét vasuton Marchegggig, hol a tömegesen összegyűlt vasuti anyagnak Pozsonyba való visszaszállítását fedezte; ennek megtörténte után pedig a Morva bal partján Dévény-Ujfalunál arczczal észak-nyugot felé állást foglalt.

Albrecht főherczeg *Benedek* tábornagyaot erről, valamint az ellenség helyzetéről július 16-án értesíté, egyszersmind elrendelvén, hogy egy lovas-dandár és egy vadász-zászlóalj a Morva folyó megfigyelésére kirendeltessék.

3. *A porosz hadseregek előnyomulása július 16-tól 21-ig. Ütközetek Göding és Holicnál július 16-án.*

Július 16-án bevonult a 7-ik porosz hadosztály Lundenburgba, a 8-ik hadosztály Gödingre volt irányítva, hol az osztrák északi hadsereg hadbiztossága volt.

Az első porosz hadsereg gyors előnyomulása folytán ekként az osztrák hadsereg tartalék-intézeteinek visszavonulása veszélyeztetve lett; nevezetesen egy nyolcz hadi-hídkészülekből álló oszlop *Bolzano* őrnagy parancsnoksága alatt és a 3-ik számú utánpótló éllemező raktár forogtak veszélyben.

Az előbbi július 15-én a Morva bal partján Kunovicra érkezett és 16-án menetét Szakolcza felé folytatta. Az éllemező raktár Gödingnél állván, 15-én d. u. parancsot kapott a Vág völgy felé elvonulni. Esetleges ellenséges támadás visszautasítására összesen két törzslovas szakasz és a raktár fedezete — két osztály gyalogság — állott rendelkezésre. *Pokorny* altábornagy a hadsereg-hadbiztosa július 15-én hagyta el Gödinget; vezérkari főnöke *Wischnich* alezredes még helyben lévén, átvette a fent említett csapatok parancsnokságát.

Az ellenség átgázolta 16-án d. e. a Morvát Gödingtől délre, minélfogva *Wischnich* alezredes csapatával déli 12 órakor Holicra visszament, hol újból állást foglalt. Csak midőn ezen helység felé is már túlnyomó erők előnyomultak, folytatta az alezredes innen is a visszavonulást Trnovac felé. Az utánnomuló túlerős porosz lovasságot ez alkalommal a kis lovas csapat erélyesen megtámadta, minek következtében az a visszavonulást tovább nem háborgatta.

Wischnich alezredes most állást foglalt Trnovacnál és fedezte így a d. u. 5 órakor Szakolczából elindult hadi-híd oszlop elvonulását Szenicz, illetőleg Pozsony felé; úgyszintén az éllemező raktárát is, amely a hídoszlopot követé.

Július 17-én folytatták az összes porosz haderők, kivéve az első hadtestet, amely Olmütz megfigyelése végett Tobitschau és Prerau között visszamaradt, az előnyomulást a Duna felé. Az Elba hadsereg elővédje Gaunersdorfnál az osztrák lovas-hadtesthez tartozó lovassággal összeütközött és azt visszaszorítá.

Július 18-án *Vilmos* király főhadiszállását Nikolsburgba tette át. A további előnyomulást szabályozandó, a fővezetőség még az előbbi napon Brünnből a következő parancsot bocsátotta ki:

«Király ő Felsége szándéka, hogy az előnyomulás általában a Dunáig folytattassék; valjon Pozsony vagy Bécs felé véteik-e az irány, az egyelőre még nem határozottatott el. Az Elba hadsereg a Brünnből Bécs felé vezető nagy műutat használja.

Az 1-ső hadsereg a Morva mindkét partján nyomul előre, és e folyó átjáróit biztosítja, illetőleg helyreállítja. Az ellenséges osztagok visszavonulása Olmützből Bécs és Pozsony felé megakadályozandó.

A második hadsereg a Nikolsburg-Lundenburg vonalban gyülekezend és az 1-ső és Elba hadsereget követendi.

Az 1-ső és az Elba hadsereg előnyomulása egyenlő magasságban történik. Hogy a Dunához összpontosított erőkkel érkezhessünk, kis menetek foganatosítandók, míg a 2-ik hadsereg nem csatlakozott. Miután ellenséges támadólagos fellépés sem Bécs, sem Pozsony felől kizárva nincsen, a helyzet szorosabb felzárkózást és erősebb elővédeket kíván, nevezetesen az Elba hadseregnél. Ez utóbbi holnap, 18-án, Wilfersdorf körül összpontosul és további parancsot az előnyomulásra bevár. Az 1-ső hadsereg szem előtt tartsa, hogy egy hadosztály kijelölhető legyen, amely Malaczkáról gyors előnyomulással Pozsonyt, az ottani Duna átjárót és esetleg Hainburg és Köpcsény pontokat biztosítsa, mire azonban a parancs még bevárandó.

Moltke s. k.

Julius 19-én a porosz hadseregek éle két menetre megközelíté Béceset. A 2-ik hadsereget bevárandó, az 1-ső hadsereg oda lett utasítva, hogy e napon a Malaczka-Gaunersdorf vonalat általában ne lépje át.

Tekintve, hogy a porosz főhadiszállásban biztos tudomást arról nem nyertek, vajjon az északi hadsereg mely részei érkeztek Olmützből Bécsbe; tekintve továbbá, hogy hírek érkeztek, miszerint Bécs környékén igen tetemes osztrák erők lettek összpontosítva, egy esetleges csatának a vívása a Morva völgyében kizárva éppenséggel nem vala; szükségesnek tartották tehát a porosz főhadiszállásban a hadsereg-parancsnokokat a főparancsnokság szándékairól azon czélból felvilágosítani, hogy az esetben, ha parancsok ideje korán nem érkezhetnének, az összműködés a műveletekben biztosítva legyen. Ez utasítás lényegében következőkép szólt:

«Király ő Felsége szándéka a hadsereget a Russbach mögött összpontosítani é. p. az Elba hadsereggel Walkersdorf, az 1-ső hadsereggel Deutsch-Wagram és a 2-ik hadsereggel tartalék gyanánt Schönkirchennél.

Ez állásban a hadsereg mindenek előtt azon helyzetben legyen, hogy egy oly támadásnak, amelyet az ellenség körülbelül 150,000 emberrel Floridsdorf irányából foganatosíthat, ellenálljon; esetleg pedig innen a floridsdorfi erődítéseket szemrevételezze és megtámadja, vagy egy megfigyelő

hadtestnek Bécs ellen való visszahagyása mellett lehető gyorsan Pozsony felé elvonulhasson.

E célból az Elba hadsereg, a II. hadtest, 6-ik hadosztály, lovas-hadtest és az 1-ső hadsereg elővédje holnap f. hó 20-án egyelőre csak a Weidenbachig, Gaunersdorf és Weikendorf között nyomulnak, hogy a hadsereg többi részeinek idő engedtessek az utánnyomulásra.

Mindkét hadsereg előcsapatait a Russbachig tolja előre.

Ez előnyomulással egyidejűleg megkísérlendő Pozsonyt meglepő támadással elfoglalni és az esetleges átkelést a Dunán biztosítani. Az 1-ső hadsereg parancsnokságra bízatik a részletesebb parancsokat, a Morva bal partján Malaczkánál e célra rendelkezésre álló erőknek, kibocsátani.»

Végre az összes erők utánvonásának szükségessége hangsúlyoztatik, mert minden körülmények között kívánatos, úgy mond, a Dunánál lehetőleg az összes erőkkel fellépni. A főhadiszállás továbbá megtette a szükséges intézkedéseket úgy a floridsdorfi hídfő megtámadására, valamint a Dunán való átkelésre. A vasutvonal Pardubictól Lundenburgig helyreállítván, a lehetőséget nyújtotta arra, hogy a Drezdában készenlétben tartott várlovegek szükség esetén a legrövidebb idő alatt Floridsdorf alá szállíthatók legyenek.

Julius 20-án és 21-én foganatosítva lettek a kiadott utasítás értelmében szükségesnek mutatkozott mozdulatok.

A Pozsony ellen szándékolt vállalat számára július 20-án a 8-ik hadosztály Stomfaig lett előretöltve, hová 21-én a 7-ik hadosztály is követé, mindkét hadosztály *Fransecky* tábornok parancsnoksága alatt állott és javaslatára még a lovas-hadtest 2-ik hadosztálya is Marchegnél rendelkezésére lett bocsátva.

4. Az osztrák északi hadsereg további visszavonulása jul. 21-ig. A déli hadsereg egyrészének a Dunához érkezése.

Az északi hadsereg csapatainak a tobitschauer ütközet után kiadott menettervek értelmében a Vág völgyébe kellett kitérni és a menetet Pozsony felé itten folytatni. E várost a 2-ik hadtestnek július 24-én, a 8-ik hadtestnek és 2-ik könnyű lovas-hadosztálynak 25-én, az 1-ső hadtestnek a szász dandárral és a főhadiszállással 26-án, a 6-ik hadtestnek és a szász *Stiglitz* hadosztálynak 27-én kellett elérnie. A 4-ik hadtest az oldalmenetet fedezendő, utasítva lett július 19-én Dejthénél é. p. egy-egy előretölt dandárral az ostra-verbói és Göding-nádasi utakon állást foglalni.

Benedek tábornoszernagy július 17-én *Albrecht* főherczeg részé-

ről utasítva lett egy lovas-ezredet kijelölni, amely a Magyarország észak-nyugoti részében alakuló népfölkelés magvaul szolgálván, a Duna felé előnyomuló ellenség ellen portyázó hadviselést folytasson. A tábornaszernagy továbbá értesítve lett, hogy a beérkezett hírek szerint arra lehet következtetni, miszerint az ellenség szándéka: az északi hadsereg menetét a Dunához az oldalban megzavarni és a déli hadsereggel való egyesülését megakadályozni; a főherczeg végre azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy a négy (1., 2., 4. és 8-ik) egyesült hadtesttel foganatosítandó, támadó lökem által az ellenség szándéka megghiusítható és így a főczél t. i. a két hadseregnek a Duna mögött való egyesülése lehetőleg gyorsan elérhető volna.

Benedek tábornaszernagy, az ellenségnek Pozsonyra való előnyomulását megakadályozandó, a 2-ik hadtestet táviratilag a menet gyorsítására szólította fel.

Julius 17-én a Marcheggnél álló *Mondel* dandár is utasítva lett *Albrecht* főherczeg részéről, miszerint a forgalmat beszüntesse, a hidakat Marchegg és Ujfalunál, valamint a vasuti hidat elrombolja és a zömmel a lamácsi állást a végéig tartsa; esetleges visszavonulását pedig Pozsony felé vegye, hol a híd kiakasztandó léssen.

Ez események következtében július 18-án *Fejérváry* őrnagy, ő Felsege szárnysegéde, *Benedek* tábornaszernagyhoz lett küldve a *Mondel* dandár támogatásának sürgősségét hangsúlyozandó, hogy Pozsony a Göding felől előnyomuló tetemes ellenséges erők ellen biztosítsassék. *Fejérváry* őrnagy kieszközölte, miszerint a 2-ik hadtestnek egy része kocsikon szállítsassék tovább és menetterve akként módosítsassék, hogy már 22-én Pozsonyba megérkezék.

A 2-ik hadtest ekként lehetőleg gyorsan Pozsony felé előre nyomult és a Kis-Kárpátok déli átjáróit megfigyelte, a 4-ik hadtest a hadsereg oldalmenete biztosítása czéljából kiutalt állást elfoglalta és azt szívós védelemre előkészíté.

Az utóvédandár számára nevezetesen Bobolicinál lett egy állás választva és *Ghyczy* hadmérnöki őrnagy vezetése alatt megerősítve. A hadtest zöme számára *József* főherczeg a központi állást a Sandorf és Jablonicból jövő utak találkozásánál választotta és egy fél utászszázad, egy dandár utász-osztag és 200 polgári munkás igénybe vételével megerősíttette.

Egyszersmind előkészületek tétettek a csapatoknak a Duna jobb partjára való gyors átkelése végett. E czélból *Albrecht* főherczeg egy második hídnak Gönyőnél való építését rendelte el és azonkívül a gőzhajótársulat több gőzösét és vontató hajóit a csapatok átszállítására Pozsonynál készen tartatta.

Míg ekként egyrészt megtörténtek az intézkedések az északi

hadseregnek a Duna jobb partján való összpontosítására, addig másrészt az Olaszország ellen felállított déli hadsereg egy részének, nevezetesen az 5-ik és 9-ik hadtestnek és a *Pulz* lovas-dandárnak, a Dunához való szállítása is elrendelgetett. Ennek következtében az 5-ik hadtest dandárai július 16-ka és 20-ka közt, vonata pedig 20-ka és 23-ka közt érkeztek meg Bécsnél. A 9-ik hadtest dandárai július 16-tól 21-ig érkeztek meg a déli vasuton; a hadtest löveg-tartalék 21-én, a hadtest tartalék-intézetei pedig és vonata 22-től 24-ig; a hadtesthez utólag beosztott *Töply* dandár végre július 26-án.

A *Pulz* lovas-dandár július 24-ke és 26-ka közt érkezett Bécsbe és az 1-ső könnyű lovas-hadosztály kötelékébe lépett.

Az 5-ik és 6-ik hadtest csapatai e szerint már július 22-én azon helyzetben voltak, hogy egy esetleg Bécs közelében vívandó döntő csatában részt vehessenek.

*

A hadi erők kölcsönös helyzete július 21-én a következő volt:
Osztárk részről.

A *Duna* jobb partján Krems és Hainburg közt a floridsdorfi hídfőben 4 hadtest (a 3., 5., 9. és 10-ik) és 4 lovas-hadosztály (az 1-ső könnyű és 3 tartalék-hadosztály), továbbá a szász királyi csapatoknak egy része.

A *Vágvolgyben* Vágújhely vidékén az északi hadsereg zöme három hadtesttel (az 1., 6. és 8-ik), egy szász királyi gyalog- és a 2-ik könnyű lovas-hadosztályal.

A *Kis-Kárpátokban* és azok mögött Nádas és a Duna közt két hadtest (a 2-ik és 4-ik), a *Mondel* dandár és a szász királyi lovas-hadosztály.

Porosz részről.

A porosz hadseregek zöme 10 hadosztályal (é. p. a két testőr-, a 3., 4., 5., 6., 11., 14., 15. és 16-ik hadosztály) és két lovas-hadosztályal a Morva jobb partján a Zaya és Ruzs patakok közt állott; két hadosztály (7-ik és 8-ik) a Morva bal partján Stomfánál, két gyalog-hadosztály (9-ik és 10-ik) és egy lovas-hadosztály a középső Morvánál — Strasmic és Szakolczánál állott. Két hadosztály (az 1-ső és 2-ik) Olmütz, és egy hadosztály (a 12-ik) a cseh erősségek megfigyelésére lett hátrahagyva. A fősereggel egyesülendő tartalék-hadtestnek egyik hadosztálya végre Pardubicnál, a második Prágánál állott.

Knobelsdorff tábornok különítménye Hohenstadt vidékén, *Stolberg* gróf tábornok különítménye pedig Teschennél állott.

5. A politikai helyzet. A fegyverszünet.

Napoleon császárnak az ellenségeskedések megszüntetésére irányuló törekvései időközben szintén kellő sikerre vezettek.

Poroszország, mely semmi szín alatt sem akarta megengedni, hogy *Olaszország* Venecia átengedése fejében egyoldalúlag békét kössön, július 9-én állapította meg azon föltételeket, amelyek alapján saját katonai helyzete és *Olaszországhoz* való viszonya megengednék a fegyverszünethez hozzájárulni.

E föltételeket *Reusz* herceg július 11-én adta át Párisban és július 12-én értesítettet a bécsi kormány, miszerint főképen Ausztriának a német szövetségből való kilépéséről van szó, a többi föltételek csekélyebb természetűek és tárgyalhatók, de *Poroszország* e föltételek elfogadásától teszi a fegyverszünetet függővé.

A bécsi kormány azonban nem vala hajlandó a bundból való kilépés iránt érdemlegesen nyilatkozni, mielőtt *Poroszország* többi követeléseit nem ismeri és ezt a bécsi francia követ által *Napoleon* császárnak értésére adta, hozzátevén, hogy: «ha e követelések közt némely el nem fogadható volna, mint például terület-átengedés, akkor Ausztria a döntést továbbra is a fegyverekre bízna és inkább dicsőséggel tönkremegy, semmint, hogy üdvét ilyen megvásárolja (sein Heil um einen solchen Preis zu erkaufen).

Napoleon császár erre maga készített egy tervezetet, amelyet július 14-én az osztrák és porosz udvaroknak elfogadásra felajánlott. E tervezet következőkép szólt:

«Az osztrák császárság, Venecia kivételével épségben marad.

Ausztria elismeri a létezett német államszövetkezet feloszlatását és nem fog Németország oly szervezetének ellenszegülni, melyhez ő nem tartozand.

Poroszország északi Németországban egy szövetkezetet alapítand, mely a Majna-vonaltól északra fekvő államokból állandó és ez államok hadierőinek főparancsnokságával fog megbízatni.

A Majnától délre fekvő államok szabadságában áll maguk közt egy déli szövetkezetet alkotni, amely nemzetközi függetlenséget élvezend.

Az északi és déli szövetkezet közt fenntartandó nemzeti kötelékek szabad kölcsönös megállapodás útján fognak szabályoztatni.

Az Elba-hercegségek *Poroszországgal* egyesítetnek, az északi Schleswig azon területeit kivéve, amelyeknek lakos-

sága szabad szavazás útján Dániával való egyesülését kívánná.

Ausztria és szövetségesei a hadiköltségek egy részét Poroszországnak megtérítenék.»

A bécsi kormány e tervet fölött nem vélt nyilatkozhatni, míg a porosz kormány ahhoz hozzá nem járult.

Ez utóbbi vonakodott a tervezethez hozzájárulni, ha Ausztria a határok szabályozását célzó terület-átengedésekbe nem bocsátkoznék.

Julius 19-én végre sikerült *Gramont* herceg erélyes fáradozásainak, ki e napon Bécsből a francia császár javaslatainak megfelelő nyilatkozatokkal Nikolsburgba érkezett, az egyetértést létrehozni. A porosz kormány ennek következtében még az nap utasította párisi követét, a francia kormánynál odanyilatkozni, miszerint annak tervezetében elegendő biztosítékot lát arra nézve, hogy a fegyverszünethez hozzájárulhasson és késznek nyilatkozott — Ausztria részéről való reciprocitás mellett — öt napon át az ellenségeskedéseket beszüntetni, mely idő alatt Ausztriának a tárgyalások alapja iránt véglegesen nyilatkoznia kellene.

Julius 20-án hozzájárult Ausztria a felajánlott öt napi fegyverszünethez és ez utóbbinak azon célja is lévén, hogy az olasz kormánynak 6 nap alatt várható határozata is beérkezzék, akként történt a megállapodás, hogy a fegyverszünet július 22-én délben vegye kezdetét és 27-én ugyanazon időben végződjék.

Julius 21-én báró *John* altábornagy, az osztrák hadsereg vezérkari főnöke és *Podbielski* vezérőrnagy porosz főhadiszállás-mester megállapíták az elválasztó vonalat a főhadseregek számára.

Ezen elválasztó vonal haladott Kremstől a Duna mentén a Göllers patak beömléséig Stockerau-nál; azután e patak mentén fölfelé a Schönborn-féle kastélyig, mely neutralisnak volt tekintendő; továbbá a szintén neutralisnak tekintendő Bruderndorf és Wötzleinsdorf helységekben át haladó vonaltól keletre és a Russ patakat követve Leopoldsdorfig, azután a mezei úton Lassee és Breitensee-ig és innen egyenes vonalban a vasúti hídon át a Morva bal partján fekvő Beszterczéig. E parcon az elválasztó vonal Beszterczétől észak felé a műutat követte Lozornóig; innen pedig a Búr erdő keleti szegélye és a Rudava patak képezték azt egészen a Nádas-tól Szenicz-re vezető műútig.

A többi hadsereg-részek és az erősségekre nézve az elválasztó vonal megállapítása az illető parancsnokoknak lett fentartva.

Mielőtt azonban a fegyverszünet a csapatparancsnokok tudomására jutott volna, a porosz 1-ső hadseregnek azon törekvése, hogy a fontos pozsonyi Duna-átjárót birtokába kerítse, még július 22-én egy véres ütközetet eredményezett magyar földön, Lamácsnál.

6. A lamácsi ütközet.

(L. a 19. sz. vázlatot.)

Említők, miszerint a *Mondel*-dandár *Albrecht* főhercegtől 19. vázlat. július 17-én azon parancsot vette, hogy *Marchegg*-ből *Pozsony* felé visszavonuljon és a lamácsi állást a végsőig tartsa.

A *Mondel*-dandár állásának közepét *Lamács* képezé, jobb szárnya a *Beszterczére* vezető műúttól keletre fekvő erdő-födte magaslatokra, bal szárnya *Hidegkút*-nál a dévényi hegytömb nyúlványaira támaszkodott.

Az arctámadás ez állás ellen nehéz volt; de a terepviszonyok igen kedvezőek valának a jobb szárny megkerülésére. E veszély azon mértékben csökkent azonban, amily mérvben a 2-ik hadtest csapatai *Pozsonyra* érkezhettek. Ezen hadtestnek egyik dandára — báró *Schütte* ezredes (azelőtt *Henriquez*) — már július 20-án és 21-én, a *Württemberg*-dandár egyik ezrede szintén 21-én, a hadtest többi részei pedig július 22-én érkeztek meg.

A *Schütte*-dandárnak gróf *Thun* altábornagy, a 2-ik hadtest parancsnoka részéről azon feladat adatott, hogy a *Mondel*-dandárnak támaszul szolgáljon. Báró *Schütte* ezredes két zászlóaljat a *vaskúthoz* a *Vödric* völgybe, egy zászlóaljat a *Zerge* hegyre küldött, minek folytán *Mondel* ezredes összes erőit a lamácsi állás megszállására használhatta fel. A *Schütte*-dandár zöme a vasúti híd közelében lévő múmalomnál maradt tartalék gyanánt; 4 század a pozsonyi állomás-parancsnokság felszólítására megszállotta a pozsonyi várhegyet.

Gr. *Thun* altábornagy az előreküldött báró *Filippovics* altábornagynak azon jelentésére, hogy az ellenség nagyobb erőket *Máriavölgyből* a hegységbe irányít, minélfogva *Récse* megszállása sürgősen szükséges, a 20. vadász-zászlóaljat oda irányítá és azt a *Sz.-Györgynél* lévő 2-ik vadász-zászlóaljjal *Peters* ezredes alatt egyesíté, neki feladatul adván *Máriavölgy* felé figyelni és ha az ellenség a hegységen át *Pozsony* felé előnyomulna, őt oldalban megtámadni.

Fransecky tábornoknak a *Pozsony* elleni vállalat számára rendelkezésre volt csapatok következőkép állottak július 21-én:

a 8-ik hadosztály *Beszterczétől* délre, az elővéd a lamácsi úton előretolva,

a 7-ik hadosztály *Maszt* és *Stomfánál*,

a tartalék-tűzérség tovább északra *Zohornál* és

a *Hann* lovas-hadosztály *Marchegg-től* nyugotra;

összesen 18¹/₄ gyalog-zászlóalj, 2 utász-század, 24 lovas-század és 78 löveg.

Fransecky tábornok tekintettel arra, hogy az arcztámadás az osztrák állásra előreláthatólag nagy áldozatokat követelt volna, elhatározá az arczban mindaddig halogató harcztot vívni, míg a jobb szárnynak *Bose* tábornok által Máriavölgytől a hegységen és a Vödric völgyén át foganatosítandó megkerülése érvényre nem jut és e tábornok az osztrák állás hátában meg nem jelenik.

Bose tábornok 4 ó. 15 p.-kor reggel vette a parancsot, hogy hat zászlóaljjal az általa javasolt irányban elinduljon; miután pedig e csoport útbaindítása 6 óráig késett, ekkor már az arcz-csoportnál is megindult a harc.

Báró *Filippovics* altábornagy t. i. 4 ó.-kor reggel *Mondel* ezredesnek táviratilag azon parancsot küldte, miszerint lovasságával szemrevételezést foganatosítson Ujfalu és Besztercze felé, hogy az ellenség ereje és szándékairól hírt kapjon.

E feladat a 6. dsidás-ezred 2-ik osztályának jutott *Dorner* alezredes parancsnoksága alatt. *Dorner* alezredes egy szakaszt Ujfalura irányított, 7 szakasszal pedig Besztercze felé előnyomulván, 6 óra tájban egy porosz lovas-századdal találkozott, azt megtámadta és visszaveré. *Fransecky* tábornok erre két új lovas-századot előre-rendelvén és egy ellenséges üteg tüzét a császári dsidásokra irányítván, ez utóbbiak a vasúti töltés mögé visszavonultak, hol a 8-ik szakasz is megérkezett, amely Ujfaluban ellenséget nem talált.

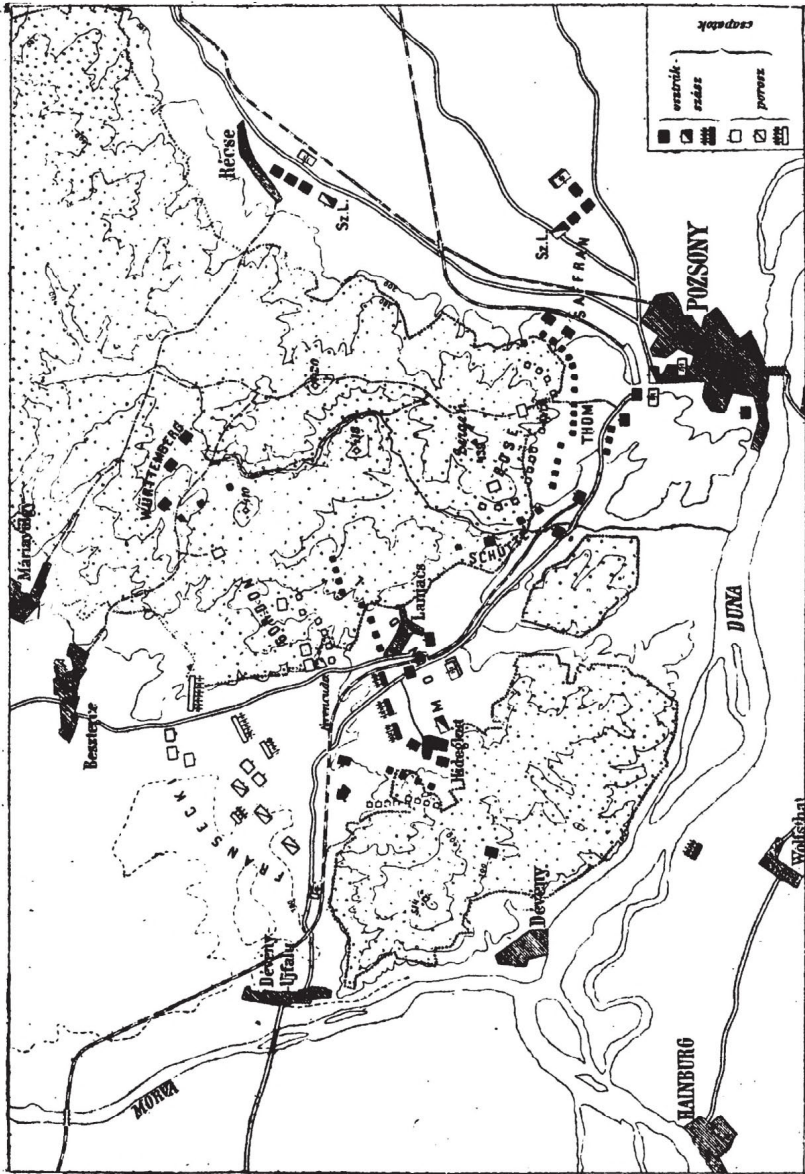
Mihelyt az első ágyúlövések elhangzottak, az egész *Mondel*-dandár — 7 zászlóalj — megszállta a lamács-hidegkúti állást, hová csakhamar a *Schütte*-dandár két zászlóalja és ütege, valamint a 2-ik hadtest lövegtartaléka is bevonult. A 2-ik és 6-ik dsidás-ezredeket *Mondel*-ezredes egy dandárba egyesíté, mely az ütegek által elfoglalt magaslatok mögött vett földött felállítást.

A *Schütte*-dandár többi részei általában az előbbi napon elfoglalt állásaikban maradtak.

A *Württemberg*-dandár báró *Filippovics* altábornagytól 4 óra 30 p.-kor reggel azon parancsot vette, hogy Récsére vonuljon. A dandár 7 és 8 óra közt érkezett ide és itt találta a 20. vadász-zászlóaljat.

Midőn az ágyúdörgés a lamácsi ütközet kezdetét jelzé, elrendelé *Württemberg* herczeg, miszerint a 47. ezred egy zászlóalja és a dandárüteg Récsében visszamaradjon és a Sz.-Györgyben lévő 2-ik vadász-zászlóalj es 9-ik uhlánus-ezreddel egy, esetleg Sz.-György felé irányuló, ellenséges megkerülésnek útját állja. A dandár többi részeivel és a 20. vadász-zászlóaljjal *Württemberg* herczeg elindult Máriavölgy felé azon szándékkal, hogy az összekötést a *Schütte* és *Mondel*-dandárral a hegységben helyreállítsa és esetleg támadólagosan az ütközetbe befolyjon.

A *Thom*-dandár 8 és 9 óra közt érkezett meg Pozsonyba

19. sz. vázlat. — A lamásai ütközetet jul. 22-én. Helyzet déli 12 óraker.

és egyelőre itt maradt. A 2-ik hadtest többi része Szempcz-ről jövet 8 órakor érkezett a Disznórétre, Pozsonytól északnyugatra és ott megmaradt tartalék gyanánt.

Fransecky tábornok a megkerülő csoport késő elindulása folytán attól tartván, hogy annak hatása csak későn érvényesülend, elrendelé *Mondel* ezredes állása szárnyainak közvetlen megtámasztását; a bal szárny felé két gyalog-zászlóaljat és egy üteget Hidegkútra, a jobb szárny ellen pedig az erdőn át *Gordon* tábornokot 5¹/₂ gyalog-zászlóaljjal és egy utász-századdal Ferencz-udvarra irányítván. Tartalékban még maradt négy zászlóalj és egy 12 fontos üteg, amelyhez a tartalék-tüzérség egy zászlóalj fedezete alatt előnyomult.

Mondel ezredes ekként fenyegetett szárnyait megfelelően megerősíté. 7 ó. 30 p.-kor reggel lőn *Fransecky* tábornok a beálló fegyverszünetről értesítve és felszólítva, hogy magatartását azzal összhangzásba hozza; déli 12 órakor pedig minden mozdulat beszüntetendő és a szembenálló ellenség a fegyverszünet kezdetéről kürtösökkel kísért tisztek által értesítendő.

Továbbá meghatározva lett, hogy a két hadosztály az esetre, ha Pozsony megszállva volna, ott, különben pedig hátrább lak-táborokba vonuljon.

Fransecky tábornok erre nem érezte magát indítva a harcztot beszüntetni. Elsőbben megerősíté lövegvonalát, a tartalék-tüzérség 4 üteget a már tűzben álló ütegei mellett felvonultatván. (8. ó 30 p.)

Miután a lövegek hatása a nagy távolság végett igen csekély volt, az úttól nyugatra álló öt üteg parancsnoka által egy közelebb állásba lett elővezetve; a bal szárny öt ütege, amelynek előterepe nehezen volt áthatolható, egyelőre állásában megmaradt.

A jobb szárnyon a lovas-hadosztály fejlődött két harc-vonalban.

A *Mondel* ezredes állásának megkerülésére kiküldött csoport két oszlopban nyomult előre. A bal oszlop — egy gyalog-ezred, egy lovas-szakasz és 1¹/₂ utász-század — *Bose* tábornok személyes vezetése alatt Máriavölgyből 1¹/₂ órával előbb indult; a jobb oszlop — egy gyalog-ezred — *Avemann* ezredes parancsnoksága alatt, kihez a hadosztály vezérkari főnöke is beosztva lett, Leopoldhofból indult el. Minden oszlophoz egy, a vidékkel ismerős erdész és három egyéb lakos lett beosztva; ezek utasítva voltak, az oszlopokat akként vezetni, hogy azok d. e 10 órakor a Zerge-hegyen egyesüljenek. A csapatok az összes málhát visszahagyták.

A menet az osztrákok részéről nem lett megzavarva. 10 óra tájban a jobb oszlop a Zerge-hegyen álló zászlóaljra — a *Schüttele* dandártól — bukkant és azt a pozsonyi pályaudvar szomszédságában lévő vasúti átjáró felé visszazorítá; kisebb ellenséges osztagok

követték a visszavonuló osztrák zászlóaljat, míg az oszlop zöme a Zerge-hegyen a Bose tábornok által vezetett bal oszlop megérkezését bevárta. Ez oszlop közvetlen a Zerge-hegy elfoglalása után érkezett oda. Bose tábornok a beálló fegyverszünetről már értesítve lett és részéről jelenté, hogy az állás hátába megérkezett és az ellen haladéktalanul a műúton előnyomuland.

Miután azonban Bose tábornok küldönczvonala ez idő szerint a *Württemberg*-dandár által megszakítva volt, e jelentése rendeltetési helyére nem érkezett, minélfogva *Fransecky* tábornok a megkerülő csoport helyzetéről tudomással nem bírt.

Bose tábornok különítménye zömével a Zerge-hegyről dél-nyugot felé vette az irányt a Lamácsra vezető műútra. E mozdulat fedezése céljából egy zászlóaljat Pozsony felé irányított, amely azonban két további, szintén ez irányba eltévedt zászlóalj által megerősítve lett.

A Pozsonyt fenyegető támadás visszautasítására *Döpfner* ezredes, a 2-ik hadtest vezérkari főnöke, a *Thom*-dandár egy zászlóalját az alaguton át a Zerge-hegy nyulványaira irányítá.

Báró *Filippovics* altábornagy a székesfehérvári ezred egy zászlóalját a vaspálya-udvartól északra az ellenség bal oldala ellen küldé, míg ezen ezred másik két zászlóalja a Kalvária-hegyen maradt. Gróf *Thun* altábornagy végre elrendelé, miszerint a tartalékban állott szászvárosi ezred és két 8 fontos üteg a pályaudvar felé és két zászlóalj Récséről az erdő szegélye mentén az ellenség bal oldala ellen nyomuljon előre.

Ez idő tájt — körülbelül 10 ó. 30 p.-kor — vette a hadtestparancsnok *Albrecht* főherczegnek következő sürgönyét:

«Ma déltől kezdve 27-én délig öt napi fegyverszünet mely alatt azonban a legnagyobb elővigyázat és az ellenség szakadatlan megfigyelése szükséges; de minden ellenségeskedéstől tartózkodni kell. Erről az ellenséges előörsök értesítendő. Pozsony fedezését célzó állás mindenáron tartandó.»

Az ütközet e pillanatban az egész vonalon hevesen vezetettvén, a harc beszüntetése a legnagyobb erőfeszítés mellett sem vala lehetséges.

A fentemlített zászlóaljaknak sikertült a Szalmagunyhón át Pozsony felé törekvő porosz zászlóaljak előnyomulását megakasztani; minélfogva ez utóbbiak az erdő-szegélyen elhelyezkedvén, álló tűzharczra szorítkoztak.

A lamácsi állás felé fordult porosz csapat jobb szárnya a vas-kútnál a *Schütte*-dandár itten állott csapataira bukkant és azokat a vasút felé visszaszorítá. Báró *Schütte* ezredes csak 11 ó. 30 p.-kor nyert értesítést a Zerge-hegy elvesztéséről és e hírré csapatainak

felállítását a megváltozott helyzetnek megfelelőleg módosítá, minek már ellenséges tűzben kellett megtörténni. A dandár csapatai hátrálni voltak kénytelenek, de miután ez időben *Thom* vezérőrnagy két zászlóaljjal a műmalomhoz érkezett és az ellenségnek a Zerge-hegy felől való előnyomulásáról értesítve, a harcza ez irányban beavatkozott, sikerült az ellenség további előnyomulását itten is megakadályozni, mire e helyen is álló tűzharcz folytattatott.

Időközben dél lett és gróf *Thun* altábornagy elrendelte a harc bezűntetését; erről a szembenálló ellenséges csapatokat is hadi követek által értesítvén. Tényleg sikerült is a harczt az űtközetvonal legnagyobb részén a következő félórán beszűntetni; a *Vödric* völgyben harczoló csapatoknál azonban a harc még 1 óra 30 p.-ig folyt.

A helyzet déli 12 óraker következő vala:

A *Mondel*-dandár a beosztott csapatokkal együtt összesen 9 gyalog-zászlóalj, 9 lovas-század és 38 löveg, eredetileg elfoglalt állását 11 $\frac{1}{4}$ zászlóalj, 24 lovas-század és 78 löveg ellenséges erővel szemben megtartotta; 4 zászlóalj és 7 lovas-század még érintetlen volt. *Bose* tábornoknak 6 zászlóaljból álló megkerülő csoportjával első sorban 8 osztrák zászlóalj állott szemben; a műmalomnál még egészen érintetlenül volt 1 $\frac{1}{3}$ zászlóalj; a Kalvária-hegyen 2 zászlóalj, 2 osztály, 2 lovas-század és 18 löveg; a szőlőkben a pályaudvartól északkeletre 2 zászlóalj. Továbbá állott tartalék-helyzetben a *Disznóréten* a *Saffran*-dandár 3 zászlóalja, 2 zász lovas-század és 4 űteg; *Pozsonyban* 4 gyalog-század és 4 űteg. Végre állott a porosz dandár bal oldalában *Récsénél* 3 gyalog-zászlóalj, a *Württemberg*-dandár űtege és 2 lovas-század és a dandár hátában herczeg *Württemberg* vezérőrnagnak 4 zászlóaljból álló oszlopa.

Közvetlenül a harc bezűntetése után báró *Döpfner* ezredes és *Bose* tábornok minden további vérontásnak elejét veendő, a *Vödric* völgyét jelölték meg egyelőre elválasztó vonal gyanánt, minek következtében a *Mondel* dandár utasítva lett állásából *Pozsony* felé visszamenni. Az összes császári csapatok ezen város és környékén laktáborba szálltak, kivéve a *Württemberg* dandárt, mely *Récsén* gyűlekezett és a 9. dsidás-ezredet, mely előbbi állásában megmaradt. *Fransecky* tábornok csapatainak zömével *Stomfa* körül szállt laktáborba; a *Bose* dandár pedig a műmalomnál táborozott.

Délután értesíté *Albrecht* főherczeg a 2-ik hadtest parancsnokságát a megállapított általános elválasztó vonalról,* melynek értelmében a *Bose* dandárnak visszavonulni kellett volna. Az első

* Lásd a 298. oldalt.

porosz hadseregnek időközben Pozsonyba érkezett vezérkari főnöke, *Stülpnagel* vezérőrnagy azonban gróf *Thun* altábornagnál kieszközölé, miszerint a dandár, tekintettel a késő órára, a csapatok kimerülésére és azon körülményre, hogy még az erdőségben lévő sebesültjeiket is felkeresniök kell, másnap reggelig fektáborában megmaradhasson.

Veszteségek

Osztrák részről:

	tiszt	legény
Halott és eltűnt	4	109
Sebesült	11	203
Sebesülve fogságba esett	—	34
Sebesületlenül „	3	125
Összesen	18	471

Porosz részről:

	tiszt	legény
Halott és eltűnt	2	36
Sebesült	6	163
Összesen	8	199

XVI. Események a fegyverszünet alatt.

A Duna-átjárat kierős szakolását, valamint a floridsdorfi hídfő megtámadását célzó előkészületeket az ellenség a fegyverszünet alatt is serényen folytatá.

Albrecht főherczeg szintén megtette a szükséges intézkedéseket az iránt, hogy az osztrák hadsereg azon esetben, ha a Nikolsburgban folytatott béketárgyalások eredményre nem vezetnének, készen álljon az ellenségnek a Dunán való átkelését megakadályozni.

Az ellenséges hadierőknek az alsó Morva mindkét partján történt összpontosítása és a poroszok kísérlete Pozsonyt birtokba keríteni, biztossággal arra engedtek következtetni, hogy az ellenség a Dunán való átkelését Bécs és Pozsony közt szándékolja. Erre való tekintettel a Duna jobb partján egyesült osztrák hadi erőnek eltolása kelet felé lőn elrendelve és *Benedek* tábornagyról utasítva, miszerint a csapatmozdulatokat akként siettesse, hogy csapatai július 27-én a Duna jobb partját elérjék.

Az 1., 8., 4. és 6-ik hadtest, a 2-ik könnyű lovas-hadosztály és egy száz dandár tényleg átkeltek a Dunán július 26-án a po-

zsonyi hajóhidon. Julius 27-én délelőtt főganatosítá az átkelést a 2-ik hadtest és annak befejezése után lebontatta gróf *Thun* altábornagy a hidat. A Duna gőzhajótársulat összes anyaga, mely az átkelésre felhasználva lett, szintén elhagyta Pozsonyt.

Mihelyt az északi hadsereg csapatai a Duna jobb partjára megérkeztek, letette *Benedek* tábornagy a parancsnokságot, melylyel a derék katona dicső pályafutása oly szomorú befejezést nyert.

Az *Albrecht* főherceg parancsnoksága alatt Bécs és Pozsony között az ellenség átkelésének megakadályozására készen álló csapatok harczó létszáma volt: 215,000 gyalogos, 20,000 lovas és 800 löveg.

A porosz hadseregek részéről első sorban alkalmazható volt 194,000 harcos, melyek rövid idő után 24,000 ember eröpótlást nyerhettek.

Osztrák részről megtétettek az előkészületek arra nézve is, hogy az ellenségnek esetleges átjárói is elromboltassanak.

Ha a tényleges erő- és terepviszonyokat áttekintjük és ha megfontoljuk, hogy a porosz hadi erőnek csak egy része vehetett volna egy a Duna jobb partján esetleg vívandó csatában részt, arra a következtetésre kell jutnunk, miszerint a császárváros a poroszok által való elfoglalásának rendkívüli nagy nehézségek állták az útját. E nehézségek indíták kétségkívül a porosz kormányt arra, hogy inkább a békét válaszssa.

De az osztrák kormánynak sem volt oka a béketárgyalásokat elhalasztani, vagy éppen meghiusítani, mert habár a hadsereg hadászati viszonya a porosz hadsereggel szemben kedvező vala is, e viszony az olasz hadseregnek közeledésével mindinkább kedvezőbbé alakúlhatott. Azonkívül a monarchia belviszonyai is követték a gyors békekötést. A császár székvárosa küldöttségileg kérte Ö. Felségét, miszerint ne tenné ki Bécset a harc veszélyeinek, vagy megrongálásnak. Magyarorszáiban pedig nagy elégedetlenség uralkodott.

Az általános helyzetnél fogva tehát nem volt tanácsos a végsőt kockáztatni és a császári kormány remélhette, hogy engedékenysége mellett sikerülend a népek súlyos áldozatait kedvezőbb békefeltételek kieszközlése által enyhíteni.

A béketárgyalások Ausztria és Poroszország közt ennél fogva azonnal megindultak Nikolsburgban és még a fegyverszünet alatt befejeztettek.

Osztrák részről már július 21-én lönek meghatalmazottak gyanánt kinevezve: gróf *Károlyi Alajos*, a volt berlini nagykövet, báró *Brenner-Felsach*, belső titkos tanácsos és gróf *Degenfeld Schomburg Agost* altábornagy. Porosz részről a tárgyalásokban

részt vettek: gróf *Bismarck* külügyér és *Moltke* gyalogsági tábornok.

A július 23., 25. és 26-ki értekezleteken megállapított béke-tervezet július 27-én a következő tartalommal lőn megerősítve:

Ausztria császára és *Poroszország királya* ő Felseégeik, azon óhajtól áthatva, hogy országaikat újból a béke jótéteményeiben részesítsék, e végből és a béke-tervezetek megállapítása végett meghatalmazottaik gyanánt kinevezték:

Ő Felseége *Ausztria császára*:

Nagykárolyi gróf *Károlyi Alajos* valóságos belső titkos tanácsosát és kamarását, rendkívüli követét és meghatalmazott miniszterét, és báró *Brenner-Felsach Adolf*, valóságos belső titkos tanácsosát és kamarását, rendkívüli követét és meghatalmazott miniszterét;

Ő Felseége *Poroszország királya*:

Gróf *Bismarck-Schönhausen Otto*, miniszterelnökét és külügyminiszterét, akik, miután meghatalmazásaik kicseréltettek és jó rendben és helyes alakban találtattak, a következő, a legközelebb megkötendő béke alapját képező alapelvekre nézve meg-egyeztek:

I. cikkely. Az osztrák monarchia jelenlegi területe, kivéve a lombard-veneziai királyságot, változatlan marad. Ő Felseége Poroszország királya kötelezi magát, csapatait az általuk eddig elfoglalt osztrák területekről, mihelyt a béke megkötve lesz, a végleges békekötésnél a hadi kárpótlás fizetésének biztosítékára nézve teendő rendszabályok fentartásával, visszavonni.

II. cikkely. Ő Felseége *Ausztria császára* elismeri az eddigi német államszövetkezet feloszlását és beleegyezését adja Németországnak egy új alakulásához az osztrák császárság részvétele nélkül. Úgyszintén igéri Ő Felseége a szorosabb szövetségviszonyt elismerni, amelyet Ő Felseége *Poroszország királya* a Majna-vonaltól északra alapítand és beleegyezik abba, hogy ezen vonaltól délre fekvő német államok egy egyesületet képezzenek, melynek nemzeti köteléke az észak-német szövetkezettel, köztük való közelebb megállapodásnak tartatik fenn.

III. cikkely. Ő Felseége *Ausztria császára* az 1864-ik évi október 30-iki bécsi békében Holstein és Schleswig-hercegegekre szerzett összes jogait Ő Felsegére, *Poroszország királyára* ruházza át, azon hozzáadással, hogy Schleswig északi kerülete, ha lakossága Dániával való egyesülését szabad szavazás útján óhajtja, Dánországnak átengedtesék.

IV. cikkely. Ő Felseége *Ausztria császára* kötelezi magát *Poroszország* számára a hadjáratból származott költségek egy

részének fedezete gyanánt 40 millió tallért Ő Felsége Poroszország királyának fizetni. Ez összegből azonban 15 millió tallér mint azon összeg, amelyet Ő Felsége Ausztria császára az említett 1864-ik évi október 30-iki bécsi béke 12-ik czikke szerint még Schleswig és Holstein-hercegségektől követel, továbbá öt millió tallér azon élelmezés térítményeként, amelyet a porosz hadsereg a békekötésig az általa megszállt osztrák országrészekben élvezend, levonassék, úgy, hogy tényleg csak 20 millió fizetendő.

V. cikkely. Ő Felsége Ausztria császára kívánságára, Ő Felsége Poroszország királya késznek nyilatkozik a Németországban kilátásban lévő változások alkalmával a szász királyság jelenlegi területét az eddigi terjedelemben épségben hagyni, ellenben fentartván magának Szászországnak a hadiköltségek fedezéséhez való hozzájárulását és a szász királyság jövő helyzetét az észak-német szövetségen belül egy, Ő Felsége Szászország királyával kötendő külön békeszerződés által közelebből szabályozni.

Ellenben igéri Ő Felsége Ausztria császára, miszerint Ő Felsége Poroszország királya által Észak-Németországban előállítandó új berendezéseket, bezárólag a területváltozásokat, elismerendi.

VI. cikkely. Ő Felsége Poroszország királya elvállalja szövetségese Ő Felsége Olaszország királya hozzájárulását a béke-tervezethez és az arra alapítandó fegyverszünethez megszerezni, mihelyt a veneciai királyság, Ő Felsége a francziák császára nyilatkozata folytán, Ő Felsége Olaszország királyának rendelkezésére bocsátva leend.

VII. cikkely. A jelen egyezség ratificatiói legkésőbb két nap múlva Nikolsburgban ki fognak cseréltetni.

VIII. cikkely. A jelen egyezség ratificatiójának megtörténte és kicserélése után Ő Felségeik azonnal meghatalmazottakat fognak kinevezni, akik egy közelebb megállapítandó helyen összejönnek, hogy a jelen előzetes szerződés alapján a békét megkössék és annak részletes feltételeit tárgyalják.

IX. cikkely. E czélból a szerződő államok e tervezet megállapítása után egy részről az osztrák császári és szász királyi, más részről a porosz királyi hadierők számára fegyverszünetet fognak kötni, amelynek közelebbi feltételei katonai tekintetben azonnal szabályoztassanak. E fegyverszünet augusztus 2-án fog kezdődni és e pillanatban fennálló fegyverszünet addig meghosszabbítatik.

A fegyverszünet egyidejűleg Bajorországgal is itt megköttetni fog és báró *Manteuffel* tábornok utasíttatni fog Württemberg, Baden és Hessen-Darmstadtal egy augusztus 2-án kezdődő fegyverszünetet a katonai birtokállapot alapján kötni, mihelyt a nevezett államok azt óhajtják.

Ennek megerősítésére az említett meghatalmazottak ez egyezményt aláírták és pecsétjeikkel ellátták.

Nikolsburg, 1866. július 26-án.

Károlyi, s. k.

Brenner, s. k.

Bismarck, s. k.

Az egyidejűleg megállapított fegyverszünet-egyezmény következőképen szövege:

Alulírottak: gróf *Degenfeld* cs. és kir. tábornok és báró *Moltke* porosz kir. gyalogsági tábornok, Ő Felsége Ausztria császára és Ő Felsége Poroszország királya által arra felhatalmazva lévén és meghatalmazásaik rendben találhatván, következő feltételek alatt fegyverszünetet kötnek:

Miután a béketervezetek ma aláírtak, az ellenségeskedések az osztrák cs. kir. és szász kir. csapatok közt egyrészt és a porosz királyi csapatok közt másrészt immár megszűnnek és augusztus 2-án négyheti fegyverszünet kezdődik. Annak tartamára a következő határozványok érvényesek:

1-ső cikk. A fegyverszünet alatt a porosz kir. csapatok azon területet tartják megszállva, amely nyugotról az Eger—Pilsen—Tábor—Neuhaus—Zlabings—Znaym-vonal által van határolva, a nevezett helységeket bezárólag. Délről a határt a Thaya képezi a Morvába való beömléséig; keletről az utóbb nevezett folyó fölfelé Napajedlig és innen egy egyenes vonal Oderbergig.

2-ik cikk. Olmütz erőssége körül egy kettős, Josefstadt, Königrätz és Theresienstadt erősségek körül egy egyszerű körlet porosz részről nem szállandó meg és az említett erősségek e körletekből biztosíthatják élelmezésüket. Olmütz erőssége Fehértemplomon át Meseritschig a porosz körleten keresztül egy hadtáp-utat kap, mely porosz részről nem szállandó meg.

3-ik cikk. Az első cikkben meghatározott területek elérhető végett a porosz csapatoknak egyrészt a Meissau, Scheitelsdorf, Wittingaun át Táborba, másrészt a Malaczka, Szakolczán át Napajedlba vezető hadtáp-utak, az azok mentén fekvő két mérföldnyi megszálló területekkel együtt szintén rendelkezésükre áll.

4-ik cikk. A porosz csapatok a számukra az 1-ső cikk szerint átengedett területeken belül a fegyverszünet tartamára az összes ország-, vízi- és vasutakat akadálytalanul használhatják és ebben a 2-ik cikkben említett erősségek által semmiképen sem akadályozandók.

Kivéve marad ettől a Prerau és Trübau közti vasútvonal, amennyiben ez az olmützi erősség körletén átvezet.

5-ik cikk. Az osztrák cs. kir. csapatok a f. hó 22-én megállapított elválasztó vonalat nem lépik előbb át, mielőtt a porosz kir.

csapatok vége a Thayán át nem kelt. E határidő a cs. kir. kormány-nal haladéktalanul közölni fog.

6-ik czikk. A betegek és azok ápolására a porosz kir. csapatok által elhagyandó országrészekben visszamaradó orvosok és tisztviselők megtartják az elfoglalt helyiségeket. Azonkívül azok az élelmezés és szállító eszközök tekintetében az osztrák hatóságok támogatásában részesülnek.

Hazájukba való visszaszállítása, amiről porosz részről mielőbb gondoskodni kell, sem a fegyverszünet alatt, sem azután semmikép sem akadályozandók meg.

7-ik czikk. A porosz kir. csapatok élelmezése az általuk megszállt országrészek által történik. Pénzbírságok porosz részről nem fognak elrendeltetni.

8-ik czikk. A cs. kir. államjavak, a cs. kir. raktárak és készletek, amennyiben azok a fegyverszünet előtt már nem vétettek birtokba, porosz részről nem fognak lefoglaltni.

9-ik czikk. A cs. kir. kormány arról fog gondoskodni, miszerint polgári tisztviselői mielőbb visszatérjenek hivatalaikba, hogy a porosz hadsereg élelmezésénél közreműködjenek.

*

Az osztrák-szász csapatok a július 27-től augusztus 2-ig terjedő időközben a f. hó 22-én megállapított elválasztó vonaltól, amennyiben az a Duna bal partján fekszik, egy félmérföldnyi távolságban maradnak, ellenben az elválasztó vonal porosz részről nem léphető át.

Nikolsburg, 1866. július 26-án.

Báró *Moltke*, s. k.

Gróf *Degenfeld-Schomburg*, s. k.

*

Az ellenségeskedéseknek a főhadszínhelyen való beszüntetését csakhamar követte a fegyverszünet a többi hadszínhelyeken is: Olaszországban és Nyugat-Németországban.

Poroszország a megállapított béketervezetben egyrészt biztosítva látta azon nagy célt, melyet magának kitűzött: Németország nemzeti fejlesztését a porosz királyság vezetése alatt; másrészt le valának abban rakva államterülete nagymérvű megnagyobbításának alapjai.

Ami Ausztriát illeti, tagadhatlan, miszerint hatalmi állása Németországban teljesen megszűnt; Nyugotra törekvő politikája megsemmisült; de sem becsülete, sem hatalmi állása nem szenvedett a békefeltételek által oly gyógyíthatlan sebet, amely Poroszország iránt való engesztelhetetlen gyűlöletre okot adott volna. Hatalmi állása Németországban azelőtt is csak látszólagos volt; Nyugotra

törekvő politikája pedig megbénította az állam természetes fejlődését és ellentétben állott földrajzi fekvésével.

A befejezett hadjárat forduló pontot képezett úgy Ausztria politikája, valamint hadszerkezete tekintetében is.

A békefeltételek állandó barátságos viszonyoknak a helyreállítását Ausztria és Poroszország közt sem zárták ki, sőt ennek lehetőségét magukba foglalták.

*

A végleges béke Ausztria és Poroszország közt augusztus 30-án Prágában kötött meg.

Egy, e békeszerződéssel egyidejűleg szerkesztett és annak mellékletét képező jegyzőkönyv megállapítja a részleteket az osztrák területnek a porosz csapatok részéről leendő elhagyása iránt. E tekintetben meghatározott, miszerint az e célra megszabott három heti határidőn belül a megerősített szerződések kicserélését követő hét napi időközben a porosz csapatok részéről a Napajedl—Brünn—Íglau—Tábor-vonaltól, a 15-ik napig a Pilsen—Prága—littai vasútvonaltól és így innen az Oppa torkolatáig vezető vonaltól délre fekvő összes terület kiüríttessék; hogy az osztrák csapatok a porosz csapatok végétől három mérföldnyi távolságban maradjanak és hogy a szerződés megerősítésére következő naptól a porosz kormány csapatai élelmezésének összes költségeit viselni tartozik.

Az osztrák terület kiürítése a porosz részről kibocsátott intézkedések szerint szeptember 20-án befejezve volt.
